ՀԱՅՐԵՆԻՔ

ԱՄՍԱԳՐԻՆ ԱՄԷՆԱՅՈՅՑ

1946

181 [illegible]

059 | Վ–94

Վրացյան, Ս.

Հայրենիք. Տարեգիրք—Տոնացույց 4–րդ տարի 1946թ.

94 ТОЛЬКО ДЛЯ СЛУЖЕБНОГО ПОЛЬЗОВАНИЯ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ «ՀԱՅՐԵՆԻՔ»Ի

059
Վ-94

Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

ՏԱՐԵԳԻՐՔ - ՏՕՆԱՑՈՅՑ

1946

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

«ՀԱՅՐԵՆԻՔ» ՏՊԱՐԱՆ
ՊՈՍԹԸՆ

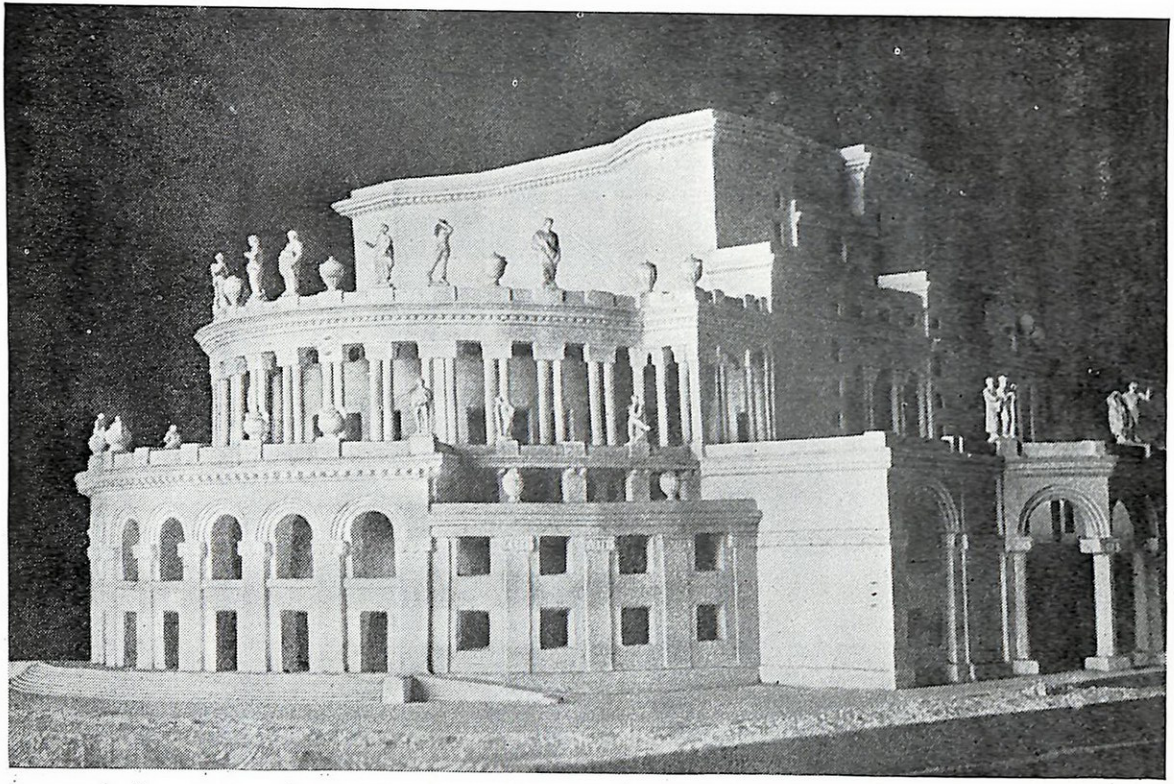

ԵՐԵՒԱՆԻ ՕՓԵՐԱ–ՊԱԼԷՏԻ ԹԱՏՐՈՆԸ

ԹՈՒԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ 1946
ԹՈՒԱԿԱՆ ՏՈՄԱՐԱԿԱՆ ՀԱՅՈՑ՝ ՌՅՂԵ–ՌՅՂԶ (1395–1396)

Գիր տարւոյ՝ Ծ․ վերադիր՝ Բ․
Տանուտէր՝ ՈՍԿԵՂՋԻՒՐ․

* * *

Գարունը կը սկսի՝ Մարտ 21–ին․ գիշեր եւ ցերեկ հաւասար:
Ամառը կը սկսի՝ Յունիս 21–ին․ ցերեկը կը սկսի կարճնալ:
Աշունը կը սկսի՝ Սեպտեմբեր 23–ին․ գիշեր եւ ցերեկ հաւասար:
Ձմեռը կը սկսի՝ Դեկտեմբեր 22–ին․ ցերեկը կը սկսի երկարիլ:

* * *

Հայոց Եկեղեցին Պասկի խորհուրդը կ'արգիլէ բոլոր կիրակի օրերը․ բոլոր չորեքշաբթի եւ ուրբաթ օրերը․ Ծնունդի, Անուանակոչութեան, Տեառընդառաջի, Աւետեաց եւ Համբարձման տօներուն․ բոլոր Մեծ Պահոց օրերը եւ Ջատկի առաջին շաբաթը․ հինգ տաղաւարներու երկրորդ օրերը․ Առաջաւորաց, Վարդավառի, Աստուածածնի, Վերափոխման, Խաչվերացի, Յիսնակաց եւ Ծննդեան շաբաթներու պահոց օրերուն:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՕՆԵՐ
ԱՄԵՐ․ ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ

Գրեթէ բոլոր նահանգներու մէջ ընդունուած տօներն են․—

1 ՅՈՒՆՈՒԱՐ․— Ամանոր (Նոր Տարի)։ New Year's Day.
12 ՓԵՏՐՈՒԱՐ․— Ծնունդ Աբրահամ Լինքընի․
22 ՓԵՏՐՈՒԱՐ․— Ծնունդ Ճորճ Ուաշինկթընի․
30 ՄԱՅԻՍ․— Գերեզմանատօնք: Decoration Day.
4 ՅՈՒԼԻՍ․— Անկախութեան Օր: Independence Day.
ՍԵՊՏ․Ի ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻՆ․— Աշխատանքի Տօն: Labor Day.
12 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ․— Կոլոմպոսի Օր: Columbus Day.
11 ՆՈՅԵՄԲԵՐ․— Զինադադարի Օր: Armistice Dey.
ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ․— Գոհաբանութեան Օր: Thanksgiving Day.
25 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ․— Ծնունդ: Christmas Day:

ՅՈՒՆՈՒԱՐ

1 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ. *Հինգերորդ օր Ծննդեան պահոց.*
2 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ, Գձ.
3 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գկ.
4 ՈՒՐԲԱԹ. Դձ.
5 ՇԱԲԱԹ. Դկ. Ճրագալոյց Սբ. Ծննդեան:
6 ԿԻՐԱԿԻ. Աձ. Տօն Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:
7 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ակ. Յիշատակ Մեռելոց:
8 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ.
9 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ.
10 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գձ.
11 ՈՒՐԲԱԹ. Գկ.
12 ՇԱԲԱԹ. Դձ.:
13 ԿԻՐԱԿԻ. Դկ. Տօն՝ Յայտնութեան եւ Անուանակոչութեան Տեառն:
14 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Աձ. *Տօն՝ Յովհաննու Կարապետին:*
15 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ. *Պետրոսի Հայրապետին, Վլասայ Եպիսկոպոսին եւ Արիստոդոմայ Սարկաւագին:*
16 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ.:
17 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բկ. *Անտոնի Ճգնաւորին:*
18 ՈՒՐԲԱԹ. Գձ.:
19 ՇԱԲԱԹ. Գկ. *Թէոդոսի Թագաւորին եւ Մանկանցն Եփեսոսի:*
20 ԿԻՐԱԿԻ. Դձ. զՀարց Դձ. *Ծագումն Միածնի...*
21 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դկ. *Կիրակոսի, Յուղիտայի, Գորդիոսի, Պողիկտոսի եւ Գրիգորիսի:*
22 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ. *Վահանայ Գողթնացւոյն եւ Եւգինեայ կու*սին:
23 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ. *Պահք:*
24 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բձ. *Տրիփոնի, Պարսամայ եւ Ոնոփրիոսի ճգնաւորին:*
25 ՈՒՐԲԱԹ. Բկ. *Պահք:*
26 ՇԱԲԱԹ. Գձ. *Աթանասի եւ Կիւրղի Հայրապետացն:*
27 ԿԻՐԱԿԻ. Գկ. Հարց Գձ. *Արարիչն Արարածոց. .*
28 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դձ. *Եւգինէոսի, Մակարիոսի, Վալերիոսի, Կանդիտոսի եւ Ակիւղասայ:*
29 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ. *Անդրէի զօրավարին եւ բանակին, Կալինիկոսի եւ Դիմիտրիայ վկային:*
30 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ. *Պահք:*
31 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ակ. *Անդրիանոսի, կնոջն Անատոլայ, Թէոդորոսի եւ Ելեւղրոսի վկայիցն:*

Թո՛ղ գիտնան ամէնքը որու որ հարկ է գիտնալ, որ այսպէս կոչուած «Հայկական Հարցը», որի վրայ ապարդիւն կերպով գլուխ ջարդեցին իմփերիալիստական դիւանագիտութեան հին գայլերը, ի վիճակի եղաւ լուծելու միայն խորհրդային իշխանութիւնը:

Ի. ՍՏԱԼԻՆ

«Փրաւտա», 1920, Դեկտ. 4

ՓԵՏՐՈՒԱՐ

1 ՈՒՐԲԱԹ. Բձ. Պահք։
2 ՇԱԲԱԹ. Բկ. Գրիգորի Աստուածաբանին։
3 ԿԻՐԱԿԻ. Գկ. Հարց Գկ. Փառաւորեալ է Քո...
4 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գկ. Մակարայեցւոցն Եղիազարու քահանային։
5 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դձ. Երկոտասան Մարգարէիցն։
6 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ. Պահք։
7 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Աձ. Սոփիայ եւ երից դստերացն։
8 ՈՒՐԲԱԹ. Ակ. Պահք։
9 ՇԱԲԱԹ. Դկ. Որդւոց եւ Թոռանց Գրիգորի Լուս.ին՝ Արիստակէսի, Վրթանիսի, Յուսկանն, Գրիգորիսի եւ Դանիէլի։
10 ԿԻՐԱԿԻ. Բկ. Հարց Դձ. Փառաւորելով. մեծ ուրախացիր, Ած.ին Բարեկենդանն Առաջաւորաց։
11 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գձ. Պահք։
12 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ. Պահք։
13 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դձ.։
14 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ակ. Տեառնընդառաջ։
15 ՈՒՐԲԱԹ. Աձ. Յիշատակ Յովնանու Մարգարէին։
16 ՇԱԲԱԹ. Ակ. Սրբոյն Սարգսի Զօրավարի, որդւոյն նորին Մարտիրոսի եւ Զօրեքտասան Զինուորացն։
17 ԿԻՐԱԿԻ. Բձ. Հարց Դկ. Անսկիզբն Բանդ. Մեծ. Ած.ին Պայծառ.
18 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բկ. Սրբոց Ատովմեանց զօրավարացն։
19 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ. Սուքիասեանց վկայիցն։
20 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ. Պահք։
21 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դձ. Ոսկեանց քահանայից։
22 ՈՒՐԲԱԹ. Դկ. Պահք։
23 ՇԱԲԱԹ. Աձ. Սրբոյն Իսահակայ Պարթեւի Հայրապետին։
24 ԿԻՐԱԿԻ. Ակ. Հարց Դկ. Որ յահեղակերպ. Մեծ. Ած.ին մայր լուսոյ...
25 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բձ. Մարկոսի Եպ.ին, Պիոնի քահանային, Կիւրղի եւ Բենիամինի սարկաւագացն։
26 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ. Սրբոց Ղեւոնդեանց քահանայիցն։
27 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ. Պահք։
28 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գկ. Սրբոց Վարդանանց զօրավարացն մերոց 1036 վկայիցն (451)։ Յիշատակ Մեռելոց։

Հայը պիտի ապրի՛, հակառակ դահիճներուն, եւ հակառակ իր առիւծի աչքին տակ բուսած կորեկին։ Հայը պիտի ապրի ժողովուրդներու սիրազօդ շղթային մէկ ոսկի օղակն ըլլալու համար։ Ա՛յս է մեր բոլորիս յոյսը. յոյս մը զոր մուրճով կռեցինք, ինչպէս մեր պապերէն մէկուն նիզակը, որ նպատակին կը դիմէր օդին եւ արեւուն մէջ երգելով։

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

ՄԱՐՏ

1 ՈՒՐԲԱԹ. Գձ. *Պահք*:
2 ՇԱԲԱԹ. Գկ. *Կոստանդնուպոլսոյ Ս. ժողովոյն 350 Հայրապետացն*:
3 ԿԻՐԱԿԻ. Դկ. *Բուն Բարեկենդան*:
4 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Աձ. *Առաջին օր Մեծի պահոց*:
5 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ.
6 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ.:
7 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բկ.:
8 ՈՒՐԲԱԹ. Գձ.:
9 ՇԱԲԱԹ. Գկ. *Թէոդորոսի Զօրա*–վարին:
10 ԿԻՐԱԿԻ. Դձ. (Արտաքսման)
11 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դկ.
12 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ.:
13 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ.:
14 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բձ.:
15. ՈՒՐԲԱԹ. Բկ.:
16 ՇԱԲԱԹ.Գձ. *Կիւրղի Երուսղ. Հայրապետին եւ միւս Կիւրղի Եպ.ին մօրն նորա Աննայի*:
17 ԿԻՐԱԿԻ. Գկ. Անառակին:
18 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դձ.:
19 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ.:
20 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ.:
21 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ակ.:
22 ՈՒՐԲԱԹ. Բձ.:
23 ՇԱԲԱԹ. Բկ. *Յովհաննու Երուս. եւ սրբոց Հայրապետացն մերոց Յովհաննու Օձնեցւոյն, Յովհաննու Որոտնեցւոյն եւ Գրիգորի Տաթեւացւոյն*:
24 ԿԻՐԱԿԻ. Գձ. 21–*րդ օր Մեծի Պահոց*: Տնտեսին:
25 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գկ.:
26 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դձ.:
27 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ. Միջինք:
28 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Աձ.:
29 ՈՒՐԲԱԹ. Ակ.:
30 ՇԱԲԱԹ. Բձ. *Մանկանցն Քառասնից*:
31 ԿԻՐԱԿԻ. Բկ. 28–*րդ օր Մեծի Պահոց*: Դատաւորին:

———○———

Յակ. Պարոնեանէն.— *Կանայք զարդով կը կշտանան եւ զարդով կը յագեցնեն էրիկ մարդիկը*:

— *Իրենց խօսակցութեանը մէջ «ինքզինքս գովելու համար չէ որ կ'ըսեմ» բառերն են, որ ամենէն աւելի կը գովեն իրենք զիրենք*:

— *Գերեզմանատուններէն միայն պարծանք ակնկալելը մեռնելու որոշում տուած ազգերուն վայել է*:

— *Կինը, գրական բացատրութեամբ, պայծառ այլաբանութիւն մըն է, որքան ալ անթափանցելի պալատին մէջ բնակի*:

— *Թէ հարուստներն ինչո՞ւ աղքատներուն կ'օգնեն եւ իմաստասէրներուն չեն նպաստեր,— որովհետեւ ամէն մարդ կը վախնայ աղքատ ըլլալէ եւ ո՛չ ոք կ'երկնչի իմաստասէր ըլլալէ*:

ԱՊՐԻԼ

1 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գձ.:

2 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.:

3 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դձ.:

4 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դկ.:

5 ՈՒՐԲԱԹ. Աձ.:

6 ՇԱԲԱԹ. Ակ. *Գրիգորի Լուսաւորչի չարչարանաց եւ մտին ի վիրապն:*

7 ԿԻՐԱԿԻ. Բձ. 35–*րդ օր Մեծի Պահոց: Գալստեան. Աւետեաց Սրբոյ Կուսին:*

8 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բկ.:

9 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ.:

10 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.:

11 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դձ.:

12 ՈՒՐԲԱԹ. Դկ.:

13 ՇԱԲԱԹ. Աձ. *Յիշատակ Յարութեան Ղազարու:*

14 ԿԻՐԱԿԻ. Ակ. 42–*րդ օր Մեծի Պահոց:* Ծաղկազարդ:

15 ԱՒԱԳ ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բձ.:

16 ՇԱԲԱԹ. Բկ.:

16 ԱՒԱԳ ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ. *Յիշատակ տասն կուսանաց:*

17 ԱՒԱԳ ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ.:

18 ԱՒԱԳ ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գկ. *Յիշատակ ընթրեաց Տեառն : Յերեկոյին կարգ Ոտնլուայի:*

19 *ԱՒԱԳ ՈՒՐԲԱԹ.* Դձ. *Յիշատակ Չարչարանաց եւ Խաչելութեան Տեառն:*

20 ԱՒԱԳ ՇԱԲԱԹ. Դկ. *Ճրագալոյց Ս. Զատկի, Նաւակատիք:*

21 ԿԻՐԱԿԻ. Աձ. Զատիկ Յարութեան Տեառն մերոյ Յս·ի Քս·ի:

22 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ակ.: Յիշատակ Մեռելոց:

23 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ.:

24 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ.: Ազգային Սգատօն: Յիշատակ Մեծ Եղեռնի:

25 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գձ.:

26 ՈՒՐԲԱԹ. Գկ.:

27 ՇԱԲԱԹ. Դձ.: *Յիշատակ Գլխատման Յովհաննու Մկրտչի:*

28 ԿԻՐԱԿԻ. Դկ.: Նոր Կիրակի — կրկնազատիկ:

29 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Աձ.:

30 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ.:

Ազգին ծառայել՝ տէր *ըլլալ ըսել է: Ծառայէ՛ ազգիդ, եթէ կըռուող ես, եթէ բանուոր ես, եթէ մեքենագէտ ես, եթէ գիտուն ես: Քու կորսուած հողիդ գտնելու համար, վնտռէ հայրենիքդ ու տէր դարձիր, անոր, որովհետեւ* հայրենիքը քուկդ է եւ դուն *հայրենիքինը:*

ՀԱՄԱՍՏԵՂ

Նեղութիւնները մարդուս համար են, զօրացնելու համար անոր կամքը: Ով որ տոկայ՝ կը յաղթէ: Հ. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴ. ՀԱՅՈՒՆԻ

— Ատելութիւնն ու սրտմտութիւնը սիրոյ ու երջանկութեան սանդուխին առաջին աստիճանն են, որոնց վրայէն միայն մարդ կը բարձրանայ խաղաղութեան: *Ռ. ՋԱՐԴԱՐԵԱՆ*

ՄԱՅԻՍ

1 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բճ. :
2 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բկ. :
3 ՈՒՐԲԱԹ. Գճ. :
4 ՇԱԲԱԹ. Գկ. :
5 ԿԻՐԱԿԻ. Դճ. Աշխարհամատեան— կանանչ կիրակի :
6 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դկ. :
7 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աճ. :
8 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ. :
9 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բճ. :
10 ՈՒՐԲԱԹ. Բկ. :
11 ՇԱԲԱԹ. Գճ. :
12 ԿԻՐԱԿԻ. Գկ. : Կարմիր կիրակի : (Հարց Բկ. Անսկիզբն)
13 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դճ. :
14 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ. :
15 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աճ. :
16 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ակ. :
17 ՈՒՐԲԱԹ. Բճ. :
18 ՇԱԲԱԹ. Բկ. :
19 ԿԻՐԱԿԻ. Գճ. : Տօն Երեւման Սրբոյ խաչի :
20 ԵՐԿՈՒՇԱԹԻ. Գկ. :
21 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դճ. :
22 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ. :
23 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Աճ. :
24 ՈՒՐԲԱԹ. Ակ. :
25 ՇԱԲԱԹ. Բճ. :
26 ԿԻՐԱԻ. Բկ. :
27 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գճ. :
28 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ. Տարեդարձ Հայաստանի Հանրապետութեան :
29 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դճ. :
30 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դկ. Տօն Համբարձման Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի :
31 ՈՒՐԲԱԹ. Աճ. :

— Մշակոյթը գերազանցապէս լինել է։

Մշակոյթը այն է՝ ինչ որ մենք իրականօրէն ենք։ Այն հոգեկան բովանդակութիւնը, որին մենք հասել ենք մեր սեփական անհատական ճիգով, «վտանգաւոր բոցերի միջից անցնելով», մեր ամբողջ կեանքը վտանգի ենթարկելով, մեր միջոցով մեզ ամրապնդելով, կռուելով, պատերազմելով, զոհելով եւ զոհուելով։

Մշակոյթը անկարելի է ընդօրինակել, ուրիշից առնել, նմանել, ուսումնասիրել։

Մինչ կարելի է ուրիշից առնել, նմանել, ուսումնասիրել որեւէ քաղաքակրթութիւն, որ էութիւն չէ, այլ միջոց է, զէնք է. ա՛յն՝ ինչ որ մենք գործ ենք ածում, ա՛յն՝ ինչ որ ծառայում է արտաքին պէտքերի համար։

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ

ՅՈՒՆԻՍ

1 ՇԱԲԱԹ. Ակ.:
2 ԿԻՐԱԿԻ. Բճ. Երկրորդ Ծաղկազարդ:
3 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բկ.:
4 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գճ.:
5 ՉՈՐԵՔՇԱԹԻ. Գկ.:
6 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դճ.:
7 ՈՒՐԲԱԹ. Դկ.:
8 ՇԱԲԱԹ. Աճ.:
9 ԿԻՐԱԿԻ. Ակ. Հոգեգալուստ, *Պենտեկոստէ, Բարեկենդան Եղիական պահոց*:
10 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բճ.:
11 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ.:
12 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գճ.:
13 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գկ.:
14 ՈՒՐԲԱԹ. Դճ.:
15 ՇԱԲԱԹ. Դկ.:
16 Ա. ԿԻՐԱԿԻ Աճ.: *Յիշատակ Եղիայի Մարգարէին: Հարց Ա. «Որ եկիր ի փրկութիւն»*
17 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ակ. *Սրբոց կուսանացն Հռիփսիմեանց*:
18 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բճ. *Սրբոց կուսանացն Գայիանեանց*:
19 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ.:
20 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գճ. *Յովհաննու* կարապետին եւ Աթանագինեայ Ե-պիսկոպոսին:
21 ՈՒՐԲԱԹ. Գկ.:
22 ՇԱԲԱԹ. Դճ. *Սրբոյն Գրիգորի* Լուսաւորչի ելանելոյն ի վիրապէն:
23 ԿԻՐԱԿԻ. Դկ. Կաթուղիկէ եկեղեցւոյ էջմիածնի:
24 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Աճ. *Մանկանցն Բեթղեհէմի, Ակակիոսի վկային եւ Կողբատիոսի զինուորին*
25 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ. *Կուսանացն Նունեայ եւ Մանեայ*:
26 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բճ.:
27 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բկ. *Իշխանացն Սահակայ եւ Յովսէփայ եւ որդւոց վըկայիցն Սարգսի եւ Բագոսի*:
28 ՈՒՐԲԱԹ. Գճ.
29 ՇԱԲԱԹ. Գկ. *Սրբոյն Ներսիսի Մեծի Հայրապետին մերոյ եւ Խաթայ Եպիսկոպոսին*:
30 ԿԻՐԱԿԻ. Դճ. (Հարց Ակ. *Որ եկիր ի փրկութիւն վասն ազգի մարդկանց*):

—○—

— *Բռնակալներուն դիմադրելը Աստծոյ հնազանդիլ է*: ՃԷՖԸՐՍԸՆ

— *Պատերազմի ժամանակ օրէնքը լուռ է*:— ԿԻԿԵՐՈՆ

— *Քուէն աւելի զօրաւոր է, քան դնդակը*:— ԼԻՆՔԸՆ

— *Իմաստութիւնը ճշմարտութեան մէջ է*: — ԿԷՕԹԷ

— *«Անկարելի» խօսքը չկայ իմ բառարանի մէջ*: — ՆԱՓԱԼԷՈՆ

— *Մերկ կուգանք աշխարհ, եւ մերկ ալ պիտի հեռանանք անկէ*:
ԵԶՈՎՊՈՍ

ՅՈՒԼԻՍ

1 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գկ. *Սոփեաննու Կիպրացւոյն:*

2 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ. *Կոստանդիանոսի թագաւորին եւ մօրն նորա Հեղինեայ:*

3 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ.:

4 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բձ.: *Թէոդոտոսի Գաղատացւոյն:*

5 ՈՒՐԲԱԹ. Բկ.:

6 ՇԱԲԱԹ. Գձ.: Գիւտ Նշխարացն Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին:

7 ԿԻՐԱԿԻ. Գկ. Հարց Բձ. *Որ ի յերկնից իջեր...*

8 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դձ. *Անտոնինոսի եւ Վկայիցն:*

9 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ. *Դանիէլի Մարգարէին եւ երից մանկանցն Սեդրակայ, Միսաքայ եւ Աբեթնագովի:*

10 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ.:

11 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ակ. *Սրբոց Թարգմանչացն մերոց Սահակայ եւ Մեսրոպայ:*

12 ՈՒՐԲԱԹ. Բձ.:

13 ՇԱԲԱԹ. Բկ. *Սրբոյն Տրդատայ թագաւորին մերոյ, Աշխէն տիկնոջն եւ Խոսրովիդխտոյն:*

14 ԿԻՐԱԿԻ. Գձ. *Տօն՝ Տփոյ Գտման Սրբուհւոյ Աստուածածնին:*

15 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գկ. *Կալիստրատոսի եւ 49 վկայիցն:*

16 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դձ. *Զաքարիա Մարգարէին:*

17 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ.:

18 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Աձ.: *Եղիսէի Մարգարէին:*

19 ՈՒՐԲԱԹ. Ակ.:

20 ՇԱԲԱԹ. Բձ. *Երկոտասան եւ Պօղոսի երեքտասաներորդ առաքե*լոցն:

21 ԿԻՐԱԿԻ. Բկ. (Հարց Բկ. *Որ յերկնային*). Բարեկենդան վարդավառի:

22 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գձ.:

23 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.:

24 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դձ.:

25 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դկ.:

26 ՈՒՐԲԱԹ. Աձ.:

27 ՇԱԲԱԹ. Ակ. *Յիշատակ է Տապանակին Հնոյ՝ եւ Տօն նորոյս սրբոյ Եկեղեցւոյ:*

28 ԿԻՐԱԿԻ. Բձ. Վարդավառ (*Միջոց ունիմք է 2 շաբաթ*)

29 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բկ. Յիշատակ Մեռելոց:

30 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ.:

31 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.:

— Որտեղ կայ ամուսնութիւն առանց սիրոյ, այնտեղ պէտք է լինի եւ սէր առանց ամուսնութեան: — ՖՐԱՆԿԼԻՆ

— Եթէ կ՚ուզէք, որ ձեզ սիրեն, սիրեցէք եւ սիրելի եղէք:

ՖՐԱՆԿԼԻՆ

— Խօսքը մեծ է, բայց լռութիւնը աւելի մեծ է: Լռութիւնը աւելի պերճախօս է, քան խօսքերը: — ՔԱՐԼԱՅԼ

ՕԳՈՍՏՈՍ

1 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գձ. *Եսայեայ Մարգարէին:*

2 ՈՒՐԲԱԹ. Դկ.:

3 ՇԱԲԱԹ. Աճձ. *Սրբոյն Թադէոսի Առաքելոյն մերոյ եւ Սանդխտոյ Կուսին:*

4 ԿԻՐԱԿԻ. Ակ. Հարց Գձ. *Փառաւորեմք զքեզ...*

5 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բձ. *Կիպրիանոսի Եպիս.ին եւ 45 Վկայիցն:*

6 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ. *Սրբոյն Աթանագինեայ Եպս.ին եւ տասն աշակերտացն:*

7 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ.:

8 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գկ. *Սրբոյն Նախահօրն Ադամայ:*

9 ՈՒՐԲԱԹ. Դձ.:

10 ՇԱԲԱԹ. Դկ. *Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն 200 Հայրապետացն (319):*

11 ԿԻՐԱԿԻ. Աձ. Հարց Գկ. *Անճառելի: Բարեկենդան Աստուածածնի Պահոցն:*

12 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ակ.:

13 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ.:

14 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ.:

15 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գձ.:

16 ՈՒՐԲԱԹ. Գկ.:

17 ՇԱԲԱԹ. Դձ. *Տօն է Շողակաթի Սրբոյ Էջմիածնի:*

18 ԿԻՐԱԿԻ. Դկ. Վերափոխումն Սբ. Աստուածածնի:

19 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ Աձ. Յիշատակ Մեռելոց:

20 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ.:

21 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ.:

22 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բկ.

23 ՈՒՐԲԱԹ. Գձ.:

24 ՇԱԲԱԹ. Գկ.:

25 ԿԻՐԱԿԻ. Դձ.:

26 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դկ.:

27 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ. *Յովակիմայ եւ Աննայի ծնողաց Ս. Աստուածածնի:*

28 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ.:

29 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բձ. *Երեմիայի* Մարգարէին:

30 ՈՒՐԲԱԹ. Բկ.:

31 ՇԱԲԱԹ. Գձ. *Թովմայի, Յակոբայ եւ Շմաւոնի Առաքելոց:*

— Ես չեմ ստեղծած դէպքերը. դէպքերը ստեղծեցին զիս:
ԼԻՆՔԸՆ

— Յաջողութեան գաղտնիքը նպատակի յարատեւ հետապնդման մէջ է: — ՏԻԶՐԱՅԷԼԻ

— Նոր է այն որ տաղանդաւոր է, եւ տաղանդաւոր է այն որ նոր է:
Ա. ՉԵԽՈՎ

— Հարստութիւնը նման է ծովի ջրի՝ որքան շատ խմես, այնքան շատ կը ծարաւնաս: —ՇՈՓԷՆՀԱՈՒԷՐ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

1 ԿԻՐԱԿԻ. Գկ. *Տօն Գիւտի Գօտւոյ* Ս. Աստուածածնի:

2 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դմ. *Ստեփաննոսի Ուլնեցւոյն եւ Գոհարինեայ Տամիդոսի, Տուքիկոսի եւ Ռոստիկոսի վկայիցն:*

3 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ.: *Եզեկիէլի, Եզրի եւ Զաքարիայի՝ հօրն Յովհաննու Մկրտչի Մարգարէից:*

4 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ամ.:

5 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ակ.: *Յովհաննու կարապետին եւ Յոբայ Արդարոյն:*

6 ՈՒՐԲԱԹ. Բմ.:

7 ՇԱԲԱԹ. Բկ. *Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն* 318 *Հայրապետացն* (325):

8 ԿԻՐԱԿԻ. Գմ.: Տօն Աստուածածնի Ծննդեան ի յԱննայէ: Բարեկենդան Ս. Խաչին:

9 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գկ.:

10 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դմ.:

11 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ.:

12 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ամ.:

13 ՈՒՐԲԱԹ. Ակ.:

14 ՇԱԲԱԹ. Բմ.: Տօն է Եկեղեցւոյն ի Նաւակատիս Ս. Խաչին:

15 ԿԻՐԱԿԻ. Բկ.: Տօն Վերացման Սրբոյ Խաչին:

16 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գմ. Յիշատակ Մեռելոց:

17 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.:

18 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դմ.:

19 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դկ.:

20 ՈՒՐԲԱԹ. Ամ.:

21 ՇԱԲԱԹ. Ակ.:

22 ԿԻՐԱԿԻ. Բմ.: Հարց Դմ. *Որ եկիր կամաւ Հօր, Մեծ. Աթոռ.:* Բարեկենդան Վարագայ Ս. Խաչին:

23 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բկ. *Մամասայ Փիլիկտիմոնի:*

24 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գմ.: *Սրբոց կուսանացն Փեփրոնիայ, Մարիանեայ եւ Շուշանայ դստեր Մեծին Վարդանայ:*

25 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.:

26 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դմ.: *Բարսղամու, Անթիմոսի եւ Երանոսի Հայրապետ*ացն:

27 ՈՒՐԲԱԹ. Դկ.:

28 ՇԱԲԱԹ. Ամ. *Սրբոյն Գէորգայ զօրավարին, Ադոկտոսի եւ Ռոմանոսի երգեցողին:*

29 ԿԻՐԱԿԻ. Ակ. *Տօն Վարագայ Սըր*բոյ խաչին (*Միջոց ուտիքն է* 7 *շաբաթ*):

30 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բմ. *Դաւթի Դըվնեցւոյն:*

— Պատերազմական մեծ փլուզում մը միշտ յանցաւոր մը կը մատնանշէ: — ՆԱՓՈԼԷՈՆ

— Իմ մտահոգութիւնը այն չէ, թէ Աստուած մեզ հետ ըլլայ: Իմ մեծ մտահոգութիւնը այն է, որ մենք ըլլանք Աստծոյ հետ, որովհետեւ Ան միշտ ճշմարիտ է: — ԼԻՆՔԸՆ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

1 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ. *Եւստաթէոսի եւ կնոջ նորա Թէոփիստեայ:*
2 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ.:
3 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գկ. *Սրբոց Իշխանացն Սահակայ եւ Համազասպայ:*
4 ՈՒՐԲԱԹ Դձ.:
5 ՇԱԲԱԹ. Դկ.: 72 *աշակերտացն Քրիստոսի:*
6 ԿԻՐԱԿԻ. Աձ. Հարց Դձ. *Որ բարեբանեալ Մեծ. Աստուածածին...*
7 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ակ. *Փոկասու Հայրապետին եւ Երանոսի հետեւողին:*
8 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ. *Թեկղեայ, Վառվառեայ եւ Պեղիքեայ կուսա*նացն:
9 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ.:
10 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գձ. *Պանդալէոնի բժշկին, Երմոլիայ քահանային եւ Եւպրաքսեայ կուսին:*
11 ՈՒՐԲԱԹ. Գկ.:
12 ՇԱԲԱԹ. Դձ. Սրբոց Թարգմանչացն, *վարդապետացն մերոց Մեսրոպայ, Եղիշէի, Մովսէսի Քերթողին, Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփային, Գրիգոր Նարեկացւոյն, Ներսէսի Կլայեցւոյն եւն.:*
13 ԿԻՐԱԿԻ. Դկ.: Հարց Դձ. *Որ ի քառակերպեան: Մեծ. խորանայարկ...*
14 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Աձ. *Գիւտի Նշխարաց Գրիգորի Աղուանից Կաթողիկոսին եւ սրբոց հարցն Թաթլոյ, Վարոսի, Թովմասի եւն.:*
15 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ. *Անանիայի, Մատթէի, Բառնաբայ, Փիլիպպոսի, Յովհաննու, Շիղայի եւ Սիղուանոսի առաքելոյն:*
16 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ.:
17 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բկ. *Դիոնեսիոսի Արիսպագացւոյն եւ Տիմոթէոսի եւ Տիտոսի առաքելոցն:*
18 ՈՒՐԲԱԹ. Գձ.:
19 ՇԱԲԱԹ. Գկ. *Սրբոց Աւետարանչացն Մատթէոսի, Մարկոսի, Ղուկասու եւ Յովհաննու:*
20 ԿԻՐԱԻԿ Դձ. Հարց Դձ. *Յորժամ ի խաչին:*
21 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դկ. *Ղունկիանոսի Հարիւրապետին:*
22 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ. *Թէոդիտոնի քհ.ին եւ Զենոնի զինուորին:*
23 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ.:
24 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բձ:. *Խարիթեանց եւ վկայիցն Արտեմիեայ:*
25 ՈՒՐԲԱԹ. Բկ.:
26 ՇԱԲԱԹ. Գձ.: *Երկոտասան վարդապետացն:*
27 ԿԻՐԱԿԻ. Գկ. Տօն է Գիւտ Խաչի:
28 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դձ. *Անաստասայ քահանային:*
29 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ. *Հիպերիքեանց:*
30 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ.
31 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. 31. Ակ. *Սեւերիանոսի Սեբաստացւոյն:*

— Ամենամեծ կորուստը յաղթութեան ատենն է որ տեղի կ'ունենայ: — ՆԱՓՈԼԷՈՆ

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

1 ՈՒՐԲԱԹ. Բձ.:

2 ՇԱԲԱԹ. Բկ. *Ամենայն Սրբոց հնոց եւ նորոց՝ յայտնից եւ անյայտից:*

3 ԿԻՐԱԿԻ. Գձ. Հարց Դկ. *Որ զամենազօր Մեծ Ած.ին մայր եւ կոյս:*

4 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գկ. *Ստեփաննոսի Համայ հայրապետին:*

5 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դձ. *Ակիփսիմեայ Եպիսկոպոսին:*

6 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ.:

7 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Աձ.: *Մետրափանոսի եւ այլոց հայրապետացն:*

8 ՈՒՐԲԱԹ Ակ.:

9 ՇԱԲԱԹ. Բձ. *Տօն է Սրբոց Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի, Միքայէլի եւ ամենայն երկնային զօրացն:*

10 ԿԻՐԱԿԻ. Բկ. Հարց Դկ. *Այսօր ցըն. Մեծ. Աստուածածին Պայծառ:*

11 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գձ. *Մելիտոսի Անտիոքայ Հայրապետին:*

12 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ. *Դիմիտրեայ վըկային:*

13 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դձ.:

14 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դկ. Գուրխասայ:

15 ՈՒՐԲԱԹ. Աձ.:

16 ՇԱԲԱԹ. Ակ. *Անդրէի եւ Փիլիպպոսի առաքելոցն:*

17 ԿԻՐԱԿԻ. Բձ. Հարց Աձ. *Որ եկիր ի փրկութիւն.* Բարեկենդան Յիսնակի:

18 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բկ.:

19 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ.:

20 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.:

21 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դձ.: *Ընծայումն Ս. Աստուածածնի երից ամաց ի տաճարն:*

22 ՈՒՐԲԱԹ. Դկ.:

23 ՇԱԲԱԹ. Աձ.: *Տօն Գրիգորի սքանչելագործին:*

24 ԿԻՐԱԿԻ. Ակ. Հարց Ակ. *Որ վասն մերոյ փրկութեան:*

25 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բձ. *Յուլիանեայ, Վասիլուհւոյ, Աբրահամու, Խորենայ Կոզմայի, Դամիանոսի եւ Աստուածատրոյ վկայիցն:*

26 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ. *Ղունկիանոսի քահանային:*

27 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ.:

28 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գկ. *Կղեմայ հայրապետին:*

29 ՈՒՐԲԱԹ. Դձ.:

30 ՇԱԲԱԹ. Դկ. *Սրբոց առաքելոց եւ առաջին լուսաւորչացն մերոց* Թադէոսի եւ Բարդուղիմէոսի:

— Կան երկու սրբութիւններ — դրօշը, որ կը ներկայացնէ զինուորական պատիւը, եւ օրէնքը, որ կը ներկայացնէ ազգային իրաւունքը: — ՎԻՔԹՈՐ ՀԻԿՕ

— Մարդիկ կուգան ու կ'երթան, բայց Ֆրանսան կը մնայ:

ՋՕՐ. ԺԻՌՕ

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

1 ԿԻՐԱԿԻ. Աձ. Հարց Բձ. *Անապական:*

2 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ակ. *Գինարիսի Եպիսկին, Մերկերիոսի զինուորին:*

3 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ. *Մինասայ, Երմոգինեայ եւ այլոց:*

4 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ.:

5 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գձ. *Հարցն Եգիպտացւոցն Պօղոսի, Պօղայ, Մակարայ, Եւագրի, Յովհաննու Գըրնեցւոյն, Յովհաննու Կարճահասակին, Նիղոսի, Արսէնի, Սիմոնի, Դանիէլի, Սրապիոնի:*

6 ՈՒՐԲԱԹ. Գկ.:

7 ՇԱԲԱԹ. Դձ. Նիկողայոսի *Զմիւռնացւոյ Հայրապետին:*

8 ԿԻՐԱԿԻ. Դկ. Հարց Բկ. *Անսկիզբն Ած.*: Բարեկենդան Ս. Յակոբայ:

9 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Աձ. Տօն Յղութեան Ս. Աստուածածնի:

10 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ.:

11 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ.:

13 ՈՒՐԲԱԹ. Գձ.:

14 ՇԱԲԱԹ. Գկ. *Տօն սրբոյն Յակոբայ Մծբնայ Հայրապետին, Մարութէի ճգնաւորին եւ Մելիտոսի եպիսկոպոսին:*

15 ԿԻՐԱԿԻ. Դձ. Հարց Գձ. *Փառաւորեալ Որդի Աստուծոյ:*

16 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դկ. *Իգնատիոսի Հայրապետին:*

17 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ. *Թէոդոմպայ եպիսկոպոսին:*

18 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ.:

19 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բձ.: *Ինդոսի, Դոմնայի կուսանացն:*

20 ՈՒՐԲԱԹ. Բկ.:

21 ՇԱԲԱԹ. Գձ. *Տօն Աբգարու Թագաւորին:*

22 ԿԻՐԱԿԻ. Գկ. Հարց Գկ. *Նախայաւիտեան:*

23 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դձ. *Դաւթի Մարգարէին եւ Յակոբայ Առաքելոյն:*

24 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ. *Ստեփաննոսի Նախավկային:*

25 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ.:

26 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ակ. *Սրբոց Պետրոսի եւ Պօղոսի առաքելոցն:*

27 ՈՒՐԲԱԹ. Բձ.:

28 ՇԱԲԱԹ. Բկ. *Սրբոց Որդւոցն Որոտման Յակոբայ Առաքելոյն եւ Յովհաննու Առաքելոյն:*

29 ԿԻՐԱԿԻ. Գձ. Հարց Դձ. *Միածին Որդի:* Բարեկենդան Ս. Ծննդեան պահոց:

30 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գկ.:

31 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դձ.:

Տօնացոյցը կազմեց՝ Արժ. ՄԱՏԹԷՈՍ ՔԱՀ. ՄԱՆԻԿԵԱՆ

ԻՄԱՍՏԱԼԻՑ ՄԻՏՔԵՐ

Հայ ցեղին վիճակին պատճառը Հայաստանի աշխարհագրական դիրքէն, կամ Թուրքէն կամ պետութիւններէն կախում չունի, այլ նոյն ինքն իրմէն՝ հայէն: Ամէն բանէ առաջ՝ մենք է որ կը շինենք մեր ապրումները եւ մեր պատեհութիւնները: Մեր դժբախտութիւնները մեր ուսերէն նետելը կրնայ ծառայել իբրեւ թեթեւացում մեր խղճմտանքներուն, բայց առիկա ոչ կը բարւոքէ մեր կացութիւնը եւ ոչ ալ կ'ազդէ մեր կեանքի հիմնական պայմաններուն վրայ: Ամէն ազգ պարտաւոր է պաշտպանելու իր շահերն ու իրաւունքները: Հայերը կ'ուզեն, որ ուրիշները ընեն այս բաները իրենց համար: ՎԱՀԱՆ ԳԱՐՏԱՇԵԱՆ

Այո՛, իդէալներ, որոնց իրագործման համար Հայութիւնը միայն մի վայր ունի — Հայաստան: Մայր-հայրենիքից դուրս՝ հայ ժողովուրդը ազգ չէ, այլ փշրանք, թափթփուկ, անպէտք եւ անկարեւոր: Երկիրն է նրա պատմական դերի բեմը, նրա կուլտուրական բարձունքների հնոցը:

Դէպի՛ Երկիր — ահա այսօրուայ մեր նշանաբանը: Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

Բռնակալներուն դիմադրելը Աստծոյ հնազանդիլ է: ՃԷՖԸՐՍԸՆ

— Ուրտեղ կ'ապրի ազատութիւնը, հոն է իմ հայրենիքը:

ՖՐԱՆՔԼԻՆ

— Աստուած որ մեզ կեանք տուաւ, նոյն ժամանակ տուաւ եւ ազատութիւն: —ՃԷՖԸՐՍԸՆ

— Հետեւակը բանակի հոգին է: — ՆԱՓՈԼԷՈՆ

— Կ'ուզե՞ս, որ մարդիկ լաւ խօսին քու մասին: Այդ պարագային ինքդ բնա՛ւ մի՛ խօսիր քու մասին: — ՓԱՍՔԱԼ

— Ես միշտ մէկ աղօթք կ'ընեմ Աստծուն, շատ կարճ աղօթք մը· «Աստուած իմ, մեր թշնամիները շատ ծիծաղելի դարձուր»: ՎՈԼՏԵՐ

— Կեանքն է, որ մեզ կը կառավարէ, ոչ թէ մենք՝ կեանքը:
ՕՍԿԱՐ ՈՒԱՅԼՏ

ՀԷՐՐԻ Ս. ԹՐՈՒՄԸՆ
(Նախագահ Միացեալ Նահանգներու)

ՆԱԽԱԳԱՀ ԹՐՈՒՄԸՆԻ ՏԱՍՆԵՐԿՈՒ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆՆԵՐԸ

1945 Թ. Հոկտ. 27–ին, Նաւատորմիղի Օրուան առթիւ, Նիւ Եորքի Սէնթրըլ Փարքի մէջ, նախագահ Թրումըն արտասանեց պատմական ճառ մը Միացեալ Նահանգներու արտաքին քաղաքականութեան հիմնական սկզբունքներու մասին: Այդ սկզբունքները ամփոփուած են 12 կէտերու մէջ, որ կարելի է նկատել Ամերիկայի արտաքին քաղաքականութեան 12 Պատուիրանները: Նախագահ Թրումըն ըսաւ.—

«1. Մենք հողային ծաւալում չենք փնտռեր, ոչ ալ շահասէր առաւելութիւններ– Մենք դիտաւորութիւն չունինք յարձակելու ուրիշ ոեւէ պետութեան վրայ՝ մեծ թէ փոքր: Մենք չենք սնուցաներ ոեւէ նպատակ, որ հարկադրէ բախելու ոեւէ ուրիշ խաղաղասէր ազգի հետ:

2. Մենք կը հաւատանք անհրաժեշտութեան, որ վերադարձուին բոլոր ժողովուրդներուն իրենց վեհապետական եւ ինքնորոշման իրաւունքները, որոնք խլուած են իրենցմէ բռնի ուժով:

3. Մենք չպիտի վաւերացնենք աշխարհի ոեւէ բարեկամ մասի հողային փոփոխութիւնները, եթէ անոնք կատարուած չեն համապատասխան ժողովրդի ազատօրէն արտայայտուած կամքով:

4. Մենք կը հաւատանք, որ բոլոր ժողովուրդները, որոնք պատրաստ են ինքնավարութեան, պէտք է իրաւունք ունենան իրենց ուզած ձեւի կառավարութիւն ընտրելու սեփական ազատ ընտրութեամբ, առանց ոեւէ օտար ուժի միջամտութեան: Ասիկա կը վերաբերի ինչպէս Եւրոպային, Ասիային, Ափրիկէին, այնպէս եւ Արեւմտեան Կիսագունդին:

5. Համախորհուրդ եւ համագործակցաբար մեր պատերազմի Դաշնակիցներու հետ մենք պէտք է օգնենք պարտուած թշնամի պետութիւններուն իրենց ազատ ընտրութեամբ հաստատելու խաղաղասէր ռամկավար կառավարութիւններ: Եւ պիտի ջանանք հաստատելու աշխարհ մը, որի մէջ Նացիզմը, Փաշիզմը եւ ռազմապաշտ յարձակումներ չկարողանան գոյութիւն ունենալ:

6. Մենք պիտի մերժենք ճանչնալու ոեւէ կառավարութիւն, որ

պարտադրուած է ոեւէ ազգի արտաքին ուժի մը ճնշումով: Որոշ պարագաներու մէջ անհնար է կանխել նման կառավարութեան մը հարկադրանքը: Բայց Միացեալ Նահանգները պիտի չճանչնան նման կառավարութիւն մը:

7. *Մենք կը հաւատանք, որ բոլոր ազգերը պէտք է վայելեն ծովերու ազատութիւնը եւ հաւասար իրաւունք նաւարկելու սահմանակից գետերու եւ ջրուղիներու վրայ եւ այն գետերու եւ ջրուղիներու վրայ, որոնք կ'անցնին մէկէ աւելի երկիրներէ:*

8. *Մենք կը հաւատանք, որ ազգերու ընկերութեան մէջ ընդունուած բոլոր պետութիւնները պէտք է հաւասար իրաւունքներով բաժին ունենան աշխարհի առեւտրի եւ հում նիւթերու վերաբերմամբ:*

9. *Մենք կը հաւատանք, որ Արեւմտեան Կիսագունդի դրացի պետութիւնները պէտք է, առանց Արեւմտեան Կիսագունդէն դուրսի ուժերու միջամտութեան, միասին աշխատին, որպէս խաղաղ դրացիներ, լուծելու համար իրենց ընդհանրական խնդիրները:*

10. *Մենք կը հաւատանք, որ, մեծ թէ փոքր, բոլոր ազգերու տնտեսական համագործակցութիւնը էական պայման է բարելաւելու համար ապրուստի պայմանները ամբողջ աշխարհի երեսին եւ հաստատելու ազատութիւն վախէն ու կարիքէն:*

11. *Մենք պիտի շարունակենք պայքարը յանուն խօսքի եւ կրօնի ազատութեան ամրապնդման աշխարհի խաղաղասէր շրջաններու մէջ:*

12. *Մենք համոզուած ենք, որ խաղաղութեան ապահովութիւնը ազգերու միջեւ կը պահանջէ հաստատումը Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան՝ բաղկացած աշխարհի բոլոր խաղաղասէր ազգերէն, որոնք յօժար են ոյժ բանեցնելու միասնաբար, եթէ անհրաժեշտ ըլլայ խաղաղութեան ապահովութեան համար:*

Ահա այն արտաքին քաղաքականութիւնը, որով կը ղեկավարուին Միացեալ Նահանգները այժմ: Ահա այն արտաքին քաղաքականութիւնը, որուն Միացեալ Նահանգները հաւատարմօրէն պիտի հետեւին ապագային:

Այս քաղաքականութիւնը մէկէն, այսօր կամ վաղը պիտի չիրականանայ: Բայց ինչ եւ լինի՝ ան մեր քաղաքականութիւնն է, եւ մենք պիտի ձգտինք անոր իրականացման: Կարող է երկար ժամանակ առնել, բայց ան արժանի է որ սպասենք, արժանի է որ պայքարինք անոր իրականացման համար: Տասը Պատուիրանները ալ տակաւին ընդհանրացած չեն հազարաւոր տարիներու ընթացքին:»

ԳԷՈՐԳ Զ., ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Գրեց՝ ԳԷՈՐԳ Զ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Հայրենի՛ք: Ի՛նչ քաղցր է հնչում մեր ականջին: Այս այն գաղափարն է, որ մեր ազգի բազմատեսակ տոհմերին միացրել է՝ դարձնե–

լով նրանց մի ժողովուրդ, մի բազմանդամ ընտանիք, որոնց երակներում միեւնոյն արիւնն է հոսում, որոնց բերնում միեւնոյն մայրենի բարբառն է հնչում, որոնց ոչ կարիքը եւ ոչ վտանգը կարող են բաժանել:

Հայրենի՛ք: Նա մեզ յիշեցնում է, որ մեր ազգի բախտն ու պատմութիւնը սերտ կապուած են այն երկրի հետ, ուր ապրել եւ ապրում է նա, որ ոռոգուած է մեր պապերի արիւնով անցեալ պատերազմների, մարտիրոսութիւնների եւ հալածանքների շնորհիւ, որ պահում է շէն գիւղերի եւ փարթամ քաղաքների յուշարձաններ, ուր թափուել են վշտի ու տառապանքների աղի արցունքներ, ուր հնչել են երբեմն նաեւ խրախճանաց եւ յաղթութեանց ուրախ երգեր: Նա մեր կեանքի օրրանն է, ուր օրօրուել է մեր օրօրոցը, ուր հիմնուել է մեր սեփական օջախը, որ ամփոփել է իր ծոցում մեր սիրելիներին եւ որ պիտի լինի նաեւ մեր վերջին հանգստեան վայրը:

Մեր ազգի կեանքը երէկ չի սկսուած, նա հետաքրքրական պատմութիւն ունի իր անցեալում: Հարիւրամեակներէ ի վեր գոյութիւն ունենք, եւ մեր ազգի բախտը այդ երկար շրջանում միշտ փոփոխական է եղել, երբեմն դէպի առաջ եւ երբեմն դէպի ետ, բայց միշտ ունեցել է միեւնոյն ճակատագիրը, միեւնոյն վիշտն ու ուրախութիւնը, որ բաժին է ընկել ամբողջութեան: Նրա հարիւրամեակների գոյութեան պատմական դասը մեզ սովորեցնում է, որ մենք պէտք է միասին լինենք, միասին խորհենք, միասին գործենք, միասին քննենք դժգոհութեան շարժառիթները եւ միասին խորհենք համայնական երջանկութեան մասին:

Մեր ազգի գոյութեան, նրա մեծութեան, նրա փառքի եւ նրա բարեկեցութեան համար շատ սերունդներ են մաքառել եւ տանջուել: Մենք ժառանգներ ենք այն բոլորի, որ մեր պապերի ջանասիրութիւնը, անձնուիրութիւնը, նրանց հերոսական ոգին է ձեռք բերել: Ես հաւատում եմ, որ ինչ որ մեր հայրերը մեզ աւանդ են թողել, այդ նոյն հիմքի վրայ մենք կը շարունակենք շէնքի կառուցումը: Այս բարոյական պարտականութիւնը պիտի լինի մեր բոլորիս համար իբրեւ սրբութիւն:

Հայրենի՛ք: Ի՜նչ խոր ազդեցութիւն ունիս դու զգայուն սրտերի վրայ: Այո՛, դու բնութեամբ հարուստ ես, գրաւիչ եւ գեղեցիկ, եւ եթէ օտար մի երկիր լինէր՝ անգամ աւելի գրաւիչ, հիւրընկալ, այն ժամանա՛կ էլ քեզ փոխարինող չէր լինի մեզ համար, որովհետեւ հայ-

լենի կարօտը ներքին զղջումունքով եւ անքակտելի կապերով կապում է մեր սրտերը քեզ հետ եւ ստիպում մեզ ձգել ամէն ինչ օտարութեան մէջ եւ դառնալ հայրենի երկիր։

Հայրենի՛ք։ Դու հասունացրել ես մի ժողովուրդ, հայ ժողովուրդը, որ դատախարակուելով՝ ցուցաբերել է առաքինութիւններ, որոնք վկայում են, թէ նա մեծ ժողովուրդ է եղել եւ այսօր եւս ընդունակ է տալու հերոսական քաջութեան եւ անվեհերութեան փայլուն օրինակներ։

Տասնեակ տարիներ առաջ, մենք չունէինք Հայրենիք, որպէս իրական Ֆիզիքական ոյժ եւ կար միայն նրա գաղափարը, իբրեւ բարոյական ոյժ, իսկ այսօր ունինք Հայրենիք. փա՛ռք եւ պատիւ նրա ստեղծողին։ Փա՛ռք հայ ժողովուրդին, որ իր հոգեւոր առաքինութիւններով, Ֆիզիքական աշխատանքով, անձնազոհութեամբ արժանացաւ այդ փառքին։ Հայրենի երկիր եւ Սփիւռքի հայ ժողովուրդ, եթէ իբրեւ հայ ազգ ապրել կ՚ուզես, դի՛ր քո ձգտումներն ու յոյսերը մեր մեծ Հայրենիքի եւ Հայրապետական Աթոռի առաջ՝ հաւատալով, որ նրանք են սրտի սրբութիւնների եւ իղձերի պահապանն ու կատարողը։ Ուխտիր նրանց հաւատարիմ աջակիցը լինել միշտ, ինչպէս եւ այսօր կանգնելով հայ ազգի փառքի ու երջանկութեան եւ մեր գաղափարական եկեղեցու դրօշակի տակ։ Զօրացնել Հայրենիքի եւ Ս. Էջմիածնի բարոյական ուժն ու հեղինակութիւնը, սատարութիւն չքարոզել նրանց դէմ եւ չմոլորեցնել ժողովուրդին՝ այս է ամէն ազնիւ հայրենասէրի պարտքը։

Պատերազմական այս ահաւոր օրերին վերառաքենք մեր աղօթքները Բարձրեալին Հայրենիքի եւ Ս. Էջմիածնի գոյութեան յարատեւութեան համար, որպէսզի նրանց հովանու տակ հանգիստ անէ նաեւ Սփիւռքի տառապեալ ու տարագիր հայ ժողովուրդը եւ գիտութեամբ ու Փրկչից ճառագայթած երկնային լոյսով առաւել եւս զարգանայ ու զարգացնէ իր մշակոյթը, ի փառս եւ ի պարծանս մեր Հայրենիքի։

ԱՐՁԱԿ ԷՋԵՐ

ՄԵՐ ՊԱՐՏԷԶԻ ՕՐԱԳՐԷՆ

ԿԱՐՄՐԱԼԱՆՋԸ

Գրեց՝ ՀԱՄԱՍՏԵՂ

Կեռասենիի վրայ տեսայ առաջին կարմրալանջը, իր շարժումին մէջ անհամբեր: Սո՛ւ սո՛ւ... ձայնին մէջ կար կարօտ մը, իր կուրծքի ծիրանագոյն կանանչով բռնկած: Առաջին անգամ ըլլալով ես զգացի ձայնը գոյնին: Կարմրալանջը կ'ուզէր ըսել, որ ես եմ, եկած եմ ահա:

Դուրսը ոչ ոք կար, ոչ իսկ փոքրիկներու ձայն: Ինծ այնպէս թը-ւեցաւ, որ առաջին անգամն է ոտքերը գետին կը դնէ, երբ կարճ թը-ռիչքով պարտէզ իջաւ:

Երբ կարճ թռիչքով պարտէզ իջաւ, կարծես զգացի, որ հազար հազար սերմերը հողին տակէն իմացան անոր ոտքերուն ձայնը, իրա-րու ետեւէ պայթեցան մէկ մէկ ու յուզումով ձայն տուին իրարու,

— Կարմրալանջը, կարմրալանջը... Ու ես կ'ուզէի պոռալ անոնց հետ, իրարու ետեւէ պայթող սերմերու յուզումով,

— Կարմրալանջը, կարմրալանջը... Բացուեցաւ դաշտանկար մը իմ մէջ հազար հազար գոյներու երաժշտութիւնով, անձրեւէն նոր լուացուած երկինքի մաքուր կապոյտութիւնով, հողին, արեւին անսահ-ման բարութիւնով:

Կարմրալանջը մօտեցաւ բարտիներուն. իրեն այնքան ծանօթ ու մտերիմ էին ամէն բան, նոյն ցանկապատը, բարտիներուն նոյն շուքը, նոյն հսկայ կաղնին որուն վրայ նստած էր սկիւռը ու զինք կը դիտէր ու կ'ուզէր ըսել, թէ ինչքա՜ն ինչքա՜ն խիստ ձմեռ մը ունեցանք: Ահա նոյն գորտը, աչքերը դուրս, թուլցած մորթով, որուն վրայ հողի գոյն նաշխեր կային: Գորտը կը մտնէր հաղարջենիներուն տակ ու կ'ուզէր ըսել,

— Կը՛ռռ, ինչքա՞ն ցուրտ ձմեռ ունեցանք:

Կարմրալանջը այս անգամ տիկ. Խպըթենց խնձորենիին վրայ էր.

Սո՛ւ, սո՛ւ...

Սպասեց, որ տիկ. Խպըթ դուռը բանար ու հացի փշրանքներ նետէր պարտէզին մէջ:

Սո՛ւ, սո՛ւ...

Ոչ ոք կար, չշարժեցաւ նոյնիսկ դուռը տիկին Խպըթին: Տան պատին տակ դեռ կը մնային անցեալ աշունի տերեւները դօսացած, նաեւ ծռած է դէմ դէմի խաչաձեւ փայտերէն մէկը լուացքի, որուն վրայ, տէկին Խպըթ արեւոտ օրերուն իր լուացքի լաթերը կը փռէր ճերմակ ու խատակ:

Սու, սու...

Կարմրալանջը իջաւ խնձորենիի ծառէն, մօտեցաւ միեւնոյն քարէ սանդուխին, ուրկէ կը բացուէր դուռը ու դուրս կ'ելլէր տիկ. Խպըթ հացի փշրանքներ նետելու:

Ամբողջ օրը դուռը չբացուեցաւ, տիկին Խպըթ դուրս չեկաւ, հացի փշրանքներ չնետեց, ամբողջ օրը լաթ չփռուեցաւ դուրսը:

Կարմրալանջը չգիտէր, չգիտէր, որ շատ ցուրտ օր մը, ձիւն ձըմեռ, երբ սառի կտորներ կախուած էին լէյլակի ճիւղերէն, երբ փոթորիկը գայլի ձայն կը հանէր ծխնելոյզներուն մէջէն, տիկ. Խպըթին դրան առջեւ կառքեր շարուեցան: Մարդիկ ներս մտան, դուրս ելան: Անոնք լուռ էին ու մունջ, անոնց ոտքերուն տակ ձիւնը միայն կը խըճըրտար: Յետոյ, չորս մարդիկ, որոնք երկար սեւ գլխարկներ ունէին ու ճերմակ ձեռնոցներ, դռնէն դուրս հանեցին ծանր երկար տուփ մը, որուն մէջ փակուած էր տիկ. Խպըթը: Անոնք տուփը դրին երկար ու սեւ կառքի մը մէջ ու ճամբայ ինկան: Անիւներուն տակ ձիւնն էր միայն կը խշրտար:

Կարմրալանջը այս անգամ լէյլակի ծառին վրայ աղուոր կուրծքը արեւուն՝ սպասեց, որ բացուէր դուռը, դուրս գար տիկ. Խպըթ, փըշրանքներ նետելու, պարտէզին մէջ, փռելու լաթերը ճերմակ ու խատակ:

Սո՛ւ, սո՛ւ, սո՛ւ...

ՊՈԻԷՏԻՆ ՍԻՐՏԸ

Գրեց՝ ՀՐԱՉ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Այս ջուրը չկա՞յ, եղբա՛յր,
Որ դաշտին մէջէն հանդարտաբեղ կ'ոլորուի,
Որուն ակունքէն լեռնային այս մանուշակները, ճէնդիյանները, երջանկօրօ՛ր, կը խմեն,
Որուն պաղպաջուն ումպերէն, տարբերու խորհրդաւոր քուրային մէջ բաղադրուած, աժգոյն մարդկութիւնը կ'ամոքուի,
Որուն կենսապարգեւ կոհակները ստորերկրեայ շերտեր կը կըտրեն, ու զմայլուն ուխին, ու բազկատարած մայրիներուն արեւը կանա՛չ կը պահեն,
Այս ջուրը չկա՞յ, եղբա՛յր,
Որուն բիւրեղ աւազաններուն մէջ, ոսթակէզ ժամերուն, դեղնալանջերու, կաքաւներու, սարեակներու երամներ կը լողան,
— Ծուռովազին ու թեւաբախ յափշտակութի՛ւն,—
Որուն սանդարակ ալիքներուն մէջ, երբ բարտին ստուերը կը չափէ հասակը հովին, ակիւն ու եղջերուն, մանր դաւարն ու արջառը, ամէն մէկը իրիկնային իր ժամուն, կուգայ իր պապակած դունչը մխրճել:
Այս մայր ջուրը չկա՞յ, եղբա՛յր, խաղաղաձեմ ու հոգեհեւ,
Եղած է ջրվէ՛ժ ու ժա՛յթք, հեռո՛ւն իր երիտասարդութեան, փոթորի՛կ ու բախի՛ւն...

* * *

Խտացաւ օր մը, երկինքներու ծոցերուն մէջ անքննելի, ու, մաքրամաքո՛ւր, իջաւ բարձունքին անառիկ, ու բարձունքէն ահեղաթափ խոյացաւ:

Խառնեց, զօրանալու իր երթին մէջ տարերային, ուղխերն համակ, որոնց իր ճամբուն հանդիպեցաւ:

— Կեցի՛ր, հրամայեց ապառաժ մ'անսասան:

Թեւ մը գլխէն, թեւ մը ոտքէն, ու իրանը ապառաժի ենթահողին՝ գլլուեցաւ:

Բռնեցաւ ընդերքին, ու հալեցուց անագն ու ոսկին, երկաթն ու պղինձը, հանքագն ու մանկնէզիոնն, եւ ծանրաբեռնուած ալիքներով, թաւալեցաւ:

* * *

Հետզհետէ, խուլք մը ծաւալեցաւ մարմնին մէջ փարթամ…

Անասելի կարօտներ՝ դէպի հովիտները…

Անդիմադրելի կանչը մեղեդիներուն, հովերու գրկին, ծործորներէն մեկնած… բայց յանկարծ, նե՛նգ, խոռոչ մ'իր առջեւ:

— Ահա թիզ առ թիզ, ըսին յորձանքները, պիտի չուլլուինք պատերն ի վեր, ու պիտի լինաս գերի՝ մեր յաղթական ընացքին: Մենք պիտի երթանք առա՛ջ:

Աղո՛ւ, կախարդակա՞ն ձայներ կը կանչեն…

Շատ չանցած, ցայտք անդնդային, ու գոռում պակուցիչ: Ջըրվէժին կամարը կազմուած:

Ու եղաւ պահ մը ուր վսեմապոյն արարչութիւնը գիրկընդխառնըւեցաւ աւերումին հետ տարերային:

Ալիքներու յորդող խոյանքէն ժայռեր տեղահան գլորեցան:

Հողակոյտի փլուզում, ու աւեր՝ մրջնատուներու չնչին:

Վարը, ստորոտը Ջրվէժին, ծփծփո՛ւն, մարդաշ իրանը բարտիին արմատախիլ, ու իր գալար ոստին վրայ՝ արտոյտի բոյն մը ջրամոյն:

* * *

Ալիքները հարստացած թէեւ երբեք չդարձան եռ, բայց ալ չունին անհաստատ ոտնոցներ, ո՛չ ալ կը լեցնեն մթնոլորտը փրփուրներով, ո՛չ ալ կը թրթռացնեն օդը տենդահար:

Հետզհետէ աւելի զօրացած, յամրացած, երկունքի տառապանքներ կը գալարեն ընդերքն իր, եւ կը ժպտի երեան՝ երկնքին, ամագուն քաղցրութեամբ:

Ամէն մէկ կաթիլը իր համայնոտոտ իրանին կը թաւալի՝ կենդանացած, միակ ներդաշնակութեան՝ Նուիրումին կշռոյթովը:

* * *

Այս Ջուրը, որ, հիմա այսպէ՛ս, հեզասա՛հ…

Եղբա՛յր, եղբա՛յր, տա՛ր որ բոլոր մեղապարտ թէ աւերիչ դէգերանքներն իմ, մոգութեամբը միեւնոյն ալքիմիային, դարձնէին այս չարչարակոծ, այս սիրահեւ սիրտը պուէտին, քեզի համար, բոլորին համար, աւելի մե՛ծ, աւելի տա՛ք ողջակէզ:

———○———

Ա. ՍԱՐԻՔԷՆ

ՀՐԱՀՐԵՑԷ՛Ք ՀՈՒՐԸ ԲԱԳԻՆՆԵՐՈՒՆ

Զահե՛րը կը մարին եւ հուրը կը հանգի հանդարտօրէն հո՛ն, մեր հինաւուրց բագիններուն վրայ կախարդական։

Հեռո՛ւն, լայնարձակ հորիզոններուն վրայ մշուշապատ, կը սարսին հիմերը աստուածակերտ մեհեաններուն՝ — ցեղին չափ հին եւ ցեղին պէս ամրակուռ։ Ամէն ինչ սրբանման եւ ազնիւ կ'աղճատի, եւ կը խորտակուին անգամ աստուածները հնօրեայ։

Քաոս եւ այլասերում...

Ցիրթին ու շուարանքին մէջ ահաւոր, բազմահազարներ բթացած կը տատանին վայրահակ. բագինները պաշտամունքի կը սարսռան պատուանդաններուն վրայ՝ երբեմնի ամրակուռ. իսկ քուրմերը իրենց գաղափարներուն հետ հաւատամքի, պապանձեր են ապշահար, ու հալածական կը մահանան աղ անդ, անօք եւ յուսահատ։

Հո՛ւրը կը հանգի տակաւ առ տակաւ, դէպի ազատութեան արշալոյսը խոյացող հոգիներուն մէջ յոգնած։

Եւ կամակատար ստրուկներու ուրուականները այլազան, որպէս անէծք յաւիտենական, դաւադիր՝ կը սողոսկին դիւրահաւան եւ խեղճացած ամբոխին մէջ բիւրաւոր։

Զահե՛րը կը մարին եւ բագինները պաշտամունքի՝ կը մնան անշուք ու անտէր, իսկ ստորոտը բարձունքներուն, գարշելիօրէն հեզ ու վաճառուած, անհայրենիք ստրուկներու սերունդ մը ապերասան, կ'աղմկէ մռայլ հրապարակը մեր կեանքին, ու նոր տէրերու խարազանին տակ կորաքամակ եւ զզուելիօրէն դիւրաթեք, կը հեգնէ շնօրէն երեկուայ խիզախ պայքարը սերունդներուն պողպատեայ։

Ուր՛ղը, ազատութեան վեհաշուք գաղափարին հետ՝ ամենուրեք կը մրափէ զգայազիրկ։

Հէ՜յ, հրահրեցէ՛ք կրակը բագիններուն, եւ հնչեցուցէ՛ք ահազանգը ցնցող, քանի դեռ խաւարը չէ պատանքեր ցեղը բովանդակ․ եւ փողերը թող գոռան ու շեփորեն, վասնզի գիտեմ որ ջահե՛րը կը մարին եւ սրբազան հուրը կը հանգի մարտախռով հոգիներուն մէջ պարտասած:

Օ՜ն, ջահերը վառեցէ՛ք կրկին, ու հրահրեցէ՛ք կրակը հրեղէն բոցերով, մեր անարատ բագիններուն մէջ քարակուռ:

ԽԱՉԼՈՒԱՅ ԼՃԱԿԸ

ԿԱՄ

ՊՌՕՇԻ ՅՐԵՂԷՆ ԹՈՒԻՐԸ

Գրեց՝ ՄՈՒՍԱՄԻՐՅԻ

ԱՄԷՆ ԱՆՈՆՑ՝ ՈՐՈՆՔ ՀԱՅԸ ՀՈԳԻՈՎ
ԲԱՐՁՐԱՑՆԵԼՈՒ ԿԸ ՍԱՏԱՐԵՆ

Երբ անցորդը Մուշէն կամ Խնուսէն, Ախլաթէն կամ Մանազկերտէն Վարաժնունիքը կը մտնէ, եւ դէպի Վերին-Բուլանուխը կը յառաջանայ, իրեն դէմ-յանդիման կը գտնէ բնութեան թիկնեղ այն հըսկային զոր տեղացիները Բլեջանա-Սար կ՚անուանեն։ Անոր թեւերուն տակ բազմաթիւ հայ գիւղեր ցրուած են (այսինքն էին), եւ կը թուէր որ այդ չէն աւանները ոչխարներ էին, որոնց վրայ, նահապետական հովիւի մը նման, կը հսկէր Բլեջան-Սարը իր պարթեւ հասակով. այդ լերան երկու կողմերը, իրարմէ բաւական, հեռու երկու լճակներ կան Խաչլու եւ Նազիկ անուններով։

Հովուերգական եւ գեղատեսիլ տեսակով Նազուկ-Լիճը աւելի սիրուն է, բայց առայժմ թողունք որ ան գեփիւռը գրկած՝ հեզիկ նազանքով օրօրայ եւ անքթիթ դէպի վերը նայի՝ աստղերը փնտռելով սիրավառ, մինչ մենք Խաչլուայ մասին մեր լսածը պատմենք։

Փոքրիկ լիճ մըն է Խաչլուն, այնքան փոքր, որ կռունկ մը անոր վերեւից կ՚անցնի առանց հեւք առնելու, եւ առանց թեւ հարելու, իսկ ձիաւոր մը թարթափ տալով կարող է մէկ ժամէն անոր շուրջ գօտի մը կապել։ Ջուրը դեղնորակ է եւ միշտ ալեկոծ։ Դիւրին է լողալը անոր մէջ, բայց տեղ տեղ թունարակներ կան, որոնք, կ՚ըսուի թէ, ովկիանոսին հետ հաղորդակցութիւն ունին։ Այդ թունարակներու մէջ Փաջքերը կը բնակին, որոնք «շատ անգամ լողուորներու ոտքերէն քաշելով զանոնք ջրասոյզ կ՚ընեն եւ կ՚անհետացնեն անդունդին»։ Լճակին մէջ իրարմէ բաւական հեռու երկու ճերմակ կէտեր կան. երբ հեռուէն

գլուխ, կարծես երկու կարապներ են, որք իրարու տարփանք կը ճառագայթեն. Երբ մի քիչ աւելի մօտենաս, կը թուին երկու ճերմակ արջեր, որոնք գոլ ջրին մէջ պլպլած՝ արեւի ջերմութիւնը կը ծաղրեն. բայց երբ ջրի ափին կը հասնիս, կը տեսնես, որ երկու սեպաձեւ մեծ ժայռեր են դուրս ցցուած, որոնք երկնքի հաւքերուն համար բնութեան ձեռքով կառուցուած համայնական իջեւաններ են, իսկ անոնց սպիտակութիւնը թռչնոց դարաւոր ծիրտի չորցած շաղախն է: Այս է լճակի Ֆիզիքական պատկերը, բայց ան ունի իր հոգին եւս, ու այդ հոգւոյն հետ կապուած առաքինութեան պատմութիւնը: Բարեգործ է ան, ինչպէս հայոց վանքերը, եւ անոր սիրտը չէն է, ինչպէս հայ շինականի սիրտն ու սեղանը. չէ՞ որ տեղական ժողովուրդը կը ձենդէ միշտ, որ «Յիսուս–Քրիստոսը յեբօր աշխարքն է յեկեր, դուր սուֆրան Բուլանուխն է բացեր, ու երբ իր երեսը շաղեր է, դաստառակով որբեր ու Խաչլուայ լիճն է թալեր»: Շնորհիւ Խաչլուայ ջրին, տասնեակ գիւղերու արտն ու ափը կ'ոռոգուի, եւ այդ շրջանը երաշտութիւն չէ տեսեր երբեք. առուոյտը այնքան կը բարձրանայ հոն, որ ձիու մարուկը իր մօրմէն կը ծածկէ. ամիչը (առուոյտի վերջին հունձքը) այնքան թանձր կը լինի, որ օձն իսկ զայն չի կրնար ճղել, եւ ցորենի հասկերը այնքան ծանր ու խիտ են, որ լորերը չեն համարձակիր վրանին թառել:

— Այո՛, հոգի ունի Խաչլուայ լճակը, եւ անոր հոգու բացառական չէշտը իր զայրոյթն է միայն: Կրքոտ է ան, եւ այդ պատճառաւ միշտ պղտոր կը մնայ: Անհանդարտ է ան, հետեւաբար միշտ ալեկոծ ու դեղին. այնքան դեղնագունակ, որ կարծես թէ իր մաղձը իր ջրին է խառներ: Երբ անոր ափին դուճ եկած ականջ տաս, խոր որոտ ու մռլտոց կը լսես, որը ջրի տակից կուգայ: Գրոց ու բրոց մարդիկ կը խորհին, թէ ստորերկրեայ հրաբխային որոտում է այդ. բայց մեր բնաշխարհի շինականը, որուն պատմական աղբիւրները փոխանակ թուղթի վրայ լինելու՝ իր մտքի ակն է, միամիտ հաւատքով քեզի կը պնդէ, որ «էտ յորտամունքը դեւնի տակից է կիգայ, Քաջքերու կռիւն է. Մեծ քաջքը Պռօշ թագաւորի հալունի թուրը գափթեր է, եւ իր գլխու տակ դրած պառկելի վրան պառկեր է, ու չի թողուր որ ուրիշն առնու զայն. ամէն ուրբաթ օր, միւս քաջքերն միացած՝ իր վրան կուգան թուրը խլելու, բայց Մեծ Քաջքը չի պարտուի, եւ կռիւը կը շարունակուի հարի լուս–կիրակին, երբ Մեծ Քաջքը մէկ կողմէն եւ պզտի Քաջքերը միւս կողմէն կը բաժնուին իրարմէ, ու յոգնած գետին կ'իյնան մրափելու. գիտունները դէտ բան չեն կարնայ հասկնայ. էտ ուրանց յան–

ցանքը չէ, Աստըծմէ տրուած չէ ուրանց, ուստի կը խորհին թէ գետնի տակից հրաբուխները կ'որոտան, մինչդեռ իրականութիւն է որ ասի Քաջքերու մրափի հանած ձայնն է»: Եւ աւելի լուսաբանուելու համար Պռօշ Թագաւորի հրեղէն Թուրի պատմութիւնը կ'անէ, որ հետեւեալն է.—

* * *

Բլեջան Թագաւորը յորձ ժառանգ չունենար, ուստի իր մահով իր սերունդի պորտը կը կտրի, եւ նոր երակէ մը նոր Թագաւորութիւն ու նոր բախտ կը բացուի հայոց աշխարհի այդ բաժնին վրայ. առաջին Թագաւորը կը լինի Պռօշը:

Այն օրը երբ Պռօշ գահը կը բարձրանայ, օրը ամպշող կը բացուի, ապա արեւով—անձրեւ կը տեղայ, եւ հետզհետէ արեւը կ'երեւի եւ օրը կը պայծառանայ: Շէկ արծիւ մը վաղ—առաւօտեան երկնից մէջ չուառալով Բլեջանայ գագաթին կ'իջնէ եւ կը նստի թեւատարած: Հայոց աշխարհի կախարդները հետեւեալ մեկնութիւնը կուտան այս երեւոյթներուն. ամպշողն տաք եւ խոնաւ օդ ասել է, բայց այդ օրուայ իմաստը այն է թէ քաղաքական երկունքի եւ տագնապի մէջ է Պռօշի Թագաւորութիւնը: Արեւով—անձրեւը հազուադէպ չէ Հայաստանի մէջ, եւ յաճախ կը տեսնուի որ անձրեւի կաթիլները այնպէս կը փայլին, կարծես թէ ոսկեջուր կը Թափի արեւոտ երկինքէն եւ կամ հրեշտակները ծխածանը կտրեր են եւ յուլունքի վերածելով պատուղ պատուղ վար կը Թափեն, բայց այդ օրուայ արեւով—անձրեւը նշան է, որ այդ քաղաքական տագնապը շուտ կ'անցնի ու առատութիւնը՝ անձրեւի նման, և արդարութիւնը՝ արեգակի պէս պիտի ողողեն Պռօշի Թագաւորութիւնը: Իսկ շէկ արծիւ կը նշանակէ, թէ քաջութիւնը Պռօշ Թագաւորից անբաժան պիտի մնայ եւ զայն պիտի առաջնորդէ կռուէ՝ կռիւ եւ յաղթանակէ յաղթանակ: Արդարեւ Պռօշի անունը չորս հովերու հետ տարածուեց եւ հասաւ մինչեւ Կապուտ—Կողի Թագաւորի ականջը, որը դեսպան ուղարկեց խնդրելով, որ Պռօշը ամուսնանայ իր մենուճար դստեր հետ: Աստուած օրհնեց անոնց բարձը, եւ երեք տարուայ մէջ երեք արու զաւակներ ունեցան, մեծի անունն էր Նահապետ, միջնեկինն էր Զօրապետ եւ կրտսերը՝ Հրապետ:

Քաջ էր եւ միանգամայն խոնարհ Պռօշ Թագաւորը. այնքան խոնարհ որ պառաւի դրան մօտէն անցած պահուն կը կենար եւ ջուր կ'ուզէր խմելու, որսորդին հետ նետ կը փոխանակէր Արօս որսալու համար եւ դաշտերէն քաղած առեն կամ քաղուորից գերանդին առած ծոր

մը կը հնձէր եւ կամ մաճկալը դաշտերն հորովելով՝ ինքը մաճը կը բռնէր եւ կը վարէր, իր քրտինքին հետ բուռ մը ցորեն կը ցանէր եւ ապա կը մեկնէր: Երկիրը երջանիկ էր եւ հպարտ իրմով, բանակը նուիրման ցուլերու նման իր ետեւէն կը խաղար թշնամին աղուէսի նման իր առջեւէն փախուստ կուտար: Հիւսիսը նուաճեց, հարաւը հարկատու դարձուց, արեւմուտքին աշխարհը հսկեց եւ արեւելքի հետ բարեկամութեան դաշինք հաստատեց. բայց իր երկար գինուորական յաղթութիւններէն գինովցած, Պոռչ թագաւորը արդարութիւնը բարձի–թող ըրեց, երկրի մէջ դատ ու դատաստանը թուլցաւ, իմաստունները եւ ծերերու խօսքը տրորուեցաւ, եւ տրտունջը մարդկանց չրթունքներուն եղինճներու նման բողբոջեց. «Վա՜յ այն երկրին ուր՝ մանո՛ւկ թագաւորէ» եւ այս փափսուքը մինչեւ իր ականջները հասաւ. խռովեցաւ Պոռչ թագաւորը, եւ այդ խռովանքի մէջ զգաստացաւ, երկրի Մեծօրէքը խորհուրդի կանչեց, իշխաններու մէջ ամենածերը, եւ ծերերու մէջ իմաստնագոյնը հետեւեալ խրատականը ուղղեց թագաւորին. «Թագաւո՛ր ապրած, ըսաւ նա, երկիր մը ստեղծելու եւ երջանիկ պահելու համար երեք բան պէտք է. քաջութիւն, աշխատանք եւ արդարութիւն. քաջութիւնը մարդկային սրտի շնորհքն է, եւ այդ պատճառաւ՝ ով որ քա՛ջ է, քաջասիրտ կ՚անուանենք զայն. աշխատանքը մարդկային բազուկներու արդիւնքն է, աշխատանքը առատութիւն կը բերէ երկրի մը, եւ այդ իսկ պատճառաւ ով որ այդ շնորհքը ունի, զայն առատաձեռն կ՚անուանենք. արդարութի՛ւնն է միայն որ աստուածա՛յին շնորհք է՝ վերուստ տրուած մարդկային հոգուն եւ մտքին միայն, ու այդ իսկ պատճառաւ ով որ այդ շնորհքով օժտուած է , զայն արդարամիտ կ՚անուանենք. առանց քաջութեան մարդը ստրուկ կը մնայ, առանց աշխատանքի մարդը թշուառ կը լինի, բայց հոն ուր՝ արդարութիւն չկայ, ո՛չ քաջութիւն, ո՛չ աշխատանք արժէք ունին. դժոխքը հոն է, ուր՝ արդարութիւն չկայ»: Սոյն խօսքերը ուժեղ տպաւորութիւն ձգեցին երիտասարդ թագաւորի մտքին. նա անմիջապէս կանչեց իր զաւակները եւ երկրի պաշտպանութեան գործը անոնց յանձնեց, իսկ ինքը մնաց միշտ ժողովուրդի հետ, եւ ամենամեծ եւ ամենափոքր դատ ու դատաստանը իր ականջով լսեց ու իր լեզուով կտրեց:

Օր մը, աննշան բայց հետաքրքիր դատ մը եկաւ իր առջեւ. գիւղական նախրորդը՝ պատահաբար սպաներ էր աղքատ պառաւի մը մէկ հատիկ կովը, որը նախիրէն դուրս եկած՝ ջով մը կորեկ էր կերեր արտի մէջէն, հարուածը ուսոսկրէն մտած հակառակ կողմի կողերը ծա-

կելով դուրս ելած էր. անհաւատալի էր այս, մանաւանդ որ այդ ատենները տակաւին հրացանը գոյութիւն չունէր. խրաւարանութիւն ալ չկար այդ ժամանակ բայց եւ այնպէս հետաքրքրութեան համար Թագաւորը ուզեց մահուան գործիքը տեսնել, եւ դատաստանի առջեւ բերուեցաւ կոշտ ու սեւ զանգուած մը քարից շատ աւելի կարծր ու ծանր. Թագաւորը կշտամբեց նախորդին, եւ հրամայեց որ կով մը տրուի պառաւին, իսկ ինքը առաւ այդ խորհրդաւոր զանգուածը, որ արճիճից շատ աւելի ծանր էր եւ իր հետը տարաւ. Հետեւեալ օրը Թագաւորը կանչեց ամենավարպետ երկաթագործը եւ պզտիկ կտոր մը տուաւ այդ գունդէն, որպէսզի հերոն շինէ անով. երբ դարբինը հերոնը բերաւ, Թագաւորը պահեց զայն եւ մնացած զանգուածը տուաւ, պատուիրելով որ անով իրեն համար գեղեցկագոյն թուրը շինէ. կարճ ժամանակէ յետոյ երկաթագործը թուրը բերաւ. Թագաւորը ուզեց վստահ լինել թէ թուրը նոյն իր տուած զանգուածի՞ց էր թափուած, եւ դարբինի հաստատական պատասխանէն չգոհացած, դուրս հանեց պահուած հերոնը եւ անով Թուրի երեսին զարկաւ. Հերոնը այնպէս դիւրութեամբ ծակեց Թուրը, ինչպէս ասեղը կտաւը կը ծակէ. Երկաթագործի այս կեղծիքին իբրեւ պատիժ, Թագաւորը նոյն հերոնով ծակեց անոր երկու ականջները եւ հրամայեց որ գնայ եւ իսկական Թուրը շինէ ու բերէ, ապա թէ ոչ՝ աւելի ծանր պիտի պատժուի: Կրկին, Թագաւորը ուզեց սուրի խոկութիւնը փորձել, բայց այս անգամ երբ հերոնը Թուրին զարկաւ, ոչ իսկ գիծ մը երեւան եկաւ, կարծես հերոնը լեզու մըն էր որ Թուրի երեսը համբուրեց, անուշ ու անձայն, որովհետեւ երկուքն ալ միեւնոյն մետաղն էին, եւ հետեւաբար իրարու չէին ազդեր. միայն երկաթագործը իր վարպետութեամբ եւ Թագաւորն իր իմաստութեամբ հասկցեր էին այդ պողպատ մետաղին մէջ թաքնուած գերբնական զօրութիւնը:

Եւ այնուհետեւ Պռօշի աջ բուռը եւ Թուրի բուռը մագնիսական խորհրդով եւ սերտ միութեամբ իրարմէ անբաժան մնացին, կռուի պահուն ձեռք՝ ձեռքի, անդորրութեան ատեն կուշտ՝ կշտի. ծանր էր անկիա, եւ իր ծանրութեան մէջ կուտակուած էր Թափը իր հարուածներուն, երբեք չփայլեցաւ ան, որովհետեւ փայլը ցուցամոլութեան արտայայտութիւնն է, երբեք չժանգոտեց ան, որովհետեւ ժանգը անգործութեան ողորմելի նշանն է. Հետզհետէ ժողովրդի մէջ հիմնաւորուեց այն հաւատը թէ Աստուած Պռօշ Թագաւորի արդարադատութիւնը վարձատրելու համար զայն օժտած էր այդ գերբնական Թուրով, որը անպարտելի պիտի մնար միշտ. անոր տուած հարուածները միս

ու ոսկորը կարծես թէ կը հալեցնէին, իսկ երբ անոր շեղբը շեշտակի կուռ վահաններու վրայ կ'իջնէր, ահաւոր կայծեր կ'արձակուէին դէպի երկինքը, եւ ըստ ժողովրդի աւանդութեան, այդ կայծերը կը տեսնուէին ու կը ճանչցուէին գիշեր ժամանակ, եթէ Պռօշը կը կռուէր շատ հեռուները, Բալուայ սարի ետեւ, Ծովասարի վերեւ, Նարդոսա սարին կամ Քօսուրայ (Կորդուք) երեսին: Երկա՜ր, երկա՜ր տարիներ սուրը ձեռքին, սուրը մէջքին, բայց միշտ արդարութիւնը հոգւոյն մէջ, Պռօշ Թագաւորը կառավարեց իր երկիրը, եւ ծերացաւ. երեք տղաները անհամբեր կը սպասէին անոր վախճանին, որպէսզի Թագաւորութիւնը իրարմէ յափշտակեն եւ հրաշագործ Թուրին տիրանան. տխրութեամբ համակուեց Պռօշը՝ տեսնելով անոնց քսութիւնն եւ փոքրամիտ վերաբերմունքը, ուստի որպէսզի իր մահից յետոյ արիւն չթափուի սուրին համար, որոշեց զայն անհետացնել իր կենդանութեան իսկ ժամանակ: Իր անդրանիկ զաւակը, Նահապետը կանչել տուաւ եւ ըսաւ. «Որդի՛, ես այս Թագաւորութեան հիմը դրի աստուածային արդարութեան վրայ եւ ժողովրդի սէրը անոր շաղախը կաղմեց, բայց զայն պաշտպանեցի սրով ու Թուրով, եւ այդ Թուրը ե՛ս շինեցի. կ'ուզեմ որ իմ մահէն յետոյ նոյն արդարութիւնն ու սէրը տաք ձե՛ր բախտի պողպատից, այս աշխարհը պաշտպանելու համար, ուստի, ա՛ռ իմ յաղթական Թուրը եւ վաղ առաւօտեան գնա՛, ու թաղէ զայն Հանդիպակաց սարի մօտերը ուր՝ արօտավայրը կայ եւ աղբիւրը զովաշունչ, այն աղբիւրի, ճի՛շդ ակին մէջ թա՛ղէ զայն, եւ վերադարձիր, ետեւդ մի՛ նայիր, բայց պատմէ ինձ ինչ որ կը պատահի քեզ»: Նահապետն առաւ Թուրը, եւ նենգամիտ խորհրդով զայն իրեն համար տեղ մը պահեց ու վերադարձաւ: Հայրը հարցուց իրեն.—

— Ճիշդ տեղը թաղեցի՞ր:

— Այո՛, հայր, պատասխանեց տղան:

— Ի՞նչ պատահեցաւ յետոյ, հարցուց Պռօշ Թագաւորը:

— Ոչինչ, պատասխանեց Նահապետը:

Դառնացած եւ սրտմտած, խօսեց Պռօշը. «Շո՛ւտ, գնա՛ եւ Թուրը հանէ՛ ու յետ բեր:

Այս անգամ երկրորդ զաւկին՝ Զօրապետին կանչեց, եւ գաղտնի, նոյն հրամանը տուաւ. խոժոռամիտ՝ ան եւս նոյն հոգեկան ագահութեամբ լեցուած՝ միեւնոյն բանը արեց՝ Թուրին տիրանալու նենգդիտաւորութեամբ: Հուսկ ուրեմն, Պռօշ Թագաւորը կանչեց իր

կրտսեր որդւոյն, եւ նոյն գաղտնի հրամանը տուաւ․ Հրոսապետը լացաւ, համբուրեց հօրը աջ բուռը, որը Թուրից բաժանուած՝ կարծես թէ լքուած սիրուհի մըն էր, ընկճուած, կարկառուն եւ երերուն․ ցատկեց իր ձիու քամակէն, եւ գնաց աղբիւրին մօտ կանգ առաւ, դիտեց անոր յստակ ջուրը․ մէջտեղը ակ մը կար, ուրկէ ստորերկրեայ ուժից մղուած՝ ջրի ճիւղ մը, խաւարծիլի մը հաստութեամբ, արծաթեայ գլգլանքով վեր կը ժայթքէր եւ ապա մանրիկ աւազի անկողնոյն վրայ կը թափէր ու կ'անյայտանար․ Աղբիւրին չուրջ մամուռը, գինարբն եւ յաղբրանց–արունը սիրատոչոր կը դիտէին եւ կ'ունկնդրէին ջրի ձայնին․ Հրոսապետը յուզուած եւ յարգանքով Թուրը վար առաւ, քաշեց պատեանից եւ «յա՛ Սբ․ Կարապետ» կանչելով, բոլոր ուժով զայն ջրի ակին մէջ զարկաւ․ Թուրը խրխիր աւազին մէջ թաղուեցաւ ամբողջութեամբ, եւ նոյն ակից ջրի հսկայ սիւն մը հրշալով ու պղտորելով դուրս ժայթքեց․ Հրոսապետն իր ձիու քամակին էր արդէն եւ առանց ետեւը դառնալու ձին մտրակեց, բայց ահ ու զարզանդ ինկաւ իր սրտին՝ երբ նշմարեց որ հակառակ նժոյգի արագութեան, անոր ետեւի ոտները ջուրի մէջ կը չլըփային միշտ, եւ կարծես թէ աղբիւրը վարարած կը վազէր իր ետեւից ու զինքը կլլել, ջրամոյն անել կ'ուզէր: Նորէն ձին մտրակեց ու կանչեց «յա՛ Վարագայ Սուրբ Խաչ» ու ա՛յդ էր, ջուրը այլեւս կեցաւ իր տեղ, յետ դարձաւ Հրոսապետ եւ տեսաւ որ ջուր տարածուած, կլոր, մեծ լիճ մը կազմած էր․ էլ չկային յստակութիւնն եւ մրմունջ լեզուն անարատ աղբիւրին․ պղտոր էր ջուրը եւ որոտմունք կը լըսուէր գետնի տակից: Պատմեց ան պատահածը Պօչ Թագաւորին, որու ծերունի հոգին հանդարտեց, այնպէս ինչպէս երբ հովերը յանկարծակի կը դադարին ծերացած կաղնին ցնցելէ․ Պօչ Թագաւորը իր դողդոջ աջը Հրոսապետի ճակտին դրաւ, օրհնեց զայն եւ կարճ ժամանակ եւս ապրելով հանգաւ ի Տէր անդորրութեամբ․ Լճակի անունը մնաց «Խաչլուայ Լիճ»:

Անոր ջուրը պղտոր է, անհանդարտ եւ ալեկոծ, որովհետեւ երբ Քաջքերը լսեցին որ Պօչի հրեղէն Թուրը հոն է թաղուած, եկան անոր տիրանալու, Մեծ Քաջքը գտաւ զայն եւ իր գլխու տակ դրած վըրան պառկեցաւ իր կոնակին, որ ուրիշը չգայ զայն առնելու․ ամէն ուրբաթ միւս Քաջքերը յերիշ կուգան իր վրայ եւ կռիւը կը շարունակի հարի լուս–կիրակին, երբ Քաջքերը բոլոր յոգնած, պարտասած, գետին կ'իյնան ու կը քնանան․ «Էնոնց կռուից ջուրն ալեկոծ է միշտ, էնոնց խոխռալով ջուրն աղմկալից է միշտ, եւ էն գլտնական–

*ներն օր ղհաոց պատմութիւնը չըն կարա հասկնա, կ՚ասին էտի ժաժքից է, հրաբուխներուց է»*1):

ՄՇԵՑՆԱԿ ԲԱՌԵՐԸ

Շաղուիլ կամ չաղ անել — քրանիլ
Թալել — նետել
Ժաժք — երկրաշարժ
Հաւլունի — աղնիւ, աղնուական
Ուրանց — իրենց
Ատի — այդ, ատիկա
Յորձ կամ որձ — արու
Բարձիթող անել — ղանց անել
Հերոն — մեծ մախաթ
Հարի — մինչեւ
Յերիչ — յարձակում:

---

1) Սոյն աւանդութիւնը ինձ պատմեր է պատանի օրերուս, Մշոյ Առինչ գիւղի մեր տան մէջ, մեզի խնամի, կոփեցի (Բուլանուխ) Պօղոյենց խուրշուտ աղան, որը գործով մեր քաղաքն եկած էր 1906-ին:
Մ.

ՔԻՒՐՏԻՍՏԱՆԻ ԼԵՌՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Գրեց՝ ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ

Բէլ Տաղի անտառաշատ կողերէն ծայր առնող գետակի մը ափին նստած քրտական գիւղ մըն էր 1915–ի աշնան։ Աղուոր գիւղ մըն էր։ Ցուրտէն ու ձմեռուան խստաշունչ մրրիկներէն պաշտպանուելու համար ձորի մը մէջ մտած ու օձիքը վեր դարձուցած գիւղ մը։ Երկու հարիւր մը ըլլար էր թիւը անոր տուներուն որոնց կաւով ու յարդով ծածկուած տանիքներուն վրայ հակած, սպառնալի կը շնչէին լեռները։ Աջէն, ձախէն, հարաւէն ու հիւսիսէն կը բարձրանային գրեթէ ուղղակի, առանց բեկումներու եւ ընդհարումներու, եւ ձիւնապատ ըլլալու հասակին հասնելէ շատ առաջ, կը փլէին դէպի ետ։ Անոնց կողերուն աճող բուսականութիւնը այնքան խիտ էր ու հարուստ, որ հեռուէն անկարելի էր բնորոշել ծառերու արմատները սնուցանող հողին գոյնը։ Լեռան կանաչին ամենէն խիտ ու ամենէն մութ մասէն ծայր կ'առնէր ջուրին ակը, որ դարերու խոնաւութենէն սեւցած ու մամռապատ ուղիէ մը վազելով, գիւղ կ'իջնար, կը յագեցնէր ամէն տեսակի ծարաւ, ու կը խառնուէր «ժիկատափ մը մուխին չափ» հեռու, անաղմուկ հոսող գետակի մը։

Քիւրտերը, անհաւատալիօրէն կապուած բերրի հողին ու անոր լուսեղէն հունձքին, բարի էին։ Իրենց արտերուն վրայ առատօրէն թափուող արեւէ՞ն թէ՝ անձրեւէն էին ժառանգած այդ բարութիւնը, չգիտեմ։ Չգիտեմ նաեւ թէ, թալանուելու համար Աստուծոյ կողմէ իրենց մօտերը հայ գիւղ ստեղծուած չըլլալն ալ իր բաժինը ունեցա՞ծ էր այդ երեւոյթին մէջ. բայց, ինչ որ ալ եղած ըլլար պատճառը, արդիւնքը ակներեւ էր. անոնք բարի էին ու անոնց այդ բարութիւնը, առաջին օրերուն, շփոթեցուց զիս։ Իմ մտքիս առջեւ քիւրտը կը պատկերանար, մեծղի, հրավառ աչքերով, ամուր մկաններով, մազոտ կուրծքը բաց, անգութ՝ ու ակռաներուն մէջ արիւնոտ դանակ մը բռնած։ Ինծի համար քիւրտն ու թուրքը, նկարագրի ընդհանուր գծերով համանման էին. որովհետեւ, կը տրամաբանէի ես, սնուած էին

միեւնոյն բարքերով, միեւնոյն աւանդութիւններով, միեւնոյն հէքեաթներով, միեւնոյն արիւնոտ անցեալով, հացով ու դուլթանով: Միասին մեծցած էին միեւնոյն սահմանափակ հորիզոնին կամ տափաստանին մէջ, ուսած էին միեւնոյն Հօճայի նեխած շունչին ունկնդրելով, եւ, հասակ նետած՝ համանման յետամնաց գիւղի մը կամ նիհար քաղքի մը դռնեհներուն մէջ: Հաւանական միակ տարբերութիւնը այ էր որ, մինչ քիւրտը աղօթել չէր գիտեր, միւսը, Թուրքը, մուէզզինի ամէն կանչին հետ, օրական հինգ անգամ կ՚աղօթէր ու կը կրկնէր Գուրանի առաջին գլուխը:

«Փառք քեզ, ո՛վ Աստուած, Արարիչ աշխարհի, բարերար, կարեկից, Տէր Դատաստանի օրուայ: Քեզ, ով Աստուած, Քեզ միայն կը պարտին եւ Քեզ միայն կ՚ապաւինինք: Առաջնորդէ մեզ շիտակ ճանապարհով, անոնց ճանապարհով զոր Դուն օրհնեցիր, եւ ոչ թէ անոնց՝ որոնցմէ դուն դժգոհ ես, կամ անոնց՝ որ մոլորուած են»:

Արաբերէն աղուոր աղօթք մը զոր ան կը կրկնէր առանց հասկընալու:

Ու հիմա, ահաւոր տարագրութեան մը մղձաւանջէն հազիւ քանի մը ամսով հեռու վայրենի թշնամիներու գիւղի մը մէջ, անսպասելիօրէն խաղաղ ու բարեցակամ մթնոլորտ մը կը գտնէի շուրջս: Գիւղի միակ բանջարամշակը, Պոստանճի Քէօսէն, գետափի իր ջրարբի արտը յաճախ առանց պահակի կը թողուր: Մուխթարը՝ իր սայլը, գիշերն իսկ, դուրսը կալերուն մէջ կը ձգէր ու առուի ափին, բորբ ու հոտող ուռենիներու շուքին տակ, ուլեր ու գառնուկներ կը մակաղէին: Գողի վախ չկա՛ր...

Բէկն անգամ, որուն «որդեգիրն» ու սպասաւորն էի, վարակուած ըլլալ կը թուէր այս բարութիւնով: Հակառակ դուրսէն եկուոր մը, եւ գիւղը կառավարելու համար պետութեան կողմէ նշանակուած պաշտօնեայ մը ըլլալուն, իր արարքով ու բարքերով, ներդաշնակուորուած ըլլալ կը թուէր գիւղը կազմող զանգուածին հետ: Լռակեաց էր, ծանդաղ, զուսպ: Իր երեք կիներն ու երկու աղջիկները թեւին տակ առած, կ՚ապրէր խաղաղութեամբ:

Այդ խաղաղութիւնը կը վրդովուէր միայն այն ատեն, երբ իր հայրը կամ պաշտօնակիցները, գիւղէն անցած պահերնուն, կամ գործով, կուգային մեզի հիւր:

Այն ատեն սպիտակ բուրդով գառնուկ մը կը մորթէինք բացօդեայ խորովելու համար, ու օղիին շիշը կը դնէինք լեռնէն իջնող առուին մէջ: Որովհետեւ, բէկի հայրը, ծերուկ մը գրեթէ, -ինքնայատուկ եւ

որոշ փիլիսոփայութեանց տէր մարդ մըն էր, հին Կտակարանի Եհովային պէս, խիստ ու մօրուաւոր մարդ մը: Շատ ապրած, շատ յարգուած եւ դեռ շատ ալ ապրիլ ուզող եսապաշտ մը: Հարեմով ու օղիով թրջուած այս կեանքէն գոհ էր, եւ ինծի հետ ունեցած երկարատեւ խօսակցութեանց ընթացքին յայտնի կ'ըլլայ որ անոնցմէ աւելի երջանիկ երկինքի մը գոյութեան չի հաւատար:

— Աս բաները քեզի կ'ըսեմ, — կը խօսի ան մսի կտոր մը ծամելով, — որովհետեւ ալէտ կամ անչափահաս կեավուռ մը, ինչպիսին դուն ես, աւելի բանիմաց է, քան կրթուած միւսլիման մը:

Ան կը խմէ թունդ օղին՝ մէկ ումպով: Բերնին վրայ իրար խառնուող պեխերուն ու մօրուքին ճերմակ մազերը կը ծծէ, ու բոցավառ հեղուկը կուլ տալուն համար տառապիլը ցուցնելէ զգուշանալով, կեղծ կը հազայ: Կուգայ պահ մը որ ալ իր ծեր կոկորդը կը վարժուի... Ինք քիչ մը կը գինովնայ, այն ատեն ծունկերը կը ծալլէ տակը, մատներով խորոված լեարդի կտոր մը կը նետէ բերանը ու կը սկսի մանտոլին նուագել: Գիտցածը մէկ եղանակ է: Միալար, անարուեստ, ճապաղուն մէկ եղանակ, որ, «դիմացի այգիներուն մէջ Փիտան պօյով» մէկ հարսի գովքը կը հիւսէ: Տրամ մըն է այդ հարսին կեանքը: Բանակէն, իր ամուսնուն մահուան լուրն առնելով՝ կ'ամուսնանայ իր կեսարոջ հետ: Օր մը տղան տուն կուգայ ու կը գտնէ իր երիտասարդ կինը՝ հօրը հարսը դարձած, զուգուած, զարդարուած: Երգին վերջին տունը հարցում մըն է միայն.

«Եթէ ես մեռած էի, ինչո՞ւ սեւ չհագար...» Մեծ բէկին գինարբուքն ու ներկայութիւնը տառապանք է բոլորին համար. որովհետեւ բոլորին ուշադրութիւնն ու ժամանակը պահանջող պզտիկ միապետ մըն է ան: Կը ցանկանք որ շուտով մեկնի որ բոլորս ալ հանգստանանք: Պզտիկ հանըմը կ'ըսէ թէ «անոր բերանը միշտ լեցուն է: Եթէ հրաման չէ՝ հաց է. եթէ հաց չէ՝ միս է, եթէ միս չէ՝ հայհոյութիւն է անոր մէջինը»:

Պատկերը կը փոխուի երբ հիւրերը, երիտասարդ բարեկամներ, կամ, պաշտօնակիցներն են բէկին: Այն ատեն կ'իջնանք գետափ՝ Քէօսէի բանջարանոցը: Մարգին վրայ կը փռենք արեւելեան նաշխուն գորգերը զոր մեր ուսերուն վրայ կը կրենք՝ գլաններ շինած: Օրուայ այն պահը կ'ըլլայ, երբ շուքերը ալ կապոյտ չեն, այլ՝ աշնան պէս, ոսկեգոյն:

Հեղեղներէն բերուած ու անձրեւներէն ճերմկած մացառներ ու ծառի չոր ճիւղեր հաւաքելով, մսեղէնը խորովելու համար կրակ կը

չինենք։ Բէօսէն, անխծելով, անվերջ ձմերուկ կամ վարունգ կը հայթայթէ «մեզէ»ի համար, ու գինարբուքը կը սկսի։ Բաժակներ կը պարպուին ու կենացներ կ'արտասանուին։ Կը պատմուին, չինծուին՝ իրականը խառնուած պատմութիւններ ու դէպքեր որոնց մէջ, միշտ ալ, լուսեղէն միսերով կիներ կը քալեն սիգաճեմ։ Կուգայ պահ մը որ ալ մտիկ չեն ըներ իրարու. ոչ ալ խմածնուն հաշիւը կը գիտնան եւ կամ հաճոյք կը զգան անկէ։ Ականերեւօրէն կը տառապին զայն կուլ տուած ատեննին։ Օղին, բերաններնուն կը թափի վար, ու կ'օծէ կուրծքերնին։ Բայց պարտութեան անպատուութիւնը չճանչնալու ճիգով կը շարունակեն խմել, մինչեւ որ լաւ մը գինովնան, լոլիկ դառնան։ Այն ատեն մէջերնուն տոկունները լաւ մը կը խնդան «թափածներուն» վրայ ու անոնց քունը խանգարելու համար բազմահարուածները քաշած կը սկսին տաղերը զարնել։ Մէկուն պնդումը թէ «ինք աստղ մը վար բերաւ», մեծխօսիկութեանց դուռը կը բանայ։ Նիւթը կամ միջավայրը տարբերութիւն չ'ըներ, կը հնազանդին օղիի կամ իրենց սնամտութեանց թելադրանքին, բորբոքուած երեւակայութեանց ուռուցիկ ույժին, եւ կամ, թուրք հողին մշտարթուն շունը եղող՝ վաւաշանքին։

Ո՞վ է լսեր առանց երգելու ուրախութիւն։ Այդ ալ կը փորձեն։ Կ'ոռնան, անճոռնի ձայներով՝ առանց մէկ երգի վրայ կեդրոնանալու, եւ կամ, առանց իրար ունկնդրելու։ Դուրս կուտան ինչ որ երգի բեկոր կը յամենայ իրենց ծանծաղ ու մթամած յիշողութեան մէջ։ Ախ ու վախ կը կանչեն. Ալլահ Ալլահ կ'աղաղակեն, ու պարտասած, կ'իյնան կողերնուն վրայ՝ բերաննին բաց, խորդալու։

Այն ատեն զօրեղ քիւրտերու կռնակներուն դրած զանոնք կը փոխադրենք տուն կամ հիւրանոց։ Հոն անոնք մինչեւ լոյս կը շարունակեն խորդալ, Փչալ, տապլտկիլ ու իրենց ապականած շունչերով պղծել գիւղի մաքուր օդը…

* * *

Երբ ձիւնը կ'իջնէ, մեր պզտիկ գիւղը կը կորսուի լեռներն ու դաշտերը պատող սպիտակութեան մէջ։ Դեկտեմբերի վերջերը, երբ բիւրեղ ձիւնի ճնշումին տակ ճամբաներու վերջին հետքն ալ կը սրբուի դաշտերու կռնակներէն, մեր տեղը միայն Աստուած ու գայլերը կը գիտնան։

Քիւրտերը, գոմերու ծուլացնող գաղջութեան մէջ, լեռներու ազատութեան եւ «եղնիկի աչքերով» եարերու փառաբանութեան նուիրուած «լաուկ»ներ կ'երգեն ու Տերսիմի քաջերու գովքը կը հիւսեն։

Դուրսը պաղ քամին կ'ոռնայ ու ձիւնը ափով առած, լեռներու կատարէն վար կը նետէ: Եղեամը գոմերու եւ խրճիթներու պատուհաններուն վրայ մատնաչափ մը կը թանձրանայ ու սառող գետակին ճարճատիւնը մինչեւ գիւղ կը հասնի:

Երբեմն, երբ համեմատաբար օդը մեղմ է, գոմին դուռը կը բանանք ու անասունները դուրսը ջրելու կը տանինք: Այդ պահուն դրան բացուածքին առջեւ շողին այնքան կը թանձրանայ որ կրնաս դանակով կտրել ու դնել մէկ կողմ: Աշխարհէն կը կտրուինք: Չգիտենք թէ ի՞նչ կ'անցնի կը դառնայ մայրաքաղաքին ու պատերազմի դաշտին մէջ: Ձիւնով ու գորշ երկինքով կարճըցած մեր գիւղի հորիզոնը մեր ամբողջ աշխարհն է: Անձկութեամբ կը սպասենք գարնան, որքան արտերու ծլարձակումն ու արեւու շողալը վայելելու, նոյնքան ալ, ճամբաներու հալիլը տեսնելու կարօտով:

Յունուարին, մեղմացող մրրիկները կտոր մը յոյս կը ներշնչեն. բայց ահա կուգայ անօրէն փետրուարը ու տակն ու վրայ կ'ընէ ամէն հաշիւ: Սովահար գայլերը կ'իջնան գիւղ, գոմերու պատերն ու տանիքները կը ճանկռեն, ու դունչերնին պաղ, աստղաշատ երկինքին վրայ նուող լուսնին տնկած, կ'ոռնան:

Մարտին ձիւնհալը կը սկսի ու լոտոսը կը փչէ գիշեր ցերեկ: Գետին տանիքը մեծաշառաչ կը փլի ու սառի խոշոր բեկորներ հոսանքին վար կը նաւեն: Կ'ունկնդրենք գարնան ոտնաձայնին ու երբեմն անասունները դուրս կը հանենք որ ձիւնին վրայ տապալուած մատղաշ ծառերու ոստերն ու մորճերը ուտեն:

Օր մըն ալ հրճուանքով կը տեսնենք որ հալող ձիւնը կը կարկաչէ բլուրներէն վար, ու դաշտի երկայնքին, ալ յայտնի դարձող ճամբու կռնակէն, ձիաւոր մը կուգայ մեր կողմը:

Մեծ բէկն է:

Հակառակ իր ներկայութենէն չախորժելնուս, կ'ուրախանանք: Ձիւնին մէջէն ու վրայէն, խօլօրէն վազելով զայն դիմաւորելու կ'երթանք. Հաճին է, ես եմ, Կիւլօն է եւ Իգդէթի շունը, Պօճօն՝ որ իր տէրը կը ներկայացնէ:

Բէկը հազիւ կը գիջանի բարեւնիս առնելու: Խոժոռ է: Կը հարցնէ գաւկին մասին:

— Տո՞ւնն է:

— Այո, ճամբաները բաց չէին որ տեղ մը երթար: Ձիւներէն ի վեր դուք առաջին անձն էք որ մեր գիւղը կը մտնէք:

— Լա՞ւ է:

— Փառք Ալլահին. լաւ է առողջութիւնը։

— Ձմեռը գիւղէն մեռնողներ եղա՞ն։

— Աբբասին կովը եւ Մուխթար Հիւսէյինի մայրը։ Մեծ դժուարութեամբ հողը փորեցինք ու թաղեցինք։

— Կո՞վն ալ։

— Չէ՛, կովը կերանք։

Կը հասնինք գիւղ։ Ձին կը տանինք գոմ ու ճարճատուն կրակ մը կը վառենք հիւրանոցի օճախին մէջ։

Ծերունին մտած է։ Կրակին դէմ նստած, կը շփէ ձեռքերը իրար, եւ, ծունկերու յօդերուն վրայ։

— Ճամբան ցուրտ էր։

— Գալուդ եւ քեզ տեսնելուս համար ուրախ եմ,— կ'ըսէ տղան դողալով,— բայց աս ցուրտին զօրդ ի՞նչ էր, չվախցա՞ր։

— Պէտք էր որ գայի։ Նազմ, որդիս, պէ՛տք էր որ գայի, եւ գալուստս բարի չէ, գէշ լուրեր ունիմ... կը լռէ։ Բոցին դէմ տաքցուցած ափերով դէմքը լուալու շարժում մը կ'ընէ ու կ'ըսէ։

— Ռուս կէլլեօր (կուգայ) եա՛, արդէն Էրզրումը գրաւուած է եւ Էրզնկեանը վտանգի տակ։

— Սխալ չըլլայ, հա՛յր։

— Ոչ. սխալ չէ, մինա՛կ, վախնամ, հին լուր է. մինչեւ մեզ հասնիլը, ո՞վ գիտէ, որքա՛ն ժամանակ է անցած ու ի՛նչ նոր դէպքեր են պատահած։ Տար Աստուած որ նոր դէպքերը ի նպաստ մեզ դասաւորուած ըլլային։

— Իրապէս կը յուսա՞ք։

— Չէ, բայց արեւուն տակ ամէն բան կարելի է. «Կիւն տողմատան նէշիմէլի չէտտէն նէլէր տողար» կ'ըսէ առակը։ Պահ մը լռելէ ու մօրուքը շատ մը քաշքշելէ վերջ, կը շարունակէ։

— Երէկ եղբօրդ Րիֆէթին գացած էի. խորհրդակցեցանք։ Որոշեցինք ձիւները քիչ մը եւս հալելնուն պէս ճամբայ ելնել։

— Բայց ո՞ւր կրնանք երթալ։

— Ներսերը. քանի կեավուրը գայ, մենք այնքան ներս կ'երթանք։ Հիմակ ու հիմա կ'երթանք Բոզապլերան՝ Ալիշանին ու Հայտարին քով։ Հոն կը սպասենք դէպքերու ծաւալման։

— Դժուար է զարնան ցեխին ու տիղմին մէջէն տունով տեղով ճամբորդելը։

— Քեզի ո՞վ ըսաւ որ երեք կնիկ առնես. հետս մըցմա՞ն էիր ելած. ատ մէկ բանին մէջ ալ ինծմէ ետ մնացած ըլլայիր... Յետոյ, գոհ որ

տարիներէ ի վեր կուտակուած սրտին դառնութիւնը դուրս տուաւ, մատով ինծի ցոյց տալով, կը շարունակէ: «Ասոնք ճամբորդեցին, ոտքերնին բաց, գլուխնին բաց, անօթի, ծարաւ, սուինի շուքը՝ վիզերնուն... մենք ալ կը ճամբորդենք. արդէն ասոնց անէծքն է որ մեզ կը հարուածէ...

— Եթէ ռուսերը գան,— կ՚ըսէ որդին խօսքը ինծի ուղղելով,— չիտակ ըսէ, ի՞նչ կ՚ընես. մեզ մէկիկ մէկիկ մորթել կուտա՞ս:

— Ամէնքէն առաջ,— կը պատասխանեմ ես.— ռուսերու գալուն չեմ հաւատար, երկրորդ՝ երբ դուք մեկնիք, ես կարաւանին էն առջեւէն պիտի քալեմ, երրորդ՝ ես ձեզմէ չարիք չեմ տեսած որ ձեզ սպաննել տամ:

— Շա՛տ աղէկ, չա՛տ աղէկ,— կը միջամտէ ծերուկը,— գիտեմ որ լաւ կեավուռ մըն է: Հիմա գնա ինծի քիչ մը «մեզէ»» եւ օղի բեր:

Խոհանոց կ՚երթամ, դոյժը կուտամ ու «մեզէ» կ՚ուզեմ:

— Ես ուրկէ՞ գտնեմ մեզէն,— կ՚ըսէ հանըմը նեղուած.— ո՛չ վառեակ մնաց, ո՛չ գառնուկ, ես ստեղծե՞մ մեզէն...

— Առժամապէս քիչ մը հաց ու պանիր տուր,— կ՚ըսեմ ես օգտակար ըլլալու ճիգով,— վերջը ես մեզէցու կը ճարեմ:

Օղին ու պանիրը կը տանիմ սենեակ. կաղնեփայտի կոճղ մըն ալ կը դնեմ կրակին վրայ, ու բէկի հրացանը առած՝ կ՚ելնեմ բակ:

— Մստօ՛, Իզզէ՛թ, եկէք հոս:

Քիւրտերը առանց հարցումի կը հնազանդին:

— Բէկը կը պատմէ թէ,— կ՚ըսեմ ես ճամբան,— ռուսները կուգան, եթէ անոնք գաղթական, մուհաճիր ըլլան, դուք ի՞նչ պիտի ընէք:

— Մենք Տերսիմ կ՚երթանք:

— Կը խորհի՞ք թէ Տերսիմը ապահով է. ռուսները հոն չե՞ն գար:

— Այդ մասին բան մը չգիտենք: Երբ Տերսիմի աղաները որոշեն թէ անոնք մեզի բարեկամ են, աղ ու հաց առած՝ դէմ կ՚երթանք: Իսկ եթէ Տերսիմի աղաները որոշեն որ անոնք մեզի թշնամի են՝ հրացան առած դէմ կ՚երթանք:

— Մստօ, կ՚ըսեմ ես քիւրտի անակնկալ պատասխանէն ներշնչուած.— ինծի միշտ ըսած ես որ ես քու Փլայ բարեկամդ եմ եւ ապացուցած ալ ես այդ բանը, հիմա վերջին խնդրանք մը ունիմ. անկեղծօրէն ինծի ըսէ թէ եթէ ուզեմ ես ալ Տերսիմ գալ, ինծի հետդ կը տանի՞ս:

— Կը տանիմ:

— Խզրը(1) վկա՞յ։

— Վկա՛յ։

— Մատօ՛, դուն բարի մարդ ես։

— Միայն թէ,— յետգրութիւն մը կ'աւելցնէ քիւրտը. երբ, եւ եթէ, անոնք գաղթեն, դուն ալ անոնց հետ ճամբայ կ'ելնես, ժամ մը երկուք կ'երթաս... վերջէն կ'աներեւութանաս, կը դառնաս ետ ու կուգաս մեզի որ չկասկածին, մնացածը դիւրին է։

Այսպէս խօսելով ու դաւադրելով կը հասնինք գետակի ափին։

Արեւը դեռ ձիւնածածկ լեռներուն ետին հասնելու համար աւելի քան ժամ մը ունի, բայց արդէն գունատած է եւ ցերեկին հալիլ սկսող ձիւնը՝ սկսած է սառիլ։ Մեղմ ու պաղ հով մը կայ ու գետակին ջուրերը կը հոսին հանդարտ ու վճիտ։ Անոր ափին ծեր ուռենու տակ, ուր դրեթէ հոսանք չկայ, ձուկերու խոշոր վտառ մը կը շարժակի։ Հրացանը կ'ուղղեմ անոնց կեդրոնին ու բլթակը կը քաշեմ։ Երբ շատրուանի մը պէս վեր նետուող ջուրը կը թափի վար ու ջուրին մակերեսը կը հանդարտի, հոն, կիսամեռ ու փորերնին երկինքին ծփացող ձուկերը քիւրտերուն ցոյց տալով, կ'ըսեմ.—

— Տուտ. տղաք, ժողուեցէք. հիմա կը սթափուին։ Որսերնիս այնքան յաջող է որ կրնանք բաժնուիլ։

— Ա՛ս քեզի, ա՛ս ինծի, ա՛ս Իզզէթին, ա՛ս քեզի, ա՛ս ինծի, ա՛ս Իզզէթին, ա՛ս քեզի...

Ութական ձուկ առած՝ կուգանք գիւղ։

— Ասոնք ի՞նչ են, կ'ուզէ գիտնալ բէկի երկրորդ կինը։

— Ձուկ։

— Ի՞նչ պիտի ընես։

— Պիտի խորովեմ։

— Որո՞ւ համար։

— Բէկին համար։

— Ո՞ր բէկին։

— Մեծ բէկին համար, պզտիկ բէկին համար. պիտի խորովեմ օճախին մէջ որ մեզէ ընեն։

— Բէկերը ձուկ չեն ուտեր։

— Կ'ուտեն. ուրիշ ատեն ուտելնին տեսած եմ, ոչ միայն կ'ուտեն, այլեւ, շատ կը սիրեն։

— Ատ գետին ձուկը չե՛ն ուտեր, չե՛ն սիրեր. դո՛ւրս տար, դո՛ւրս

---

(1) Խզր։ Խզրը մեր Սուրբ Սարգիսին կը համապատասխանէ։

հանէ աս տունէն, աս խոհանոցէն, աս գիւղէն... Տուներուն տուր: Զէ՛, չուներուն ալ մի՛ տար, փողոց նետէ, տար. ետ՝ գետը նետէ... Թեզմէ ո՞վ ձուկ ուզեց, զանոնք դուրս հանէ այս խոհանոցէն. կը հասկնա՞ս, կեավուրի ձագ, դուրս հանէ աս խոհանոցէն, դուրս հանէ: Դէմքը դեղնած էր, աչքերը տարօրինակ սարսափախառն արտայայտութեամբ կը շողային ու կը դողար:

— Այո՛, հանը՛մս, կը տանիմ,— ըսի,— մի նեղանար, կը տանիմ:

— Հանէ ուրեմն, մի՛ սպասեր, մի՛ դանդաղիր, չապուկ:

— Առարկութիւն մը ունի՞ք եթէ ես ուտեմ: Կրակը ձգեմ ու ես ուտեմ... բէկերուն չեմ հրամցներ...

— Դո՞ւն ուտես,— ճչաց ան դողահար.— դո՞ւն ուտես ըսիր: Զըսեմ ըսի՝ բայց չափն անցուցիր, մօրդ միտքը մնած այդ ձուկերը ուտե՞ս ըսիր... Աս գետը ամառը լեցուն էր դիակով, հայու դիակով, ինչէ՞ն գիտես թէ քու մօրդ մարմինն ալ անոնց մէջը չէր... չէ՞ որ դուն ըսիր թէ մօրդ խեղդեցին ջուրին մէջ. ըսիր՝ ողջ ողջ գետը նետեցին... ալ ի՞նչ սրտով աս ջուրէն ելած ձուկը մեզ կը հրամցնես կամ դուն ուտելու կ'ելնես: Ի՞նչ միտք, ի՞նչ ախորժակ, Ալլա՛հըմ...

Ձուկերն առած նետուեցայ դուրս, ու ձիւնին վրայ ինկած, մօրս կանչելով, երկար լացի:

Երբ սիրտս պարպուեցաւ ու արցունքներս հատան, գլուխս վերցուցած խաւարը ունկնդրեցի:

Է՛հ. ո՞վ գիտէ, թերեւս յաջողէի ռուսական խոշոր թնդանօթներու որոտին հեռաւոր մէկ արձագանգը բռնել...

ԵՐԵՒԱՆԸ

Գրեց՝ ՄԱՐԻԷՏՏԱ ՇԱՀԻՆԵԱՆ

Օրուայ այս ժամին, դեկտեմբեր երկսի առաւօտեան եօթ եւ կէսին, բոլոր օրացուցային կանոններով պէտք է որ առանձնապէս մութ լինի, թանձրօրէն մութ. չէ՞ որ մենք, մեր այս լայնութեան վրայ, մտել ենք ամենաերկար ձմեռնային գիշերուայ թագաւորութեան մէջ, ձմեռուայ ամենակարճ օրը: Բայց պատուհանի քառակուսի անցքը իմ առջեւ լուսաւորուած է տարօրինակ արծաթէ լոյսով: Նրանից այն կողմ ընկած է քաղաքը՝ ահագին աստղի պէս, առաւօտուայ երկընքում, կեցած խոշոր լուսնի փառահեղ լուսաւորութեան թափանցիկ ծխի մէջ: Հորիզոնն արդէն վարդի գոյն է ընդունում, եւ նրա վարդագոյն հեռաւորութեան մէջ արդէն նշմարւում են Արարատի սպիտակ, ձիւնածածկ լանջերը:

Անզուգական այս ժամին, երբ մրցման մէջ են գիշերն ու առաւօտը, Երեւանը գեղեցիկ է անպատում գեղեցկութեամբ: Երկու կողմից իրար են նայում Արարատի երկգլուխ թամբը եւ Արագածի չորս գագաթները: Թւում է թէ, բնութեան ստեղծագործութեան անհամութեան առջեւ, այնքա՜ն փոքր է եւ աննշան մարդու ստեղծածը, մինչդեռ հէնց այդ հսկաները հորիզոնի վրայ, օդի այդ անհունօրէն թափանցկութիւնը, լոյսի ամէն վայրկեան աճող անսպառութիւնը, օգնում են հասկանալու մեր Միութեան ամենէն աւելի ինքնատիպ քաղաքի՝ Երեւանի ճարտարապետական ոճի բովանդակ լրութիւնն ու չքեղութիւնը:

... Ամենէն առաջ՝ լեռները: Նրանք ոչ մերկ են, ոչ էլ աւազոտ, այլ ծածկուած են ծառերի սեւ բծերով: Տարուէ տարի, հազարներով այս պարապ տեղերում տնկուած են ամէն տեսակ տունկեր՝ յարմարցրուած տեղական կլիմային: Նրանք ամուր արմատ են ձգել հողի մէջ, պնդացրել են գետինը, ծածկել են կանաչ գլխարկով — եւ Քանաքեռի քամին այլեւս փոշի չունի քշելիք քաղաքի վրայ: Բայց քաղաքում էլ

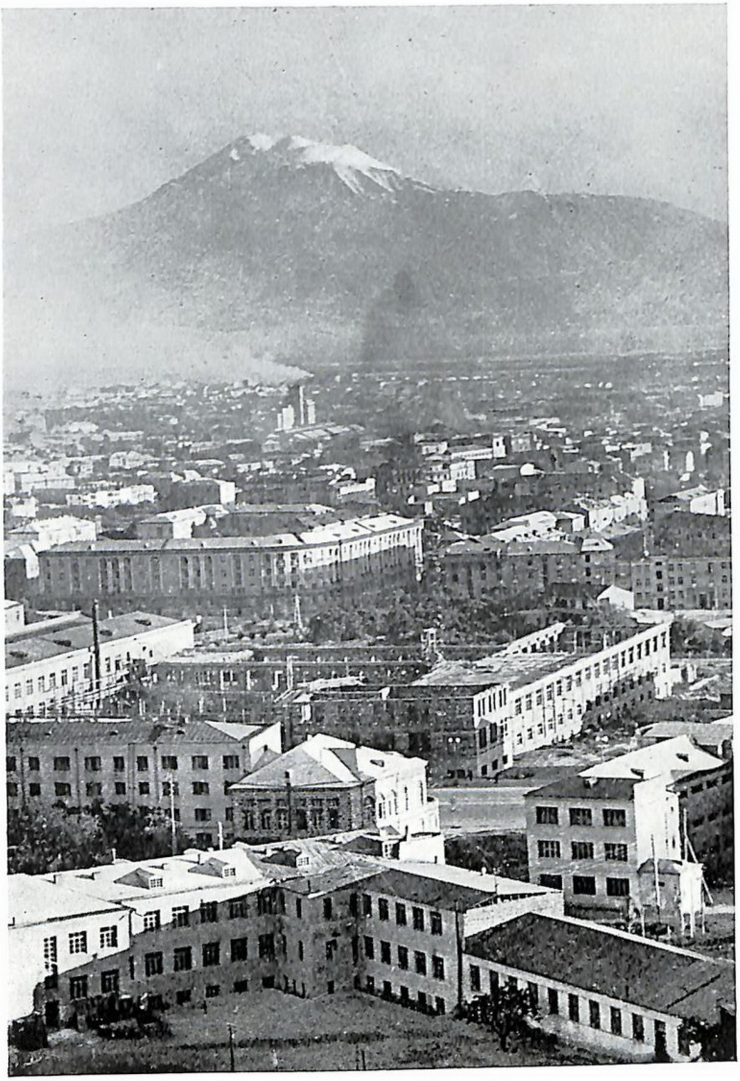

ԵՐԵՒԱՆ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԸ

քամին բան չունի քշելիք փողոցներից եւ թռցնելու օդում. ինքնաշարժների անիւների անընդհատ ազդեցութեան տակ փայլ առած, հայելիի պէս գորշացած ասֆալտը ծածկել է Երեւանի նոր, լայն, ամէն կողմ տարածուող պողոտաները: Քանի՛-քանի պողոտաներ դուրս են գալիս այժմ քաղաքից դէպի վեր, դէպի լեռների ալեծածան կիրճերը եւ դէպի վար, դէպի հովտի անվերջ այգիները: Նրանք վազում են, ոլորապտոյտ ասֆալտով, նոր ծաղկաւէտ աւանների մօտից, դէպի ուր այս տարիների ընթացքին անընդհատ հոսում էին գաղթականները: Աւանների անունները խօսում են կամ այն տեղերի մասին, որտեղից եկել են նոր բնակիչները — Սեբաստիա, Նոր Արաբկիր, Մալաթիա, կամ այն մարդու մասին, որ նրանց նոր հայրենիք է տուել — Անաստասաւան, կամ հին ժողովրդական հերոսի մասին, որ կենդանացած է նոր գրականութեան մէջ — Դաւիթաշէն: Տներն այստեղ պճնազարդ են, կտուրները՝ թեք, ծածկուած կարմիր կղմինտրով, եւ սակաւ չէ լսել փողոցներում օտար խօսակցութիւն — ֆրանսերէն, յունարէն: Այստեղ կան գաղթականներ Վալանսից, Մարսէյլից, Բորդոյից, Աթէնքից, Փիրէից: Այստեղ ու այնտեղ բարձրանում են ակումբի կամ դպրոցի եւ մետաքսի ու ժամացոյցի գործարանի լայն պատերը:

Այստեղից նորէն դառնանք քաղաք եւ հետեւենք պողոտայի մի ուրիշ մոյգ ժապաւէնին, որ ընթանում է քաղաքի հակառակ կողմը: Այստեղ, ասֆալտի ուղղութեամբ, խոխոջում է Գետառչայը: Աջ կողմը քարահանքն է, շինութեան խճի գործարանը, աւելի հեռուն՝ հարուստ կենդանաբանական այգիի ստուերախիտ ուղիները: Եւս երկու-երեք հանգոյց ճանապարհի, եւ ահա շատրուանի փառահեղ ջրերը, որ շինուած է լերան լանջին, բազմաքիլոմետր բուսաբանական այգու մէջ:

Եւ նորից յետ դառնանք, նորից հետեւենք դերձանի պէս քաղաքից դուրս եկող ճամբաներին, եւ այն հարթ, ծառազարդ ճանապարհին, որ տանում է դէպի կայարանը, եւ այն միւսին, որ առանց գետը իջնելու, թռչում-բարձրանում է դէպի նոր, հոյաշէն կամուրջը, որ ահագին բարձրութեան վրայ միացնում է Զանգուի երկու ափերը, համահաւասար քաղաքի բարձրութեան, եւ երրորդին, որ գնում է դէպի վեր, բարձրանալով թեթեւ եւ աննկատելի կերպով: Ո՞ւր է տանում նա: Միայն տասը տարի առաջ, ես անցայ այս տեղով մարդկութեան ամենանախնական փոխադրական միջոցով — գիւղական եզի սայլով, որովհետեւ ուրիշ կերպ այս ճամբով կարելի չէր անցնել:

Գնում էինք երկար, ժամերով, մինչեւ որ վերը, տաւարի ոտքի տակ չորցած արօտի միջից, փայլեց Թոխմախան-գէօլ լճակը, անպէտք որեւէ մէկին, կորած բոյսերի մէջ, մերկ ու ամայի շրջապատով: Այժմ այստեղ գալիս է ինքնաշարժը, որ սուրում է երկու կողմը աներով բռնուած փողոցով, անցնում է քաղաքի խիտ բնակեցուած թաղով: Քաղաքը միշտ շարունակւում է, տանից վերն էլ կորուելու, տարածւում է ամէն կողմ, եւ մենաւոր լիճը արդէն զօդուած է նրա մէջ: Ո՞ւր է այդ լիճը: Մի գեղեցիկ պարտիզում, երիտասարդութեան համար պատրաստուած խիտ ծառերի մէջ: Լճի ափին կայ նաւակների կայան, լողանք առնողների համար կամրջակ, պարաշուտիստների համար բարձր սիւն, աւազոտ եզերք:

Այսպէս է որ Երեւանի կառուցողները յաղթեցին նրա երկու գըլխաւոր աղէտներին — ուղիների բացակայութեան եւ փոշուն: Ասֆալտէ ճամբաների զուարթ կապոյտ հանդոյցների հետ անհետացան նաեւ ճամբաները «փոշու մրրիկի» համար:

Բայց նայինք բուն քաղաքին. նրա տեսքը, մանաւանդ բարձունքից կամ օդից կարծես հեքեաթ լինի: Ծեհերապատէի մէջ, Սողոմոնի կնիքով կնքուած շիշից դուրս եկած ոգին, ոչնչից, մի գիշերուայ մէջ, հերոսի հրամանով, շինում է կախարդական մի քաղաք: Բայց այս քաղաքը ահա ծագած է առանց կախարդանքի, թէեւ որեւէ կախարդանքից աւելի գեղեցիկ եւ աւելի հարուստ: Նրան ստեղծեցին հայկական քարից, ամէն գոյնի եւ ամէն երանգի տուֆ քարից: Այս բնական քարը թելադրել է հայ ճարտարապետներին վեհ ճարտարապետական ձեւեր՝ օրգանապէս կապուած հայրենի քանդակագործութեան դասական ձեւերի հետ — պալատների մի ամբողջ շարան, բնակավայրերի ամբողջ ուղիներ, եւ նրանցից ոչ մէկը նման չէ միւսին, բայց անճաշակ հակասութիւն էլ չկայ նրանց մէջ—հիմքի լայն քարեր, ճակատի կիսակամարներ ու կիսասիւներ, զարմանալի աշտարակներ վերը, բարձր բաց անցքերով բակեր, անակնկալ տեսարանով դէպի քաղաքի համայնապատկերը, դէպի Արարատը, պատշգամբների գեղեցիկ գծերի վրայ: Ահա հաստատուն սիւները սպիտակ շէնքի (Հայաստանի Պետական Հրատարակչականը). ահա Պետական Մատենադարանը իր ներքին երկճիւղ սանդուխքի ազնուատեսիլ նախշերով եւ յղկուած վարդագոյն մարմարով յատակուած նախասրահով. ահա կլոր ներդաշնակ մի տաճար, որ Հռոմի Բրամանտէի տաճարն է յիշեցնում — Պետական Աստղադիտարանը: Եւ, վերջապէս, ահա զարմանալի երկու շէնքերը, որոնք իշխում են ամբողջ քաղաքի վրայ եւ

կարծես տալիս են նրա բովանդակ ոճի եւ բնոյթի հասկացողութեան բանալին—Կառավարական Տունը Արթիկի վարդագոյն տուֆից եւ Օփերայի ու Բալէտի Թատրոնը, երկուսն էլ ստեղծագործութիւնը Հայաստանի հանճարեղ ժողովրդական ճարտարապետ հանդուցեալ ակադեմական Ալ. Թամանեանի: Նա Երեւան եկաւ անմիջապէս Խորհրդային իշխանութեան հաստատումից յետոյ) եւ իր բովանդակ հասուն վարպետութիւնը, ստեղծագործողի իր մեծ կեանքի ամբողջ երկրորդ կէսը նուիրեց Հայաստանի վերայատակագծման գործին: Նա առաջինը եղաւ, որ ձայն բարձրացրեց ի նպաստ Հայաստանի հարուստ հին ճարտարապետութեան օգտագործման, իբրեւ սեփական դասական աւանդութիւն: Թամանեանը ականաւոր, ընդհանրական զարգացման տէր մարդ էր: Ամէն բան, որ իրապէս ազգային է, պետական բարձր արժէք ունեցող, ծնունդ է առնում ոչ միայն սեփական տեղական աւանդութիւններն օգտագործելու կարողութիւնից, այլեւ զուտ տեղական ձեւերի ստեղծագործական զուգորդութիւնից արուեստի տիեզերական զարգացման օրէնքների հետ: Ակադեմական Թամանեանը, որ վերածնեց հայ ազգային ճարտարապետութիւնը, կարողացաւ զուգորդել հայկական քանդակագործութեան շինարար տարրերը Քամերոնի ճըշմարիտ ներդաշնակութեան, Վերածնութեան շրջանի պալատների խիստ ու մեծ օրինաչափութեան հետ — եւ դրանով բաց արաւ Հայաստանի երիտասարդ ճարտարապետների առջեւ զարգացման լայն ուղիներ:*

Հին փոքր Երեւանում միշտ նեղուածք էր, եւ թւում էր, թէ քաղաքը տարածման ոչ մի միջոց չունէր: Իսկ այժմ Երեւան նոր ու մեծ մայրաքաղաքում ահագին տեղ է բացուել. Նրա պողոտաները լայն են,

---

**) Հեղինակը սխալւում է. Ակադ. Ալ Թամանեանը Հայաստան փոխադրուեցաւ Խորհրդայնացումից շատ առաջ, 1919-ին: Նա գլխաւոր ճարտարապետն էր Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Նախագահ Հայաստանի Ճարտարապետների Միութեան: Փետրուարեան յեղաշրջումից յետոյ անցաւ Պարսկաստան, կառավարութեան հետ, եւ միայն Ս. Լուկաշինի ջանքերով վերադարձաւ Երեւան: 1919-20-ին նա արդէն ձեռնարկել էր Հայաստանի քաղաքների եւ գիւղերի յատակագծման գործին եւ պատրաստել էր Երեւանի յատակագծի նախագիծը, որ Խորհրդային իշխանութեան օրով գործադրութեան դրուեցաւ: Ալ. Թամանեանն էր գծել եւ Հայաստանի Հանրապետութեան պետական նշանը (գերբ), որ գործ էր ածւում նաեւ պետական կնիքի վրայ:*

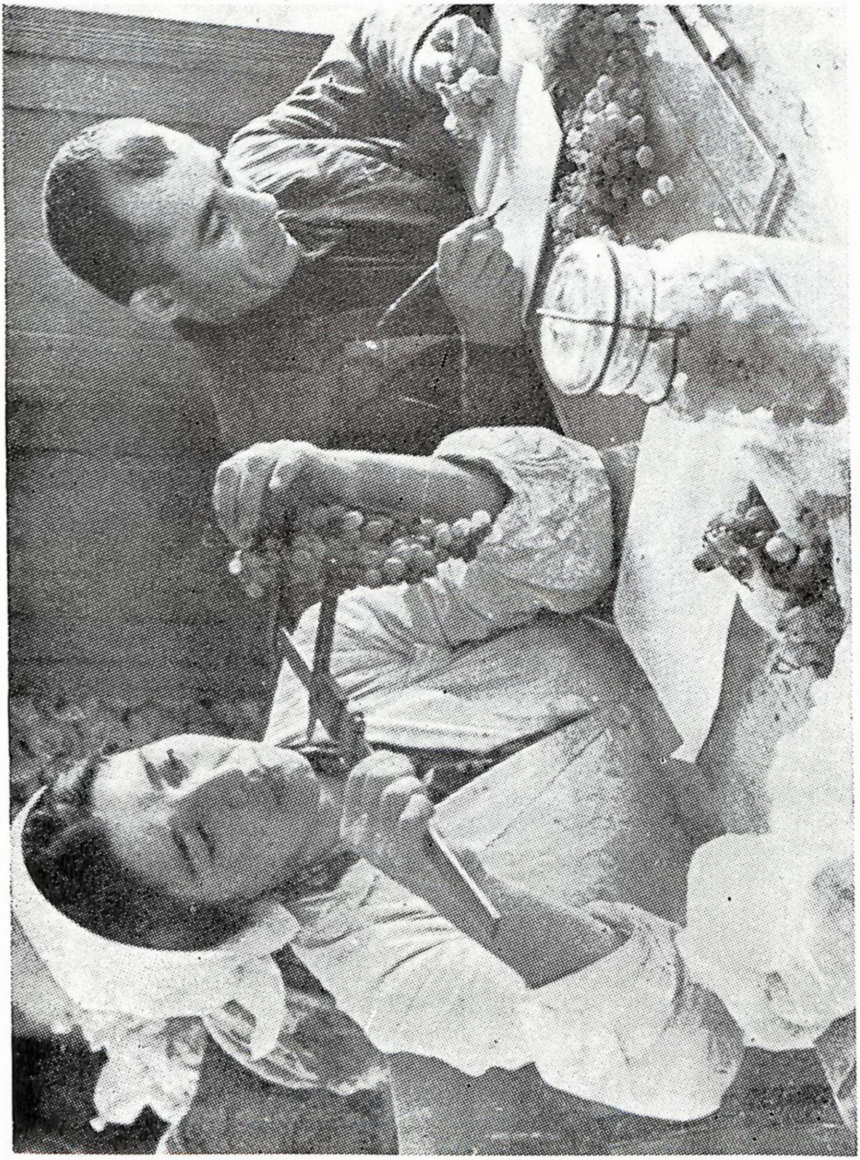

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԲՆԱԼՈՒԾԱՐԱՆՈՒՄ

ինչպէս աշխարհի լաւագոյն կենտրոններում, նրա հրապարակները ընդարձակ են, եւ միաժամանակ նոր կարելիութիւններ են բացուել հետագայ աճումի համար: Մտէք քաղաքային խորհրդի ճարտարապետական արհեստանոցները, ձեզ ցոյց կը տան ապագայ քաղաքի ամբողջ նոր թաղերի յատակագծեր — Գիտութեանց Կաճառի շէնքերի ամբողջութիւնը, արուեստի եւ գրականութեան աշխատաւորների միայարկ տների շարքը, դեսպանական թաղի պալատների հաւաքածոն: Երեւանը դարձել է կանաչազարդ քաղաք: Չմոռանանք, որ աշխարհագրականօրէն այստեղ այսպէս կոչուած «անապատի գօտին» է: Ծառ տնկելը դժուար չէ, մեծացնելն ու պահելն է դժուար: Մի քանի տարուայ ընթացքում Երեւանում տնկել ու պահել են բաւական մեծ թուով պարտէզներ, ծառեր, բուլվարներ: Ահա կանաչ ֆոնի վրայ բարձրանում է Լենինի հուժկու արձանը՝ գործ քանդակագործ Մերկուրովի: Կանաչը ամէն կողմից զարդարում է Օփերայի եւ Բալէտի շէնքը: Խնամուած կանաչը ստուերագծում է Կառավարական Տան վարդագոյն տուֆը: Եւ իր ողջ ձայնով լեզու է առել Երեւանում ջուրը: Փողոցների երկարութեամբ գեղեցիկ քարէ խխունջաձեւ ամանները իրենց խորքում պարփակում են արծաթագոյն, օր ու գիշեր հոսող խմելիք կենսարար ջուրը: Արծաթէ հովհարի պէս բարձրանում են երկու շատրուանի ցնցուղները Շահումեանի արձանի մօտ: Իսկ գեղեցկուհի Զանգուն մտել է քաղաքից ներս կամ, աւելի ճիշդ է ասել, քաղաքի կենտրոնը մօտեցել է նրան: Առաջ պէտք էր մի քանի քիլոմետր անցնել հասնելու համար դէպի բազալտէ սիրուն կիրճին, իսկ այժմ, քաղաքի կենտրոնից, Մոսկուայի մետրոյի շքեղութեամբ յղացուած ստորերկրեայ փապուղիով 15–20 վայրկեանից զբօսանքի կ'երթաք նոյն այդ կիրճը: Ձեզ դէմ–հանդիման երգ է երգում կապոյտ գետը, որ իր ջրերն է բերում Սեւանայ լճից: Նրա եզերքները ծածկուած են այգիների խիտ ժանեակներով: Այժմ, դեկտեմբեր ամսուն, այդ այգիները դեռ պահպանել են աշնան գոյները — ուռիների վառ դեղնութիւնը, տանձենիի արիւն–կարմիր գոյնը, կաղնիի ժանգոտ գորշութիւնը: Ահա լըսւում է մի նուրբ սուլոց — կիրճից դուրս է սլանում մի փոքրիկ վայրաշարժ՝ մանկական երկաթուղին, որ շինուած է այստեղ Երեւանի «Փիոներների Պալատի» կողմից:

— Շատ ու շատ հիւրեր են գալիս Երեւան: Նրա պանդոկները միշտ լեցուն են պատգամաւորներով — այնքան շատ են Հայաստանի մայրաքաղաքում գիտական համագումարներն ու խորհրդաժողովները:

Եւ ամէն ոք, որ եղել է Արարատեան Դաշտում, ով տեսել է տուֆի ջերմ, արեւով յագեցած գոյները, ով շնչել է հայկական բարձրաւանդակի թարմ ու զօրաւոր օդը, տխրութիւն է զգում, երբ ստիպուած է բաժանուել այդ կախարդական քաղաքից, որ կառուցուած է առանց որեւէ կախարդանքի, պատրաստուած ժողովրդի հանճարի ուժով։

Թարգմանութիւն ռուսերէնից

«Հայրենիք» Օրացոյցէն

ՀՈՎԻՒ ՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

ՖՐԷԶՆՕ ՔԱՂԱՔԸ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

Գրեց՝ ՄԵՂՐՈՒ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Արեւմտեան կիսագունդի ամենէն հայաշատ քաղաքն է Ֆրէզնօ:

Չկայ Նոր Աշխարհի մէջ ուրիշ քաղաք մը, որուն հայ բնակիչներուն տոկոսը հաւասարի Ֆրէզնոյի հայոց — 15 առ հարիւր ընդհանուր բնակչութեան համեմատութեամբ:

Չկայ երեք Ամերիկաներու մէջ — Հիւսիսային, Կեդրոնական եւ Հարաւային — գաւառ մը, որ պարունակէ նոյնքան հայ, որքան Ֆրէզնոյի գաւառը:

Չկայ երկրիս վրայ տեղ մը, ուր հայերը չամիչ շինելու ետեւէ ըլլան եւ հաւասարին Ֆրէզնոյի հայոց ճարտարութեան արտադրանքին եւ ստացած հասոյթին:

Չկայ շրջան մը երկրագունդիս վրայ, ուր հայերն ունենան այնչափ մե՛ծ ու արդիական գինեգործարաններ, որչափ Ֆրէզնոյի մէջ եւ շրջակաները — Գ. Առաքելեան, Է. Մելիքեան, Միրզոյեան եւ Սեդրաքեան եղբայրներ:

Չկայ աշխարհի մէջ շրջան մը, ուր խմիչքի վաճառքի գործը մեծ չափով հայերու ձեռքն ըլլայ, որչափ Ֆրէզնոյի մէջ — Պէրպէրեան Եղբայրներ եւայլն:

Չկայ գաւառ մը այս մոլորակին վրայ, ուր հայերը այնչափ զբաղին թզենիմշակութեամբ եւ ունենան թզենիներ, որչափ Ֆրէզնոյի մէջ ու շրջակաները — Մարգարեան եւ գրեթէ բոլոր հայ այգեպանները:

Չկայ երկրիս վրայ գաւառ, ուր հայ երկրագործները դրամ պահ տուած ըլլան դրամատուներուն, օթոմոպիլ, թրաքթըր, թելեֆոն, ռատիօ եւ հազար արդիական դիւրութիւններ վայելեն այնչափ, որչափ Ֆրէզնոյի եւ շրջակայից մէջ:

Աշխարհի վրայ չկան դրամատուներ, որոնք պահէին հայոց կան–

ՄԻՆԱՍ ՎԵՐԱԾԻՆ

խիկ դրամները այն քանակով, որ կը պահեն Ֆրէզնոյի դրամատուները — հաւանօրէն աւելի քան տասը միլիոն տոլար:

Ֆրէզնոյի մէջ դրուած է հիմը աշխարհահռչակ «Օմար Խայեամ» հայկական ճաշարաններուն — հիմնադիր՝ Ճորճ Մարտիկեան, եւ իր գործակից եղբայրը՝ Արշակ Մարտիկեան:

Չկայ շրջան մը, ուր հայկական կերակուրները ռատիոյի եւ մամուլի միջոցաւ այնչա՛փ ծանուցուած ըլլան, որչափ Ֆրէզնոյի մէջ — Ճորճ Մարտիկեանի հեռարձակումները:

Չկայ երկրիս վրայ ուրիշ վայր մը, գուցէ Հայաստանէն եւ շրջակայ երկիրներէն դուրս, ուր օտարներ այնքան մեծ թիւով յաճախեն հայ ճաշարանները, որքան Ֆրէզնոյի մէջ:

Չկան Ամերիկայի մէջ ուրիշ հայ ճաշարաններ, որոնց ծառայողները ըլլան բացառապէս հայուհիներ, ինչպէս Ֆրէզնոյի մէջ — (Նիւ Գայիրօ» կամ «Նոր Գահիրէ» եւն.:

Քանի տարիէ ի վեր փիտա եւ լաւաշ հացերը օտարներու մէջ տա—

րածող եւ ժողովրդականացնող հացագործները հայեր են — Տարօնցի Ճէզայիր, Սուրէն եւ Սամսոն Սաղաթէլեան եղբայրներ, ի Ֆրէզնօ:

Չկայ երեք ցամաքամասերուն վրայ — Եւրոպա, Ափրիկէ եւ Ամերիկա — ուրիշ քաղաք մը, որ ունենայ այնքան հայ եկեղեցիներ, որքան Ֆրէզնօ — ութը հատ:

Չկայ Նոր Աշխարհին մէջ ուրիշ եկեղեցի մը որ իր հայկական ճարտարապետութեամբ, արտաքին ու ներքին գեղեցկութեամբ հաւասարի Ֆրէզնոյի հայոց Ս. Երրորդութիւն եկեղեցիին:

Աշխարհի վրայ խաղողի միակ կազմակերպուած Խաղողի Խորհրդատու Մարմնի կեդրոնը Ֆրէզնօ կը գտնուի (Կրէյփ Էտվայզըրի Քաունսըլ) եւ անոր նախագահն ալ հայ մըն է՝ Արփաքսատ Սեդրաքեան:

Քալիֆորնիա Կրէյփ Կրօըրս Էնտ Շիփըրս Էսսոսիէյշընի (Քալիֆորնիոյ Այգեգործներու եւ Առաքողներու Ընկերակցութիւն) նախագահն է դարձեալ հայ մը՝ Արփաքսատ Սեդրաքեան:

Ֆրէզնօ միակ քաղաքն է, որուն հանրային պարտէզներու գլխաւոր արձանները շինուած են հայ արուեստագէտներէ — Հայկ Պատիկեան եւ Լայըլնս Ասլանեան:

Ֆրէզնոյի մէջ կան 8 հայ եկեղեցիներ եւ եօթը յարանուանութիւններ — երկու Լուսաւորչական, մէկ Ժողովական, մէկ Երիցական, մէկ Շաբաթապահ, մէկ ըրիւ Աստուծոյ եկեղեցին եւ մէկ Հայ Աւետարանական Ոչ-Յարանուանական իր պաշտօնով եւ ամսաթերթով:

Ֆրէզնօ կը բնակի ամերիկահայոց ամենէն ինքնատիպ եւ կարող երաժշտագէտներէն մէկը՝ Գ. Փրոֆ-Գալֆաեան:

Ֆրէզնոյի մէջ սկսած է կաղապարումը Հայկ Պատիկեանի արուեստին:

Ֆրէզնօ ծնած է հետզհետէ բարձրացող եւ անունի տիրացող հայ նկարիչ Մանուէլ Թոլիկեան:

Ֆրէզնօ ծնած է աշխարհահռչակ վիպագիր եւ թատերագիր Ուիլեըմ Սարոյեան:

Ֆրէզնոյի քաղաքային նուագախումբի վարիչն է հայ մը՝ Պիթլիսցի Փոլ Փոլ:

Ֆրէզնոյի մէջ կ'ապրի աշխարհի ամենէն վարպետ հողանուէր եւ արդիական հայ երկրագործ ընտանիքը, որուն պետն էր հանգուցեալ Փոլ Մովսէսեան:

Ֆրէզնօ կ'ապրին աշխարհի ամենէն ուշագրաւ ու ճարպիկ հայուհի երկրագործ-առեւտրականները՝ Տիկին Թուրվանտա Մովսէսեան եւ իր դուստրները՝ Մէրի ու Լուիզ:

Չկայ աշխարհի վրայ շրջան մը, ուր թաց եւ չոր պտուղի այնքան շատ հայ վաճառականներ ըլլան, որքան Ֆրէզնոյի մէջ։

Չկայ քաղաք մը երկրիս վրայ, ուր հայուհիները չոր պտուղ ծըրարելու եւ վայելչօրէն Ֆէնսի ծրարումի գործով զբաղին, ինչպէս Ֆրէզնոյի մէջ։

Չկայ աշխարհի վրայ շրջան մը, ուր հայերն զբաղին ձմերուկի եւ սեխի մշակութեամբ եւ առեւտուրով, ինչպէս Ֆրէզնոյի մէջ եւ շրջակաները։

Չկայ արեւմտեան կիսագունդին վրայ ուրիշ քաղաք մը, որ Ֆրէզնոյի չափ պարունակէ հայ խանութներ։

Չկայ Նոր Աշխարհին մէջ ուրիշ քաղաք մը, ուր նախապաշարում գոյութիւն ունենայ հայոց դէմ, ինչպէս կայ Ֆրէզնոյի մէջ։

Ֆրէզնոյի մէջ տակաւին կը տեսնուին ձեռքերնին ետեւ կապող եւ այդ ձեւով քալող ու համբիչ քաշող հայեր։

Ֆրէզնօ ունի երեք շաբաթաթերթեր՝ «Ասպարէզ», «Մշակ» եւ «Նոր Օր» եւ երեք տպարաններ՝ «Ասպայէզ», «Փրկութիւն» եւ «Նոր Օր»։

Ֆրէզնոյի լաւագոյն երգչուհիները եղած են հայեր՝ Ալեքսիս Պասեան, Զարուհի Էլմասեան, Ալիս Աւագեան եւ այժմ բարձրութեան ճամբուն վրայ օր. Սեդա Տէր Կարապետեան։

Ֆրէզնօ կեդրոնն է «Փրկուած Հայոց» կրօնական շարժման։

Ֆրէզնոյի մէջ կը հրատարակուի զուտ հոգեփրկութեան նուիրուած Ամսաթերթը՝ Վեր. Վ. Պ. Թահմիսեանի «Փրկութիւն»ը, Ամերիկա-Հայ Հոգեւոր Եղբայրութեան։ Նոյն տպարանէն կը հրատարակուի հայատառ թուրքերէն «ԽԵԼԱԱՍ» Ամսաթերթը ի պէտս յոյներու, ասորիներու եւ թրքախօս հայերու։

Ֆրէզնոյի Ազատ Շուկան (Ֆրի Մարքէթ) միակն է ամբողջ Եւրոպայի եւ Ամերիկաներու մէջ, ուր հայ վաճառորդները (պտուղի, բանջարեղէնի, ընդեղէնի եւայլն) կը կազմեն մեծամասնութիւն։ Շուկան կը գումարուի Գշ. Եշ. եւ Շբ. օրերը՝ քաղաքին Քորթ Հաուզ Փարքի հիւսիսային եզերքը, Ֆրէզնօ փողոցի վրայ։

Հայերն ունին առանձին թաղամաս (Արմենիըն Թաուն) քաղաքին հարաւ արեւելեան կողմը, գլխաւորաբար եկեղեցիներուն շուրջը։

Ֆրէզնոյի «Արարատ» գերեզմանատունը միակն է Նոր Աշխարհին մէջ, որ զուտ հայկական է։ Չկայ Նոր աշխարհի մէջ ուրիշ գերեզմանատուն մը որ այնքան հայ մեռելներ պարունակէ, որքան Ֆրէզնոյի «Արարատ»ը։

Չկայ Մ. Նահանգաց մէջ ուրիշ շրջան մը, ուր հայերն այնքան զինուոր տուած ըլլան ամերիկեան բանակին, որքան Ֆրէզնօ:

Մ. Նահանգաց մեծագոյն հայ օդանաւորդ հերոսը Փրէզնոցի է՝ Հազարապետ Րէյ Մելիքեան:

Մ. Նահանգաց Մըրին Քօրի մեծագոյն հայ հերոսը նոյնպէս Ֆըրէզնոյէն է՝ Փլաթուն Սարճընթ Վիքթոր Մաղաքեան:

Ֆրէզնոյի մէջ կը գտնուի Հայ Կ. Խաչի զուտ կանացի կազմապութեան ամենէն եռանդուն եւ արդիւնաւոր մասնաճիւղը, Տիկին Սոֆիա Յակոբեանի գլխաւորութեամբ:

Ֆրէզնոյի մէջ հայերը շահած են Մ. Նահանգաց երկու փոխաւութեանց մէջ տեղական առաջնութիւնը՝ ղեկավարութեամբ Արամ Սարոյեանի:

Մ. Նահանգաց մէջ չկայ ուրիշ հայ մը, որ այնչափ մասնակցէր Ամերիկեան Պատերազմ. Փոխառութեանց, որքան Փրէզնոցի Գրիգոր Առաքելեան:

Աշխարհի ամենալաւ սնանող հայ զանգուածը կ՚ապրի Ֆրէզնոյի մէջ եւ շրջակաները:

Աշխարհի ամենէն շատ հաւի միս ուտող հայութիւնը կ՚ապրի Ֆըրէզնոյի եւ շրջակայ դաշտերուն մէջ:

Աշխարհի ամենէն բարեկեցիկ հայերը կը բնակին ի Ֆրէզնօ եւ շրջակայքը:

Եւ Աստուած պահէ պահպանէ Փրէզնոցիները, անոնց զինուորեալ զաւակները, անոնց հարստութիւնը, ինչքերը, խելքերը, կենդանիները, այգիներն ու պարտէզները եւ չամիչները:

Որպէսզի անոնք օգտակար ըլլան իրենց նոր *հայրենիքին,* հին *հայրենիքին, հայ գաղութներուն, հայ կուսակցութեանց, բարենպատակ հաստատութեանց, հայ մամուլին, հայ մշակոյթին եւ համայն մարդկութեան:*

Եւ փառք, յաւիտեանս, ամէն:

Ֆրէզնօ, Քալիֆ.

ԳԻՒՂԻՆ ԵՐԳԸ

Ո՛ տայր ինձ զծուխ ծխանի···

Գրեց՝ ՄԻՆԱՍ ՆՈՒՐԻ

Մեր պապերուն հին օրերէն մինչեւ իմ օրս, դարէ ի դար,
Լինին եզերք կը նստէր ան,— գիւղն երջանիկ, նոյնքան արդար.
Աղբիւր մ'ունէր քիչ մը հեռուն, որուն մարգրիտ լայնշի ակէն՝
Մութն ու լուսին արթընցած վաղ, ջուրի փէրին հոն կը խնդար:

Պանեան կոյսի հասակներով, հոն առընթեր վարդի թուփին,
Բարտիները կը պարէին՝ իր արծաթուած երկու ափին.
Ուր կարկաչները կաքաւներուն, կայլակներուն հետ աղամանդ,
Արծաթէ զիլ զանգերու պէս՝ քարից վրայ կը թափէին:

Ապրի ձեռքն՝ որ կապոյտ քարէ կամարն կապեց մեր երկնքին,
Վարագոյրներ կախեց հոն լուրթ, որոնց վրայ քարեր անգին,
Եւ արծաթէ դրաւ ծխնի, մեղեսիկ սեմ ու դրանդի,
Եւ հոն գիւղի լերան վրայ, դրաւ ոսկի դուռն ահագին:

Աս դուռնէն էր, որ կը բացուէր վառէվառեան վարդն հրեղէն.
Եւ կը թուէր լոյսն աշխարհի՝ կը ծաւալէր մեր իսկ թաղէն.—
Արեւն անուշ, զոր աստուածներ լերանց վրայ, սիրոյ հուրէն
Ոսկին առած, վարդի, խունկի եւ ծիծաղի հետ կը շաղեն:

Լերանց վրայ կը վառէին ծաղիկներն մեր ազգի ազգի,
Կապոյտ, ճերմակ, կարմիր կրակ, ոմանք դեղին՝ համակ ոսկի․
Հոն տօնական լաթեր հագած, պարմանուհիք այս աչագեղ,
Շուշաններու հետ լաչակով, արեւին դուռ՝ կանգնած կարգի։

— Կը զգամ արդէն, որ զառածած՝ ես երէկէն կը խօսիմ դեռ․
Հիմա կ'ըսեմ, օրն այսօր է․ եւ ինչ որ կար՝ է միշտ անմեռ,
Թէ գեղեցիկն, քանի մենք կանք, կ'ապրի յաւէտ․— ու մենք դեռ կանք․․․
Ու ահա հոս՝ ննջող նայադն վարդերու մէջ․— աս գիւղն է մեր։

Դուն կը քալես մէկու մը հետ, ըսեմ քեզի, օսարական,
Գեղեցիկի ճանապարհին՝ ան ոգին է անտիական․
Մահն կը ժխտէ․ անոր համար՝ ժամեր չկան․ եւ էրն՝ է միշտ․
Անոր՝ Երէկն ու ապագան՝ ներկայ են՝ ու յաւերժական։

Որ էր՝ այն է, անժամանակն եւ անթառամն, որ կը մնայ․
Սէրն ու Ոգին են անթառամ, որոնց ժամն է՝ Միշտ ու Հիմա․
Ան, որ մեռեալ չէ ողջութեան, ոչ մէկ բանով կը մահանայ․
Գեղեցկութիւնն յաւերժական՝ է միշտ ներկայ․ ընդ միշտ անմահ։

Իսկ դուն, որ այժմ հոս ես արդէն, եկած աս մեր գիւղն այցելել,
Տես ու զննէ, փառքերը հոս՝ Փիրամեան հին դարուն վայել․
Տես ամէնը՝ ինչ որ կար հոն, եւ աւելին․— իսկ ականջներդ՝
Տուր զուսանին, լսել անկէ՝ պատմութիւնը իր ոսկեթել։

Եկուր ուստի, թէ գեղեցիկն կ'ապրի յաւէտ եւ է ներկայ,
Դուն աչքերովդ դիտէ այս գիւղն, անոր եւ ինձ դարձիր վկայ․
Գիւղն չարթընցած՝ մենք հոս թումբին ելլենք ուրեմն, լաւ տեսնելու,
Եւ վահանգնի դրան դարձած՝ մենք կանչենք նախ․— Զէ՛, մահ չկայ։

Կարծեմ տեսար ժամհար Գուրան անցաւ արդէն՝ մութն ու լուսին․
Ժամն սրբատաշ մեր առջեւն է․ ծերն՝ մամիկին հետ միասին,
Գացին փառք տալ հոն Յիսուսին,— այո՛, թէեւ սիրտերնուն մէջ
Դեռ Անահիտն է տիրուհին,— մոմեր տարին Մարիամ Կուսին։

Արշալոյս է․ գիւղն կը զարթի, եւ թոնիրներն կը կրակուին․
Բառաջներու հետ ոլորուն՝ ծուխն է աղօթք դէպի երկին․
Հօտերն դուրսն են, եւ մայիւններն ու բառաչներն գիւղն կ'օրօրեն․
Մօտ է քարի ծագն արեւին․ Նաւասարդը հոս է կրկին:

Լիճն կ'արթննայ՝ մեր աղջկանց եւ հարսներու հետ միասին,
Արեւին վառ թագը գլխուն եւ ոսկեթել շղարշն ուսին․
Արծաթավարդ շրթանց վրայ, Ֆլօրայի ծիծաղն ունի,
Անահիտեան է վեհութիւնն, եւ մերկութիւնն իր՝ վենուսին:

Աղեղնաձեւ պարիսպները հանդիպակաց, որ կ'երեւան,
Լիճը գրկած՝ Պաշուացներէն, կապոյտ լեռներն են մինչեւ Վան․
Աս մեր կողմը՝ աստղերու պէս գիւղեր թափած իր ափերուն,
Եւ աւազին՝ տղաք ոսկի,— կ'եզերեն զայն մինչեւ Դատվան:

Տե՛ս, հոն հիմա շարուած արդէն՝ Լիճին ծիծղուն եզերքն ի վեր,
Պարիկներու պէս պզտիկներ, եւ պարմանի պատանիներ․—
Ա՜հ, մոգական ոսկերչութիւնն կախարդ ջուրին, որ ներկած է՝
Ոմանց մազերն համակ արծաթ, ոմանց գլուխ՝ զուտ ոսկեհեր:

Հո՛ս են անոնք՝ առաւօտէն շարուած յուլունք բարկ աւազին․
Արօրներու հետ կը լողան, մրտեմներու հետ կը սուզին․
Այսպէս ոսկի, արծաթ տղաք, ըսէ ինծի, տեսա՞ծ էիր,
Ըլլայ նոյն իսկ հեքեաթի մէջ, կամ ըղձավառ քու երազին:

Դիտէ հիմա դաշտն ու դուրանն, եւ դալարիքն, եւ մեր զարուն,
Եւ նայէ հո՛ն մեր շարժական ծաղիկներու թափօրներուն,
Աղջիկներուն շուշանական, Հելէնայէն ալ գեղանի․
Զունէր Թրոյ նմանն անոնց, ոչ ալ Աթէնքն ոսկեդարուն:

Դիտէ անոնք սափորներով՝ ջուրի ճամբան, հասակով մէկ,
Նորափթիթ ան նիմֆաներն ու նայադներն՝ խարտեաշ ու շէկ․
Ֆլօրա մ'է ան որ կ'երթայ վարդախումբին աս՝ առջեւէն,
Մէկն աչագեղ, համակ արեւ ու քաղցրութիւն՝ ոտքերով մերկ:

Եւ հոս, գիւղին վերը, դիտէ մեր պարտէզները շարան շարան,
Թաւուտքը հոն եւ բարտիները, զեփիւռներու նուագարան,
Վարդերն՝ հագուած դեղին, քոսոր, ոմանք ազնիւ մետաքս ներմակ,—
Ուր կը լսուի գինով երգը պլպուլներուն ոսկեբերան։

Ծովուն նայող բարձրաւանդակն, ուրկէ վանքը կը դիտէ մեզ,
Հոն են գառները, արօտին մէջ՝ շարուած սատափ յուլունքի պէս.
Վանքապատում աս հողերուն անունն հինէն՝ է Դրախտներ.—
Ա՜հ, հոն գնա՝ մերկ ոտքերով լուսընկայի աղջիկը տես։

Ձինք կը գտնես՝ թառած թեթեւ, նուշի ծաղկած ծառին ներքեւ,
Արախչինով՝ արծաթազարդ, եւ սրտին մէջ ծով մը արեւ.
Մինչ իր գառները կ՚արածին հոն, տաղ կ՚երգէ սիրայնական.
Մատաղատի Նինան իմս է.— Նինան պարիկ մ՚է հոլաթեւ։

Մանիշակներ համբոյր կ՚առնեն իր ոտքերէն փոքր ու սիրուն,
Ան որ քալէ, ձմեռ ըլլայ, հողն կը ծաղկի՝ դառնայ գարուն.
Ան ծանօթ է թռչուններուն՝ ուռիներու մէջ օրօրուն,
Մտիկ ըրէ՛,— տատրակերէն կը խօսի հոն՝ տատրակներուն։

Նշմարէ հոս նուիրական Նէմրուտը նախ, որու հողին
Հայկը հզօր զամեց իր նետն հսկայ հպարտ Բէլի կողին.
Մեր հօտաղները արեւին մէջ, եւ հովիւները աստղերու տակ,
Հոն կը գտնեն իրենց պատրաստ դալարիի թարմ անկողին։

Հովիւն կրակ կը վառէ հոն, երբ ոչխարները կը մակաղին,
Եւ կը մխէ կապոյտին կուրծք՝ բորբոք բոցին դաշոյնն դեղինն.
Կուգայ լուսնակն — երկնքի մերկ լերան աղջիկն՝ ընդվայրայած,—
Ու հովիւի ուսին իջած, մտիկ կ՚ընէ անոր փողին։

Եթէ ականջդ սրես հիմա, պիտի լսես դուն «Հոյ, նանին».—
Սրնգահար աս պատանին՝ Սրգէ Յարօն է անուանին.
Կաքաւներն ու թուփերն անգամ պարի կ՚ելլեն իր այս տաղէն,
Երբ քարեր ձայն կուտան ձորին, եւ հովերն հոն լուր կը տանին։

Մեր մէկ կողմը՝ աշտարակուած՝ երկնքի սեւ մըն է Գրգուռ,
Մշուշներու խոյակներով՝ գլուխն տուած կամարին կուռ.
Միւսն՝ սպիտակ սաւաններով՝ սաւառնաթեւ սարն է Սիփան,
Նայիրական նահապետի ձիւնաներմակ մազով գանգուր:

Դեռ չտեսանք մեր դրացի Մայրէն ըմբոստ եւ անուանի,
Կին գեղանի, որ ժամ չ'երթար, որ հեթանոս հաւատք ունի.
Տանիքն է ան արեւծագին, արեգակին կ'աղօթէ հոն,
Յետոյ գրկած անուշ արեւն՝ իր ծոցերով տունն կը տանի:

Հոս ընդհատենք մեր թափառումն, քանի Մայրէն տանիքն է դեռ,
Պահ մ'ալ դիտել իր պայծառ դէմքն, լսել անոր հաւատքն անմեռ,
Մինչեւ աղօթքն իր լրանայ. հապա երթանք, օտարական.
Թերեւս օր մը նորէն ետ գանք,— ըլլայ նոյն իսկ ձիւն ու ձմեռ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՄԵՐ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ ՇԻՆԱՒՈՒՐՑ

Գրեց՝ ԱՒԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

Մեր ժողովուրդը հինաւուրց, ստրկութեան թշնամին,
Որ իր վահանն է միացրել Հեկտորի կուռ վահանին,
Իր յետեւում թողած անթիւ ճանապարհներ ու դարեր,
Էպիկական մեր լեռներում իր սուրբ օճախն է վառել:

Արեւելքից, արեւմուտքից քանի՜ նիզակ փշրուեց
Մեր կրծքերին զրահակուռ, մեր ժայռերին բարձրաբերձ,
Արեան հազար հեղեղ անցաւ վիշապասուն կիրճերով,
Բայց վառ մնաց օճախը մեր՝ նուիրական իր հրով:

Եկաւ Դարեհն աշխարհակալ բերելով փիղ ու բաքան,
Եկաւ Լուկուլն աւարատենչ՝ ոսկու անյագ ծարաւով,
Աղանդամոլ Բիւզանդացին խարդախութեամբ ու դաւով,
Եկաւ խորշակն արաբական անապատից վայրենի:

Եկաւ Բուղան արիւնկզակ, ինչպէս վայրագ բորենի,
Եկաւ ահեղ մի հարկահան, սարդի նման արնախում,
Քամում էր նա ժողովրդին եւ գլխատում եւ կախում:
Մեր ժողովուրդը ծառացաւ՝ կապած ասպար ու վահան:

Մեր ժողովուրդը մարդասէր եւ անձնուէր եւ արդար,
Պահած անմար օճախն իր հին ու իր հոգին անվթար,
Դուրս վտարեց ոսոխներին իր ցորենի դաշտերից,
Տիգրանների, Աշոտների նիզակներով շանթալից:

Ու դարերի ամպրոպի մէջ, գէնքերի գոռ շառաչում,
Նժոյգների դոփիւնի տակ, հրդեհների խօլ բոցում,
Մեր դիւցազուն ժողովրդի ցասման ծովից ծիրանի,
Ինչպէս հուրհեր, արեւաչեայ Վահագնը մեր պատանի,

Ծնուեց մեր վէպը, բարձրացաւ ամրոցը մեր հանճարի,
Ու մեր գանձերն ու գոհարներն անյիշատակ դարերի,
Ուր պատմութիւնն է մեր անմահ, իղձերը մեր սրբազան,
Եւ մեր հաւատը մշտավառ դէպի հզօր ապագան:

ՄԱՍԻՍ

Գրեց՝ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՇԻՐԱԶ․

Իմ Արարատ՝ սուրբ սարը վես
Մեր նախահայր Հայկն է կարծես,
Որ թիկնել է մեր աստղերին
Ու ծխում է հանց նահապետ
Խաղաղութեան չիբուխն իր հին․
Ու ամպն է ծուխ՝ չիբխի գլխին։

Ծխում չիբուխն ու քարձունքէն
Աչք է պահում իր թոռներին,
Դարեր նայում, որ չցրուին
Ու կուլ չերթան աշխարհներին․
Ու հսկում է նրանց նամբան
Օրօրոցից մինչ գերեզման։

Հանգիստ է նա, տեսնում է թէ
Ոնց են ելնում օրօրոցից
Թուխ, քաջորակ թոռներն իր վեհ
Եւ չարը դուրս վանում երկրից,
Դաշտ են ձգում խոփն արծաթէ
Ու ոսկի հաց պոկում քարից։

Տեսնում է նա ու միշտ հպարտ
Թիկնում հնուց մեր երկնքին,
Մեր նահապետ լեռն Արարատ
Ծխում է լուռ ահա դարեր
Խաղաղութեան չիբուխն իր հին
Ու ժամանակն է ծուխ չիբխին։

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Գրեց՝ ՍԱՐՄԷՆ

Կայ մի երկիր, ուր լեռները բարձրագագաթ
Համբուրւում են երկնի լուսեղ լազուրի հետ,
Ուր ձորերը եւ հովիտները խնկառատ
Ունին ակունք, ունին ծաղկունք երանաւէտ,
Ուր աղբիւրներն ամէն կողմից քեզ ձայն կը տան.
— Ե՛կ, վայելիր այս բաժակը անմահութեան:

Ուր երգելով ցած են իջնում լերան լանջից
Առու, առուակ ու գետակները սրընթաց,
Ուր անդունդի գլխին կախուած հսկայ ժայռից
Քեզ են նայում արծն ահաւոր ու վայրի այծ,
Ուր հօտերը բեռնուած ճերմակ ոսկով յորդուն՝
Երեկոյեան հովիտի հետ դառնում են տուն:

Ուր վրնջում են ձիոյգները սանձարձակ՝
Մարգագետնի կանանչներում ծովածաւալ,
Ուր, երբ բացւում է վաղորդեան արեւածագ՝
Շողքի հեղեղ է սարերից թաւալւում վար,
Ուր կանգնում է սիգապանծ սարը ձիւնաթագ՝
Խաղողն է լռ՛ւռ հասունանում իր ոտքի տակ:

Ուր լեռների գահին բազմած լինը՝ Սեւան,
Սիրակարօտ նայում է սէգ Արագածին,
Ուր տատիկը հեքեաթով է շոյում թոռան,

Երբ մոլեգնում է ձմեռն փոթորկածին,
Ուր մրգերի ծանրութիւնից ճղակոտոր՝
Ծառերը հողն են համբուրում սիրատոչոր:

Ուր գինիով լեփ–լեցուն է ամէն հնձան,
Մառանները պայթում են բիւր բարիքներից,
Յորձանքում է հասկերի ծովն ալեծածան,

Երջանկութեան ծուխն է ելնում երդիկներից,
Ուր նորաթուխ հացի բոյրը քեզ կախարդում,
Հանց հիւրասէր մի նահապետ՝ կանչում է տուն:

Ուր ցնծում են հազարերանգ ծաղիկ ու ծառ,
Դաշտով անցնող մարդն արբում է նրանց բոյրից,
Ուր հարսները պապենական սրտով պայծառ,
Ճամբորդին ջուր են մատուցում սառն աղբիւրից.
Ուր քո դիմաց քո հիւրընկալը բաց կ'անի
Առատ սեղան՝ վրան անբիծ, ծիծղուն գինի:

Ուր հոգուդ հետ զրուցում են՝ մտերմաբար՝
Կոթողների բեկորները անկրկնելի,
Սիրագորով վրադ նայում են վեհափառ
Քարաքանդակ կամարները տաճարների,
Ուր պապերիդ հանճարը նոր լեզու առած՝
Հպարտօրէն արձանանում է քո առաջ:

Ուր, իր գլխին անմահութեան դափնեպսակ,
Շրջում է մեծ քերթողահայր Խորենացին,
Ուր, որպէս վառ վարդից զրկուած պանդուխտ սոխակ,
Քուչակն է սիրտն ընկեր արել սիրոյ բոցին,
Ուր Կոմիտասն է դայլայլում կախարդական,
Երգի դրախտ է կառուցել Լոռուայ արքան:

Ուր գետնափոր հիւղերի տեղ երգում են յար
Նոր աւաններ, գործարաններ, գիւղեր ծաղկուն,
Ուր գիշերուայ խաւարի մէջ, ինչպէս գոհար,
Ելեքտրական արեւներ են մէկից ծագում,
Ուր քրտնաջան մարդն է տէրը ամէն բանի,
Շէքըսպիրն է զուգում խրճիթը չոքանի:

Ուր իր սիրած սարերի պէս մարդն է ազատ,
Ազատ մարդն է կերտում կեանքը արեգական,
Սրբութեան պէս սիրում է իր հողն հարազատ,
Իր օջախը, իր հայրենիքն ու ապագան.
Եւ բերդի պէս պաշտպան է իր ազատութեան,
Յաւերժ է նա, նրա անունը՝ Հայաստան:

ԱՐՁԱՆ ԱԲՈՎԵԱՆԻՆ

Գրեց՝ ՅՈՎՀ. ՇԻՐԱԶ

Ամէն անգամ, երբ նայում եմ մեր աշխարհին,
Երբ նայում եմ մեր աշխարհի Մասիս սարին,
Քեզ եմ յիշում, քո կարօտն եմ ես հեկեկում,
Քո կորուստն է սիրտս սգում:

Ամէն անգամ, երբ հայեացքս Մասիս սարին՝
Քեզ որոնում ու չի գտնում սուրբ կատարին,
Թւում է, թէ այն վարդագոյն ամպն ես, որ դեռ
Բարձրանում է լանջերն ի վեր:

Ամէն անգամ, երբ այն պայծառ ամպն է կորչում,
Երբ Արագն է նայում լեռանն ու հառաչում,
Ինձ թւում է, թէ սուրբ լեռան անդունդն ու ձոր
Քո մեծ սրտի խոցերն են խոր:

Ու կարօտով ամէն անգամ,— բայց ցնծագին —
Երբ նայում եմ մեր աշխարհին, Մասիս սարին,
Թւում է, թէ Մասիս լեռն է քեզ աշխարհում
Իբրեւ արձան վեր բարձրանում:

ԿԱՐՕՏ

Գրեց՝ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՇԻՐԱԶ

Երանի ձեզ զմրուխտ սարեր,
Որ չէք տեսնի պանդուխտ օրեր:

Ես այն վայրի մասրին էի,
Որ ժայռերի շրթին բուսած
Ծաղկած քոյրն էր սէգ սարերի,
Սարերի ձեան ջրով հասած·
Հարբած բոյրով վարդիս գարնան՝
Եկան, եկան ինձ պոկեցին,
Պոկեցին ու ղարիբ՝ տարան,
Տարան քաղքի մէջ տնկեցին,
Զարկին շուրջս չափարն արծաթ,
Շարբաթ ջրով ինձ ջրեցին...
Բայց չափարի մէջ չորացայ,
Դարձայ մի բուռ դեղնած աշուն,
Լեզուն կտրած մի հաւք դարձայ՝
Էլ չտեսայ սարերի ձիւն:

Հէ՜յ, ձիաւոր հովեր, ո՞ւր էք,
Հէ՜յ, թեւաւոր ծովեր, ո՞ւր էք,
Իջէք հովեր մեր սարերի,
Ինձ այս ցաւից պոկէք, տարէք,
Դրէք տունկս ծոցը ժայռի,—
Մեր սարերի ձնով ջրէք,
Էլի ժայռից ծիլ կուտամ ես,
Վարդ կը բացուի մեռած սրտէս,
Էլի վայրի բոյրը նրա
Սար ու դաշտեր կը խնկարկի,
Ա՜խ, հայրենի քարի վրայ
Լեզուն կտրած հաւքն էլ կ'երգի:

ՄԵՐ ԼԵՌՆԵՐՈՒՄ ԵՐԿՆԱՅԵՑ...

Գրեց՝ ՎԱՂԱՐՇԱԿ ՆՈՐԵՆՑ

Մեր լեռներում երկնայեց, մեր ձորերում խորախոր
Մեր դաշտերում նորահերկ, ուր բացուել է ուրախ օր,
Մեր հնօրեայ գիւղերի, քաղաքների վրայ մեր
Ես տեսնում եմ՝ թռչում են երազների երամներ։

Երազների երամներ եւ կարօտներ եւ իղձեր,
Այնքան մաքուր, որ անցեալ ոճիրները չեն պղծել,
Նրանք թռած գալիս են, է՜յ, դարերի յետեւից,
Եւ օրէ օր անել են մինչեւ եկել, հասել ինձ։

Ու տեսնում եմ ես ահա՝ թռչուններն այդ տարագիր,
Որ ծնունդ են դարերի տառապանքին կրկնակիր,
Օ՜, շատերն ինձ ծանօթ են, գուցէ մի օր մանկական,
Իմ հոգուց են դուրս թռել, որ այսօր էլ ինձ ետ գան։

Գուցէ նրանք թռել են մի հայրական մեծ սրտից,
Մի մայրական կրծքից, որ մի օր կաթ է տուել ինձ,
Բայց շատերն ինձ էութեամբ անծանօթ են եւ օտար,
Է՜յ, ո՞վ գիտէ՝ ծնել են ինձնից առաջ քանի՜ դար...։

Բայց ամէնքի թեւերին մի նիշ կայ ինձ հարազատ,
Տառապանքի կնիքը՝ յոյսի շողով յարազարդ,
Հէնց այդ նիշն է, այդ նիշն է անջնջելի միշտ գրուած,
Որ մեր աշխարհը նրանց դարձնում է հանգրուան։

Ահա, որպէս թիթեռներ միշտ ծաղկասէր, լուսաբաղձ,
Նրանք իջնում, թառում են մեր դաշտերին նոր ծաղկած.
Նրանք որպէս լոյսի շիթ, որպէս կաթիլ արեւի՝
Ծորում են վար ու նստում մեր նոր տաշած քարերին:

Որպէս յոյսի պսակում, որպէս կամքի կարմիր փայլ՝
Շողշողում են, աշխատող դէմքի վրայ տիրակալ:
Մանուկների աչքերում, մեր ջրերի պէս վճիտ,
Փայլում են այդ երազներն, իբրեւ ժպիտ վառ ու ջինջ:

Ու հիմա էլ, երբ ես այս երգի տողերն եմ գրում
Նրանք իբրեւ լոյս իմաստ փռւում են այս տողերում:
Օ՜, ամէն ուր, ամէն ուր, ուր նոր կեանքն է խլրտում,
Մարմնաւորուած իջնում են այդ երազներն ու նստում:

Նստում են մեր լեռներին, մեր ձորերին խորախոր,
Մեր դաշտերին կանաչած, ուր բացուել է ուրախ օր:

ՉՈՐՍ ՔԵՐԹՈՒԱԾ

Գրեց՝ ՍՈՂՈՄՈՆ ՏԱՐՕՆՑԻ

I

ԿՈՄԻՏԱՍ

Դուք նիւաղնե՛ր, սնուած կաթ-ովն Եղբըգի,
Դուք օձասուն արեան ծարաւ անապատ,—
Ջէմալ փաշա, Էնվէր բէյ ու Թալաաթ,
Դահնապետնե՛ր մեր դարաւոր երազի:

Դո՛ւք խեղդեցիք կատաղութեամբ յովազի՝
Մի ողջ սերունդ, որ գիր ունէր եւ ապատ.
Դո՛ւք փշրեցիք Կոմիտաս—երգն ադամանդ՝
Դէր էլ Ջորի մրրիկներում աւազի:

Սիրտըս սեղմած, զսպած արցունք ու հառաչ,
Ես կ'ուզէի մահի նման սանձարձակ,
Վրէժի պէս մի օր կանգնել ձեր առաջ.

Ես կ'ուզէի լինել աստուած ու կայծակ,
Վայր շանթէի ինչպէս անհուն մի շառաչ
Եւ մոխրացնել ձեր Եղբը'զը ծագէծագ:

II

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Իմ պապերի վսեմ, հզօր հպարտութեամբ,
Քո հեթանոս սրտով, քո եղեգնեայ գրչով,
Քայլում ես դու ահա — հանճարիդ ճաճանչով —
Մեր կարմիր դպրութեան երկինքներով անամպ:

Առերլութեան ահեղ կայծակի սաստկութեամբ,
Տարերային, բոցբոց քո երգերի շաչով՝
Անցար դու Մոլոխի քաղաքների միջով
Եւ հասար գիւղ, ուր հացն երկնում են պարզութեամբ:

Դու մեզ հետ ես, ըմբո՛ստ, երիտասա՛րդ վարպետ,
Թէեւ քո շիրիմը անապատում անհետ —
Կորաւ ընդմիշտ — անհող, անգիր, անյիշատակ,—

Սակայն ժողովրդիդ քաքալսուն կրծքի՛ տակ —
Կա՛յ շիրիմըդ — ահա — կանա՞չ եւ ցօղաթուրմ,
Օ՜, Դանիէլ Վարուժան, գուսանապետ դու քո՛ւրմ:

III

ՍԻԱՄԱՆԹՕ

Ո՞վ դու մրրկաշունչ, շանթալեզու գուսա՛ն,
Դու երգեցիր միայն արիւն եւ կոտորած,—
Կոիւն՝ աստուածունի, եւ կռիւը՝ աստուած,
Կոիւն — ընդվզումի եւ քաջութեան յեսան:

Քո աչքերը՝ մեռնող մարդ — անտառներ տեսան,—
Քաղաքում ու գիւղում, դաշտում համատարած.
Ճապաղիք ու ճախճիր — անգթութեամբ վարած,—
Սուինահար սրտեր — սահմըռկիչ ու սասան:

Ոգզմիդ կոչով ելան քաջ ու անօրինակ,
Ինքնամոռաց մարդիկ,— սրտերով բոցկլտուն,
Բազուկներով երկաթ ու կրծքերով անագ...

Բայց եւ մէկ մէկ ընկան գօտեմարտում,
Ինչպէս որ դու ընկար այն խելայե՛ղ օրին՝
Բախուելով բռնութեան սուր տապարի՛ն, սրին:

IV

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

Գողթան դարերի՞ց նա եկաւ արդեօք,
Այս թուխ, այս քնքոյշ տրուբադուրը,
Եւ տաւղահարեց այնպէ՜ս անամոք:

Նա տեսա Շոգին, Երկաթն ու Հուրը,
Հռընդուն, մոլի քաղաքը անյագ,
Մարդը՝ մարդու դէմ, եւ ձեռքին՝ դանակ:

Նա քնքոյշ սէր ու երազ էր երգում,
Մեռնող զանգեր ու լոյսեր վաղաշէջ·
Ու հատնող սրտեր՝ սառած ձիւնի մէջ,
Ու բռնաւորի արարքն արնագոյն:

Նա՛ — այդ նահատակ տրուբադո՛ւրը,
Իր երգում մնաց անուղի, մենակ·
Նա տեսաւ Ոսկի Քաղաքի դուռը,
Մարդը՝ մարդու դէմ, եւ ձեռքին՝ դանակ:

ԱՐԵՒ

Գրեց՝ ՄԱՐՕ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

Արեւ, քեզ այնքա՛ն, այնքա՛ն եմ՝ սիրում,
Որքան շողեր ես տուել աշխարհին.
Որքան վայրկեաններ ունի քո տարին,
Արեւ, քեզ այնքա՛ն, այնքան եմ սիրում:

Որքան թռչուն եւ անհոգ ճռուողում
Քո արձակ փռուած ոսկի շողերում,
Որքան ծիլեր կան անծիր հողերում,
Արեւ քեզ այնքան, այնքան եմ սիրում:

Որքան սրտեր կան կարօտ քո յոյզին,
Որքան ծաղիկ է շողում քո լոյսին,
Որքան թիթեռ է դողում քո յոյսին,
Արեւ, քեզ այնքա՛ն, այնքան եմ սիրում:

Որքան երգ ունի կարկաչող առուն,
Որքան կաթիլներ ցօղ–ցօղ գալարուն,
Որքան այգաբաց ու որքան գարուն,
Արեւ, քեզ այնքան, այնքան եմ սիրում:

Յոյզ թափիր վերից, լոյս թափիր վերից
Մեր ջինջ ծաղկաշատ գարուն աշխարհում.
Վարդ թափիր վերից, շատ թափիր վերից,
Արեւ, քեզ այնքա՛ն, այնքան եմ սիրում:

ՍՈՍԻՆԵՐԸ ԱՐՇԱԼՈՅՍԻՆ

Գրեց՝ Գ. ԲՈՐԵԱՆ

Սըւսում են սոսիները
Սուսի՜կ–փուսի՜կ,
Սոսիները երազում են
Առուի եզրին,
Ի՞նչ են ասում, ի՞նչ են խօսում
Այս մութ–լուսին,—
— Սս՜ս... սս՜ս,— լսում եմ երգը նրանց,

Բայց ո՞ւմ մասին։
Սիրում սոսիք, նազող ծառեր,
Նրանց ձայնն է,
Շշնջում են այդպէս յուշիկ,
Արշալոյսին։
Տերեւները փըսփըսում են,
Ի՞նչ անուշ է,
Փըսփըսում են, ողջունում են
Բացւող լոյսին,—
Սոսիները՝ բացւող լոյսին—
— Սո՜ւսս — խօսում են
Սիրոյ մասին...

ԵՐԹ

Գրեց՝ ՍՈՂՈՄՈՆ ՏԱՐՕՆՑԻ

Շողնդալի շառաչով
Երթն է ձգւում վաղ ձէգին,
Մի վեհութեան ճանանչով
Ողողւում է իմ հոգին —
Թնդում է մի անանուն
Հպարտութեան յորդ յոյզով,
Որ մարտիկներն եմ տեսնում
Ցեղիս անմահ եւ հզօր:

Նայում եմ այս դէմքերին,
Դէմքերին թուխ եւ արդար,
Ու տեսնում եմ ես արի
Ցեղը մեր հին ու ճարտար,
Որ անցել է բիւրաբիւր
Աղէտներով արնահեղ,
Իր դպրութեամբ երկնահուր,
Իր քանդակով հանճարեղ:

Նայում եմ ես, լուռ նայում
Երթին այս մեծ ու անվերջ.
Ասես Հայկի քաջանուն
Սիրտն է դրուած սրտիս մէջ.
Որ նրանք մեր հին ազգի
Համբաւն ու փառքն են պայծառ,
Ու մեր անխոնջ, կուռ բազկի
Զգուածութիւնը անցած:

Ահա նրանք՝ զինակիր
Ու քաջութեամբ անձնկուն՝
Ընդդէմ ահեղ կրակի
Բարբարոսի դարչնագոյն,
Հայկի տէգի պէս անկոր,
Արամի պէս մեծ քաջայր,
Մամիկոնեանց ք՚ոց հոգով,
Ժողովրդիս պէս հանճար:

Մեր ցեղի հուր արեւի
Ճառագայթներն են բոցեղ,
Որ այսօր՝ թեւը թեւի,
Մէջքը մէջքի՝ այս ահեղ
Պատերազմում դժնամեծ,
Ազգերի հետ դիմադիր՝
Հերոսանում են իրենց
Պապերի պէս քաջընտիր:

Ահա՝ քրտինք են թափում
Եւ արիւն են թափում յորդ,
Եւ հոգիները կոփում
Ազատութեանը հաղորդ,
Որ քարտէզին մնայ միշդ
Երկիրըս փոքր ու քարէ,
Որ ժողովուրդը անվիշտ
Դէպի գալիք մաքառէ:

Նայէ՛ դէպի գալոց մեր
Լեռնագագաթն սպիտակ,
Երգէ՛ նորից ջանք ու սէր
Արեւի ու լուսնի տակ—
Յանուն պատուի ու ջանքի,
Յանուն մտքի մեր տիտան.
Յանուն անմահ մեր կեանքի,
Անմահ ցեղիս գոյութեան:

ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ ՀԱՅ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԷՆ

ՉԱՐԽԻ - ՖԱԼԱԿ ԵՒ ՄՀԵՐԻ ԴՈՒՌԸ

I

Չ Ա Ր Խ Ի–Ֆ Ա Լ Ա Կ

Չարխի–Ֆալակի մուտքը մի անցք է, որ ուղիղ լերան գագաթից իջնում է դէպի նրա խորքերը... Անցքը իջնում է մինչեւ Գայլ գետի ափերը, որը հոսում է լերան ստորերկրեայում: Գետի սքանչելի եզե–րը զարդարուած են արմաւենի ծառերով: Այնտեղ Բախտը արագ ձեռ–քով պտտեցնում է աշխարհի անիւը — Չարխի–Ֆալակը:

Անիւի իւրաքանչիւր թեւերի վրայ Բախտը փորագրել է մի–մի գրութիւն: Այդ գրութիւնների իւրաքանչիւրը բովանդակում է իր մէջ մի գաղտնիք: Օրինակ, մէկը ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս պէտք է գտնել թաքուցած գանձերը. միւսը սովորեցնում է, թէ ինչպէս պէտք է պատրաստել էլէքսիրը, որի միաւորութեամբ ամէն մետաղ ոսկի է դառնում. երրորդը ցոյց է տալիս, թէ ո՞րտեղ են գտնւում գոհար–ների լեռները. չորրորդը ուսուցանում է, թէ ո՞րպիսի բժշկութեան մէջ պէտք է գտնել անմահութեան կաթիլը. հինգերորդը տալիս է իշ–խանութիւն, թագաւորութիւն, փառք. մի խօսքով՝ անիւի իւրաքան–չիւր թեւքի վրայ արձանագրուած է մի–մի թիլիսման մարդկային բախտաւորութեան համար, որոնց դեռ մարդու հանճարը չի հասել:

Անիւը առանց կանգ առնելու անդադար պտտւում է: Նա կանգ է առնում տարուայ մէջ մի անգամ միայն, այնեւս՝ մի րոպէով: Այդ լինում է Համբարձման գիշերը, երբ երկինք եւ գետինք գրկախառնը–ւում են եւ համբուրւում միմեանց հետ: Մարդիկ սպասում են հէնց այդ րոպէին: Երբ յաջողւում է նրանց հասնել մինչեւ Չարխի–Ֆալակը, նրանք պէտք է ձեռքում պատրաստ ունենան մոմից շինած թերթեր, որ անիւը կանգնելու րոպէում իսկոյն կպցնեն նրա թեւքի վրայ: Խոր–հրդաւոր թիլիսմաններից մէկը դրոշմւում է մոմի վրայ, եւ մարդը ստանում է այն շնորհներից մէկը, որ Բախտը վիճակում է նրան: Բայց այդ շնորհներին խիստ հազիւ անգամ հասնում են մարդիկ, որովհե–տեւ նոյն րոպէում, երբ անիւը կանգ է առնում, նրանց տիրում է խո–

րին թմրութիւն, նրանք քնում են, եւ անողոք անիւը դարձնել շարունակում է իր անողոք պտոյտը:

II

Մ Հ Ե Ր Ի Դ Ո Ւ Ռ Ը

Մխեանոյն ժայռի երկարաձիգ շարունակութեան վրայ, ուր մենք տեսանք Զարխի-Ֆալակը, ժայռի արեւմտեան կողմում, քարի ճակատը քառակուսի ձեւով տաշուած է: Քառակուսին իր ահագին շըրջանակի ձեւովը՝ Դրան ճիշդ նմանութիւն ունի: Այդ դրան մակերեւոյթը, որ բաւական խորն է ընկած, ամբողջապէս ծածկուած է բեւեռագիրներով: Ժողովուրդը դրան կոչում է Մհերի Դուռ:

Այդ քարեղէն Դրան ետեւում, ժողովրդի աւանդութեամբ, իր ձիու հետ բանտարկուած է Մհեր անունով մի անձնաւորութիւն: Այնտեղ, ժայռի սրտումը, մի քարայրի մէջ, արգելուած է այդ սարսափելի հսկան: Մի օր նա կը խորտակի իր շղթաները եւ իր ձիու վրայ նստած՝ դուրս կը սլանայ քարայրից, վրէժխնդիր կը լինի իր թշնամիներին եւ կը մաքրէ Հայոց Աշխարհը չարութիւնից...

Այսպիսի մի առասպել միայն հայ մարդու երեւակայութեան ծընունդ կարող էր լինել: Նրա դարաւոր աննախանձելի վիճակը ստեղծել է նրա համար մի այդպիսի յոյս եւ ակնկալութիւն: Միհրը, կամ ժողովրդի բարբառով Մհերը, հայոց արեգակն է: Այդ ամենահին աստուածը բանտարկուած է, եւ Հայոց Աշխարհում տիրում է խաւարն ու չարութիւնը: Մի օր նա դուրս կը գայ իր արգելարանից եւ կրկին լոյս ու արդարութիւն կը սփռէ Հայոց Աշխարհում: Ժողովուրդը լեգենդական լեզուով ասում է այդ. ասում եւ հաւատում է իր ասածին, եւ — սպասում է...

Արդէն յայտնուել է Մհերը... Բայց ժողովուրդը այդ չէ նկատում:

ՐԱՖՖԻ

Գ Թ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Ը

Գթութիւնը աստուածային է, ըսած են իմաստունները: Բայց միայն մարդիկն են որ այդ չքնաղ բառին իր արժանի վսեմութիւնը կարող են ընծայել:

Գթութիւնը թէեւ սահման չունի, սրտի կշիռ եւ ճանապարհ չի ճանչնար, բայց ափսո՜ս որ մեր անչափելի ցաւերը կը հարկադրեն զմեզ որ՝ էն առաջ մեր բնադաւառին ցաւերը դարմանենք...

Յիշենք այն ազնիւ եւ խորապէս համամարդկային աղօթք-առածը, ո՛ր մեր բարի մայրերը կ՚ըսէին՝ կարծելով, որ ամէն բան պէտք է երկինքներէն սպասել.

«Տո՛ւր տա՛մ ունեւորին,
Տամ չունեւորին,
Տամ ոսկեզօտեւորին»...

ՍԻԱՄԱՆԹՕ

ՀԱՅ ԳՐԱԳԷՏԸ

Գրագէտը իր ցեղի, իր հայրենիքի հարազատ զաւակն է, նրա բախտակիցը: Աւելին կ՚ասեմ. հայրենիքի ցաւից նրա բաժինն աւելի մեծ պիտի լինի: «Որում շատ տուաւ, շատ խնդրեսցի». ողը ու դանդաղը անվայել են ու նուաստացուցիչ:

Արուեստի առջեւ ծունկի կը գամ, բայց ինձ համար գերագոյն գեղեցկութիւնը, գերագոյն արուեստը կը մնայ նախ եւ առաջ տառապող մարդը: Գեղագէտ անգլիացի փիլիսոփայ Րէոսկինն էր ասում, թէ մի երկրում, ուր մանուկները կապուած շղթաներով ի զուր են քաշքշում իրենց քաղցած ու վտիտ մօր ստինքները, ամօթ է այդ երկրում գեղարուեստ փնտրել: Երբ միլիոնաւոր մարդկային էակներ ակռաներն իրար են սղմում չճչալու համար անհնարին տառապանքից, գրագէտը անարժան է իր կոչման, որ փորձի իր վեհափառ մենութեան մէջ Արամազդ լինել:

Եւ չի կարող լինել:

«Սիրելի եղբայրակից, ասում էի ես Շիրվանզադէի յոբելենական հանդէսին, 1911 թուին Թիֆլիսում. չտրտնջանք մեր ճակատագրից: Հեշտ չէ անտառի մէջ բարձրադիր կաղնի լինել. փոթորիկի առաջին թափը, ամպրոպի առաջին ճայթիւնը, շանթի առաջին բոցը նրա ճակատին է զարկում: Չտրտնջանք. դրա փոխարէն արշալոյսի առաջին ցոլքը նրան է ողջունում եւ վերջալոյսի վերջին շողը նրա տերեւներին է ժպտում ծածկուելուց առաջ»:

Այսօր ես կարող եմ նոյնը կրկնել նոյն համոզումով:

Գրագէտի վերագոյն վարձքն է այս, եւ որքա՜ն պարուրիչ, որքան գեղեցիկ:

Այո՛, այսօր էլ նոյնն եմ կրկնում: Այսօր աւելի, քան երբեք գրագէտը հայ ցեղի բարձրագիր ու մրրկածեծ կաղնին պիտի լինի:

Մեր ցեղի անտառն է փշրուած, ինչո՞ւ կ'ուզէք, որ կաղնին ճղակոտոր, տերեւաթափ չլինի:

Սպասեցէ՛ք:

Համբերութի՛ւն եւ աշխատանք. թո՛ղ աճի խորտակուած անտառը: Թողէ՛ք, որ մատղաշ ծիլերը բարձրանան, թո՛ղ տունկերը յաղթ կաղնիներ դառնան եւ վսեմ կատարներն օրօրեն Աստծու, երկնքի եւ հողմերի ու արեւի առաջ. թո՛ղ սա անտառը վերստին նուայ ու փոթորկուի թռչունների ձայնով. թո՛ղ կեանքի մեծ, հզօր ստեղծագործական երգը վերստին զրնգայ մեր անուշ ու դժբախտ Հայաստանում:

Սպասեցէ՛ք:

«Ա՛հ, թողէք՝ որ մեծնամ»... «Գ. Վարուժան):

.. Կ'ուզէի յիշատակել եւ ողբացեալ Յ. Թումանեանի մի խորունկ խօսքը.

— Աղա՛, ասում էր յաճախ մեր էպիկուրեան դիւթիչ բանաստեղծը իր զունալեղ, ռամիկ ու կուռ ոճով — աղա՛, ձեզ եմ ասում. է՛հ, զանգատը զուր է: Մենք որ կանք, Հայոց ազգի խաչվառն ենք. էն բայղուշի նման զատը, էհ՛, որ եկեղեցու խորանում պահում են՝ փոշու ու ցեցերին կեր. տարին մի քանի անգամ, հանդիսաւոր օրերին, մէկ էլ տեսար՝ կը հանեն էդ անտէր բայղուշը, թափ կը տան փոշին, ման կ'ածեն գլխների վրայ, աշխարհին ցոյց կը տան, թէ՝ հայ-հարայ, էսպէս բաներ ունինք խորանում պահած: Հանդէսը վերջացաւ, նորից կը տանին կը ձգեն մութ ու խոնաւ խորանը փոշիների մէջ ու կը մոռանան մինչեւ... Վա՛հ, էլ ի՞նչ էք վայ տալիս գլխներիդ. հայոց ազգի խաչվառն ենք մենք. ձէններս կտրենք ու զոհ մնանք — մեր բանն էլ էսպէս է»...

... Կը գայ մի օր, եւ այն հեռու չէ — հաւատացէ՛ք ինձ, շատ մօտ է — կը գայ մի օր, մեր հայրենիքը վերստին կը բարձրանայ մոխիրների միջից, մեր խորտակուած անտառը կը ծլի ու փարթամ շիւղեր կ'արձակի. նորէն կը բացուին խորանները, նորէն դուրս կը հանեն հաւատի ու փառքի խաչվառները, թափ կը տան մոռացութեան փոշին, պատուով ու հպարտութեամբ ման կ'ածեն գլուխներից բարձր, աշխարհի առաջ, հայ հայրենիքի փառքի համար:

1925

ԱԻ. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ՄՇԱԿՈՅԹ

ՄԵԾ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գրեց՝ Ակադ. Յ. ՕՐԲԵԼԻ

Հազարամեակների խորքերն են հասնում հայ ժողովրդի մշակոյթի ակունքները:

Մեր թուագրութիւնից շատ դարեր առաջ հայերը նոր բան են մտցրել մետաղագործութեան իւրացման մէջ:

Ամենահին ժամանակներում են ստեղծուել հայկական ճարտարապետութեան յիշատակարանները: Դրանցից շատերը, պահպանուած լինելով հազար հինգ հարիւր տարուան ընթացքում, այժմ կարծես վերջին օրերի ստեղծագործութիւնները լինեն՝ համեմատած այն զարմանալի կառուցուածքի հետ, որոնք քանդակել են հայերի նախահայրերը՝ ուրարտացիների կանգուածներում:

Հազար հինգ հարիւր տարի առաջ ստեղծուեց հայկական այբուբենը, որի գիւտը կապուած է հանճարեղ Մեսրոպ Մաշտոցի անուան հետ: Եւ դեռ մինչեւ վերջին ժամանակներս թւում էր, թէ հէնց այդ ժամանակից պէտք է հաշուել հայ լեզուով գիրք ու գրականութիւն ստեղծուելը: Չափազանց խիզախ էր թւում այն միտքը, թէ ամենահին հայ գրողների ստեղծագործութիւններից մի քանիսը, որոնք կրում են զարգացած գրական ոճի բոլոր նշանները եւ վերաբերում են հայ այբուբենի գիւտի օրերին, հանդիսանում են գրական այն աւանդութեան շարունակութիւնը, որ մշակուել է հէնց հայ լեզուով, բայց այլ գրի, այլ այբուբենի օգտագործմամբ: 1942 թ. յունուարին, երեւան բերուեցին եւ վերծանուեցին հայկական այբուբենը գտնուելուց վեց դար առաջ գծագրուած մակագրութիւններ: Դրանք հայերէն էին,

բայց գրուած էին հայ ժողովրդի համար խորթ գրերով: Անվիճելի դարձաւ, որ հայ գրի ու գրականութեան զարգացումը պէտք է հաշուել երկու հազար տարի եւ ոչ թէ հազար հինգ հարիւր տարի: Եւ այժմ, այդ նշանաւոր գիւտից յետոյ, արդէն մեծ խիզախութիւն պէտք չէ պնդելու, թէ հայ խօսքի ամենահին գրական նմոյշների վրայ կատարուած վաղեմի դիտումները ճիշդ են:

Բայց ո՛վ գիտէ, քաղաքներում եւ այլ հին կենտրոններում կատարուած նոր պեղումների ժամանակ չե՞ն գտնուի արդեօք մոռացուած թանգարաններում կամ աւելի ուշ, բայց այնուամենայնիւ շատ հին ձեռագրերի կազմերի մէջ գրական բնագիրների հատուածներ՝ հայերէն լեզուով, Մեսրոպ Մաշտոցի մեծ գիւտից շատ առաջ: Այդ յոյսը ներշնչում է գրական ոճի այն զարմանալի կատարելութիւնը, որով փայլում են նաեւ հինգերորդ դարի հայ պատմիչների՝ Փաւստոսի եւ Եղիշէի ստեղծագործութիւնները:

Այդ հնագոյն գրողների ստեղծագործութիւնները բանաստեղծական զրոյցներ են, որոնք լի են բուն հերոսապատումով եւ այն պաթոսով, որ սովորաբար խորթ է մատենագրի, պատմագրի համար: Ղազար Փարպեցու աւելի ուշ ժամանակուան ստեղծագործութիւնը շատ բանով հասնում է խոր, մտածուած պատմական երկի մակարդակին: Մեծ Մովսէս Խորենացին իր ստեղծագործութեան մէջ տալիս է ե՛ւ ամենահին հերոսապատումի հոյակապ նմոյշներ՝ վերցուած ժողովրդական գանձարանից, ե՛ւ պատմական փաստերի գործունակ շարադրման փայլուն փորձեր:

Այն ժամանակներում, երբ քայքայւում էր հայկական պետութիւնը, ծաղկում էր քաղաքային կեանքը եւ տեղի էին ունենում քաղաքի արհեստաւոր դասի առաջին ելոյթները, հայ գրականութիւնը հարստացաւ ոչ միայն մի շարք պատմիչների գրուածքներով, ինչպիսիք են Վարդանը եւ Կիրակոսը (13-րդ դար), այլ եւ բանաստեղծների ստեղծագործութիւններով, որոնք ապշեցուցիչ էին ձեւի կատարելութեամբ եւ բովանդակութեան խորութեամբ:

Դա այն ժամանակաշրջանն էր, երբ ամբողջ արեւելքում սկսեցին հնչել քաղաքացիական աշխարհիկ նիւթեր, երբ Վրաստանում իր բանաստեղծութիւններն էր հիւսում Շոթա Ռուսթաւելին, երբ Ադրբէջանում ստեղծագործում էր Նիզամին: Նրանց ճանաչում էր հայ բանաստեղծների մի ամբողջ կաճառ: Բանաստեղծութեան մէջ աւելի ու աւելի լիահնչուն կերպով լսւում էր ժողովրդական լայն զանգուած-

ների ձայնը: 12–13-րդ դարերի միջնադարեան ժողովածուներում հնչում է իշխանների դէմ, քաղաքի հարուստների, վաշխառուների, հոգեւորականութեան դէմ պայքարի ելնելու կոչ: Ֆրիկը գրում է.

Թէ չէ ի գիտուն մարդն է՞ր նայիս յ'երակ դու խոլոր·
Զանգէտ ու ըզնաէաս մարդն հաստընուրս առնես մեծաւոր·
Զիմաստուն մարդկանց ըզհացն կու ձգես ի սար կամ ձոր:

Այդ ժամանակ Փոքր Հայաստանում՝ Կիլիկիայում այդ բանաստեղծների հիւսած ոտանաւորների, արձակ նորավէպերի լեզւում աւելի ու աւելի ուժգին է անդրադառնում ժողովրդական խօսքի ազդեցութիւնը: Բանաստեղծներն իրենք պատկանում են ժողովրդական միջավայրին: Եւ նրանց բանաստեղծութիւնը համապատասխանում է լայն շրջանների պահանջներին: Ժողովրդական խօսքի տարրերն են հնչում Կոստանդին Երզնկացու սիրային հիանալի քնարերգութեան մէջ:

Այդպէս է հող պատրաստուել 18-րդ դարի հռչակաւոր քնարերգու Սայաթ Նովայի համար: Սայաթ Նովայի երգերի լեզւում, ինչ լեզւով էլ հնչելիս լինեն նրանք՝ հայերէն, վրացերէն թէ պարսկերէն, ամենանշանակալիցն է լեզուի բուն ժողովրդականութիւնը, որ կատարելապէս ազատ է գրքի ազդեցութիւնից:

Յիրաւի, յեղափոխական մի խրադարձութիւն հանդիսացաւ Աբովեանի ստեղծագործութիւնը (1804–1848 թ. թ.) — «Վէրք Հայաստան»ին, որ գրուած է Արարատեան դաշտի ժողովրդական կենդանի լեզւով, որ դրական նոր լեզուի հիմքը դարձաւ:

Հին եւ միջնադարեան հայ գրականութեան շատ դարերի ղանձարանով հարստացած այդ լեզուի հետագայ զարգացումը որոշեց 19-րդ դարի երկրորդ կէսի քերթողութեան եւ արձակի մատչելիութիւնը լայն շրջաններին, եւ հին հայ պատմիչների ու փիլիսոփաների լեզուին յատուկ մաքեր նաւ գլացմունքները այդ լեզւով արտայայտելու հնարաւորութիւնը: Այս լեզւով ստեղծագործել է 19-րդ դարի նշանաւոր գրող Րաֆֆին: Այդ լեզւով գրել է Սունդուկեանը այսօր եւս կենդանի իր թատերգութիւնները, գրել են բանաստեղծ Ռափայէլ Պատկանեանը, Մուրացանը, որ ստեղծել է պատմական հիանալի «Գէորգ Մարզպետունի» վէպը, եւ խոշորագոյն հայ բանաստեղծներից մէկը՝ Յովհաննէս Թումանեանը:

Լավագույն հայ բանաստեղծների պանծալի ավանդությունները — բանաստեղծներ, որոնք ոգեշնչման աղբյուր էին փնտրում ժողովրդական նյութերում, որոնք ույժի աղբյուր էին տեսնում ժողովրդական զանգվածների հետ անխզելի կապ ունենալու մեջ — պահպանում են Խորհրդ. Հայաստանի բանաստեղծներն ու արձակագիրները։

Ուժերի այդ աղբյուրը չի սպառւում, ինչպէս անսպառ է ժողովրդական ստեղծագործութիւնը, ինչպէս անսպառ է հայկական Ֆոլկլորը, որ դարերի խորքից բերել հասցրել է Սասունի դիւցազնների հազարամեայ կերպարները։ Այդ կերպարները սիրով պահպանում է ժողովրդական յիշողութիւնը, եւ դրանք այսօրուան ժողովրդական երգիչներին սովորեցնում են երգել ու փառաբանել դիւցազներին, որոնց անունները յաղթականօրէն հնչում են մեր ամբողջ երկրում։

1942

ՀԱՄԱՍՏԵՂ

Գրեց՝ Մ. Ա.

Համաստեղ, իբրեւ տաղանդաւոր գրող, ունի իր ինքնուրոյն տեղը Հայ գրականութեան մէջ: Ուրոյն բնաւորութիւն, ուրոյն խառնուածք, ուրոյն ոճ— Համաստեղ, հեզանազ, բայց խորունկ գետ մըն է զարդարուն եզերքներով, որ հանդարտ կը հոսի եւ գիտես թէ անոր հոսանքին հետեւելով՝ պիտի հասնիս որոշ տեղ մը: Համաստեղի արմատները գիւղական հողէն կուգան: Գիւղն է իր տարերքը՝ Հայ գիւղը, հայու հարազատ միջավայրը:

Համաստեղ ծնած է Խարբերդի Փէրչէնճ գիւղին մէջ, 1895–ին: Փէրչէնճ Խարբերդի կարեւոր գիւղերէն մէկն էր, կէս–հայաբնակ, կէս–թրքաբնակ: Հայերը հոն կ'ապրէին առանձին թաղամասի մը մէջ— հողագործ էին ու արհեստաւոր:

Համաստեղի մանկական ու պատանեկան կեանքը անցած է այս գիւղին մէջ՝ իր հեռաւոր լեռներու հորիզոնով, իր քարաշէն եկեղեցիով ու սուրբերով, իր դպրոցով, իր աշխատանքներով ու հողերով, որոնք խորհրդաւոր մտերմութիւն մը կուտային սուրբերու, աստղերու եւ գիւղացիներու միջեւ: Ուրիշ էր այդ գիւղի երկինքը, ուրիշ էին նաեւ գիւղացիները՝ իրենց պարզունակ հոգիով եւ բնական ապրումներով:

Գիւղը՝ խորապէս ազդած է Համաստեղի մանկական երեւակայութեան վրայ— քարաշէն կամուրջներու ինկած քարերը, բարտիներու վրայ օրօրուող ագռաւները, եկեղեցիին շարակնոցի ճէթոտ գրքերը եւ, ի հարկէ, գիւղի աղջիկները իրենց յատուկ հրապոյրներով— Փէրչէնճը խորունկ դրոշմ դրած է Համաստեղի մտքին եւ եւ երեւակայութեան վրայ, մանուկ օրերէն սկսած:

Գիւղական դպրոցէն յետոյ Համաստեղ աշակերտած է Մէզիրէի Կեդրոնական Վարժարանը, որուն տեսուչն էր աշակերտներէն շատ սիրուած Տիգրան Աշխարհունին, Արաբկիրի նախկին Մեհրուժան Վարդապետը, որ յետոյ Պոլիս կ'երթայ ու մեր բոլոր մտաւորականներու հետ կ'աքսորուի ու կը նահատակուի:

Կեդրոնականի մէջ, Համաստեղի հորիզոնը այլեւս կապոյտ լեռները չէին, այլ Հայ Գրականութիւնը, որ կուգար Կովկասէն ու Պոլիսէն: Այն օրերուն տիրական էին Դանիէլ Վարուժան, Սիամանթօ, Րաֆֆի, Ահարոնեան, Աւ. Իսահակեան, Խարբերդցի մեծ վարպետը՝ Թլկատինցի եւ Զարդարեանը, որ քանի մը տարի առաջ տեսուչ եղած էր նոյն դպրոցին մէջ:

Կեդրոնականի աշակերտական գրասեղաններուն վրայ Համաստեղ կը սկսի իր գրական փորձերը. ոտանաւորներու իր առաջին տետրակը կը յանձնէ դպրոցի տեսուչ Աշխարհունիին: Այս վերջինս, ջերմ հետաքրքրութիւն ցոյց կուտայ դէպի իր պատանի աշակերտը, եւ երբ 1911–ին Համաստեղ կ'աւարտէ դպրոցը, իր մօտ կը կանչէ եւ կը քաջալերէ ու կը թելադրէ շարունակել գրել:

Կեդրոնականն աւարտելէ յետոյ, Համաստեղ մէկ տարի ուսուցչութիւն կ'ընէ գիւղական դպրոցի մը մէջ, որուն աշակերտութիւնը 60–ի կը հասնէր: Նոյն տարին կը տանէ նաեւ գիւղական եկեղեցիի արարողութիւններու մասը:

1912–ին Համաստեղի հայրը եկած էր Ամերիկա՝ հետեւելով Խարբերդցիներու մէջ սովորական դարձած օրինակին: Հօր թելադրանքին մտիկ ընելով՝ 1913–ին Համաստեղ եւս կուգայ Ամերիկա, որը, սակայն ոչ մէկ գրաւչութիւն կ'ունենայ իրեն համար: Տարբեր էին հոս միջավայրն ու պայմանները: Նիւթական քաղաքակրթութիւնը անհարազատ էր իր հոգիին: Ան դժուարութեամբ կը հաշակերպի այդ նոր միջավայրին ու կը ջանայ լայնցնել իր մտաւոր հորիզոնը: Անյագ կը կարդայ: Առաջին քանի մը տարիները կը հետեւի դասընթացքներու: Կը ճոխացնէ անձնական գրադարանը, կը մտնէ «Հայրենիք» օրաթերթի շրջանակին մէջ, որը պատճառ կը դառնայ, որ նորէն սկսի գրական փորձերը:

1917–ին «Հայրենիք»–ի մէջ առաջին անգամ ըլլալով, լոյս կը տեսնէ իր մէկ բանաստեղծութիւնը:

Նոյն տարիներուն կը սկսի հրատարակուիլ «Փիւնիկ» ամսագիրը: Համաստեղ կը դառնայ անոր մշտական աշխատակիցը:

Կը շարունակէ գրել նաեւ «Հայրենիք» օրաթերթին մէջ: «Հայրենիք»–ի եւ «Փիւնիկ»–ի մէջ ունի բաւական աշխատութիւններ, որոնք եթէ հաւաքուին, լաւ հատոր մը կրնան կազմել:

Հոգեկան մտորումներու եւ որոնումներու շրջան մըն էր Համաստեղի ստեղծագործութեան այս շրջանը: Նոր երեւակայութիւններ պեղելու, ինքնատիպ դառնալու ձգտումը զինքը տարած էին կեանքէն

հեռու, գետնէն վեր՝ կապոյտ թռչունի մը փնտռտուքին: Կապոյտ թռչունը, սակայն, անհասկնալի երազ մըն էր: Անոր ետեւէն վազողը կը մնայ կեանքէն դուրս, կը կորսուի աշխարհէն ու կ'իյնայ անդունդներու մէջ: Բարեբախտաբար, Համաստեղ այդ ճամբով չգնաց:

1920-ին Համաստեղ տարի մը կ'անցնէ Նիւ Եորքի մէջ: Հոս կը հանդիպի Շիրվանզադէին եւ առաջին օրէն իսկ կը մտերմանայ հետը: Ատենօք կարդացած էր անոր գրեթէ բոլոր գործերը, բայց անոնք լուրջ տպաւորութիւն չէին գործած վրան: Անձնական ծանօթութիւնը, մէկ տարուայ յաճախակի հանդիպումները եւ մտերմիկ զրոյցները պատճառ դարձան, որ Համաստեղ վար իջնէր երկնային ոլորտներէն եւ գետնին վրայ գտնէր ինքզինքը:

Շիրվանզադէի ազդեցութիւնը վճռական կ'ըլլայ Համաստեղին վրայ: 1930-ին, Փարիզի մէջ, երբ Համաստեղ կը հանդիպէր բանաստեղծ Ա. Իսահակեանին, վերջինս կը սիրէր կրկնել Շիրվանզադէի խօսքը, թէ՝ «Ես փրկեցի Համաստեղը»:

Եւ յիրաւի, Շիրվանզադէի ազդեցութեան տակ, Համաստեղ կը նուիրուի իրապաշտ գրականութեան: Իր առաջին յաջող գործը այս ուղղութեամբ՝ «Տափան Մարգար» լոյս տեսաւ «Հայրենիք» օրաթերթի մէջ:

Շուտով Հ. Յ. Դ. Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէի որոշումով սկսաւ հրատարակուիլ «Հայրենիք» ամսագիրը: Համաստեղ դարձաւ անոր հաւատաւոր աշխատակիցը եւ իր գրեթէ բոլոր կարեւոր երկերը լոյս տեսան անոր մէջ:

Համաստեղ ինքն ալ կը խոստովանի, որ իր գրական աշխատութիւններու յարատեւութիւնը կը պարտի Ամսագրի խմբագիր Ռ. Դարբինեանին: Ամսագրէ զատ Համաստեղ աշխատակցած է զանազան թերթերու եւ տարեգիրքերու:

Համաստեղ հրատարակած է վէպակներ, բանաստեղծութիւններ, թատերգութիւններ, քերթուածներ, որոնց մէկ փոքր մասը միայն ամփոփուած է առանձին երկու հատորներու մէջ — «Գիւղը» եւ «Անձրեւը»: Դժբախտաբար, միւս գրուածքները եւ մանաւանդ «Սպիտակ Ձիաւորը» տակաւին կը մնան պարբերականներու եւ թերթերու մէջ՝ անմատչելի ընթերցող հասարակութեան: Մանաւանդ «Սպիտակ Ձիաւոր»ը առանձին հատորով լոյս չտեսաւ, որ Համաստեղի գլուխ գործոցն է, անկասկած, հակառակ անաւարտ մնալուն:

Վերջին տարիները, Համաստեղ փորձեց նորէն իր հունէն դուրս

գալ եւ «կապոյտ Թռչունի» ետեւէն երթալ: Ապացոյց ներքին անդոհունակութեան, որ հետեւանք է, անշուշտ, հայրենի միջավայրէն հեռու ըլլալուն:

Համաստեղ՝ գերազանցապէս Հայ գրող մըն է, հայկական հողի ու հայկական արեւի պտուղ: Արշակ Թագաւորի պէս՝ ան երբ կեցած է հայկական հողի վերայ— առիւծ մըն է. օտար հողի վրայ՝ կը տժգունի:

Համաստեղն իր «Գիւղ»-ով, «Անձրեւ»ով և «Սպիտակ Ձիաւոր»ով-է, որ ունեցաւ եւ պիտի ունենայ իր պատուաւոր տեղը մեր գրականութեան մէջ: Հոս է իր տաղանդին զօրութիւնը: Երանի թէ, ան կարողանար ապրիլ հայկական բնութեան մէջ, հայ հողին վրայ, հայ ժողովրդի ծոցին մէջ, հայ աստղերու ներքեւ:

Հոն է, որ պիտի բացուէր իր տաղանդը բովանդակ պերճութեամբ եւ ո՞վ գիտէ գրական ինչ նորանոր գոհարներ պիտի նուիրէր մեզ՝ ճոխացնելով հայ մշակոյթը:

Ես կը հասկնամ իր Թախծոտ խօսքերը լսուած յուզումի մը պահուն.— Վերջին տարիներու առօրեայ կեանքն ու հոգերը, շատ քիչ ժամանակ կու տան գեղեցիկ բաներու մասին մտածելու եւ կամ նոյն իսկ վերջալոյս մը տեսնելու...

Եւ եթէ նոյն իսկ ժամանակ ալ ունենար, ամերիկեան վերջալոյսն է որ պիտի դիտէր, ոչ Հայաստանի դիւթական վերջալոյսը՝ այնպէս գունաւէտ ու երազական:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՌԱԾՆԵՐ ԵՒ ԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այծերն ալ մօրուք ունին — *ամէն մօրուաւոր մարդ յարգանքի արժանի չէ։*

Առջեւէն հայելի, ետեւէն աճելի — *կեղծաւոր։*

Գտար մարդը, քաղեցիր վարդը — *այդ մարդէն շահ չկայ։*

Դանակը կոկորդը կը քսէ — *շատ նեղն է ապրուստի կողմէ*

Էշը ախոռը կը խնդայ — *անանկ ասոր կը խօսի որ...*

Թոնիրի կատու — *մսկոտ մարդ։*

Լու չի թռցներ — *ճիշդ կը հաշուէ։*

Լուէն իւղ կը հանէ, լու կը կթէ — *ժլատ է։*

Ծուռ էշը հեծցնել — *խայտառակել։*

Եթէ հազայ, գօտին կը կտրի — *շատ աղքատ է։*

Հաւերը թառն են ելեր — *գինովցեր է։*

Ձանն ու մժեղ էր — *անթիւ բազմութիւն կար։*

Մաղը ծակ է, ոսպը քարոտ է — *վտանգաւոր մարդ է։*

Մէկ փարային վրայ մուկ կը մորթէ — *շատ ժլատ է։*

Մինչեւ քառսուն ընկոյզ մէկտեղ չտեսնէ, քար չի նետեր — *մինչեւ որ յաջողութեան վստահ չըլլայ, չի գործեր։*

Մուկն իյնայ՝ գլուխը կը կոտրի — *պարապ մարդ է։*

Շանը փարթը գլուխն անցուց — *խստիւ յանդիմանեց։*

Պատին ետեւ պատարագ մի՛ ըներ — *գաղտնի մի՛ գործեր։*

Սատանին շապիկ կը հագցնէ — *վարպետորդի է։*

Սատանին առջեւի ոտքն է — *խորամանկ է։*

Սեւ օձի զարկած է — *դժբախտ է, տխուր է։*

Սիմ Սիմ կ'ըսէ, Սիմաւոն չ'ըսեր — *կը ծամծմէ։*

Պատանքը պատռեց — *անյոյս վիճակէն ազատեցաւ։*

Կ'ուտէ կուռն ի կուռը, կ'երթայ ծուռն ի ծուռը — *անհոգ եւ հանգիստ կեանք կը վարէ։*

Պոչը հաստցաւ — *հարստացաւ։*

Ասեղի ծակէն Հնդկաստան կը դիտէ — *մանրակրկիտ է։*

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ

Երկայն աղիք, ծայրը ծաղիկ.
(ՄՈՄ):

Ալալոս, փալալոս՝ ցատկտան Մարկոս. (ԼՈՒ):

Գոմ մը ունիմ՝ հազար ոչխար կը տանի, մէկ խուրձ խոտ չի տանիր. (ՄՐՋԻՒՆԱՆՈՑ):

Աչք է աչքի, աչք–աչքի.
(ԱԿՆՈՑ):

Ջլտուլիմ, թունիմ քամակդ.
(ԿՈՒԺ):

Երէկ ցերեկ երէցն եկաւ. իմ հէր քորեց, քո մր քորեց, թողեց գընաց. (ԱՐԵՒ):

Ցերեկը՝ խորան, գիշերը՝ վրան.
(ԱՆԿՈՂԻՆ):

Փեթակ մը փայտէ՝
Մեղըր կը կաթէ.
Իր մեղրը՝ մետաղ,
Կուտայ խօսք ու տաղ.
(ՏՊԱՐԱՆ):

Ո՞ւր կ'երթաս, Սե՛ւ աղբար: —
Քեզի ի՞նչ, ծակ գլուխ.
(ԾՈՒԽ ՈՒ ԾԽՆԵԼՈՅՋ):

Իր կերածը վերէն–վարէն կը հանէ. մեր ամենուս պահապան է. ամառներն աւելորդ բան է.
(ՎԱՌԱՐԱՆ):

Փտած փայտը փորեցի,
Ասլանը մէջը թաղեցի.
(ՍՈՒՐ ԵՒ ՊԱՏԵԱՆ):

Մարագ մ'ունիմ Աստուծոյ շինած է,
Մէջը լեցուն մարմար սիւներ տընկած է. (ԲԵՐԱՆ, ԱԿՌԱՆԵՐ):

Սեղան սատափէ, ոտքերն արծաթէ,
Լուսնակն ի փակ, բանլիքն արեգակ. (ՍԱՌՈՅՑ):

Քանի կտրեմ կ'երկննայ,
Քանի տաշեմ կը հաստանայ.
(ՀՈՐ):

Մեղ պատ մը կայ պատոց է,
Թաղն ի գլուխ սղոց է,
Գիշերուան մեռելյարոյց է.
(ԱԲԼՈՐ):

Սիպտակ արտ մ'ունիմ,
Ջեռքովս կը ցանեմ,
Բերնովս կը քաղեմ. (ԳԻՐ):

Օձ մէջ ծովուն,
Գլուխը պապղուն.
(ՊԱՏՐՈՅԳ ԵՒ ՃՐԱԳ):

Էրկէն վազէ, բուլոր նստէ,
Գնչամա՛ մօտ տաճաման.
(ԾՈՒՆ):

Սեւ սըլայ, սխլտակ սլայ,
Խաթուն ինի կը ճլլայ· (ԱԶԲ)։

Երեք տնէն մէկ մօրուսէն,
Կայներ կ'ուտի մեր մօր քէսէն·
(ՃՐԱԳԱԿԱԼ)։

Մեղ ծառ մը կայ ճըճան է,
Ճըճանի տակ մէյդան է,
Մէյդանի տակ ղալամ է,
Ղալամի տակ կթխայ է,
Կթխայի տակ զուռնայ է,
Զուռնայի տակ մարագ է,
Մարագն իլին ուրագ է·
(ԳԱՆԿ, ՃԱԿԱՏ, ՅՕՆՔ, ԱԶԲ,
ՔԻԹ, ԲԵՐԱՆ, ԱԿՌԱՆԵՐ)։

Քուրտը ձորը, ցիցը փորը·
(ՍՈՒՆԿ)։

Սարի կուշտին աղխած է, երկու պոքոն (կլոր հաց) կախած է·
(ԾԻԾԵՐ)։

Մինտարը դըրինք տակը, կռկռոցն
ընկաւ բակը· (ՋԱՂԱՑ)։

Ծախենք՝ մահ է, պահենք չահ է·
(ԱՒԵՏԱՐԱՆ)։

Քանի զռայ, քիթը կ'ուռենայ·
(ՓԼԻԿ)։

Պոչին ջուր տուի, մողին ուռչաւ·
(ԴԴՈՒՄ)։

Ճերմակ խաթուն, սեւ խաթուն,
մէջը խըվլուն կէոլ պիթուն·
(ԱԶԲ)։

Կռտած տէտէն՝ կախուկ պատէն·
(ՄԱՂ)։

Մուս–մութ պահարան, ներսը
չորս աւետարան· (ԸՆԿՈՅԶ)։

Փռեմ լուռ է, չալկեմ ճըռճուռ է·
(ԵՐԿԱԹԷ ՇՂԹԱՅ)։

Կարմիր սալա, մէջն ուլունք կը
լողայ· (ՆՈՒՌ)։

ԽՆԴՐԱՆՔ

Աստուած, չեմ խնդրում քեզնից դափնիներ,
Ճառեր, յոբելեան, ուղերձ, հեռագիր,
Փառաւոր թաղում, մահից յետոյ սէր —
Այդ ողջն ինձ կը տայ հայրենի երկիր...
Մի բան է խնդրանքս, ո՛վ Տէր երկնաւոր,
(Այդ բանն ինձ ազգս երբեք չի տալու),
Տո՛ւր ինձ կուռ հաց, կամ այնպէս չնորհ,
Որ կարողանամ օդով ապրելու...

ԱԼ. ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ

ԱՆՑԵԱԼՔ

ՖՐԷՆՔԼԻՆ ՏԵԼԱՆՕ ՌՈԶՎԵԼԹ

Գրեց՝ Ա. ԿԵՍԱՐ

1945 Ապրիլ 12-ին յաւիտենականութեան մէջ իր աչքերը փակեց Ֆրէնքլին Տելանօ Ռուզվելթ, Մ. Նահանգներու 31րդ նախագահը։ Մահը եղաւ յանկարծական, կաթուածէ եւ ուղեղային արիւնահոսութենէ, երբ, Եալթայի վեհաժողովէն վերադարձին, մեկնած էր Ճորճիա նահանգի Ուորմ Սբրինկսի իր հիմնած բուժարանը, կազդուրուելու եւ նախապատրաստուելու միացեալ ազգերու խորհրդաժողովին, որ իր իսկ հրաւէրով պիտի գումարուէր շուտով Սան Ֆրանսիսքոյի մէջ, գծելու մարդկութեան համար միջազգային փոխյարաբերութեանց ու կենցաղաձեւի նոր օրէնսդրութիւն մը ու նոր մեքենականութիւն մը։

Կոյր ճակատագիրը տնօրինեց, որ ան հրաժեշտ տայ այս աշխարհէն, լիովին չտեսած յաղթանակի մեծ օրը նախ Գերմանիոյ, ապա Ճափոնի վրայ, թէեւ մտքի թափանցող աչքերով ան նշմարեց զայն, վստահ ենք, քիչ քիչ ճեղքուող վարագոյրի ծալքերէն։ Այդ մեծ օրերու փառքը վիճակուեցաւ իր յաջորդին, արդի նախագահ Թրումէնին, որ, նոյնպէս ճակատագրի մէկ կոյր տնօրինութեամբ, բարձրացաւ այս երկրի — կարելի է ըսել բովանդակ աշխարհի — պետական բարձրագոյն աթոռին,— դիրքի մը, որուն մօտէն անցնիլ իսկ չէր երազեր ան տարի մը առաջ։ Ռուզվելթ մեռաւ վաղաժամ, տարիքի, մտքի ու սրտի լիութեան մէջ հազիւ թեւակոխած։ Բայց, ո՛վ գիտէ, թերեւս ալ մեռաւ ճի՛շդ ժամանակին, փառքի ու պետական առաջնակարգ ղեկավարի դափնեպսակը ճակտին, եւ Թրումէն ալ մտաւ Սպիտակ Տունէն ներս ճիշդ ժամանակին, երբ երկիրը պէտք ունի իրեն նման ողջախոհ, համեստ, զգոյշ ու մեծ-մեծ յաւակնութիւններէ զերծ ղեկավարի մը։

Ռուզվելթ ծնած էր 1882 Յունուար 30-ին։ Մեռաւ 63 տարեկան,

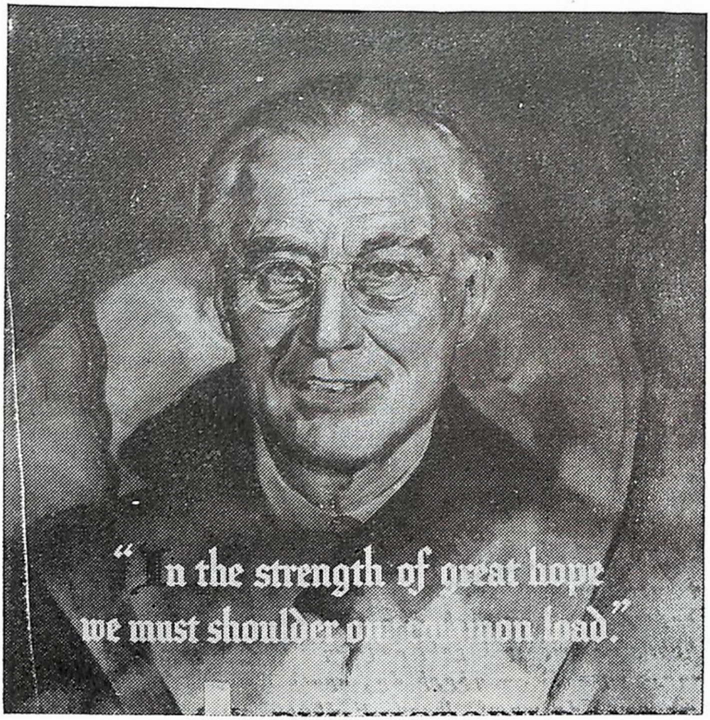

ՖՐԷՆՔԼԻՆ Տ. ՌՈԶՎԵԼԹ

չորս անգամ յաջորդաբար վերընտրուելով Մ. Նահանգներու նախագահ, 1932-ին, 1936-ին, 1940-ին եւ 1944-ին: Ան մնաց նախագահական աթոռի վրայ 12 տարի, մէկ ամիս եւ 8օր: Իրմէ առաջ ոչ ոք չէ յաջողած կամ չէ յանդգնած երկու շրջանէ աւելի — 8 տարի — բազմիլ Սպիտակ Տան մէջ: Ինքն էր առաջինը, որ անտեսեց Ճորճ Ուաշինկթընի օրերէն եկող ամուր աւանդութիւնը, անտեսեց ամէն նախընթաց, եւ իր անսահման ժողովրդականութեան ուժով յաջողեցաւ չորս անգամ ալ վերընտրուիլ ջախջախիչ մեծամասնութիւններով, հակառակ առեւտրական ու մտաւոր բարձր խաւերու եւ մամուլի բացայայտ ընդդիմութեան ու բուռն թշնամանքին: Այնքան մեծ էր իր հմայքը ժողովրդական հոծ զանգուածներու վրայ, ա՛յնքան անխորտակելի հաւատքը ամերիկեան ժողովրդի հոգիին մէջ իր անձնաւորութեան հանդէպ: Եւ իր պաշտօնավարութեան 12 տարիներու ընթացքին այս հմայքը երբեք չնուազեցաւ, այս հաւատքը երբեք չխախտեցաւ: Ան միշտ ունեցաւ «ամերիկեան ժողովուրդը իր ափին մէջ», ինչպէս պիտի ըսէր ամերիկացին: Այս տեսակէտէն Ռուզվելթի տեղը եզական է ամերիկեան պատմութեան մէջ:

Ռուզվելթ սերած է հին, ազնուապետական ու բարեկեցիկ ընտանիքէ մը: Անկէ ալ ժառանգած էր իր ազնուապետական ճաշակն ու գիծը, զոր պահեց մինչեւ իր մահը: Երբե՛ք չճանչցաւ կեանքի նիւթական դժուարութիւնները, հացի համար պայքար չմղեց, խոնարհ խաւերէ վեր չմագլցեցաւ, ինչպէս նշանաւոր Ալֆրէտ Սմիթհը: Հակառակ ատոր, հակառակ ծագումի ու շրջապատի այս բարձունքին, միշտ ալ եղաւ խոնարհներու բարեկամն ու պաշտպանը, մենաշնորհեալներու եւ դիրքաւորներու թշնամին, աղքատի ու զրկեալի իրաւունքներու ախոյեանը: Իր սիրտը բաբախեց միմիայն ժողովրդական վարի խաւերու պաշտպանութեան համար:

Իր մեծանուն արիւնակիցը, նոյնպէս Մ. Նահանգներու նախագահ Թէոտոր Ռուզվելթ եւ ինք սերած են երկու եղբայրներէ, 5-6 սերունդ առաջ: 17-րդ դարու առաջին քառորդին Հոլանտայի Rosenvelt — Rosefield — Վարդերու Դաշտ — գիւղէն Նիւ Եորք գաղթած է Մարդէնսի որդի Նիքոլան, որ, հաստատուելով Manhattan-ի մէջ, ունեցած է երկու որդիներ — Յոհաննէս ու Յակոբոս: Առաջինի շառաւիղն է Թէոտոր, երկրորդինը՝ Ֆրէնքլին Ռուզվելթ: Այսպէս, այս

Երկրի երկու մեծանուն եւ նոյնանուն նախագահները երկու եղբայրներու մեծ-մեծ թոռներն են։

Ֆրէնքլինի հայրը մեռած է կանուխէն։ Եւ ինքը, ըլլալով այրի մօրը մինակ զաւակը, փայփայած է անոր կողմէ ամէն խնամք ու գուրգուրանք։ Մայրն ալ սերած է աւելի հին ու նոյնպէս ազնուապետական գերդաստանէ, Ուարըն Տէլանօի դուստրը Սարա, որ երկրորդ կինն էր Ֆրէնքլինի հօր՝ Ճէյմս Ռուզվելթի եւ իր ամուսինէն 26 տարի փոքրահասակ։ 1621-ին Ֆիլիփ Տէլանոյ, ծնեալ Ֆրանսական ծնողքէ, գաղթած է Ամերիկա ու ցամաք ելած Բլիմութհ — Մէսաչուսեց. իր մէկ որդին ամուսնացած է Րիչարտ Ուարընի դստեր հետ եւ այս ընտանիքէն սերած է Սարա Տէլանօ, Ռուզվելթի մայրը, որ 1941-ին մեռաւ եւ իր մահուամբ մօտ մէկ միլիոնի ժառանգութիւն ձգեց իր նախագահ զաւակին։

Ֆրէնքլին զրկանք չտեսաւ եւ ունեցաւ ամէն դիւրութիւն՝ ստանալու հիմնական դաստիարակութիւն։ Դեռ 5 տարեկանին օր մը մօրը ըսած է, թէ ինք տխուր է եւ ապերջանիկ. մօրը հարցման՝ թէ ինչո՞ւ, պատասխանած է. «Ո՛հ, ազատութեան համար»։ Դեռատի հասակէն հետաքրքրած են զինք պատմութիւնը եւ մարդոց ու ազգերու կեանքը։ 7–15 տարեկան հասակին գրեթէ ամէն տարի ճամբորդած է Եւրոպա։ Գիտէր ու բաւական սահուն կը խօսէր Ֆրանսերէն լեզուն։ Սակայն երբեք տաք եղած չէ գերման բարքերու, մանաւանդ գերման կառավարութեան ու բռնութեան հանդէպ։ Կը պատմուի թէ անգամ մը հեծելանիւով Գերմանիոյ մէջ շրջագայած ատեն կը ձերբակալուի ինչ որ աննշան պատրուակով ու դատաւորի կողմէ կ՚ենթարկուի կոշտ վերաբերմունքի։ Այս անախորժ պատահարի թողուցած տպաւորութիւնը իր մտքէն երբեք չանհետացաւ։

Ֆրէնքլին սիրած է, ի միջի այլոց, ծովը խորունկ սիրով եւ նաւերը։ Այս մարզին մէջ իր հաւաքած բազմաթիւ ու բազմատեսակ նիւթերը կրնան իրական զարդը կազմել ազգային որեւէ թանգարանի։ 14 տարեկանին ուզած է Անապոլիսի Նաւային վարժարանը մտնել ու նաւազ դառնալ, բայց հայրը չէ հաւանած։ Յետագային 6–7 տարի շարունակ, առաջին Համաշխարհային պատերազմի ընթացքին, պիտի կոչուէր Նաւային փոխ-քարտուղարի պատասխանատու պաշտօնին։

Մէսաչուսեցի մէջ Կրոթընի վարժարանը աւարտելէ ետք 1900-ին մտած է Հարվըրտ համալսարանը ու աւարտած անոր դասընթացքը իբրեւ օրէնսգէտ-փաստաբան։ 1924–1928-ին ժամանակ մը բացած է իր փաստաբանական գրասենեակը Նիւ Եորքի մէջ, յետոյ փակած է զայն՝

Ալֆրէտ Սմիթհի խնդրանքով Նիւ Եորքի նահանգապետութեան թեկնածու դառնալով ու յաջողելով ընտրուիլ, երբ ինքը՝ Սմիթհ պարտուեցաւ իբր նախագահական թեկնածու 1928–ին։

22 տարեկանին ամուսնացած է Էլէնոր Ռուզվելթի հետ, որ նախագահ Թէոտոր Ռուզվելթի եղբօր աղջիկն էր։ Պսակին ներկայ եղած է ինքը՝ նախագահը Նիւ Եորքի մէջ ու հարսը թեւանցուկ ինքը յանձնած է փեսային, թէեւ այս միեւնոյն ընտանիքի երկու ճիւղերը քաղաքական մարզի մէջ իրարու հակառակներ եղած են, Թէոտորի կողմինները՝ Հանրապետական, իսկ Ֆրէնքլինի կողմինները՝ Դեմոկրատ։

Ֆրէնքլինի հանրային կեանքը կը սկսի 1910–ին, երբ առաջին անգամ ըլլալով նետուած է հրապարակ եւ ընտրուած է Նիւ Եորքի Օրէնսդիր Մարմնի անդամ։ Այստեղ ալ ծանօթացած ու սերտօրէն գործակցած է Ալֆրէտ Սմիթհի, որ նոյնպէս այս երկրի գունագեղ հանրային դէմքերէն մին էր։ 10 շաբաթուայ բուռն ընտրապայքար մղած է ծերակուտական Շէհընի դէմ, որ Նիւ Եորքի Թէմընի Հոլ կազմակերպութեան մարդն էր ու ձախողութեան մատնած զայն։ Այս պայքարն էր, որ ժամանակին մեծ աղմուկ հանեց եւ լայն շարժումի վերածուեցաւ՝ ծերակուտականները ընտրելու ուղղակի ժողովրդական քուէարկութեամբ, մինչ մինչեւ այդ կ՚ընտրուէին նահանգային օրէնսդրական մարմիններէն։ Այս շարժման հետեւանքով ալ 1913–ին սահմանադրական օրէնքը բարեփոխուեցաւ եւ այնուհետեւ ծերակուտականները սկսան ընտրուիլ ուղղակի ժողովրդական քուէով։ Այս պայքարը քիչ քիչ համբաւի հասցուց Ռուզվելթը։

1912–ին գործօն կերպով աջակցած է Դեմոկրատներու նախագահական թեկնածու Ուիլսընի ընտրապայքարին, հակառակ այն իրողութեան, որ Հանրապետականներու գլխաւոր թեկնածուն էր իր ազգական Թէոտոր Ռուզվելթը։ Ինչպէս յայտնի է, Թէոտոր պառակտեց Հանրապետական կուսակցութիւնը 1912–ին, դուրս եկաւ թեկնածու Թէֆթի դէմ իր իսկ թեկնածութեամբ, եւ այս առիթէն օգտուելով Դեմոկրատները յաջողեցան ընտրել իրենց թեկնածու Ուիլսընը։

31 տարեկան էր, արդէն բազմանդամ ընտանիքի հայր, երբ Ուիլսըն անուանեց զինք նաւային օգնական քարտուղար Ճոզէֆիւս Տէնիըլզի ձեռքին տակ։ Հետագային, երբ ինքը նախագահ եղաւ, Տէնիէլզը, որ Ուիլսընի երկարամեայ գործակիցն էր, նշանակեց ու պահեց Մեքսիքոյի ամերիկեան դեսպան։

1918–ին Ուիլսընի ձեռքին տակ փայլուն ու առաջ անցնող դէմք

էր արդէն Ռուզվելթ, երբ Նիւ Եորքի Թէմընիի պետ նշանաւոր Չարլս Մըրֆին առաջարկեց իրեն, որ Դեմոկրատներու թեկնածուն դառնայ Նահանգապետութեան: Ռուզվելթ նախընտրեց մնալ փոխ–քարտուղարի պաշտօնին վրայ. շատ սերտօրէն էր կապուած ամերիկեան նաւատորմին, բարեփոխութիւններ էր մտցուցած այնտեղ, սիրած էր միջավայրը եւ պատերազմի տեւողութեան աչքառու դեր կատարած: Բայց իր կողմէ յանձնարարեց թեկնածու անուանել Ալֆրէտ Սմիթհը, որուն ազատական տեսակէտներուն եւ վարչական բարձր կարողութիւններուն վրայ անխառն հիացում ունէր: Ա. Սմիթհ նշանակուեցաւ թեկնածու եւ, ի զարմանս բոլորին, յաղթեց ընտրութեանց մէջ եւ եղաւ Նիւ Եորք նահանգի նշանաւոր նահանգապետներէն մին պատմութեան մէջ, երբ անդին Հանրապետականները ամէնուրեք ջախջախիչ յաղթանակներ տարած էին: Այնուհետեւ Սմիթհը քանիցս վերընտրուեցաւ նահանգապետ, մինչեւ որ 1928–ին բարձրացաւ Հուվըրի դէմ նախագահական թեկնածութեան եւ պարտուեցաւ: 1924–ին Ռուզվելթն էր, որ անթացուպերով եկաւ ներկայ եղաւ Դեմոկրատներու համագումարին, նախագահական թեկնածու անուանեց Սմիթը հրաշալի ճառով մը, ուր Սմիթը որակեց «անյաղթահարելի ռազմիկը», անուն մը, որ մինչեւ մահ անբաժան մնաց Սմիթհէն: 1928–ին, երբ Սմիթհ անուանուեցաւ Դէմոկրատներու նախագահական թեկնածու, Նիւ Եորք նահանգը կարենալ շահելու առաջադրութեամբ ամէն ջանք ու խնդրանք գործ դրաւ, որ անդամալոյծ Ռուզվելթ հաճի ընդունիլ Նիւ Եորքի Նահանգապետութեան թեկնածութիւնը: Եւ Ռուզվելթ, չկրնալով մերժել զինք, ընդունեց, մտաւ ընտրապայքարի մէջ ու յաղթեց, հակառակ այն իրողութեան որ Սմիթհ ինքը կորսնցուց. երկրորդ անգամ վերընտրուեցաւ եւ նահանգապետական աթոռի վրայ, երբ 1942–ին անուանուեցաւ Շիքակոյի մէջ նախագահական թեկնածու: Եւ այնուհետեւ միշտ անցաւ յաղթանակէ յաղթանակ. այլեւս երբեք պարտութիւն չճանչցաւ:

Եւ մարդկային հոգեբանութեան տեսակէտէ նշանացուցական է ընդգծել, որ Շիքակոյի մէջ նոյնինքն Սմիթհ պիտի ըլլար, որ պիտի պարտուէր Ռուզվելթէն իբր նախագահական թեկնածու, փաստ մը՝ զոր երբեք չկրցաւ մոռնալ այնուհետեւ Սմիթհ եւ 1936–էն սկսեալ երեք անգամ ալ նախագահական ընտրապայքարներու ժամանակ լքեց Դեմոկրատ կուսակցութիւնը, խօսքով ու գրչով դուրս եկաւ Ռուզվելթի դէմ եւ ուժ տուաւ Հանրապետականներու թեկնածուներուն, երեք ան–

վամին ալ, ի հարկէ, ի զուր: Միւս կողմէն, ինքը՝ Ռուզվելթ, տեսնելով հանդերձ այս դիմադարձութիւնը եւ թերեւս սրտին խորքերուն մէջ ցաւ ալ զգալով, երբեք սակայն հրապարակային ոեւէ արտայայտութիւն չըրաւ Սմիթհի դէմ, պահեց իր յարգանքն ու հիացումը անոր հանդէպ, եւ երբ այս վերջինը մեռաւ, պերճախօս դրուատիք հիւսեց անոր անձին ու գործին շուրջ: Ռուզվելթ կիրքէ զերծ անձնաւորութիւն չէր, չունէր Լինքընի յիսուսեան բարութիւնը ու լայնասրտութիւնը, բայց գիտցաւ մեծ մարդը անաղարտ պահել: Հոգիի այս մեծութիւնն է ահա, որ հանրային մարդը կը հասցնէ անհասանելի բարձունքներու:

1920–ին Ֆրէնքլին Ռուզվելթ արդէն չափով մը համազգային դէմք է ամերիկեան քաղաքական կեանքին մէջ: Ջերմօրէն ու խանդավառօրէն գործակից է Ուիլսընի պայքարին՝ ի նպաստ Ազգերու Լիկայի, որ, աւա՜ղ, ձախողեցաւ իր սաղմին մէջ եւ չափով մը պատճառ հանդիսացաւ այս երկրորդ մեծ պատերազմի բռնկման: Սան Ֆրանսիսքոյի Դեմոկրատներու համագումարին մէջ ընտրուեցաւ փոխ–նախագահական թեկնածու, նահանգապետ Քոքսի կողքին: Ընտրապայքարի մէջ կանգնեցաւ Ուիլսընի Լիկային բուռն ջատագով, եւ պարտուեցաւ: Եկան Հարտինկները Ուիլսըններու տեղ եւ Ամերիկան մխրճեցին վեհափառ մեկուսացման նեղ քաղաքականութեան մէջ: Տարիներ պիտի անցնէին, պիտի գար տնտեսական աննախընթաց տագնապը, Մուսոլինիներ ու Հիթլէրներ աշխարհը հիմէն պիտի սարսէին, պիտի մղուէր համաշխարհային երկրորդ մեծ պատերազմը, որպէսզի Ռուզվելթի նախախնամական առաջնորդութեամբ ամերիկեան մեծ հանրապետութիւնը համոզուէր, թէ հրամայական անհրաժեշտութիւն է կեանքի կոչել նոր Ազգերու Լիկա մը,— միացեալ ազգերու կազմակերպութիւնը: Ուիլսըն խորտակուեցաւ իր մեծ երազին ծանրութեան տակ· Ռուզվելթին վիճակուեցաւ իրականացնել այդ երազը ու անթառամ փառքի մէջ ողողել թէ՛ զինքը եւ թէ՛ իր մեծանուն նախորդը:

1921–ի Օգոստոսին, հազիւ թոթափած նաւային փոխ–քարտուղարի պատասխանատու բեռը ուսերէն, կը մեկնի իր ընտանիքին հետ Նիւ Եորքէն դէպի հիւսիս, իր հօրենական կալուածները՝ Campobello կղզին: Ճամբան առագաստանաւի մէջէն կը նետուի պաղ ջուրը ու լողանք կ'առնէ: Պէտք է յարել, որ միշտ սիրահար եղած է մարզանքի ու ճամբորդութեան: Այս անգամ սակայն ճակատագիրը տարբեր էր տնօրինած: Լողանքէն անմիջապէս ետք ինքզինք կը զգայ հիւանդ, ջերմութիւնը կը բարձրանայ, նախ կը թմրի ձախ սրունքը, ապա աջ

սրունքը։ Վարակուած էր անբուժելի, ծանր ախտէ մը — մանուկներու անդամալուծում, 40 տարեկան հասակին։ Տարիներով անկողնի ծառայեց այս ախտին ձեռքէն, մինչեւ իր կեանքին վերջը չբուժուեցաւ, այլ միայն կամքի աննկուն, յամառ ուժով պայքարեցաւ անոր դէմ, ու կարելի է ըսել, յաղթեց անոր դէթ հոգեպէս։ Օր մը բարձրաձայն չտրտնջաց իր մարմնական տառապանքին դէմ, զոր անընդհատ 23 տարի տարաւ մինչեւ գերեզման, պահեց իր մտքի ու սրտի կորովը, պայծառութիւնն ու սրութիւնը, ուխտեց որ այս հիւանդութենէն պիտի չընկճուի, այլ միշտ ունեցաւ իր յաւիտենական ժպիտը դէմքին եւ տաք, խանդավառ մարդու սիրտը կուրծքին տակ։ Պահեց ուժը իր մոգական ձայնին, ամէն անգամ որ պէտք ունէր խօսելու իր ժողովուրդին «բարեկամներս» նախադասով, պահեց իր էութեան ներքին ընդերքներէն բխող զուարթամտութիւնն ու լաւատեսութիւնը։ Եւ անդամալոյծ, հիւանդ մարդ մը շարունակ 12 տարի դարձաւ այս երկրի ամենէն կենսունակ, անխոնջ եւ անսպառ նախագահը։ Ապշեցուցիչ իրողութիւն մը, որ հասարակ մահկանացուներուս ոչ միայն կարեկցութիւն, այլ յարգանք ու հիացում կը ներշնչէ։

Միայն մէկ անգամ մռայլեցաւ, խոժոռեցաւ այս ժպիտի մարդը, 1941 Դեկտ. 7-ին, երբ Ճափոն օձային նենգամտութեամբ յարձակեցաւ յանկարծ Բըրլ Հարպըրի վրայ եւ ծանր կորուստներու ենթարկեց Ամերիկան։ Նախագահը ոչ միայն անակնկալի մէջ էր բռնուած, այլ մտահոգ էր։ Կորուստը մեծ էր, երկիրը վտանգի տակ։ Եւ յաջորդ օրն իսկ, իր կորովը վերագտած, ներկայացաւ Քոնկրէսին պատերազմի յայտարարութեան ու յաղթանակի աննկուն վճռականութեան պահանջով։ Պահանջեց որ երկիրը լծուի ռազմական բովանդակ կարողութեամբ պատերազմական ճիգի, տքնի, աշխատի, քրտնի ու արտադրէ տարեկան 100,000 օդանաւ, տասնեակ հազարաւոր հրասայլ, մարտանաւ, ռազմամթերք եւն., թիւեր՝ որոնք աստղաբաշխական ու առասպելական թուեցան թշնամիին, թէ՛ Գերմանիոյ եւ թէ՛ Ճափոնի վարիչներուն, բայց մենք տեսանք որ այդ թիւերը իրականութիւն դարձան։ Ռուզվելթ գիտէր ինչ կ՚ուզէր, լաւ կշռած էր այս անսպառ երկրի կարողական ու իրական ուժերը։ Չվարանեցաւ պահանջել ու ծախսել իրապէս աստղաբաշխական գումարներ, Մ. Նահանգներու հանրային պարտքը բարձրացնելով 300 միլիառ տոլարի։

Եւ մտածել, որ իր նախագահութեան առաջին քառամեակին հազիւ 7–8 միլիառ ծախսած էր տնտեսական տագնապի դէմ պայքարի համար, երբ ամէն կողմէ աղմուկն ու ձայները բարձրացան, թէ Մ.

Նահանգները կը խեղդուէր 30 միլիոն հանրային պարտքի տակ եւ, եթէ այս շռայլութիւնը կանգ չառնէ, խոտ պիտի բուսնի մեծ քաղաքներու պողոտաներուն վրայ։ Ոչ միայն շռայլութիւնը կանգ չառաւ, ոչ միայն խոտ չբուսաւ, այլ այս առասպելական երկիրը այսօր, 300 միլիոնի հանրային պարտքի տակ, աւելի հարուստ է ու բարգաւաճ, աւելի կուշտ ու լաւ պարենաւորուած, քան երբեւիցէ։

Միայն մէկ անգամ, դժգոհութեան թեթեւ հեւքով մը, մատնեց իր հիւանդութենէն ցցուած դառնութիւնը, երբ Մալթայէն վերադարձին ներկայացաւ Քոնկրէսին անձամբ զեկուցանելու եւ ներողութիւն խնդրեց, որ աթոռի վրայ նստած խօսի ու օրէնսդիր մարմնի անդամները խնայեն իրեն ոտքի մնալու եւ քսան բաունտ պողպատի ծանրութիւնը ոտքերուն վրայ կրելու յոգնութիւնը։ Մարմնապէս շատ էր ինկած, ծերացած, այդ գեղեցկադէմ ու առոյգ մարդու դէմքին վրայ կնճիռներ բուսած, մազերը սպիտակած, եւ որ ամենէն ցաւալին է, երկու ոտքներէն ալ լիովին անդամալուծուած։ Գրեթէ գրկած կը տեղափոխէին զինք, այս հերքիւլեան կազմի տէր մարդը՝ այդ քայքայուած պատեանի մէջ... եւ երբ մահը եկաւ, արդէն սպասած էր մարմնապէս. բայց այսպէս աչքերը փակեց, ժպիտի ովկեան աչքերը, առանց ցաւի ու տառապանքի։ Առողջ մարդ էր ու մահն ալ առողջ եկաւ։

1924-ին Նիւ Եորքէն, հիւանդ ու անդամալոյծ, գացած էր Ճորճիա — Ուորմ Սփրինկս, հանքային ջուրի մէջ դարման որոնելու։ Գոհ մնալով արդիւնքէն, 1926-ին գնած էր Ուորմ Սփրինկսի այդ կալուածը ու, իր ամբողջ հարստութիւնը տրամադրելով, զարգացուցած զայն ու հաստատած արդիական բուժարանի մը վիճակին։ Հետագային, իր նախագահութեան շրջանին, մեծցուց գործը, հաստատութեան վերածեց, ամէն տարի Ամերիկայի մէկ ծայրէն միւսը միլիոնաւոր տասը սէնթնոցներ հաւեցան որոշեալ ամսու մը դէպի Սպիտակ Տունը, որ յատկացուէին այդ վայրին։ Եւ այժմ Ուորմ Սփրինկսի այդ հաստատութիւնը ազգային ուխտատեղի-բուժարան մըն է, ուր կը դիմեն այդ չարաղէտ ախտէն վարակուող մանուկները ու կը դարմանուին, երկրին մէկ ծայրէն միւսը։ Իր ծրագրած, շէնցուցած այդ վայրին մէջ ալ մեռաւ ու թաղուեցաւ իր ընտանեկան կալուածի մէջ, Նիւ Եորքի մօտ, Հայտ Փարք։

1933 Մարտ 4. ընտրական բուռն ու ահեղ պայքարէ մը ետք դիւրաւ յաղթելով Հուվըրին, որուն վարչութեան դէմ կուտակուած էր ահաւոր դժգոհութիւն ամերիկեան ժողովուրդին մէջ 1929-էն ի վեր,

Ռուզվելթ բազմեցաւ Նախագահական սեղանի առջեւ այնպիսի ատեն մը, երբ երկիրը կը լողար անգործութեան ովկեանին մէջ, տագնապը աններեւակայելի չափերու էր հասած, մարդիկ փողոցները խնձոր կը ծախէին չոր հացի դրամ կարենալ ճարելու համար, դրամատուները կը փակուէին իրարու ետեւէ, հաստատութիւններ ու առեւտրական տուներ կը սնանկանային օրական հարիւրներով եւ երկրին վրայ իջած էր յուսաբեկումի, վհատութեան, յուսահատութեան մռայլ ու թանձր ամպ մը: Ուժեղ, անընկճելի, նոր խօսք ըսող, նոր ճամբայ բացող, նոր յոյս ներշնչող, տաքսիրտ ու լաւատես, անվախ ու յանդուգն ղեկավար մը կը փնտռէր Ամերիկան:

Եւ ահա՛ եկաւ Ռուզվելթ ու գիտցաւ ըլլալ այդ փնտռուած մարդը: Իր առաջին իսկ ճառով յոյսի, լաւատեսութեան համատարած ալիք մը անցուց ժողովրդին վրայէն, երբ յայտարարեց. «Մենք պատերազմի մէջ ենք տնտեսական տագնապին դէմ... Միակ բանը, որմէ պէտք է վախնանք, ինքը վախն է»: Այս մարտական նշանաբանը յանկարծ վերակենդանութիւն ներշնչեց բոլորին եւ յուսահատութեան ու վհատութեան ալիքները սկսան տեղի տալ յոյսի ու վերակենդանումի ողողումին առջեւ:

Եւ խօսքէն անյապաղ անցնելով գործի՝ Քոնկրէսէն պահանջեց ու առաւ 77 օրինական իրաւունքներ, որոնցմով հաստատեց 33 նոր դաշնակցային բաժանմունքներ ու գործակալութիւններ՝ այբուբենական անուններով յայտնի, ծախսեց պետական գանձէն առատօրէն, հանրային շինութեանց հսկայական ծրագիրներ առաջ մղեց, անգործներուն օգնութիւն բաշխեց շռայլօրէն, ճանչցաւ Սովետներու կառավարութիւնը եւն.: Մէկ խօսքով կեանքի կոչեց այն բոլորը, որ յայտնի է New Deal *անունով ամերիկ. կեանքի մէջ: Եթէ Հուվըր, որ իմացական բարձր կարողութիւններով օժտուած դէմք է, բայց պահպանողական եւ քիչ մը բութ, Ռուզվելթի տուած քայլերուն մէկ տասներորդն իսկ փորձէր իր ժամանակին, անվարան կարելի է ըսել, թէ կը վերընտրուէր եւ ամէն ասպարէզ կը փակէր Դեմոկրատներու առջեւ:*

Ի՞նչն էր որ Ռուզվելթ տեսաւ ու ըրաւ եւ իր հակառակորդները, Հուվըրէն սկսեալ մինչեւ Տուի, չկրցան ըմբռնել ու միշտ պարտուեցան: Այն հիմնական նոր տեսութիւնը, թէ պետութիւնը պատասխանատու է քաղաքացիին բարեկեցութեան, թէ ոչ մէկ քաղաքացի պէտք չէ որ անօթի մնայ:Պետութիւնը քաղաքացիին համար, ոչ թէ քաղա-

քացին պետութեան համար, ինչպէս եղած է ամբողջատիրական երկիրներու մէջ: Կառավարութիւնը իրաւունք չունի անտարբեր մնալու, երբ տնտեսական եւ այլ տագնապ կամ անգործութիւն կայ. ան պարտաւոր է անհատ քաղաքացիին կեանքին ու ապրուստին համար միջոցներ հայթայթելու:

Այս տեսութիւնը ոչ միայն ջատագովեց Ռուզվելթ, այլ իրագործեց կեանքի մէջ: Այստեղ է պետական մարդու եւ ղեկավարի իր առաջին մեծութիւնը: Ան ռահվիրայ է նոր ըմբռնումի մը քաղաքական կեանքէ ներս, վարդապետ ու գործադիր: Իրեն համար ազատութիւնը թերի է, եթէ քաղաքական ազատութեանց — խղճի, խօսքի, հաւաքոյթի, պաշտամունքի եւն., զուգորդուած չէ ազատութիւնը՝ զըրկանքէ ու աղքատութենէ — Freedom from Want:

Անիկա յեղափոխութիւն էր ամերիկեան հանրային կեանքին մէջ, խաղաղ ու անարիւն, բայց յեղափոխութիւն էր աւելի հզօր ու խորազմատ, քան սրով ու հրով արշաւող, այլ նպատակի չհասնող յեղափոխութիւնները:

1936-ին, վերընտրուելէ ետք, նախագահական երկրորդ քառամեակին շարունակեց առաջին շրջանի գործունէութիւնը՝ նոյն հիմնական գծով ու նոյն թափով: «Կը տեսնեմ որ, յայտարարեց ան, ազգին մէկ երրորդը վատ հագուած է, վատ սնուցուած, վատ բնակարաններու մէջ տեղաւորուած»: Միւս կողմէն՝ սուր աչքերով տեսաւ մօտալուտ հրդեհը, որ պիտի գար լափէր աշխարհը, եւ ամէն քար զարծուց առաջքը առնելու այդ հրդեհին, որպէսզի ներքին բարեշրջման իր հսկայ գործը կէս չմնայ: Իսկ երբ կրակը բռնկեցաւ 1939-ին, ամենէն շուտ ու ամենէն յստակ տեսաւ Ամերիկային սպառնացող վըտանգը ամբողջատիրական երկիրներու կողմէ, հնչեցուց ահազանգը բարձրաղաղակ, մէկ կողմէ անցնել տուաւ չէզոքութեան օրինագիծը, միւս կողմէ չվարանեցաւ ամէն հնարաւոր օգնութիւն ջամբելու Դաշնակից ազգերուն: Երբեք չծածկեց իր համակրանքը, նոյնիսկ Հիթլէրի ամենէն փառապանծ ու յաղթական օրերուն: Մուսոլինիի պատերազմը Ֆրանսայի վրայ որակեց «դըրացիի կռնակէն դաշունահարում», եւ աստիճանաբար նախապատրաստեց ամերիկեան ժողովուրդը՝ մտնելու եւ իր վճռական դերը խաղալու ցեղերու այս տիտանեան գոյամարտին մէջ:

1940-ին երրորդ անգամ ըլլալով վերընտրուեցաւ, հակառակ տիրող թանձր աւանդութեան ու նախապաշարումներուն: Հակառակորդները ամէն ջանք թափեցին ու չահագործեցին երկու շրջանի աւան-

դութիւնը՝ տալով Սպիտակ Տունը գրաւելու Ռուզվելթէն, բայց ի զուր: Այս մոգական մարդը, որ ամուր նստած էր միլիոններու սրտին մէջ, ոչ վախցաւ այդ դարաւոր աւանդութեան ուժէն, ոչ ալ պարտուեցաւ:

Պատերազմ էր արդէն: Եւ Ռուզվելթ աղաղակեց. «Այսպիսի օրերու մէջ ժողովրդի գլխաւոր կոչումն է փրկել ազգը ու իր հաստատութիւնները դրսէն սպառնացող փլուզումներէ: Մենք չենք նահանջեր, մենք նոյնիսկ չենք գոհանար հանդիստ նստելով»: Այս ելակէտէն ալ մեկնելով՝ Քոնկրէսին քուէարկել տուաւ, ի միջի այլոց, Փոխ-Վարձու նշանաւոր օրինագիծը, որուն ուժով Մ. Նահանգները Դաշնակիցներուն տրամադրեց պատերազմի տեւողութեան աւելի քան 40 միլիառի պարենամթերք, մարտանաւ, օդանաւ, հրասայլ, ինքնաշարժ, ուտեստեղէն, պաշար, ամէն կարգի պիտոյք եւն.: Այս աջակցութեանց շնորհիւ էր, որ Անգլիա դիմացաւ, Ռուսաստան դիմացաւ հիթլէրեան գըրոհներուն եւ մեծ պատերազմը ի վերջոյ յաղթական ելքի յանգեցաւ Դաշնակիցներուն համար:

1944-ին, երբ չորրորդ անգամ վերընտրուեցաւ, արդէն պատերազմական կացութիւնը փոխուած էր դէպի լաւը զգալապէս, յաղթանակի մասին կասկածը վերացած էր. եւ ինքը ծերացած, չըսելու համար յոգնած, հիւծած, այլ նո՛յնքան վճռական կամքով ու տեսողութեամբ: Ռուզվելթ օդանաւով թռած էր Գազապլանքա, Գահիրէ, Թեհրան, յետոյ ալ Եալթա, յեղաշրջած ճակատներու պատկերը: Եւ այժմ ունէր մէկ գլխաւոր մտասեւեռում,— յաղթանակէն յետոյ կառուցանել տեւական խաղաղութեան մը շէնքը, իրագործել Ուիլսընի երազը: «Մենք սորվեցանք որ, յայտարարեց ան, չենք կրնար այլեւս մեկուսի ապրիլ այս աշխարհին մէջ, որ հեռաւորութիւնը իր նշանակութիւնը կորսնցուցած է այսօր, սորվեցանք որ աշխարհի քաղաքացիներն ենք, մարդկային ընկերութեան անդամները»:

Մեկուսացման, երկու մեծ ովկիանոսներու միջեւ փակուած ապահով մնալու եւ աշխարհը յուզող խնդիրներէ հեռու կենալու դարաւոր ուղղութիւնը սնանկացած էր, ժամանակավրէպ դարձած: Այս էր որ տեսաւ Ռուզվելթ ամենէն մեկին ու ամենէն առաջ: Եւ այստեղ է իբր պետական մարդու իր երկրորդ մեծութիւնը:

Ռուզվելթ ունեցաւ պետական մարդու երրորդ մեծութիւն մըն ալ, որ պակսած էր Ուիլսընին եւ ա՛յնքան սուղի նստած անոր: Ան համողրեց ազգային ուժերը պատերազմի համար եւ լիւ իրականացուց ազգային միութիւնը ամերիկեան ժողովուրդի մէջ, հակառակ ընտրա-

պայքարներու ստեղծած դառնութեանց: Ինքը այլեւս վեր էր կուսակցական հաշիւներէ եւ կիրքէ. ազգին ըլտորն էր, ոչ կուսակցութեան մը: Եւ իր նախարարական կազմին մէջ բերաւ Հանրապետականներու երկու կարողագոյն դէմքերը՝ Սթիմսընը որպէս պատերազմական քարտուղար եւ Նաքսը որպէս նաւային քարտուղար: Ռոզվելթ մտքի կարողութեամբ երբեք ալ չհասաւ Ուիլսընի բարձրութիւններուն, բայց անկէ աւելի համադրող էր ու ճկուն: Ասիկա չի նշանակեր ըսել, թէ «այո»ի մարդը եղաւ ան, երբեք. լսեց իր շրջապատին, բայց գիտցածէն չշեղեցաւ: Իրաւախոհութիւն ըրաւ այն ատեններ միայն, երբ ուրիշ ելք չգտաւ, մինչ Ուիլսըն երբեք չկրցաւ իրաւախոհութեան գալ: 12 տարի անընդհատ Ռոզվելթ ի՛նք ընդգծեց ու վարեց իր արտաքին ու ներքին քաղաքականութիւնները, ի՛նք խմբագրեց իր ճառերն ու կարեւոր պետական թղթերը, ի՛նք առւն տուաւ, ի՛նք բացաւ ուղղութիւնը ու ի՛նք ալ իրագործեց: Մէկ խօսքով՝ իր կնիքը դրաւ ամէն հարցի լուծման վրայ: Ամերիկայի պատմութիւնը պիտի արձանագրէ, թէ վերջին երկու տասնամեակներու ժամանակաշրջանը կը կրէ Ֆրէնքլին Ռոզվելթի կնիքը: Ան չունեցաւ Լինքընի սրտի անսահմանութիւնը, շատերու հետ կռուեցաւ, շատ թշնամիներ շահեցաւ. բայց եղաւ շատերու կողմէ ամենէն շատ սիրուած ու քիչերու կողմէ ամենէն շատ ատուած ամերիկացին: Մնաց միշտ ինքնուրոյն, հաւատարիմ՝ իր հիմնական փիլիսոփայութեանց եւ ունկնդիր՝ մեծ հանրապետութեան քաղաքացիներու բազկերակին: Ոչ ոք իրմէ լաւ չկրցաւ տեսնել ամերիկեան հանրային կամքը, ոչ ոք իրմէ լաւ չլսեց անոր բազկերակի բաբախումները: Ատոր համար էր որ յաճախ կը սիրէր ըսել. «Ես գիտեմ, ամերիկեան ժողովուրդը այսպէս կ՚ուզէ կամ այնպէս»: Ականջը անոր զարկերակին էր միշտ:

Թերութիւններ ու սխալնե՞ր: Ի հարկէ շատ ունեցաւ. ո՞ր մարդն է որ այնքան շատ գործէ ու չսխալի: Եւ ամերիկեան ժողովուրդը ամենէն շատ ներեց Ռոզվելթի սխալներուն: Իր հիմնական փիլիսոփայութիւնը կարելի է խտացնել իր հետեւեալ երկու նշանաւոր խօսքերուն մէջ. «Կառավարութիւնները կրնան սխալիլ. նախագահներն ալ կը սխալին: Բայց անմահն Տանդէ կ՚ըսէ մեզ, թէ աստուածային արդարութիւնը երկու տարբեր նժարներու մէջ կը կշռէ պաղարիւնին ու տաքսիրտին մեղքերը»: Կամ՝ «Մարդկային դէպքերու եւ իրողութեանց մէջ կայ զարմանահրաշ ու խորհրդաւոր շրջանիկ մը: Սերունդներէ ոմանց շատ տրուած է, ուրիշ սերունդներէ շատ կ՚ակըն-

կալուի. իսկ ամերիկացիներու արդի սերունդը՝ մենք՝ ժամադրութիւն ունինք ճակատագրին հետ»....:

Այսպէս եկաւ ու իր պատմական շքեղ դերը կատարելով գնաց այս հազուագիւտ մարդը, Ֆրէնքլին Տէլանօ Ռուզվելթ, մարմնով անդամալոյծ, բայց սրտով ու հոգիով ախտան ղեկավարը, որ Ամերիկան առաջնորդեց պատմութեան մեծագոյն դաժնեպահին եւ ինքզինքն ալ՝ անմահներու տաճարին:

1945 Օգոստ., Նիւ Եորք

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԽԱՏԻՍԵԱՆ

Գրեց՝ ՎԱՀ. ՆԱԽԱՍՄԱՐԴԵԱՆ

Չորս եղբայրներ էին Խատիսեանները,— Կոստանդին, Ալեքսանդր, Գէորգ եւ Լեւոն:

Տարիքի կարգով Ալեքսանդրը երկրորդն էր:

Չորսն էլ, ի հարկէ, ստացած էին բարձրագոյն կրթութիւն,— Կոստանդինը՝ Պետերբուրգ (լեռնային ճարտարագէտ), Ալեքսանդրը՝ Խարկով (բժիշկ), Գէորգը՝ Մոսկուա (իրաւաբան) եւ Լեւոնը՝ Մինիխ (ճարտարագէտ):

Չորս եղբայրներից ցարդ ողջ մնացած էր միայն Ալեքսանդրը:

Ամենից մեծը՝ Կոստանդինը՝ հիւանդութեան զոհ գնաց սրանից շուրջ 35 տարի առաջ, Բաքու:

Ամենից կրտսերը՝ Լեւոնը՝ 1920-ի հայեւթուրք պատերազմի խառնակ օրերին կառավարական մասնաւոր պաշտօնով գտնւում էր Օլթիի շրջանում. գնաց եւ այնտեղից այլեւս ետ չեկաւ. իր դիակն իսկ չգտնուեց:

Եղբայրներից երրորդը՝ Գէորգը՝ անդրկովկասեան հանրապետութեանց խորհրդայնացումից յետոյ մնաց Թիֆլիս, ուր, դոցենտի հանգամանքով, պաշտօնավարում էր Թիֆլիսի համալսարանում՝ դասաւանդելով «առեւտրական իրաւունք»ի ամբիոնը:

Տարիներ առաջ լուր առինք, որ բնաւորութեամբ այս մեղմ եւ արկածներից հեռու մարդը Խարկովի մօտ երկաթուղային արկածի զոհ դարձած է:

Ալեքսանդրի մահով, այսպէս ուրեմն, մեռած կը լինեն Խատիսեան բոլոր եղբայրները:

Երկուսը՝ Կոստանդինը եւ Լեւոնը՝ մեռան անզաւակ. միւս երկուսը՝ Ալեքսանդրը եւ Գէորգը՝ իրենցից յետոյ ձգեցին մէկական մանչ զաւակ:

Ալեքսանդրի զաւակը, հազիւ 17–18 տարեկան, Փարիզ է. միւսի մասին, որ գտնւում է Թիֆլիս, լուր չունենք:

ԱՂ. ԽԱՏԻՍԵԱՆ

Սերած էին Խատիսեան հին ու ազնուական տոհմից՝ ժառանգելով ոչ միայն տոհմի արիւնը, այլեւ տոհմը անուանի դարձնող առաքինութիւնները:

Իրենց հայրը Յովհաննէս Խատիսեանն էր, Թիֆլիսի նահանգապետից յետոյ դիրքով երկրորդ անձը քաղաքում, Թիֆլիս նահանգի պետական կալուածների կառավարիչը:

Իրենց մայրը՝ Մարիամ — ծնեալ Ղամբարեան — ժամանակի լուսաւոր կանանցից էր, գրական խառնուածքով, հեղինակ երկու-երեք պիէսների, լոյս տեսած հայերէն լեզուով եւ Մարիեան ծածկանունով:

Իրենց պապը (մօր կողմից)՝ Ղամբարեան՝ նահանգային դատախազ էր Թիֆլիսում. իրենց մօրեղբայրն էր համայն Ռուսիոյ անուանի պրոֆեսորներից Իւրիյ Ղամբարեան՝ «քաղաքացիական իրաւուն-

քչի հեղինակաւոր մասնագէտ, որ աւելի ուշ, մեր Մանուկ Հանրապետութեան անկախութեան շրջանին, հրաւիրուեց իբրեւ Հայաստանի Համալսարանի տնօրէն (ռեկտոր):

Իրենց մօրաքոյրը կինն էր Մոսկուայի Համալսարանի Խորհրդի քարտուղար Քրիստափոր Քանանեանի, որ եղբայրն էր Մոսկուայի Լազարեան Ճեմարանի հանրածանօթ բազմամեայ տնօրէն Գէորգ Քանանեանի:

Խատիսեան եղբայրների մէջ տոհմական էր նաեւ հանրութեան ծառայելու տենչը:

Ես անձնապէս ճանաչում էի չորս եղբայրներից երեք մեծերին. ամենից կրտսերին առիթ չունեցայ տեսնելու. գիտեմ սակայն, որ նոյն խմորի մարդ էր նաեւ այս վերջինը:

Բոլորն էլ տոգորուած էին մէկ ընդածին եւ առաքինի յատկութեամբ,— հանրային մշակ լինել այն հասարակութեան մէջ, ուր ապրում են իրենք:

Եղբայրներից ոչ մէկը իր մայրենի լեզուն կանոնաւոր չգիտէր. այս արգելք չէր, սակայն, որ նրանք ջերմ հայրենասէրներ լինէին:

Եղբայրների մէջ ամենէն ինքնատիպը, ուշագրաւն ու հզօրը՝ մեծն էր, Կոստանդինը: Մէկն էր այն հուժկու բազուկներից, որոնք 90-ական թուականներին քով-քովի բերին բոլոր յեղափոխական ուժերը — դարաշրջանային գործ — քիչ աւելի ուշ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը կերտելու համար:

Ուխտակիցները, ինչպէս յայտնի է, խմբուած էին — ըստ իրենց համակրանքների եւ համոզումների — Թիֆլիսի երկու պանդոկներում՝ «Իւժնիէ Նոմերա» (*այստեղ խմբուած էին առաւելապէս արմատականները*) *եւ* «Սեվերնիէ Նոմերա» (*ուր հաւաքւում էին աւելի աջ հակումներ ունեցողները*):

Առաջին պանդոկի ուխտակիցներից էր Կոստանդինը, որ արմատականների մէջ չափաւորներից էր, իրեն հետ ունենալով Լեւոն Սարգսեանին, Արշակ Բարխուդարեանին եւ ուրիշներին:

Քիչ վերջը սրանք բոլորը քաշուեցին ուխտերից եւ հանրային ծառայութեան այլ մարզեր ընտրեցին իրենց համար:

Ես բախտ ունեցայ Կ. Խատիսեանին հանդիպելու 1907-*ին, Բաքու:*

Այդ ժամանակ նա Բաքուի Կուլտուրական Միութեան Նախագահն էր, մի արդիւնաշատ կազմակերպութիւն, որ ստեղծուած էր միայն եւ բացառապէս իր նախաձեռնութեամբ: Կոստանդինը յաջողած էր այդ Միութեան շուրջ համախմբել բազմաթիւ ականաւոր դէմքեր եւ

ծաւալել մշակութային լայն գործունէութիւն՝ հայ գիրը, հայ երգը, հայ բեմն ու արուեստը փառաբանելու համար բոլոր հայաշատ վայրերում:

Եթէ հիմնադիրի վաղաժամ մահը չլինէր՝ այս Միութիւնը պիտի դառնար կովկասահայութեան ամենէն արդասաւոր կազմակերպութիւններից մէկը, որի ձայնը — ոչ թէ պարզ քարոզչութեամբ, այլ կենդանի գործերով — պիտի լսուէր, տարակոյս չունենք, նաեւ դո՛ւրսը, արտասահմանեան հայ գաղութներում:

Մինչեւ 1908-ի վերջերը առիթներ եղան աւելի յաճախ հանդիպելու Կ. Խատիսեանին եւ քիչ աւելի մօտից ճանաչելու նրան:

Խոր ու անջնջելի մնաց այն տպաւորութիւնը, որ ստացայ այս մեծ մարդուց:

Խօսում էր սովորաբար ռուսերէն, մայրենի լեզուն լաւ չգիտէր, թէեւ երիտասարդ տարիքին, յատկապէս հայերէնը սովորելու համար, Պետրոգրադից գնացած էր Պոլիս:

Մեռաւ, որքան յիշում եմ, 1909-ին կամ 10-ին, Բաքու:

Իր յիշատակին բազմաթիւ յօդուածներ լոյս տեսան հայ եւ ռուս թերթերի մէջ:

Շատերը շատ բան ասացին, բայց միայն բանաստեղծ Յովհաննէս Թումանեանը, որքան ես կարող եմ դատել Կ. Խատիսեանի մասին, կարողացաւ իր չափազանց սեղմ գրութեանը մէջ այս մեծ հայի ճշմարիտ պատկերը գծել.

— Այնքան հայ էր, միակը ամբողջ հայութեան մէջ,— գրեց Թումանեանը,— որ ես իսկ նրա ներկայութեանը վախենում էի որեւէ վատ խօսք ասել հայ ժողովրդի հասցէին...

Եւ ճիշդ էր բանաստեղծը. հայից հայ էր Կոստանդին Խատիսեանը. ոչ թէ նեղմիտ եւ թթու ազգայնամոլ, այլ իր ժողովրդի արժանիքներին գիտակից եւ իր ցեղային ծագումով հպարտ ու անվախ հայրենասէր:

* * *

Տարբեր մարդ էր Ալեքսանդր Խատիսեանը. իր մեծ եղբօր մեծութիւնը չունէր անշուշտ. Կոստանդինը այլ որակի եւ այլ կշռի մարդ էր, մէկը հազուադէպներից, որոնք դիւրութեամբ աշխարհ չեն գալիս:

Համալսարանն աւարտելով՝ մէկ կարճատեւ շրջան զբաղուեց բժշկութեամբ: Սակայն, նեղ եկաւ այս ասպարէզն իրեն, ձգեց եւ ամբողջութեամբ նետուեց հանրային կրկէս:

Տարիներ շարունակ եղած էր Դաշնակցութեան ջերմ համակիր, բայց պաշտօնապէս Կուսակցութեան մէջ մտաւ 1917-ին, երբ Թիֆլիսի քաղաքագլուխ էր արդէն:

1917-ի Փետրուարեան Յեղափոխութիւնը որոշ իմաստով նախաճշդած էր Խատիսեանի հանրային ծառայութեան ասպարէզը· նա այլեւս չէր կարող Թիֆլիսի քաղաքագլուխ մնալ· վրացիները, թէեւ քաղաքում թուով քիչ եւ հարստութեամբ տկար, սակայն, տէր պիտի կանգնէին իրենց մայրաքաղաքին եւ նրա ամենէն պատուաւոր աթոռին պիտի բազմեցնէին իրենցից մէկին:

«Մեծ նաւին՝ մեծ նաւարկութիւն»,— ասում է ռուսական առածը:

Խատիսեանը ձգեց Թիֆլիսը եւ քաղաքագլխի պաշտօնով հրաւիրուեց Ալեքսանդրապոլ, ուր հրաւիրուած էի նաեւ ես՝ իբրեւ քաղաքագլխի օգնական:

Շուտով պարզուեց ինձ, որ կարճատեւ պիտի լինի իր գործակցութիւնը մեզ հետ:

— Եկած չեմ Ալեքսանդրապոլ մնալու,— ասաւ ինձ մի օր խիստ մտերմաբար,— պիտի ուզէի թեկնածութիւնս դնել համառուսական Սահմանադիր ժողովի համար Շիրակի հայութեան կողմից· համոզուած եմ, որ իմ ժողովրդին աւելի օգտաւէտ կը լինեմ այդ բարձր ժողովում:

Հակառակ իր այս բուռն փափաքին՝ Դաշնակցութիւնը Խատիսեանի անունը Սահմանադիր ժողովի թեկնածուների ցանկին մէջ չդրաւ:

Ծանր հարուած էր այս Խատիսեանի համար եւ, կարծես, փորձաքար՝ ստուգելու, թէ մեր նոր ընկերը որքա՛ն յօժար է հոգիով եւ մարմնով՝ խստասիրտ Կուսակցութեան հարուածներին տոկալու:

Խատիսեանը յաջողաբար տուաւ իր առաջին քննութիւնը եւ բարձրագոյն նիշով մէջ տեղից ելաւ: Ո՛չ մէկ բողոք եւ ոչ մէկ տեղ, ծայրայեղ կարգապահութեամբ ենթարկուեց Կուսակցութեան որոշման եւ շարունակեց իր գործը:

Ու, թերեւս, լաւ եղաւ, որ չընտրուեց· Սահմանադիր ժողովը գրեթէ չծնած՝ մեռաւ· յեղափոխութեան մեծագոյն զոհը դարձաւ մի ժողով, որ յեղափոխութեան մեծագոյն երազը եղած էր:

Ո՛վ գիտէ, եթէ այդ ժողովի համար ընտրուած լինէր Խատիսեանը — մեծապանծուած բազմութեանց ալեկոծ կեանքի սիրահար — թերեւս, այդ ժողովի առաջին զոհերից մէկը ինք դառնար:

Մեր գործակցութիւնը Ալեքսանդրապոլի մէջ կարճատեւ եղաւ·

շուտով Խատիսեանը կոչուեց շատ աւելի պատասխանատու պաշտօնների, ձգեց Ալեքսանդրապոլը եւ մեկնեց Թիֆլիս:

Սկսուեց հետաքրքրական դրուագներով լի կեանքի մէկ նոր շրջան Խատիսեանի համար,— անդամ Անդրկովկասեան Կոմիսարիատի, անդամ Սէյմի, պատուիրակ Տրապիզոնում, Բաթումում եւ Պոլսում (համանուն քաղաքների Խորհրդաժողովներում), նախարար անկախ Հայրենիքում, Հայաստանի փոխառութեան պատուիրակ արտասահմանեան գաղութներում, Հայաստանի վարչապետ, նախագահ այն պատուիրակութեան, որ 1920 Դեկտ. 2-ին Ալեքսանդրապոլում կնքեց ծանօթ հայեւթուրք դաշինքը, Հայաստանի Պատուիրակութեան անդամ եւ ապա նախագահ նոյն Պատուիրակութեան Փարիզում, նոյն շրջանին պատուիրակ Լոնտոնի (1921 Փետր.-Մարտ), Փարիզի (1922 Մարտ) եւ Լօզանի (Նոյ. 1922-24 եւ Յուլիս 1923) Խորհրդաժողովներին, բանագնաց եւրոպական մի շարք մայրաքաղաքներում, անդամ Բուքրէշի (1921) եւ Վիէննայի (1932) Հ. Յ. Դ. Խորհրդաժողովներին, անդամ Կուսակցութեան 1925-ի, 1929-ի եւ 1933-ի Փարիզեան Ընդհ. Ժողովներին եւայլն, եւայլն:

Բարեբախտաբար, իր կեանքի այս շրջանը Խատիսեանը ամփոփած է մի ստուար հատորի մէջ — «Հայաստանի Հանրապետութեան Ծագումն ու Զարգացումը» — որ լոյս տեսաւ «Հայրենիք» ամսագրում, ապա առանձին գրքով, 1930-ին, Աթէնք:

* * *

Բազմաշնորհ մարդ էր, խանդավառ բեմբասաց, երբ մանաւանդ խօսում էր բազմահոծ ու խանդավառ բազմութեանց առջեւ. արտակարգօրէն ճկուն էր եւ գիտէր յարմարող կացութեանց. իր խառնուածքով գործի մարդ էր, բայց ոչ տեսաբան, ուստի սկզբունքները եւ տեսութիւնները տիրակալող իշխանութիւն չունէին իր վրայ. նրանց վրայ իշխում էր ինք եւ միշտ մնում հանրօգուտ գործի մէջ:

Մենաւոր խուցը իրեն համար չէր, սիրում էր բազմութիւնները եւ այդ բազմութեանց կապուած աշխատանքն ու գործը:

Ֆիզիքապէս առողջ էր եւ արտակարգօրէն աշխատունակ, եւ ճիշդ այն պատճառով, որ գործի, աշխատանքի եւ շարժման մարդ էր, առաքինութիւն էր նկատում — եւ իրաւունքով — նաեւ իր առողջութիւնը:

Ամերիկեան իմաստով քաղաքական գործիչ էր, յարմարագոյն մարդկանցից դիւանագիտական աշխարհի համար:

Գիտէր հաշուել, գիտէր պահել իրեն բարձր հասարակութեան մէջ, վարժ էր այս հասարակութեան կենցաղին կապուած բոլոր մանրամասնութեանց եւ ունէր այդ հասարակութեան մէջ անհրաժեշտ մէկ միջին մտաւոր եւ բազմակողմանի պաշար (գրականութեան, երաժշտութեան եւ արուեստի այլ ճիւղերի մասին):

Գիտէր մի քանի լեզուներ:

Սրտով բարի էր, անոխակալ եւ հաճոյակատար. գիտէր օգնութեան հասնել ոչ միայն բարեկամներին, այլեւ հակառակորդներին, երբ իր օգնութեանը դիմէին:

Քաջ էր իբրեւ հանրային գործիչ. անվախօրէն միշտ ներկայ էր այնտեղ, ուր իր պարտականութեանց բերումով պէ՛տք է որ ներկայ լինէր:

Սիրում էր փառքը, սակայն, ոչ թէ դրամից ծնած, այլ հանրային գործից, ուստի մեռաւ անդրամ (երբ կարող էր մեծահարուստ լինել), բայց մեռաւ՝ գործ եւ անուն ձգելով:

Երկու մեծ առաքինութիւն ունէր.— կարգապահ էր՝ այս բառի ճիշդ եւ յարգանք պարտադրող իմաստով, եւ ականջով թեթեւ, ինչպէս ժողովուրդն է ասում. այսինքն՝ երբ գործ յանձնէիր, գիտէիր, որ պիտի կատարի որքան կարելի է շուտ եւ որքան հնար է՝ լաւ. իսկ որ գլխաւորն է՝ պիտի կատարի իրեն հրահանգուած ձեւով:

Սրամիտ էր, կեանքը եւ ուրախութիւնը սիրող:

Յովհաննէս Թումանեանը ոչ միայն «ամենայն հայոց բանաստեղծ» էր, այլեւ «ամենայն հայոց թամադա»: Այս շնորհքը, Թումանեանից յետոյ, բնութիւնը պարգեւել էր Խատիսեանին. այս մարզում, կարելի է ասել, Թումանեանից բացի իրեն մրցորդ չունէր:

Եւ, վերջապէս, հայ էր. իր հոգում միշտ վառ պահեց տոհմական սէրը դէպի իր ժողովուրդը, որին ի սպաս բերաւ իր բոլոր կարողութիւնները:

Բնութիւնը իրեն օժտած էր մի շարք շնորհքներով, որոնք գիտութեամբ կարող էին իր առջեւ գործելու եւ փայլելու լայնարձակ ասպարէզ բանալ ռուսական հսկայ երկրի մէջ. նախընտրեց, սակայն, մնալ հայ կեանքի անձուկ սահմաններում, որովհետեւ սիրում էր իր ժողովուրդը, նրա տառապանքն ու Նուիրական Դատը:

Այս մի քանի տողը Ալեքսանդր Խատիսեանի ո՛չ կեանքի եւ ոչ էլ գործի պատմութիւնն է. այդ կեանքը — այնքան հարուստ, մեծ ու խռովայոյզ շրջանի կապուած բազմաթիւ դրուագներով — անշուշտ,

պիտի ունենայ իր պատմիչը, որ դէպքերն ու անձը պիտի տեսնի հեռաւորութեան բարձունքից, ուստի եւ պիտի լինի աւելի ճշմարտատես եւ աւելի արդար իր գնահատանքի մէջ։

Խատիսեանի մահով Հայ Դատը կորցնում է իր կարող դիւանագիտական պաշտպաններից մէկին։

Առյաւէտ լռեցին այդ Դատի վերջին շրջանի դիւանագիտական պաշտպաններից Ահարոնեան, Պօղոս Նուպար, Նորատունկեան, Վարանդեան, Գարտաշեան, Լեւոն Բաշալեան եւ Ջամալեան, որոնց այսօր գնաց միանալու, իր 71 տարեկան հասակին մէջ, վերջին ողջ անդամը Խատիսեան ընտանիքի։

ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ ՄԱՆՈՒԿ ԱԲԵՂԵԱՆ

Գրեց՝ ԳԱՌՆԻԿ ԳԻՒԶԱԼԵԱՆ

Սեպտեմբեր 25–ին Երեւանի մէջ մեռել է Հայաստանի Համալսարանի պրոֆէսոր եւ Ակադեմիայի անդամ Մանուկ Աբեղեանը: Նրա մահով հայագիտութիւնը շատ մեծ կորուստ է ունենում: Աւելի քան յիսուն տարի նա իր կարողութիւնները, անսահման աշխատունակութիւնը նուիրել է հայոց անցեալի՝ լեզուի, գրականութեան, քերականութեան ուսումնասիրութեան: Նա ուրիշ կիրք եւ հետաքրքրութիւն չունէր: Ամուսնացել էր ուշ, ունէր մէկ տղայ, ուշիմ եւ ընդունակ Գաւրիկը, որ վախճանուեց 1920 թուին՝ 13 տարեկան հասակում: Այս շատ մեծ կորուստ էր ծնողների համար: Մայրը ընկճուեց, կծկուեց, մեկուսացաւ, իսկ հայրը՝ իր կեանքի իմաստը եւ մխիթարութիւնը գտաւ աշխատանքի մէջ: Երբ, Հանրապետութեան օրով, նրա նախկին աշակերտներս՝ խմբով գնացինք մխիթարական խօսք ասելու՝ մեր ուսուցչին, նա հանդիստ պատասխանում էր մեզ. «Այսուհետեւ ես ապրելու եմ միայն իմ գրքերի, իմ աշխատանքի մէջ եւ մեր գրականութեան ուսումնասիրութեան համար: Երեւի, Տէրը այս է ինձ բաժին հանել այս աշխարհում»: Եւ իրօք՝ նա օր ու գիշեր նուիրուեց մեր մշակոյթի ուսումնասիրութեան, ստեղծեց լաւագոյն աշխատանքներ, նըպաստեց մեր անցեալի արժէքների վերակենդանութեան, դրանով միաւին մեծ զարկ տուեց նոր սերունդի ազգային ինքնաճանաչութեան:

Մ. Աբեղեանը ոչ միայն մեծ գիտուն է, հետազօտող, այլեւ մեծ մանկավարժ: Մօտ երեսուն տարի նա դասաւանդել է Թիֆլիսի Ներսէսեան դպրոցում, Էջմիածնի Գէորգեան Ճեմարանում: Նա դասախօսել է հայոց գրականութիւն, գրաբար, վարել է երկար տարիներ գրական գործնական աշխատանքէր՝ Ճեմարնում՝ ուսանողների հետ ուսումնասիրելով հայ նորագոյն գրականութիւնը: Նա ուսուցիչը եւ դաստիարակն է եղել հազարաւոր աշակերտների, ուսանողների, որոնք ցրուել են Հայաստանի բոլոր կողմերը՝ որպէս ուսուցիչներ, հեղինակներ, հողեւորականներ, բժիշկներ ու գիտուններ: Վերջին քան

ԱԿԱԴ. Մ. ԱԲԵՂԵԱՆ

Եւ հինգ տարին նա Երեւանի համալսարանի պրոֆէսոր էր եւ դասախօսում էր հայոց հին գրականութիւն ու վարում գրական սեմինարի գործնական աշխատանքները: 1943 թ. Հայաստանում հաստատւում է Գիտական Կաճառը՝ Հայկական Ակադեմիան եւ Մանուկ Աբեղեանը ընտրւում է Կաճառի հայագիտական բաժնի անդամ՝ Ստ. Մալխասեանի, Յ. Մանանդեանի, Հ. Աճառեանի հետ միասին:

Իր բարձրագոյն կրթութիւնը ստացել էր Գերմանիայում, ուր մընացել էր վեց տարի: Այնտեղ նա հետեւում էր համեմատական լեզուագիտութեան, արեւելագիտութեան եւ գրականութեան:

Գիտական դոկտորութեան աստիճան նա ստանում է իր մեծ շարադրութեան համար՝ «Հայ ժողովրդական առասպելներ Մ. Խորենացու երկերի մէջ»: Այս առասպելները մէկ շատ փոքր նմոյշ են այն ըն-

դարձակ բանահիւսութեան, որ ստեղծել է հայ ժողովուրդը իր դարաւոր պատմութեան մէջ: Աբեղեանը մինչեւ վերջն էլ արտակարգ հետաքրքրութեամբ էր վերաբերում մեր ժողովրդական երգերին, աւանդութիւններին, դիցաբանութեան, վէպին, Կոմիտաս վարդապետի հետ հաւաքում է մեր ժողովրդական երգերը ու հրատարակում երկու պրակով՝ «Հազար ու մի երգեր» խորագրով: Այդ երգերի մէկ մասը Կոմիտասը ձայնագրում է պահելով ժողովրդական եղանակները: Երեք տարի առաջ, 1941 թ., Մ. Աբեղեան հրատարակում է «Վիշապներ կոչուած կոթողները իբրեւ Աստղիկ-Դերկետոյ դիցուհու արձաններ», որ մէկ հետաքրքիր փորձ է մեկնաբանելու Հայաստանում այնքան շատ տարածուած Վիշապ քարակոթողների գոյութիւնը: Նա երկար ժամանակ զբաղուել է հայոց դիցաբանութեամբ, համեմատել է այն պարսից եւ յունաց աստուածների հետ: Իր գրականութեան առաջին գլուխները ամբողջութեամբ նուիրուած էին հայոց դիցաբանութեան եւ աստուածներին:

Եւրոպայից վերադառնում է նախորդ դարի 90-ական թուերի սկզբներին: Նա վերադառնում է որպէս գիտուն, պատրաստուած մարդ եւ հրաւիրւում է Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանը: Այստեղ նա սկսում է մշակել իր «Հայոց Գրականութեան Պատմութիւնը»: Դասաւանդութեան հետ հետզհետէ աւելի խորանում է նիւթի մէջ, մասնագիտանում եւ արդէն մեր դարի սկզբին լաւ հմուտ հայագէտի համբաւ է ձեռք բերում: Էջմիածնի եւ ճեմարանի միջավայրն էլ նպաստում էր այդ բանին: Ճեմարանի հարուստ գրադարանը, որ ամէն տարի ստանում էր արտասահմանից եւ Ռուսաստանից հայագիտական եւ արեւելագիտական բազմաթիւ հրատարակութիւններ, Էջմիածնի մատենադարանը, որ ձեռագիրների առաջին մեծ պահեստն ունէր՝ լայն հնարաւորութիւններ էին ստեղծում Մ. Աբեղեանի համար եւ պրպտումներ կատարելու եւ ժամանակակից հայագիտական մտքի հոլովոյթին հետեւելու: Չէր նեղւում նա տնտեսապէս, որովհետեւ ճեմարանը իր աշխատաւորներին լաւապէս վարձատրում էր եւ նիւթի հոգերից ազատում:

Կար եւ այն, որ Մ. Աբեղեանը մենակ չէր: Նախորդ դարի վերջերից Էջմիածնի երիտասարդ վարդապետների մէջ մեծ շարժում էր ստեղծուել. դրա իմաստն էր վանքը դարձնել ժամանակակից կրօնական ոգու եւ հայագիտութեան կենտրոն: Այս հոսանքի ներկայացուցիչներն էին Գարեգին վարդապետ Յովսէփեան՝ այժմ ընտրեալ Կաթողիկոս Սսի Աթոռի, Մեսրոպ եպիսկոպոս Տէր Մովսէսեան, Կարա-

ւեա եպիսկոպոս Տէր Մկրտիչեան, Գալուստ Սարկաւագը՝ Մխարանը, Կոմիտաս վարդապետը, Երուանդ վարդապետ Տէր Մինասեան, իսկ Ճեմարանի ուսուցիչներից Ստեփան Կանայեան, Յակոբ Մանանդեան եւ Մանուկ Աբեղեանը: Շատ յաճախ Մ. Աբեղեանը ցաւով յիշում էր, որ Էջմիածինը ճիգ չի անում կատարելու այն դերը՝ ինչի նուիրուած են Վենետիկի եւ Վիեննայի Մխիթարեան հայրերը: Էջմիածնի վարիչները չէին հասկանում իրենց առաքելութիւնը՝ կեանքի առաջադրած նպատակը:

Վանական եւ աշխարհական այս գիտունների շրջանում Մ. Աբեղեանը աստիճանաբար դառնում է հայագիտութեան մեծ հեղինակութիւններից մէկը: Գալուստ Սարկաւագի, Սէթ Յարութիւնեանի, Ս. Կանայեանի հետ սկսում է խմբագրել հայ պատմագիրների քննական հրատարակութիւնը: Նրանց խմբագրութեամբ լոյս է տեսնում Ագաթանգեղոսը, Մովսէս Խորենացին եւայլն:

Մ. Աբեղեանը իր հասարակական աշխարհայեցողութեամբ պահպանողական ազգայնական էր: Եւրոպայի ձախ գաղափարները, ընկերվարական միտքը նրա վրայ չէին ազդել. կարծում եմ, որ այդ շարժումների եւ գաղափարների մասին չէր էլ մտածել: Ջերմ պաշտպանն էր հայոց եկեղեցու, նրա աւանդութեանց, նրա սրբութիւնների: Անցեալի մէջ մեր ազգային գոյութեան խնդրում նա մեծ տեղ էր տալիս եկեղեցուն եւ խորապէս վիրաւորւում էր, երբ ուրիշները մերժում էին այդ բանը: Հասարակական գործերից ընդհանրապէս հեռու էր: Լսեցի, որ նա երբեմն եղել է Հ. Յ. Դաշնակցական, նոյնիսկ Կոմիտէի անդամ: Կարող է լինել: Սակայն վստահ եմ, որ նա շատ շուտով թողած պիտի լինի ե՛ւ Դաշնակցութիւնը ե՛ւ որեւէ հասարակական գործ՝ այն խոր համոզումով, որ նրա ասպարէզը այդ չէր. նրա կոչումը ուրիշ տեղ էր՝ գրականութիւնը: *Այդպէս էլ եղաւ:*

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ.— Մ. Աբեղեանի գլխաւոր գործերն են.— «Հայոց Լեզուի Տեսութիւն», «Հին Գուսանական Ժողովրդական Երգեր», «Հայոց Լեզուի Տաղաչափութիւնը», «Սասմայ Ծռեր», «Հայոց Հին Գրականութեան Պատմութիւնը» Ա. հատոր, երկրորդ հատորը մնաց անաւարտ: «Սասունցի Դաւիթ» մեծ ժողովրդական վէպի հաւաքման, ուսումնասիրութեան եւ հրատարակութեան գործին մէջ Աբեղեան կատարեց մեծ դեր: Անոր գրչին կը պատկանին քառասունէ աւելի խոշոր հետազօտութիւններ շուրջ 500 մամուլ ծաւալով: Աբեղեան հեղինակն է Հայաստանի նոր ուղղագրութեան:

ՄԱՀԵՐ

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԸՆԹԱՑՔԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԷՆ ԴՈՒՐՍ ՄԵՌԱԾ ԵՆ

1940.— *Մարտին Շաթիրեան — Տարագիր (Յուլիս, Իրան), Արամ Ինճիճեան (Դեկտեմբեր, Փարիզ), Ա. Ջամալեան (27 Դեկտ. Փարիզ), Պետրոս Հալաճեան (Դեկտ. Փարիզ), Գիւտ Մխիթարեան (Սան Փաուլօ):*

1941.— *Տիգրան Կամսարական (Յունուար, Վիշի), Արմէն Միքայէլեան (8 Ապրիլ, Բուէնոս Այրէս), Վարդէն Շուշանեան (2 Յունիս, Փարիզ), Արտակ Թուր-Սարգիսեան (12 Յունիս, Փարիզ), Պօղոս Խամէրեան (15 Ապրիլ, Փարիզ), Սարհատ (25 Օգոստ., Իտալիա), Իշխան Բորիս Արղութեան — Երկայնաբազուկ (Դեկտ., Նիս):*

1942.— *Փրոֆ. Ն. Ադոնց (27 Յունուար, Պրիւսէլ), Վարդան Մէշտուտճեան (Յունուար, Պուքրէշ), Սիմոն Գափամաճեան (29 Մարտ, Փարիզ), Ռուբէն Բերբերեան (12 Մայիս, Հար. Ֆըրանսա), Կարապետ Բասմաճեան (17 Մայիս, Փարիզ), Տիգրան Բէգզատեան (8 Օգոստ., Փարիզ), Լեւոն Խորեան (26 Մայիս, Փարիզ), բժ. Վահրամ Թորգոմեան (11 Օգոստ., Փարիզ), Յուսիկ Արք. Զոհրաբեան (30 Հոկտ., Պուքրէշ), Մարտիրոս Նալպանտեան (3 Մարտ, Փարիզ), բժ. Ալլահվերտի Որդի (29 Մայիս, Փարիզ), Լեւոն Րեմզի (Փարիզ), Պօղոս Հիւսեան (6 Յուլիս, Մարսէյլ), Յակ. Գանթարճեան, սպայ (17 Յուլիս, Փարիզ), Գ. Տ. Գրիգորեան, խմբագիր (7 Հոկտ., Փարիզ):*

1943. — *Լեւոն Բաշալեան (1 Փետր., Վիշի), Եղիշէ Արք. Կարոյեան (Պէյրութ), Խաչիկ Ոստանիկեան (8 Փետր. Պուքրէշ), Արմէն Ամուր — Խաչիկ Գալայճեան (17 Օգոստ., Փարիզ), Գառնիկ Բարունակեան (29 Օգոստ., Փարիզ), Վահրամ Թաթուլ (11 Հոկտ., Փարիզ), Սարգիս Արարատեան (7 Օգոստ., Պուքրէշ), Վերապատուելի Հայկազուն Խանդամուր (16 Սեպտ., Գահիրէ), Արտաւազդ Խանճեան (19 Հոկտ., Փարիզ), Հայկ-Աշոտ Աղասեան (21 Սեպտ., Սոֆիա)։*

1944. — *Մանուկ Աբեղեան (Երեւան), Հ. Վարդան Հացունի (Վենետիկ), Մեսրուժան Պարսամեան (Փարիզ), Մանուկ Ասլանեան (Պէյրութ), Վահան Մինախորեան (Պելկրատ), Արսէն Պալեան (Աթէնք), Վահրամ Սվաճեան (Փարիզ), Ստեփան Կուրտիկեան (Պոլիս), Տոքթ. Յ. Տէր Ստեփանեան (Թեհրան), Տիգրան Բուղաղեան (Փարիզ), Աշոտ Քէչեան (Պոլիս), Միհրան Տամատեան (Գահիրէ, Օգոստ. 12), Պետրոս Ատրունի (Պոլիս), Միհրան Փափազեան (Աթէնք), Մանուկ Մանուկեան (Աթէնք), փրոֆ. Աստ. Խաչատուրեան (Երեւան), Մուշեղ Թամրազեան — Թանատոս (Համատան, Յուլիս 10), Ալէքսանդր Խատիսեան (Փարիզ, Մարտ 10), Արտաւազդ Հանըմեան (Փարիզ, 15 Փետր.), Միհրան Փափազեան (Աթէնք)։*

1945. — *Վահան Թէքէեան (Գահիրէ, Ապրիլ 4) Գրակաճառ Պօղոս Պալենց (Փարիզ), Միքայէլ Մանուէլեան (Երեւան), Վահան Խորասանճեան (Նիս), երգիչ Ներսէս Ղուկասով (Փարիզ), Երուանդ Տէր Անդրէասեան (Լիոն), Փայլակ Սանասար (Մարսէյլ, Յունիս 14), Գաբրիէլ Ուրէքլեան (Ռուսաստան, Յուլիս 30), Սամսոն Թադէոսեան (Թաւրիզ, Մարտ 1)։*

Բժ. ՎԱՀՐԱՄ ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ վերջին տարուայ մեր կորուստները.

Լեւոն Յակոբեան — Հոկտեմբեր 27, 1944:

Տոքթ. Ն. Տ. Ս. Թաշճեան — *մեռաւ Յունուար* 24, 1945:

Տոքթ. Մ. Ջ. ԳԱՐԱԿԷՕԶԵԱՆ — ԳԱՐԱ — Փետր. 10, 1945

ՄԻՆԱՍ ՎԵՐԱԾԻՆ —
Մայիս 26, 1945

ԱՐԱՔՍ ՋԱՐԻՓԵԱՆ —
Նոյեմբեր 2, 1945

ԳՈԳՕ–ԳՐԻԳՈՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ (Մեռած 26 Դեկտ. 1943)

Մտաւորական շողշողուն անուն մը չէր մեր սիրելի Գոգօն, ոչ ալ հանրային գործիչ կամ ուխտաւոր անձ— համեստ ճաշարանապետ մըն էր որ գրեթէ կէս դար առաջ Կոլոմպոսի երկիրը եկած Խորձեան աշխարհէն՝ իրեն նոր հայրենիք դարձուցած էր այս երկիրը եւ գաղափարական ընտանիք՝ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, որու հաւատաւոր անդամը եղաւ մինչեւ մահ: Անոր սէրն ու ընկերական գուրգուրանքը վայելած են բոլոր դաշնակցական գործիչները՝ Յ. Իւսուֆեանէն ու Ա. Վռամեանէն սկսած մինչեւ Արմէն Գարօ ու Զօր. Սեպուհ: Տասնեակ տարիներ անոր ճաշարանը տուն եղած է բոլոր Դաշնակցականներու եւ բոլոր հայերու համար եւ անոր սիրտը՝ բաց ամէնուն առջեւ: Իր կեանքի պատմութիւնը վէպ մը կրնար ըլլալ— խոնարհ մեծերու վէպը, որ, դժբախտաբար, քիչ ուսումնասիրուած եւ արձանագրուած է մեր մէջ: Այս քանի մը տողը թող յարգանքի դոյզն արտայայտութիւն ըլլայ մեր Սիրելի Գոգոյի յիշատակին, որ քանի մը տարի առաջ հեռացաւ մեզմէ՝ անհովիւ ձգելով իր հարազատ «հօտը»:

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԵՐԵՔ ՏԱՐԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԻ ՄԷՋ

(1916—1919)

(*ՄԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ**)

Գրեց՝ ԱՐԱՄ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

ԶԻՆԱԴԱԴԱՐԷՆ ՅԵՏՈՅ

Արեւելեան ճակատին վրայ դէպքերն արդէն գահավէժ ընթացք մը առած են: Պոլշեւիք յեղափոխութիւնը ծագած՝ դէպի տուն վերադառնալու շարժում մը ծայր տուած է ռուսական զօրքերուն մէջ: Վերջապէս, Կովկասի ազգերը կը բաժնուին իրարմէ, իւրաքանչիւրը իւրայատուկ պետութիւն մը կը ստեղծէ:

Օր մըն ալ կը լսենք Թալէաթի, Էնվէրի եւ իրենց արբանեակներուն փախուստը: Անոնք լրացուցած էին իրենց... պատմական առաքելութիւնը: Վեց նահանգներու հայութիւնը բնաջնջուած, Օսմ. մեծատարած կայսրութիւնը ճղակտոր եղած: Իզէթ փաշայի դահլիճը իշխանութեան գլուխ կ'անցնի: Մէհմէտ Վահիտէդդին Սուլթան կ'ընտրուի: Նոր թերթեր հրապարակ կ'ելլեն: Թուրք մամուլը լեզուն կը փոխէ, կը սկսի փաղաքշել քրիստոնեաները, մեծ պետութեանց հովանաւորութիւնը ջատագովել: Նոյն միջոցին կը կարդանք Տ. Մխաքեանի բանտէն արձակումը: Զինադադար կնքուած է: Դաշնակից մարտանաւեր Մարմարա կը մտնեն:

Պատրիարքարանը անակնկալ այցելու մը կ'ունենայ: Շրջափակէն կը վազեմ դէպի մուտքի մեծ դուռը: Շքեղ կառք մը դուրս կը սլանայ վայելուչ, համակրելի երիտասարդ մը, մազերը կեդրոնէն ճեղքած,

---

*) Սկիզբը տե՛ս «Հայրենիք» Տարեգիրք–Օրացոյց 1945, էջ 185:

դեսպրոյս պեխերով։ Նոյն ինքն Ֆէթհի պէյն է, տնօրէն «Մէնպէր» օրաթերթին, որ հետագային այնքան նշանաւոր պիտի դառնար։

Ֆէթհի պէյ, լուսամիտ եւ չափաւոր նախարար մը, Պատրիարքարան փութացած էր սիրաշահելու հայերը, որովհետեւ այն ատեն մեծ կշիռ ունէր անոնց բարեկամութիւնը, իբր «փոքր դաշնակից» Համաձայնականներուն...։ Հարկ կա՞յ ըսելու, թէ Տեղապահը սիրալիր ընդունելութիւն մը ըրաւ Իզէթի դահլիճին ներքին գործավարին։

Պոլիս է արդէն Հայաստանի պատգամաւորութիւնը՝ Ա. Ահարոնեան, Ա. Խատիսեան, Զօր. Կորկանեան, Լիսիցեան եւն.։ Մեծանուն գրագէտը չ՚ուշանար այցելութիւն մը տալ Պատրիարքարան, բայց Տեղապահը հոն չի գտներ։ Շատ չանցած՝ անգամ մը եւս կը հանդիպի։

Դեռ երիտասարդ էր այն ատեն, ժպտաշուրթն, խնամուած մօրուքով, գլուխը բարձր եւ բարեձեւ մարմնով։ Ծխախոտը բերնին՝ դուրս կը նետուի ինքնաշարժէն, կը բարեւէ դռնապանին։ Բարապանապետը իսկոյն դահլիճ կ՚առաջնորդէ զինքը։ Հայ վէպի երգիչը սիրալիր կը տեսակցի Գաբրիէլ Արք.ի հետ եւ կը պատուասիրուի արժանաւորապէս։ Մեկնելէ առաջ, ան պարտք կը համարէ ուղղուիլ Մայր եկեղեցիի աջակողմի դուռը, ուր կը հանգչի 61-րդ յօդուածին ախոյեանը։ Անմիջապէս կը կանչէ Աթոռանիստ տաճարին երէցները, հոգեհանգիստ կատարել կու տայ Ներսէս Պատրիարքի դամբանին վրայ։ Ձեռնածալ ու երկիւղած՝ Ա. Ահարոնեան մինչեւ եաք կը հետեւի արարողութեան, կը վարձատրէ քահանաները ու հրաժեշտ կ՚առնէ։

Յարաբերութիւնները անգամ մը վերահաստատուած, արտասահմանէն անընդհատ նամակներ կը տեղան։ Օրինակի համար, Ա. Զօպանեան հարցում կ՚ուղղէ Պատրիարքարանին, թէ ովքե՞ր զոհ գացած են Մեծ Եղեռնին։ Գոհացում կը տրուի իր խնդրանքին։

Տօնական օրերուն առիթը կ՚ունենամ հանդիպելու Բերայի մատենադարարը։ Բարձր դասու տիկիններ եւ օրիորդներ հանդէս մը սարքած են որբերուն համար։ Պտուղ, զգեստ ու խաղալիք կը բաշխեն, մխիթարական խօսքեր կ՚ուղղեն դժբախտներուն։ Բոլորին դէմքին վրայ ուրախութիւնը կը ճառագայթէ։

Գործի վրայ են նաեւ պղտոր ջուրի մէջ ձուկ որսացողները.— Հ. Արամեանց, Ա. Մկրտիչեան եւ ընկերութիւն։ Առաջինը քանի մը հատոր գիրք կը գրէ ապացուցանելու համար թէ՝ ինք նախօրօք հրաժարած ըլլալով կուսակցութենէն՝ պատերազմական տարիները զինքը ան-

պատասխանատու նկատած էր Բէօսթէնճէի ժողովին մէջ մշակուած փաստղրական ծրագրին:

Ա. Մկրտիչեան կը սկսի իր կարգին թերթ հրատարակել: Եւ, ո՛վ հեգնութիւն, ի՞նչ կ՚ուզէք որ մկրտէ անունը... «Հայրենիք»: Չէ՞ որ լսած էր բարապանապետին, թէ հարկ եղած պարագային գոյնը կը փոխէ...: Դեռ աւելի տարօրինակը կայ: Կարծես թէ ինք «Աստուծոյ գառն» ըլլար, կը սկսի քար նետել... Ա. Սահակեանի վրայ: Վիպական ոճով մը կը պատմէ անոր անուանափոխութիւնը (Արթիւր Եսաեան), անձայրին լքումը չէջուած նաւակի մը մօտ, անշուշտ ծովամոյն եղած ըլլալը ցոյց տալու համար եւն., եւն.: Կը հրատարակէ ջարդի եւ աքսորի դրուագներ: Ասլանպէկցի Տ. Տաճատ քահանան հոն կը նկարագրէ, թէ ի՛նչպէս կամուրջին վրայ ձերբակալել տուած է Ալի Շուքրին՝ աջ բազուկը Նիկոմիդիոյ ջարդարար չէթէպաշի Իպրահիմին: Եւ որ աւելին՝ առաջին անգամ ըլլալով, թերթին մէջ ձրիաբար կը բանայ «կը փնտռուի»ներու սիւնակը: Ղարիպ ռէրտէրի մը խնդրանքին վրայ. կը յիշեմ, թէ օր մը պատրաստած եմ իր կորսուած ազգականներուն ցանկը, տարած յանձնած եմ լրատեսին, Պահչէ-Գափուի իր խմբագրատունը:

Բաւական հետաքրքրական թերթ մը, ազգային ճոխ լուրերով, գրական պատմուածքներով, համաշխարհային անցուդարձերու նկարագրութեամբ: Վերջապէս, փորձիչ լրագիր մը, ընթերցասէր պատանիի մը համար: Ճիշդ այս մեղքին համար, անգամ մը սաստիկ յանդիմանութիւն կրեցի ուսմկալարէ մը: Մարդը «Ժողովուրդի Ձայնը»ին վրայ հակած էր, երբ ակնոցէն վերցուց նայուածքը եւ նկատեց, որ «Հայրենիք» կը կարդամ, պոռթկաց.

— Տղա՛յ, խս մոլիկ ընել կ՚ուզե՞ս, շուտով թող աս թերթը ձառքէդ... վարնոց «հաֆիէ» մը, հայակեր իժ մըն է աս լրագիրը հանուզը, շատ մը մարդոց արունը մտած, շատ մը ընտանիքներ մոխիրի վրայ նստեցուցած: Խուրշիտ մը մինակ պէտք է, աս «հէրիֆ»ին հաշիւը մաքրելու համար: Տեսնե՛նք, ո՞վ պիտի ըլլայ աս իկիթը...

Անիրա՞ւ էր այդ յիսունինոց մարդը: Բնա՛ւ երբեք: Շատ չանցած, պոլսահայ մամուլը,— «Ազատամարտ», «Երկիր», «Նոր Կեանք», «Ժամանակ», «Վերջին Լուր» եւ Ռամկավար պաշտօնաթերթը — կը սկսի կրակ տեղալ լրատեսին վրայ: Դիմակազերծ կ՚ընեն իր գաւերը, մատնութիւնները, կատարած ձերբակալութիւնները, թէ՛ իբր մուխթար եւ թէ, մանաւանդ, իբր «Բըմը-Սխտսի»ի որսկան շուն: Երեսին կը

զարնեն ջուհերուն արիւնը, քանդուած օճախներուն մոխիրները։ Ա. Մկրտիչեան, ի վերջոյ, կը ստիպուի փակել թերթը։

Գալով Պէշիկթաշի քարոզիչին, ան ալ կարգը կը թողու եւ ճամբորդական անցագիր կը պատրաստէ ...։ Եւ օր մըն ալ այդ գեղադէմ վարդապետը, կիներու հիացման առարկան, կը տեսնեմ Պատրիարքարան, «փանսնէ» ակնոցը քթին, մօրուքի պզտիկ փնջիկով մը։ Ամօթխած՝ կը բարեւէ ինձ, ամուսնական թուղթերը կը հանէ ու ճամբայ կ'ելլէ դէպի Ամերիկա։ Հրանդ Ծ. վրդ. Յովսափեան խուսափեցաւ ահեղ դատաստանէն, որովհետեւ իր սխրագործութիւնները խօսքի սահմանէն անդին չէին անցած...

Զինադադարի շրջանին Երուսաղէմէն Պոլիս կը վերադառնար Մաղաքիա Արք. Օրմանեան։ Մէկ քանի անգամ առիթն ունեցայ տեսնելու զինք Պատրիարքարանի մէջ, Եղիշէ Արք. Դուրեանի ընկերակցութեամբ։ Երկու եկեղեցականները անբաժան էին իրարմէ։ Կը յիշեմ, թէ նոյնիսկ օր մը նամակ տարած եմ իրեն, Բերա, Թաքսիմի մօտակայ Ըթըր փողոցը։ Նախկին Պատրիարքը՝ առաջին անգամ մուտք գործեց Երրորդութեան եկեղեցին, առան ի ձեռին։ Եղիշէ Արք., այն օրուան ժամարարը, յուզուած շեշտերով իմաստալից քարոզ մը խօսեցաւ։ Մաղաքիա Արք. շատ զգածուեցաւ բանաստեղծ եկեղեցականին եղբայրական արտայայտութիւններէն։ Արարողութեան վախճանին՝ տաճարին ամբողջ ժողովուրդը հերթի սպասեց, նախկին Պատրիարքին ձեռքը համբուրելու համար։

Բժիշկները արգիլած էին իրեն խօսիլ։ Նախկին Պատրիարքը չ'անսար անոնց խորհուրդին. կիրակի մը պատարագի կ'երթայ Գատը գիւղի եկեղեցին։ Քարոզի միջոցին կաթուածահար կ'ըլլայ եւ խորանին վրայ կը փռուի։ Յուղարկաւորութիւնը կը կատարուի Բերայի Ս. Երրորդութեան եկեղեցին։ Դագաղին սնարին առջեւ պատնէշ կանգնուած է։ Ներքին մասը վերապահուած է օտարներուն, որովհետեւ Մաղաքիա Արք. մեծ համբաւ կը վայլէր եւրոպական շրջանակներուն մէջ։ Ժամերգութիւնը հազիւ սկսած՝ տաճարը լեփ-լեցուն է։ Բարեպաշտ հասարակութիւնը արժանաւորապէս պատուեց այս բազմահմուտ եկեղեցականը, որ առանց այդ անակնկալ մահուան, ամենայն հաւանականութեամբ, իբր թեկնածու պատրիարքութեան, կոչուած էր վերստին մեծ դեր խաղալու պոլսահայ կեանքին մէջ։

Պատրիարքարանի մէջ կը հանդիպիմ նաեւ Ղեւոնդ եպս. Դուրեանի։ Մի քանի անգամ նամակ ալ տարած եմ իր տունը, Հիսար-Տիպի,

Մինասեան վարժարանին մօտ։ Դեռ առաջին պահէն, դասը, ամբարտաւան ու «ֆանֆարօն» եկեղեցականի մը տպաւորութիւնը թողած է վրաս։ Պալքանեան պատերազմին հազիւ ճողոպրած պուլկար սուիններէն, իբր երեւելի «Թրքօֆիլ», հետագային Դաշնակցական գործիչ Արգումանի միջոցաւ կ'ազատի Թուրքերու ձեռքը մատնուելէ...։ Բոլոր քարոզներն ալ ուսուցիկ, բոժոժաւոր ու ճարպոտ էին, իրե՛ն պէս։ Իզմիրի հայերուն ծանօթ են իր էնթրիկները՝ Զօր. Թորգոմի բանակը ցրուելու, ժողովուրդին ինքնապաշտպանութիւնը ջլատելու համար։ Հետագային Աթէնքէն կ'անցնի Լոնտոն, ուր Կիւլպէնկեան չ'ընդունիր իր եկեղեցին...։ Ասոր վրայ, նոր մատուռ մը կը բանայ։ Մանչեսթըրէն ճամբայ կ'ելնայ դէպի Ամերիկա...

Հայրս, որ ժամանակէ մը ի վեր Ֆաթիհ-Շիշլի գծին հանրակառքը կը վարէր, կը վերադառնայ իր պաշտօնին գլուխը, իսկ ես կը մտնեմ Կեդրոնական վարժարան։ Բերայէն Պատրիարքարանի թաղը կը փոխադրուինք։

Յոյն բանակը արդէն իսկ գրաւած Իզմիրը, անգլիական մարտանաւերու աջակցութեամբ, յառաջ կը խաղայ դէպի Էնկիւրի։ Ոչ Սուլթան Վահիտէտտինի համակերպութիւնը, ոչ ալ Փոքր Ասիոյ պարտութիւնը կարգ մը Թուրքեր կլլելու տրամադիր կը թուին։ Շաբաթ օր մը, Սուլթան Ահմէտի հրապարակէն անցած միջոցիս, ականատես կ'ըլլամ Թուրքերու սարքած աննախընթաց միթինկի մը, համալսարանի անօրէն Համտուլլահ Սուպհիի նախագահութեամբ։ Շրջակայ փողոցները կը յորդին բազմութեամբ։ Պոլսոյ բոլոր թաղերէն մէկ միլիոն մարդ հաւաքուած էր այնտեղ։ Խօսք կ'առնեն Տօքթ. Ադնան, Խալիտէ Էտիպ Հանըմ եւ Աղա Օղլու Ահմէտ։ Այդ օրն է որ կորիզը կը դրուի ազգայ Քեմալականութեան...

Այս ազգայնութեան հակառակորդները չեն պակսիր։ Համաձայն Տամատ Ֆերիտի դահլիճին վարած քաղաքականութեան, անոնք բուռն պայքար կը բանան Անատոլու անցած «էֆէ»ներուն դէմ։ Մասնաւորապէս «Ալեմտար», Միհրան Էֆ.ի «Սապահ»ը եւ Ալի Քեմալի «Փէյամը-Սապահ»ը։ Այս վերջինը կը գրէ.— «Եթէ Մուսթաֆա Քեմալ յաջողի պուտ մը խեր բերել ազգին, ես գլուխս կը կտրեմ»...։ Շէյխ-Իւլ-Իսլամը «Ֆէթվա» կը հրատարակէ ընդդէմ ազգայ գլխաւորին։ Արեւմտեան թերթերու թղթակիցներ «Աւազակապետ» կ'որակեն Մ. Քեմալը, կը նկարագրեն իր ցոփ կեանքը այլացեղ պերճաղիճներու հետ։ Մարտ ամսոյն մէջ, Քեմալի մարդիկը կ'աշխատին ըմբոստութիւն յա-

բուցանել Պոլսոյ մէջ, բայց Դաշնակից ոստիկանութիւնը կ՚իմանայ եւ դաժան միջոցներ ձեռք կ՚առնէ։ Թուրք զօրանոցները 15-ի գիշերը կը պաշարէ, մաս մը զօրքեր կը պատժէ, խորտընկէցներ կը գնդակէ կարեւոր թաղերուն գլուխը։ Պաշարման վիճակը կը յայտարարուի ամբողջ Պոլսոյ մէջ։ Բոլոր թերթերը սպիտակ դուրս կուգան...։ Միջդաշնակցային հրամանատարութեան զեկոյցը մահապատիժ կը սպառնայ անսաստողներուն։ Յաջորդ օր դպրոց չենք երթար։

Զաւէն Սրբ.ի աքսորէ վերադարձը անսովոր եռուզեռ կը ստեղծէ։ Վարժարաններու աշակերտներ խումբ-խումբ ընդ առաջ կ՚երթան Հալածական Պատրիարքին։ Բերայի Հանրային պարտէզին մէջ, ի Նպաստ Հայ բանակին, կը սարքուի այնպիսի աննախընթաց հանդէս մը, որ անմոռանալի պիտի մնայ պոլսահայոց յիշողութեան մէջ։ Զաւէն Սրբ., նահատակ ձեռնասուններուն յիշատակը յաւերժացնելու համար, նորընծայացուները արտասուալից կը մկրտէ անոնց անուններով։ Թաղէ թաղ կը շրջի «Սերմնցանի Օր»ուան առթիւ։ Յովհան Ծ. վրդ. Կարապետեան*), նմանապէս աքսորէ վերադարձած, ողի ի բուն կ՚աջակցի Պատրիարքին։ Կէտիկ-Փաշայի եկեղեցին իր առած մէկ քարոզը, որ իբր բնաբան ունէր Եզեկիէլի «Փիւնիկներ պիտի ծնին աճիններու շեղջակոյտերէն», ժողովուրդին աչքերէն արցունքներ կը ժայթքեցնէ։ Ժամուորները լիաբուռն կը հատուցանեն իրենց պարտքը հայրենիքին։

Խանդավառութիւնը աննկարագրելի է։ Պոլսոյ բոլոր թաղերուն մէջ, յաճախ հանդէսներ, բանախօսութիւններ եւ դաշտահանդէսներ կը սարքուին։ Զորս ծագերէն մայրաքաղաք կը թափին ականաւոր գործիչներ։ Դաշնակցականները ունին Ա. Խատիսեանը, Շ. Միսաքեանը, Ս. Վրացեանը, Ա. Միքայէլեանը եւն.։ Հնչակեանները՝ Ս. Տահէնը, Մ. Զադիկեանը, Ս. Քարեանը եւ Ժ. Միրզախանեանը։ Ռամկավար-Ազատականները՝ Գ. Փափազեանը, Լ. Մկրտիչեանը, Յ. Գույումճեանը, Վ. Թէքէեանը, Վ. Տահրիմանը, Հրաչ Երուանդը եւ Ա. Ճիմպլիշեանը։ Մայր եկեղեցիի մատուռը հանդիսասրահի կը վերածուի։ Դեռ նոր արձակուած բանտէն, «Յառաջ»ի խմբագրապետը հոն կուգայ, նորակերտ Հայաստանի մասին բանախօսելու համար։ Դէպի Ռոտոսթօ

---

*) Այս զարգացած ու կրակոտ վարդապետը, բողոքական պատուելիի մը որդին, պահ մը կը վարէ Իզմիրի առաջնորդութիւնը, բայց անկարող աւելի երկար տոկալու կուսակրօնի զրկանքներուն՝ կը թողու կարգը եւ կ՚անցնի Ամերիկա, իբր աւետարանական։

նուայն ուխտագնացութիւն մը կը կազմակերպուի։ Յոյն եւ հայ եղբայրակցութեան ցոյցերը չնթալից հանգամանք կը ստանան։ Երաժըշտասէր երիտասարդներ զանազան թաղերու մէջ կը կազմեն ֆանֆառի խումբեր։ Կէտիկ-Փաշան կ'ունենայ «Քնար»ը, Եէնի-Գաբուն՝ «Նոր Այգ»ը, Սամաթիան՝ «Մասիս»ը, Սկիւտարը՝ «Ռաֆֆի»ն, որոնք յունական նուագախումբերու հետ փողոցները կըթնդացնեն ռազմերգերով։

Եւ որ լաւագոյն է, Հայաստանի կառավարութիւնը Պոլիս կը ղրկէ դերասան Յ. Սեւումեանը, պետական թատրոնին կորիզը կազմելու համար։ Կարճ ժամանակի ընթացքին՝ տաղանդաւոր դերասանը կը յաջողի մէջտեղ բերել աքանչելի խումբ մը, որ ամենայն իրաւամբ կարող էր մրցիլ եւրոպական թատերախումբերու հետ։ Աւա՜ղ, Յ. Սեւումեան շատ քիչ կը մնայ պաշտօնի վրայ. անողոք հիւծախտը անկողին կը նետէ զինքը։ Տոքթ. Վ. Թորգոմեան, տիկ. Մ. Սուրաբեան եւ գրագիտուհի Զ. Գալէմքեարեան սնարին վրայ աչալուրջ կը հսկեն։ Բոլոր գուրգուրոտ խնամքները զուր կ'անցնին։ Տարաբախտ վարպետը, որ հազիւ քանի մը շաբաթ առաջ «Հրաժեշտը» արտասանած էր բեմի վրայ, դեռ թատերական ազդերը չպատռուած հանրային վայրերէն, աչքերը կը փակէ յաւիտենապէս, Մեծ Կղզիի Կարմիր Խաչի ապաքինարանին մէջ։ Պոլսահայ հասարակութիւնը փառաշուք յուղարկաւորութիւն մը կը կատարէ՝ մեծանուն արուեստագէտին։ Եկեղեցիի շրջափակին մէջ կը խօսին Ա. Մկրեան, Շ. Մխաքեան եւ Գ. Կաւլարենց։ «Արուեստի Տուն» անդամները ուսամբարձ կառք կը տանին դագաղը։ Հելլէն դեսպանատան առջեւ զինուորական պատիւներ կ'ընծայուին իրեն։ Գերեզմանատան մէջ «Հուսկ Բանք»ը կ'արտասանէ Ամատունի վարդապետ։ Քանի մը ամիս կը հանգչի Շիշլիի գերեզմանատունը, մինչեւ ժամանումը տիկ. Լիւսիի, որ իր սիրեցեալ ամուսնին մարմինը կը փոխադրէ հնամեայ Գողթանի գաւառը, զոր այնքան յափշտակութեամբ երազած էր վաղամեռիկ դերասանը։

Հետզհետէ Կովկասէն Պոլիս կը հասնին Վ. Փափազեան, Յ. Աբէլեան, Գ. Աւետեան, Յ. Ղազարեան, Յ. Զարիֆեան եւ Ա. Շահխաթունի։ Գում-Գաբուի մէջ կը կազմուի «Արեւելեան Թատերախում»ը․— Մ. Հայկազն, Կ. Խաչիկեան, Ա. Գմբէթեան, Գ. Բարխլոյեան, Գ. Աւճեան, Վ. Մազմանեան, Վահրամ եւն.։ Քաղկեդոնի մէջ՝ «Իսկիւտարի Տրամաթիք Թատերախումբ»ը․— Օրք. Ցոլինէ եւ Սոնա Ղարիպ, պրնք. Յ. Լաթիֆեան, Խ. Փափազեան, Ն. Պիչաք, Ա. Սրաֆեան, Տ.

Պողպատ, Գ. Վահան են.: «Պոլսահայ Տրամաթիք»ին մաս կը կազմեն Տիկ. Է. Գոլան, Ա. Զարիֆեան, Մ. Սուրաբեան, Ա. Տերուան, Ս. Ալեքսանեան, Բնար՝ օրք. Ե. Աճէմեան, Լ. Թուքաթլեան: Ե. Զափրաստ, Ն. Հրաչեայ, Տ. Նշանեան, Մ. Ջանան, Ծ. Սարեան, Ն. Պէշիկթաշլեան, Ս. Սուրաբեան, Ե. Թոլայեան, Հ. Ստեփանեան, Վ. Զկնունի, Ս. Պալայան, Ե. Ուլլիկեան, Վ. Պաղտասարեան, Ա. Մատթեանց եւ Ս. Մաքսուտ: Խումբը շաբաթը երեք ներկայացում կու տայ կանոնաւորաբար, «Վարիէթէ» եւ «Փըթի-Շան»ի թատրոններուն մէջ (հինգշաբթի, կիրակի ցերեկ եւ գիշեր): Կը բեմադրուին՝ դասական խաղերէն «Թալաւոր», «Արծուիկը», «Դերասան Քին», «Յո՞ Երթաս», «Ուրիէլ Ակոսթա», «Բուրրատօ», «Տրիլպի», «Օթէլլօ», «Համլէթ», «Արքայ Լիր», «Լէյտի Մակպեթ», «Թայֆուն», «Բամպլլապարդ Տիկինը», «Ֆանֆան եւ Քլարին», «Մադամ Մոնկոտէն», «Սան-Ժէն», «Աստուած, Մարդ, Սատանայ» են.: Ազգային-պատմական խաղերէն՝ «Նամուս», «Զար Ոդի», «Պատուի Համար», «Փրկանքը», «Նոր Պսակ», «Կարմիր Ժամուց», «Վարժապետին Աղջիկը», «Վարդանանց»ը, «Արցունքի Հովիտը», «Հին Աստուածներ»ը են.: Իսկ Տիկ. Էլիզ Գոլան Փարիզէն իր հետ կը բերէ «Մոսեսն» խաղացանկը.— «Բոցը», «Մըրրիկը», «Սամսոն», «Խամաճիկները», «Յիմար Կոյսը», «Հարսանեկան Քայլերգը», «Խորտակուած Թեւերը», «Սէրը կը հսկէ», «Դարբնոցապետը», «Փախան Կ՚ուզեմ» են.: Թատերախումբը մեծ շուքով կը տօնէ Պ. Դուրեանի մահուան յիսնամեակը ու Մոլիէրի հինգ հարիւր ամեակը: Սուրաբեան ամոլը մերթ ընդ մերթ օփերէթներ կը սարքէ Ղազարեանի հետ: Խումբէն կը հեռանան Վ. Զկնունի, Ն. Պէշիկթաշլեան, Պ. Պաղտասարեան եւ Հ. Ստեփանեան, միանալու համար Ա. Աժտերեանի հետ Հրանոյշ եւ Վարդիթեր Ֆէլէկեան քոյրերուն, որոնք ներկայացումներ կուտան Շահզատէ-Պաշիի «Շարք» թատրոնը: Յիշատակութեան արժանի է նաեւ Վ. Շահինեանի խումբը, որ կը բաղկանար էր ընտանիքի անդամներէն,— Պերճ, Նուպար, Լեւոն եւ Հորթանս — ինչպէս նաեւ օրք. Պէաթրիսէ, Ասաքելեանէ, պրնք. Պալթազարէ, Բրէմ-Սիմոնէ, Պապայեանէ ու բազմավաստակ Գ. Զօպանեանէ: Ըստ իր ծրագրին՝ «Պոլսահայ Տրամաթիք Թատերախումբ»ը Փարիզ կը ղրկէ երկու խոստմնալից ուժեր՝ Մ. Ջանան եւ Ծ. Սարեան:

1920-ի Մայիս 28-ը կը տօնուի արտասովոր հանդիսաւորութեամբ: Հայաստանի հիւպատոս Ա. Թահթաճեան ներկայ կը գտնուի Մայր Եկեղեցիի գոհաբանական արարողութեանց: Յետոյ, Պատրիարքարանի

դահլիճին մէջ, ան կ'ընդունի ազգայիններու եւ օտար հիւրերու շնորհաւորութիւնները: Կէսօրէն ետք, «Վարիէթէ»ի թատրոնին մէջ, Վահրամ Փափազեան կը խաղայ «Համլէթ»ը, «Տպարանական Բանուորներու Միութեան» հրաւէրով: Իսկ գիշերը՝ Աթոռանիստ եկեղեցին պարտէզը, շլացուցիչ խրախճանքներ եւ ջահավառութիւններ կը կատարուին:

Պոլսոյ ժողովուրդը չի մոռնար նաեւ իր նահատակները: Յաջորդաբար կը կազմակերպէ Ապրիլ 24-ի եւ Արարայի սգահանդէսները: Ուխտի կ'երթայ Հնչակեան քսան զոհերու գերեզմանատեղին: Թօփ-Գափուի եկեղեցին կը պատարագէ նոյն ինքն Հաղորդութիւն տաւող Յեքահանան, որ ամբողջ արարողութեան ընթացքին կը հեծկլտայ: Յետոյ, բազմութիւնը կ'ուղղուի Թաղին գերեզմանատունը, որուն դուրսի կողմը, քառակուսի փոսի մը մէջ, կը հանգչին քսան մարտիրոսներու նշխարները: Յուզիչ ճառեր կը խօսուին: Հնչակեան բանախօս մը կը յայտնէ զոհերէն մէկուն վերջին բաղձանքը՝ «բոլորը միասին թաղել»: Ներկաները կը փղձկին:

Հաշուեյարդարի շրջան մը կը բացուի: Մուամէր ինքնաբերաբար կը սատկի: Իսկ վրիժառու գնդակներէն հետզհետէ կ'իյնան Սայիտ Հալիմ (Հռոմ), Թալէաթ, Ճեմալ Ազմի եւ Պէհաէտտին Շաքիր (Պերլին), Վահէ Իհսան (Թաւրա-Պաշի), Ճեմալ փաշա (Թիֆլիզ), Էնվէր (Պուխարա), Պէհպուտ Խան Ճիվանշիր (Բերա-Փալաս): Պաքուի ջարդարարին սպանութեան առթիւ, շնթալից դատավարութիւն մը կը սարքուի, որու ընթացքին խնդրոյ առարկայ կ'ըլլան հայկական զարհուրանքները: Վկայութեան կ'երթան Պոլսոյ հայ մտաւորականները: Հ. Խոսրովեանի պաշտպանողական ճառը կը յուզէ անգլիացի դատաւորները: Մ. Թորլաքեան անպարտ կ'արձակուի:

Միւս կողմէ, քիւրտ Մուսթաֆա փաշայի պատերազմական ատեանը բարեբար մաքրագործման մը կը ձեռնարկէ: Կախաղանի կը դատապարտէ նահանգի մը կառավարիչը՝ Պողազլեանի գայմագամ Քեմալը, տեղւոյն երեսփոխանը եւ ոստիկան զօրաց հրամանատարը: Մահապարտները իսկոյն կը գործադրուին Պէյազիտի հրապարակը:

Իրիկուն մը հօրմէս կ'իմանամ, թէ Արամեանցը խփած են: Դեռ շաբաթ մը առաջ տեսած էի զինքը, երբ «Պոմպէ»ն գլխին եւ կուրծքը դուրս ցցած՝ կը շրջէր Պէյազիտի հրապարակին վրայ, այսինքն՝ ճիշդ այն տեղուանքը, ուր իր ընկերներէն քսան հոգի կառափնատ բարձրացած էին... Ահաբեկիչը Հնչակեան գործիչին անունը կուտայ, երբ այս

վերջինը կը դառնայ, գնդակը ճակտին կ՚ուղղէ: Յետոյ, վրան կը ծռի եւ հեգնաբար կ՚ըսէ. «Ի՞նչպէս ես հիմա, Արամեանց էֆէնտի»: Վրայ կը հասնի կինը, դիակին վրայ կ՚իյնայ, անէծքներ ու սպառնալիքներ կը տեղացնէ անծանօթ սպաննիչի հասցէին: Հոս, Փարիզի մէջ, վերջը, իր մեղսակիցէն կը լսէ, թէ ահաբեկիչը նոյն ինքն զոհերէն մէկուն զարմիկն է, որ մատնիչը սպաննելէ ետք, զէնքը իր ձեռքի դոյլին մէջ նետած եւ կծկած է Գատրկայի ուղղութեամբ...: Այսպէս մեռաւ Համայեակ Արամեանցը — Մեսիօ տը Շուստ:

Հապա բուն պատասխանատո՞ւն՝ Ա. Սահակեանը: Այս նուրբ, ակնոցաւոր երիտասարդը, հայ պարկեշտ մտաւորականի մը տպաւորութիւնը կը թողուր, այլ սակայն, ճիւաղային հոգի մը կը կրէր: Կիլիկիոյ կայարանին մէջ, Զէյթունցի մատնիչ Կարապետի ահաբեկումէն ետք, հերթը իրեն կուգար: Կը բռնեն, կը խոշտանգեն, քիթ-մռութը կը ջարդեն այդ անհոգի, անօրէն արարածին: Մատնիչը վատօրէն ոտքերնին կը լիզէ, լալահառաջ կ՚աղաչէ, կը պաղատի, խոստումներ կը շռայլէ: Ի զո՜ւր: Ձիու մը պոչին կը կապեն, կը վազցնեն քաղաքին մէջ, սրածայր քարերուն վրայ կը ջախջախեն դաւաճանը: Յետոյ, կը վերցնեն, շան մը պէս քաշքշելէն, փոսի մը մէջ կը գլորեն: Այսպէս կը վերջացնէ իր կեանքը Արշաւիր, այլ անուամբ Արթիւր Եսաեան, որ պնակ մը ոսպի համար քանի հոգիի գլուխը վառած էր:

Ինչ կը վերաբերի Արթին Մկրտիչեանի, ան ալ պատուհանին առջեւ նարտ խաղացած միջոցին, ահաբեկիչը վարէն նշան կ՚առնէ...: Գնդակը կ՚անցնի կուրծքի վանդակին երկու կողմերէն: Անմիջապէս հիւանդանոց կը փոխադրուի: Ճիշդ երեք շաբաթ, տքալէն, ոռնալէն, բառաչելէն, էշերու արքայութիւնը կ՚երթայ «Բրմը-Սխալ»ի այդ դժպհի գործակալը, որ հայագէտ Մէհմէտ Սիւրէյա պէյէն աւելի անխիղճ գտնուած էր իր ազգակիցներուն հանդէպ, այլ, մանաւանդ, ամբողջ մտաւորականներու ցանկն ու հասցէները ներկայացուցած էր Թրքական կառավարութեան...

Անգլիացիք ալ դաժան միջոցներ ձեռք կ՚առնեն: Յեղակարծօրէն կը ձերբակալեն Իթթիհատի պարագլուխները՝ Շիւքրի, Ռէուֆ, Ճանպոլաթ, Ռահմի, Գարա-Քեմալ, Հիւսէյին Ճահիտ, Տօքթ. Նազըմ, Ճավիտ, Ֆէթհի պէյ եւն., կը բանտարկեն Արապեան խանին մէջ, յետոյ Մալթա կը քշեն սուինաւոր ոստիկաններով: Տարիներ վերջ, անոնցմէ մէկուն յուշերէն միայն կ՚իմանանք, թէ ի՜նչ տեսակ նենգամիտ միջոցներ ի գործ դրած են թղթակցելու, դրամ ստանալու եւ դա–

ւեր լարելու համար Համաձայնականներուն դէմ: Հարկ կա՞յ ըսելու, թէ անոնք շուտով ազատ արձակուեցան Մ. Քեմալի պահանջումով եւ գացին Էնկիւրի, միանալու իրենց ազատարարին. որ հետագային անոնցմէ շատերուն մահու հրեշտակը պիտի դառնար...

Այս բոլորին մէջ ամենէն ճարպիկ կը փրթի Հիտայէթը: Մահմետական կրօնքը ընդունած այս նախկին կաթոլիկ վարդապետը — Յարութիւն — ազատ կ'արձակուի միայն... Էնվէր փաշան ձերբակալելու յանձնառութեամբ: Զեչստ երեսներով այս վարնոց լրտեսը, որ գաւառի եւ աշխարհիկ լեզուներուն չափ սահուն կե՛րպով կը խօսէր Ոսկեդարու բարբառը, իրական պատուհաս մը կը դառնայ Պոլսոյ մէջ, բայց, մանաւանդ, Կովկասի հայութեան գլխուն, Կարսի անկման դըժբախտ օրերուն: Եւ մինչ իր արբանեակներէն Արմենակ Փանթիկեան Թոքախտահար կը մեռնի, ինք դեռ ողջ է եւ կը գործէ Էնկիւրիի մէջ, ի հաշիւ Քեմալականութեան...

Անգլիական իշխանութիւնը դեռ աւելին կ'ընէ: Դաշնակցական պաշտօնաթերթին մօտակայ, «Օթէլ Քրոքըր»ի մէջ կը հաստատէ զինուորական ատեան մը, որ կը զբաղի ոճրահաւաք գործով, ջարդարարներու դատավարութեամբ եւ հայկական կորուստներու պատասխանատուութեանց ճշդումով: Վկայութեան կը կանչուին ազգային գործիչներ, առաջնորդներ եւ առեւտրականներ: Ատեանը իր տրամադրութեան տակ ունի հայ փէտայիներ, զինուած ոտից գլուխ, որոնք կասկածելի Թուրք տուներէն որբեր ու կիներ կը հաւաքեն:

Ահա, այս ատեանէն կը հրաւիրուի Գնել եպս. Գալէմքեարեան, որ կը խուսափի ձեռքի պալարը պատրուակ բռնելով...: Պատահաբար կարդացած եմ այդ նամակը, որ յիշեալ անհեթեթ պատճառաբանութիւնը կը բովանդակէր: Սեբաստացիները, իբր իրենց նահանգին նախկին առաջնորդը, պարտ էին, անշուշտ, կանչելու այս եպիսկոպոսը, նահատակներու հոգեհանգիստին համար: Եւ, սակայն, անոնք Յովհան վարդապետը կը հրաւիրեն Ղալաթիոյ եկեղեցին, այլ, մանաւանդ, կը սկսին սարսափելի պայքար մը Գնել եպս.ի դէմ, Ե. Տէր Անդրէասեանի թերթին էջերէն — «Նոր Կեանք»: Է՛հ, երբ ամենաբարեմիտ Թուրքն իսկ չէր գթար հայոց, Մուամէրի պէս արիւնկզակ վայլ մը չէ որ պիտի խնայէր անհաւատ «Պաշ Փափազ»ի մը: Ատոր տակը անպայման բան մը կենալու էր...: Եպիսկոպոսը խոհական լռութիւն մը պահեց: Առիթն ունեցած եմ ճանչնալու այս եկեղեցականն ալ, երբ Զինադադարի շրջանին պահ մը կը վարէր պատրիարքական փոխանորդի

պաշտօնը: Գձուձ էր, կասկածոտ եւ նըրբակըրկիտ: Հիանալի Ֆրանսերէն գիտէր: Ուշադիր կը զննէր բաները ամենայետին վանկը: Անուշ ձայն ունէր, հնչուն եւ կշռոյթաւոր: Լաւ քարոզ կը խօսէր: Զափազանց կը վախնար ահարեկումէ: Մանուկ տղան — Պատրիարքարանի բարապանապետը — հարկադրուած էր իրեն ընկերանալու Պայայկա, նոյնիսկ հանրակառքին մէջ, մինչեւ տուն առաջնորդելու համար զինքը: Ապացոյց մըն ալ այս իր յանցապարտութեան:

Պարապոյ ժամերուս երբեմն Պատրիարքարան կը հանդիպիմ: Միշտ նոյն եռուզեռը: Որբեր, որբուհիներ, գաղթականներ: Բարեբախտաբար, կազմուած է Ամալը–Մէճլիսի խնամատարական մարմինը, որ կը վարէ Բ. Կէօզիւպէօյիւքեան: Պոնտացի կին մը աղեկտուր «Փաստէօսեան Հաստատութիւն» մը կ'ուզէ, շուներէն խածուած իր մանչուկը դարմանելու համար: Գեղանի օրիորդ մը, փրկըւած Ֆրանսացի սպայի մը կողմէ, կուգայ իր ամուսնական թուղթերը ընել...: Թուրք զինուորական մը լաչակաւոր հայուհի մը կը բերէ Պատրիարքարան: Օրիորդը կը յանձնուի հանգուցեալ Գրիգոր աղայի, — այդ սեւապեխ բարապանին, որ մինչեւ Գոնիա գացած էր Դաշնակցական ըլլալու մեղքը քաւելու համար — որպէսզի Խնամատարութեան տանի զայն: Հայուհին ճամբան կը փախչի եւ կը վերադառնայ զինուորականին մօտ: Նոյն շրջանին՝ Պատր. փոխանորդի պաշտօնին վերադարձած էր Երուանդ Ծ. վրդ. Փերտահճեան, այդ համեստ, բարի եւ վեհոգի եկեղեցականը: Անմիջապէս որ կ'իմանայ եղելութիւնը, կը հրամայէ անգլիացւոց սպասարկութեան տակ գտնուող հայդուկի մը երթալ բերել աղջիկը: Հայորդին կը լարէ վեցհարուածեանը եւ դուրս կը թռչի: Ժամը չլրացած՝ օրիորդը Պատրիարքարանն է արդէն: Երուանդ վարդապետ շառաչուն ապտակ մը կ'իջեցնէ անոր երեսին, կը պոռայ, կը ճչայ շնչատ ձայնով: Այդ պզպաշէր եկեղեցականին մտքին մէջ չի սեղմուիր, որ հայ օրիորդ մը Թուրքերուն ձեռքէն փրկուելէ վերջ, կարող է դարձեալ անոնց մօտ վերադառնալ...: Յետոյ, հրաման կ'ընէ, որ վարի նկուղը բանտարկեն: Ականջը խօսի «ԶՈՄ»ի տղոց, որոնք «Տրապիզոնցի Անթառամ»ի դատախօսութեան առթիւ, աւելի յախուռն տեսակէտներ կը յայտնէին կրքոտ կերպով...

Պոլիս կրկին մեծ խանդավառութեան մէջ է: Անկախութեան փոխառութեան ազդերը կը զարդարեն հանրային վայրերը: Ազդանշանը կուտայ Ա. Խատիսեան, Երրորդութեան եկեղեցին: Եւ ահա, Ռամկավար եւ Դաշնակցական գործիչներ թաղէ թաղ կը շրջին, փոխականոի

համար։ Հ. Երուանդ եւ Վ. Շահրիման ինքզինքնին կը գերազանցեն։ Հայրենասիրական վսեմ ժեստեր չեն պակսիր։ Հայ կիներ կուտան իրենց զոհարեղէնները, Թորգոմ եպս.՝ իր մատանին, ժամացոյցի գործարանատէր Ս. Սարգիսոֆ եւ Դանիէլ եպս. Յակոբեան՝ իրենց ամբողջ ունեցածը։ «Տիկնանց Միութեան» անդամուհիները հանդէսներ կը սարքեն, քաղաքապաշտութեան կը ձեռնարկեն, տունէ տուն դրամ, ուտելիք եւ զգեստ կը հաւաքեն հայ որբերուն, «ճակատի պողպատում»ին համար։

Եւ այս բոլոր հայրենաշէն գործունէութեանց դիմաց, ահա Հաճի Մարութէն, որ կը մահանայ Սերպիա, երկաթուղիի արկածի մը ընթացքին։ «Գաղթականաց Օգնութեան Մարմնին» պանձապահը ինքն է, իր ստորագրութիւնները կը կրեն ընկալագրերը, բայց սանթիմ մը տուած չէ ազգին...։ Յուղարկաւորութեան օրը, Բերայի Երրորդութեան եկեղեցին ծովածաւալ բազմութիւն կայ, որու մէջ մեծ թիւ մը կը կազմեն օտար առեւտրականներ։ Խումբ մը տաքգլուխ երիտասարդներ, իբր «ազգային տուրք», խոշոր գումար մը կը պահանջեն մեռեալին եղբօրմէն, որ կը մերժէ բացարձակապէս։ Ասոր վրայ հարա-հուրա մըն է կը փրթի շրջափակին մէջ։ Զաւէն Արք. ի զուր կը փորձէ հանդարտացնել կրակ կտրած ամբոխը։ Թաթպան ի ձեռին՝ Քաղաք. Ժողովի ատենապետ Ս. Ֆէսճեան, իր կարգին կը ջանայ կարգի բերել զանոնք։ Ո՞վ է լսողը։ Կրակուրոց երիտասարդ մը, պատուհանին առջեւ կը կանգնի եւ կը պոռայ հեւասպառ.— «Մինչեւ որ միլիոն մը չտայ ազգին, չպիտի թաղենք այդ տաճիկ շունը»։ Եւ ահա, քանի մը գերագրգռուած հայորդիներ կը խոյանան տաճարէն ներս, ծաղկեպսակները դէն կը շպրտեն ու գինկէ դագաղը բարձրացուցած՝ ջրհան մեքենայի մը պէս կը վազցնեն դէպի դուրսը, ակռաներուն մէջէն մռնչելով. «Դէպի ճամփ՜, դէպի ճամփ՜»...։ Մինչ պահպանողական ազգայիններ կը փակեն ժամուն երկաթեայ դռները «Ամօ՜թ է, ամօ՜թ է» պոռալով։ Մատենադարանին ապակիները խորտակուած են, յուղարկաւորներուն մեծ մասը փախուստ տուած...։ Զաւէն Պատրիարք տխրօրէն կ'որոճայ բանկալը։ Անգլիացի ոստիկաններ կուգան, դէն ի ձեռին, հայհոյելէն, բայց չեն կրնար հանդարտեցնել տաքգլուխները։ Վերջապէս, դագաղը նկուղ կ'իջեցուի։ Յուղարկաւորութիւնը այն օրը չի կատարուիր, այլ քանի մը ամիս վերջ, ակնկալուածէն շատ պակաս գումարով մը։ Մեռեալին եղբայր Ե. Իբրանոսեան իր հերթին շուտով երկնաքաղաքացի կը դառնայ։

Դժբախտաբար, այս ոգեւորութիւնը երկար չի տեւեր: Յաղթական Մայխեան ապստամբութենէն, Հայաստան այս անգամ կը պարտաւորուի դէմ դնել Թրքական գրոհին, որ ըստ Մ. Քեմալի ճառին «պատժարկում մըն էր ընդդէմ հայոց շահատակութիւններուն»: 1921ի հոկտ. 1ին, Պոլսոյ թերթերուն մէջ կը կարդանք զօր. Սեպուհի հեռագիրը.— «Հայաստանի բանալին՝ Կարսը, վտանգի տակ է. կոչ եմ անում 18–30 տարեկանը աճապարէ զէնքով, մանգաղով, գերանդիով Կարսն ու Հայաստանը փրկելու: Եթէ տուինք Կարսը, կուտանք Հայաստանը եւ կը լինի մեր գերեզմանը: Աճապարեցէ՛ք, քանի ուշ չէ»: Եւ կը պատահի անխուսափելին: Հայ մանուկ հանրապետութիւնը, արիւնաքամ պատերազմներէն, շրջապատուած ներքին եւ արտաքին դաւերով, անշուշտ, չի կրնար երկար տոկալ Թուրք եւ ռուս ճնշումին, վերջապէս, կը բռնադատուի կնքել հաշտութեան դաշնագիր Գարա-Պէքիրի հետ: Օր մըն ալ կը լսենք, թէ կառավարութեան գլուխ անցած է Ս. Վրացեանը, որ «իբր ռուսասէր ճանչցուած է Մոսկուայէն»: Ի զո՛ւր: Նորակազմ դահլիճը կը հարկադրուի պոլշեւիկներուն զիջիլ իշխանութիւնը, հայ բնակչութիւնը Փիզիքապէս բնաջնջումէ փրկելու համար: Մոսկուան չի յարգեր իր խոստումները: Հալածանք, կողոպուտ եւ տապարահարում, մինչեւ որ ժողովուրդին համբերութիւնը կը սպառի եւ կը սարքէ փետրուար 18–ի ընդվզումը...

Շատ չանցած՝ վրայ կը հասնի նաեւ Հաճնոյ անկումը: Ընդհանուր յուսաբեկութիւն պոլսահայութեան դէմքին վրայ: Եկեղեցիները կը փակուին ի նշան սուգի եւ բողոքի: 1922–ի գարունն ենք արդէն: Ամերիկացիներուն շատ հաճոյք կը պատճառէր դիտել հայոց «Ոտնլուա»ի արարողութիւնը, որ այնքա՛ն կը յիշեցնէ բուն իսկ Քրիստոսի Աւագ Հինգշաբթին: Խեղճերուն փափաքը փորերնին կը մնայ, այդ Զատկին կը զրկուին յիշեալ հանդիսաւոր ծիսակատարութենէն: Իսկ անոնք որ աչքերնին կը փակեն այդ շրջանին, դժբախտութիւնը կ'ունենան առանց «փողոյ եւ թմբուկի» երթալու հանդերձեալ կեանք, եթէ նոյնիսկ «սեւ ցանկ»ն անցած չըլլային իրենց ժլատութեան համար:

Եւ որ յոռեգոյնն է, Յունաստանի մէջ ալ դէպքերը դահավէժ ընթացք մը կը ստանան, Աղեքսանդր Թագաւորին եղերական մահով: Հելլէն ժողովուրդը իր քուէն կուտայ Կոստանդինի: Պէտք է ըսել, թէ Սելանիկի յաղթականը իր ամբողջ ռազմական տաղանդն ու **եռանդը ի** գործ դրաւ, իրագործելու համար իր խոստումները: Բայց իր փութկոտութեան մէջ նկատի չէր առած արտաքին ազդակները: Իտալիա

հաշտ աչքով չէր դիտեր Յոնիոյ դրաւումը: Չէ՞ որ ինք աչք ունէր այդ շրջանի վրայ:

Հապա Ֆրանսա՞ն... Մի՞թէ կարող էր հանդուրժել, որ յոյն ժողովուրդը իր նախասիրութիւնը ընէ յանձին Կոստանդինի, Վիլհելմի մեծ բարեկամին, որ Ֆլերոնի ծովածոցին մէջ զէնք արձակած էր գաղիացի ծովայիններուն վրայ...

Ինչ կը վերաբերի Անգլիոյ, ան հելլէնները Իզմիր առաջնորդելէ ետք, կրաւորական դիրք մը բռնած էր: Ան Սեւ ծովու մէջ կը բռնէ ռազմանիւթ բեռցած պոլշեւիկեան նաւ մը, բայց թող կուտայ մեծաթիւ Թուրք գերիներ, որոնք կ'երթան զօրացնել Մ. Քեմալի շարքերը...

Կոստանդին կը յանդգնի նոյնիսկ Պոլսոյ վրայ ալ արշաւ մը կազմակերպել, բայց այս անգամ իր դէմ ոչ թէ Թուրքեր, այլ համաձայնական բանակները կը գտնէ: Յունաց պաշտպան Անգլիան նոյնպէս անոնց մէջ է...: Բաւական լուրջ բախումներ տեղի կ'ունենան Չաթալճայի մէջ: Պոլիս, յաւիտեան կռուախնձորը մեծ պետութեանց, հելլէններուն չէ որ հեշտօրէն պիտի թողուէր, եթէ նոյնիսկ պատմականօրէն անոնց պատկանէր: Գերմանասէր արքային բանակը իր քայլերուն վրայ ետ կը դառնայ: Յատկանշական էր, անշուշտ, հրէական «Ժուռնալ տ'Օրիան»ի ծաղրանկարը, որ կը ներկայացնէր ոսկորը ջուրին մէջ կորսնցնող ագահ շունին առակը...

Յայտնի չէ, թէ ի՞նչ խելքով յունաց թագաւորը կը հրաժարեցնէր վենիզելոսական սպարապետ Փարասքեւօփուլոսի յաջորդ Զօր. Փափուլասը, որ մինչեւ Էնկիւրիի դուռները, Պէյ-Փազար առաջնորդած էր հելլէն բանակը: Եւ ընդհ. հրամանատար կը կարգէր Զօր. Հաճանէսթին՝ յիմարանոցէն դուրս ելած փախուկ մը: Իսկ երբ պաշտօնի կը կոչուէր Զօր. Թրիքուփիս, ան Թուրքերուն ճանկն ինկած էր արդէն...: Տանիմարքացի Օթոնին թոռը շատ աւելի սուղ պիտի վճարէր Իզմիրի Թուրքերուն շնորհած առանձնաշնորհները, որոնց չարաղէտ հետեւանքը այլեւս անուրանալի ճշմարտութիւն մըն է: 1922-ի սեպտ. 9-ին Զմիւռնիան Թուրքերուն ձեռքը կ'անցնէր, ուրեմն:

Թուրքերուն ուրախութիւնը չափ ու սահման չունի: Պայրամի ըղգեստներ հագած փողոց կ'ելնեն, թաւուլ-զուռնայով, կը սպանան, կը մորթան, կը հրհրան, փառաբանութիւն կը մատուցանեն ամենազօր Մուհամէտի: Այս անգամ, յոյն եւ հայ նուագախումբերը անոնց սպասարկութեան տակ մտած՝ ման կուգան փողոցներուն մէջ Թուրք ազգին

հերոսութիւնը չփոխելով։ Կեավուրները պէտք է «եաշասըն, Մուսթաֆա Քեմալ» պոռան, ապա թէ ոչ կը խփեն, հա՛։ Յոյն ակըրակէր մը սքեմը անոնց ձեռքը թողած՝ հազիւ կը պրծի ...։ Այլեւս չենք համարձակիր գլխարկ կրել։ Զուարճալի բան էր իրապէս կարգ մը մարդոց փէսի գործածութիւնը։ Թուրք խուժանը հելլէն դեսպանատան առջեւ կը սպաննէ գլխարկաւոր յոյն մը։ Իսկ Պոլսոյ կամուրջին վրայ կը դաշունահարէ անգլիացի ոստիկան մը, որ առաջին անգամ արգելք հանդիսացած էր իր անցքին։ Յետոյ, նաւակներով դիմաց կ'անցնին, Թիւնէլի գլուխէն մինչեւ Շիշլի, խանութներուն, տուներուն ապակիները վար կը բերեն։ Քեմալական Թուրքեր, ճիշդ Զօր. Բութլէփոքի պէս, ծուղակը կը ձգեն «Փէյամը–Սապահ»ի տնօրէն Ալի–Քեմալը, Սամաթիայէն գաղտնի շոգեմակոյկ կը դնեն եւ կը փախցնեն Իզմիր։ Հոն՝ խլացուցիչ նախատինքներու եւ անէծքներու տարափի մը տակ, կը խոշտանգեն, կը քարկոծեն եւ կախաղան կը բարձրացնեն։

Կացութիւնը աւելի քան երբեք աննպաստ է յոյներուն։ Վենիզելոս Ժընեւէն կը հրահանգէ յեղափոխական կառավարութեան արեւելեան Թրակիան ալ պարպել, ինչ որ կը կատարուի անմիջապէս։ Հէք հայերը նոր թնճուկ մը եւս կ'ունենան։ Պատրիարքարանը Էտիրնէ կը ղրկէ Ս. Քարեանն ու Գնել եպիսկոպոսը, իսկ կաթողիկներն ալ Յովհ. վրդ. Նալբանդեանը, գաղթականներու տեղաւորման համար։ Քեմալական Թուրքերուն դիրքը հետզհետէ աւելի ապահովելի կը դառնայ։ Յանդգնաբար կը բռնաբարեն Դաշնակիցներուն սահմանած չէզոք գօտին... Ոչ մէկ պատժարկում։ Վերջապէս, կը կնքուի Մուտանիոյ զինադադարը, Ըսմէթ փաշայի հետ։ Քեմալ իբր ներկայացուցիչ Պոլիս կը ճամբէ Րէֆէթ փաշան, որուն բարի գալուստի այցելութեան կ'երթան յոյները եւ հայոց կողմէ պատր. փոխանորդ Սմբատ Ծ. վրդ. Գալըդեանը։ Դիկտատորը Լոզանի ժողովին ալ որպէս պատգամաւոր կը նշանակէ Պէքիր–Սամին եւ Ռիզա Նուրը։ Յունաց նոր սպարապետը՝ Զօր. Փանկալոս, արեւելեան սահմանին վրայ կը սպառնայ իր բանակով վերագրաւել... Թրակիան։ Ֆրանսացիք հեւ ի հեւ կը հետեւին հելլէն զօրախումբերու շարժումներուն։ Սուլթան Վահիտէտտին եւ նախորդ վարչապետ Տամատ Ֆէրիտ փաշա խոյս կուտան անգլիական մարտանաւով մը։ Տարի մը վերջ Զաւէն Պատրիարքն ալ իրենց կը հետեւի։ Սեւրին կը յաջորդէ Լոզանի ամօթալի դաշնագիրը։ Անգլիացիք հայհուչներու տարափի մը տակ ամենէն վերջը կը հեռանան Պոլսէն։ Մ. Քեմալի բանակը յաղթական մուտք կը գործէ մայրաքաղաք, կ'աք-

սուրէ վերջին Խալիֆա Ապտ-իւլ-Մէճիտը, հանրապետութիւն կը հռչակէ:

Հէք քրիստոնէութիւնը ամքած վիճակ ունի: Արտագաղթի զօրաւոր հոսանք մը ծայր կուտայ: Կոտորածի վախէն բոլորն ալ կ'ուզեն ժամ առաջ ինքզինքնին դուրս նետել. ուր որ ըլլայ, Թուրքիայէն վատ չէ կրնար ըլլալ...: Գոնէ այսպէս կը տրամաբանեն: Մեծ մասամբ Ռումանիա կը փախչին, բայց երբ այդ կառավարութիւնը կը փակէ դուռները, մեր ազգայինները դէպի Պուլկարիա, Յունաստան եւ Ֆրանսա կը գաղթեն: Արձակուրդի մէջ, վերստին կը մտնեմ Պատրիարքարան, այս անգամ իբր քարտուղար: Հոն կը գտնեմ Ն. Պէչիկթաշլեանը, որ դեռ նոր փոխադրուած էր Խնամատարութենէն: Մինչեւ նոյեմբերի վերջը այնտեղ կը պաշտօնավարեմ: Դեկտ. 2-ին ճամբայ կ'ելլեմ դէպի Յունաստան, իսկ 1924-ի աշնան կ'անցնիմ Գաղղիա: Այն օրէն՝ յուսախաբ իտէալական տեսիլներէն, այլ ոչ յուսահատ, ահա անտրտունջ կը բաժնեմ այն դառն եւ անհրապոյր կեանքը, որ հայրենազուրկ նժդեհինն է:

Փարիզ, 1939

ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿԻ ՀԱՅ ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐ

ԶՕՐ. Յ. ԲԱՂՐԱՄԵԱՆ

Ստոյգ թիւեր չկան, բայց վեր ի վերոյ յայտնի է, որ Խորհրդ. Միութեան հայ ժողովուրդը Կարմիր Բանակին տուած է մօտ 300,000 զինուորներ եւ շուրջ 50 զօրավարներ, որոնց մէջ է զօրաբանակի հրամանատար Յովհ. Բաղրամեանը։ Հայ մարտիկները եւ հրամանատար-

ները առանձնապէս աչքի ընկած են իրենց քաջութեամբ, տուած զոհերով եւ ստացած պատուանշաններով:

Այստեղ կուտանք հայ զինուորականներէն մէկ քանիի համառօտ կենսագրութիւնը: Արժէ որ արտասահմանի մէջ անոնք աւելի լայնօրէն ծանօթացուին:

ԳՆԴ. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ԲԱԲԱՋԱՆԵԱՆ

Շամխորի շրջանէն է, գիւղացիի զաւակ: 38 տարեկան է: 18 տարեկանին կը մտնէ Երեւանի զինուորական վարժարանը, որ աւարտելէ յետոյ, մինչեւ վերջ, կը մնայ բանակին մէջ: Պատերազմի սկզբին անցաւ ռազմադաշտ եւ մասնակցեցաւ բազմաթիւ ճակատամարտներու, իբրեւ հրասայլի զօրամասի պետ: Պերլինը գրաւողներէն մէկն էր: Յանդուգն, արագ հարուածող, իր զինուորներէն սիրուած, քաջ զինուորական մըն է: Վարձատրուած է Խորհրդ. Միութեան Հերոսի, Լենինի եւ այլ շքանշաններով:

ԾՈՎԱԿԱԼ ԻՍԱԿՈՎ

Թիֆլիսեցի հայ է: Մանուկ հասակէն հակում ցոյց տուած է ծովագնացութեան: Իր ուսումն ստացած է Փեթրոկրատի ծովային վարժարանին մէջ: 1915–ին դարձաւ նաւային սպայ, մասնակցեցաւ ծովային ճակատամարտներուն Գերմանիոյ դէմ, Պալթիկ ծովին մէջ եւ ցոյց տուած քաջութեան համար պարգեւատրուեցաւ պատուանշանով: 1917–ին միացաւ յեղափոխական նաւաստիներուն եւ նշանակուեցաւ Իզմայլ *խորտակիչի երկրորդ հրամանատար: Եւ այնուհետեւ եռանդուն մասնակցութիւն ունեցաւ Կարմիր Նաւատորմիղի գործողութիւններուն Լատոկա լճի եւ Վոլկա գետի ու Կասպից ծովի վրայ: 1920–23–ին գործեց Պալթիկ եւ Սեւ ծովերու նաւատորմիղին մէջ: Իր արտակարգ ընդունակութիւններուն համար նշանակուեցաւ Սեւ ծովի նաւատորմիղի սպայակոյտի պետի օգնական: Այդ միջոցին էր, որ գրեց իր նշանաւոր մէկ գիրքը նաւային գիտութեան մասին: 1928–ին աւարտեց Լենինկրատի Նաւային Ճեմարանի բարձրագոյն հրամանատարական դասընթացքը եւ նշանակուեցաւ Կարմիր Բանակի Վարչութեան Նաւային Բաժնի պետ, Մոսկուայի մէջ: 1932–ին նաշանակուեցաւ նաւային բարձրագոյն դպրոցի երէց դաստիարակ եւ ռազմավարութեան*

դասախօս։ 1933–ին նաւեր փոխադրեց Պալթիկ ծովէն դէպի Սպիտակ ծով նոր շինուած ջրանցքով։ 1934–35 թ. Պալթիկ Կարմրադրօշ Նաւատորմիղի սպայակոյտի պետ էր։ 1937–ին նշանակուեցաւ Պալթեան Նաւատորմիղի հրամանատար։ 1938–ին ընտրուեցաւ Գերագոյն Խորհրդի պատգամաւոր։ Ապա՝ փոխ–գործավար Ծովային Գործավարութեան։ Վարեց ծովային կռիւներ Ֆիններու դէմ, 1939—1940ին։ 1940–ին ստացաւ ծովակալի աստիճան։

Երբ սկսաւ գերման–խորհրդային պատերազմը, Իսակով կոչուեցաւ պատասխանատու պաշտօնի եւ փայլուն „կերպով վարեց ծովային ճակատամարտներ Լենինկրատի շրջանին մէջ։ 1942–ին փոխադրուեցաւ Սեւ ծով եւ, որպէս զինուորական խորհրդի անդամ, ղեկավարեց Կարմիր Նաւատորմիղի գործողութիւնները եւ կազմակերպեց մթերքներու հայթայթումը Սեւաստափոլին։ 1942–ի հոկտեմբերին ծանրօրէն վիրաւորուեցաւ ու 1943–ին առողջանալով՝ գործի անցաւ։ Պարգեւատրուած է Լենինի երեք աստիճաններով, Ուշաքովի երկու աստիճաններով եւ 14 ուրիշ շքանշաններով։ Իր «Ճափոնի գործողութիւնները Ցինկթաոյի դէմ 1914–ին», «Սովիէտ Ուժերի Կանոնաւորման Առաջարկներ» եւ ուրիշ աշխատասիրութիւնները աչքառու տեղ կը գրաւեն ռուս ծովային գրականութեան մէջ։ Ծովակալ Իսակով այժմ 51 տարեկան է։

ԶՕՐ. ՆՈՒԷՐ ՍԱՖԱՐԵԱՆ

Հրամանատարն է Հայկական Ութերորդ Զօրաբաժնի, որ իր դըրօշներու վրայ կը կրէ Թաման եւ Սեւաստափոլ անունները, իր մղած հերոսական ճակատամարտներուն համար Թաման թերակղզիի եւ Սեւաստափոլի մէջ։ Այդ ճակատամարտներու մէջ առանձնապէս փայլեցան Ս. Բաղդասարեան, Կ. Մկրտիչեան, Վ. Ռուստամեան, Խ. Խաչատրեան, Ս. Յարութիւնեան՝ Խորհրդ. Միութեան հերոսները։ Այս զօրամասը մասնակցած է նաեւ Պերլինի գրաւման։

ԶՕՐ. ՍԱՐԳԻՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

Ծնած է 1900 թ. Սեպտ. 21–ին, Շամախի գաւառի Մատրասա գիւղը։ Ուսած է գիւղի ծխական դպրոցի եւ Էջմիածնի Գէորգեան Ճեմարանի մէջ։ Առանց Ճեմարանը աւարտելու, 1918–ին, կամաւոր արձանագրուած է բանակին մէջ։ 1925–ին աւարտած է Թիֆլիսի հրամանատարական դասընթացքը եւ նշանակուած է Հայկական Հրաձիգ Զօրաբաժնի երկրորդ գունդի հրամանատար։ 1941–ին, գնդապետի աստիճանով, հրամանատար կարգուածէ 340–րդ Հրաձիգ Զօրաբաժնին,

մը հետագային մեծ համբաւ ստացաւ եւ կոչուեցաւ Սումի–Քիեւի Զօրաբաժին։

Մարտիրոսեան իր զօրաբաժինով մասնակցեցաւ բազմաթիւ ճակատամարտներու։ Պելկորոտի գրաւման համար ստացաւ Սուվորովի Երկրորդ աստիճանի շքանշանը։ Խարկովի ազատագրութեան համար պարգեւատրուած է Կարմիր Դրօշի շքանշանով։ Մասնակցած է Քիեւի վերագրաւման եւ վարձատրուած Լենինի շքանշանով։ Արժանացած է մարաջախտ Ստալինի յատուկ յիշատակութեան։

ԶՕՐ․ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

Ղարաբաղցի է։ Ուսած է Երեւանի Զինուորական Վարժարանը։ Եղած է գունդի հրամանատար։ Ապա՝ Հայկական Զօրամասի գործողութեանց բաժնի պետ։ Ի վերջոյ, զօրաբանակի սպայակոյտի պետ եւ զօրաբանակի հրամանատարը։ 1938–ին՝ Երեւանի Համալսարանի զինուորական գիտութեանց բաժնի նախագահ։ Պատերազմի սկիզբէն մըտաւ գործօն բանակի մէջ եւ մասնակցեցաւ բազմաթիւ ճակատամարտներու Ռուսաստանի ու Ուկրայինայի մէջ։ Աչքի զարկաւ իբրեւ հմուտ ռազմավար եւ քաջ հրամանատար։ Համբաւաւոր է իր անցքը Տնեփր գետէն։ Եօթ անգամ վիրաւորուեցաւ․ Ստացած է բարձրագոյն պատուանշաններ՝ Լենինի աստիճանը, Խորհրդ․ Միութեան Հերոսի, Ոսկեայ Աստղի շքանշանը եւայլն։

ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ

ՇԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ ԲԱՆԵՐ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ թէեւ վերջացաւ, բայց տակաւին զոհերու եւ նիւթական վնասի վերջնական հաշիւը չէ տեսնուած: Առ 10 Օգոստոսի Ամերիկայի մարդկային կորուստը եղած է 251,000 սպաննուած, հինգ անգամ աւելի, քան առաջին համաշխարհային պատերազմի զոհերը: Անհետ կորսուածներու եւ վիրաւորներու հետ միասին Ամերիկան ունեցած է աւելի քան մէկ միլիոն մարդու կորուստ:

Նոյն ժամանակամիջոցին Անգլիան ունեցած է 337,000 սպաննուած, Խորհրդ. Միութիւնը՝ 5,300,000, Չինաստան՝ 1,500,000: Դաշնակիցներու ընդհանուր սպաննուածներու թիւը կը հասնի 7,521,000-ի: Առանցքի պետութիւնները ունեցած են 7 միլիոն սպաննուած: Ուրիշ խօսքով, միայն վերջին պատերազմի ընթացքին աւելի մարդ սպաննուած է , քան բոլոր պատերազմներու մէջ, 1793-էն ի վեր:

Ամերիկան վերջին պատերազմի վրայ ծախսած է 300 երկիլիոն տոլար, մինչդեռ առաջին համաշխարհային պատերազմին բոլոր պետութիւնները ծախսած էին 186 երկիլիոն տոլար:

ՀԱՅԵՐԸ ԼՈՒԶՈՆԻ ՄԷՋ.— «Նիւ Եորք Թայմզ»ի թղթակից Ճորճ Ճանսը, անցեալ տարի Յունուար 22-ին, Ֆիլիպեան Լուզոն կղզիէն ղրկած թղթակցութեան մէջ կը գրէ, թէ ինք ամերիկեան զօրամասի մը հետ մտած է Արմենիա քաղաքը: «Արմենիա քաղաքի հայերը, կ'ըսէ Ճանս, բնաւ չէին վնասուած պատերազմէն: Մենք առաջին ամերիկացիներն էինք, որ անոնք կը տեսնէին: Անոնք շարքով կանգնած էին ճանապարհի եզերքին եւ ցնծագին իրենց ուրախութիւնը կը յայտնէին: Մեր զօրամասէն վաշտ մը, հրամանատարի հետ միասին, մտաւ Արմենիա քաղաքը»:

Ի՞նչ քաղաք է այս: Ի՞նչ հայեր են որ կ'ապրին Ֆիլիպեան կղզիներէն Լուզոնի վրայ, ե՞րբ եւ ո՞ւրտեղէն եկած են — մինչեւ այժմ ոեւէ հայ գիտէ՞ր անոնց գոյութեան մասին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՐՏՔԸ.— Առ 1 Յուլիս, 1944, Հայաստանի Հանրապետութեան պարտքն էր Միացեալ Նահանգներուն 26,793,083 տո-

լար 46 սէնթ: Այս պարտքը գոյացած է այն գնումներէն, որ 1920-ին, Հայաստանի կառավարութիւնը կատարած էր Ամերիկայի մէջ, բանակի եւ պարենաւորման նախարարութեան համար: Պարտքի սկզբնական գումարն էր 11,959,917 տոլար, 49 սէնթ. 24 տարուայ ընթացքին բարդուած տոկոսը հասած է 14,833,165 տոլար 97 սէնթի:

Այս գումարը ամէն տարի, յաւելեալ տոկոսներով, կ՚արձանագրուի Միացեալ Նահանգներու պետական պիւտճէի մէջ: Բնականաբար, ամերիկեան կառավարութիւնը գանձելու յոյս չունի եւ օր մը պիտի ջնջէ համանման ուրիշ պարտքերու հետ: Ամերիկեան կառավարութեան այս կարգի առնելիքը 1944 թ. Յուլիս 1-ին կը հաշուուէր 14,523,593,627·73 տոլար: Ամերիկայի ամենախոշոր պարտատէրերն են՝ Մեծն Բրիտանիա 6,263,764,782·58 տոլար, ապա կուգայ Ֆրանսա՝ 4,529,589,934·38 տոլար, յետոյ Իտալիա՝ 2,047231,609·54 տոլար, Պելճիքա՝ 495,263,077·60 տոլար եւ Ռուսաստան (ցարական)՝ 438,449,173·08 տոլար:

Այս պարտքերը գոյացած են նախորդ պատերազմին: Վերջին պատերազմի պարտքերն ալ վրան բարդեցէք...

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀՆԴԻԿՆԵՐԸ.— Միաց. Նահանգներու մէջ այժմ կան 330,000 հնդիկներ: Անոնք բաժնուած են 96 ցեղերու եւ կը խօսին 41 լեզուներով: Մօտ 25,000 հնդիկներ կը ծառայեն ամերիկեան բանակի մէջ: Միայն 20 տարի առաջ հնդիկները ստացան կատարեալ քաղաքացիութեան իրաւունք, Քանկրէսի յատուկ որոշումով: Թէեւ հնդիկները կը պահեն իրենց ցեղային յատկութիւնները, բայց վերջերս սկսած են ձուլուիլ կամ, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, ամերիկանանալ:

ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻՒՏԸ տեղի ունեցաւ 1455-ին: 57 տարի յետոյ, 1512-ին, լոյս տեսաւ հայերէն առաջին տպագրուած գիրքը: Ռուսաստանի մէջ տպագրութիւնը սկսաւ 1564-ին, իսկ Ամերիկայի մէջ՝ 1640-ին: Առաջին հայերէն տպարանը հիմնուեցաւ 1587-ին: Առաջին հայերէն թերթը լոյս տեսաւ 1794-ին, Հնդկաստանի Մատրաս քաղաքին մէջ — «Ազդարար» ամսագիրը Յար. քահ. Շմաւոնեանի խմբագրութեամբ: Այդ օրէն ի վեր աւելի քան 1500 թերթեր ու պարբերականներ լոյս տեսած են հայերէն լեզուով:

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՍԷՆԹԸ.— Ամէն օր մեր ձեռքէն կ՚անցնին այս փոքրիկ դրամները, բայց ի՞նչ գիտենք մենք սէնթի մասին: Անոնք միշտ

միլիոնոյնը չէն եղած ։ 1943*-ին, երբ Ամերիկայի մէջ պղինձի պակաս կար, Հրապարակ հանուեցան պողպատէ սէնթեր, որոնք ծածկուած էին զինկի բարակ շերտով մը, որպէսզի չժանգոտին ։ Այսով խնայուեցաւ տարեկան* 4,600 *թըն պղինձ ։*

Մինչեւ 1793 *Թ. Ամերիկան ազգային դրամ չունէր. ամէն նահանգ սեփական դրամը կը կտրէր ։* 1793*-ին Հրապարակ հանուեցան խոշոր պղնձէ սէնթեր, իբրեւ Դաշնակցային դրամ, որոնք շրջանառութեան մէջ մնացին մինչեւ* 1857 *Թ. ։ Այդ թուականին կտրուեցան նոր սէնթեր թռչող արծիւի պատկերով, իսկ* 1859*-ին՝ ուրիշ սէնթեր հնդիկի գլխով ։*

1861*-ին պետութիւնը սնանկութեան սահմանին էր հասած. երկիրը լեցուն էր արժէքազրկուած նահանգային թղթադրամներով ։* 1862*-ին Քանկրէսը արգիլեց մասնաւոր դրամներու շրջանառութիւնը եւ մէկէն մինչեւ* 90 *սէնթնոց նամականիշներ գործածութեան դրաւ, դրամի փոխարէն ։* 1878*-էն մինչեւ* 1909 *Թ. մանր դրամի պահանջը այնքան մեծ էր, որ անհաշիւ թիւով սէնթեր հրապարակ հանուեցան ։ Միայն* 1909*-ին* 102,000,000 *սէնթ կտրուեցաւ ։*

Այժմ Ամերիկայի մէջ ամէն 24 *ժամուայ մէջ կը կտրուի* 150,000 *սէնթ ։ Այս փոքրիկ դրամները մաքուր կը լուացուին, քիմիական միջոցներով կը փայլեցուին եւ միեւնոյն ծանրութիւն ունեցող տոպրակներով կը տարածուին երկրի զանազան կողմերը ։*

ՏԱՐՕՐԻՆԱԿ ՄԱՐԴԻԿ .— Ի՜նչ տարօրինակ մարդիկ կան աշխարհիս երեսին ։

Միլիոնատէր Ճան Մըք Տէնիէլս, Ճորճիայէն, իր ամբողջ կարողութիւնը, քանի մը տարի առաջ, կտակեց հրեաներու Աստուած Եհովային՝ յանձնարարելով իր կտակակատար փաստաբանին անպատճառ գործադրել իր կամքը ։

Ուրիշ միլիոնատէր մը, Թէքսասէն, իր դրամները կտակած է «խաւարի թագաւոր» Սաղայէլին ։

Նիւ Եորքցի փաստաբան մը 100,000 *տոլար կտակեց իր շանը ։ Հակառակ այդ հսկայ հարստութեան՝ շունը նորէն շան կեանք կը վարէ ։*

Միլիոնատէր Ուոտսվորթ իր ամբողջ կեանքի ընթացքին կը տառապէր միտքէ մը, թէ զինքը պիտի սպաննեն, բայց մեռաւ բնական մահով ։ Մեռնելէ առաջ, 125,000 *տոլար կտակեց իր ենթադրեալ ըսպաննիչը ձերբակալելու համար ։*

Օթթօ Քուք, Լոնկ Այլընտէն, հազար տոլար կտակեց իր կնոջը եւ

36,000 տոլար եկեղեցիին, որ իրեն համար, ամէն տարի, հոգեհանգիստ կատարուի:

Էնտրիւ Քողաք, Ուստրէն, մէկ տոլար կտակեց կնոջը, «որ իրեն համար թոյն գնէ»: Երեւի, այս մարդը շատ կը սիրէր իր կինը:

Տէյվիտ Պըրտէթ, ամուրի մը, Օհայոյէն, 50,000 տոլար կտակեց, որպէսզի այդ դրամով տուն մը շինուի, ա՛յն պայմանով, որ անոր մէջ ապրին միայն գեղեցիկ ու նիհար կիներ: Իր պատկերն ալ կախուի տունին մէջ:

Յայտնի միլիոնատէր Թոմաս Ռէյնի մեծ որդին, որ հակառակեցաւ հօր երկրորդ ամուսնութեան, 136 միլիոն տոլար ժառանգութեան փոխարէն ստացաւ միայն... շապիկի զոյգ մը կոճակներ:

Իտալացի Ջեպարէ Ճէրարտի 115,000 տոլար կտակեց ամերիկեան կառավարութեան եւ 50,000 ալ իր ժառանգներուն, պայմանով, սակայն, որ անոնք այդ գումարը ստանան 2129 թուականին, երբ գումարը, բարդուրեալ տոկոսներով, հասնի 160 միլիոնի:

ՀԱՅԵՐԸ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՄԷՋ.— Ինչպէս յայտնի է, Ամերիկայի քաղաքացիական պատերազմին, Հիւսիսի եւ Հարաւի միջեւ, մասնակցեցան եւ խումբ մը հայ երիտասարդներ, իբրեւ կամաւորներ ճորտերու ազատութեան համար պատերազմող բանակի: Արմենակ Հայկունիի «Պէգասեան Թռչնիկ» թերթի 1865 թ. 15 Փետր. թիւին մէջ հետեւեալ տողերը կը կարդանք այդ մասին.—

«... Կեցիր, մենք ի՞նչ խելքի կը ծառայենք. ի՞նչ պիտի գրէինք, ինչ գրեցինք. մանաւանդ որ թէ որ համակրութիւն ունիմք Հիւսիսային Նահանգաց վրայ, նոցա յաջողութեան համար աղօթելէն ի զատ ուրիշ ի՞նչ կրնանք ընել... Բայց ինչո՞ւ, մի՞թէ մոռնալ հարկ է այն երիտասարդ հայը, որ հրացանը ձեռքը՝ յիշեալ պատերազմին մէջ վիրաւորուեցաւ, ինկաւ եւ «ո՜հ, իմ անուշիկ ծնողքս, եղբայրներս, բարեկամներս եւ սիրելիներս» գոչելով՝ աչքերն գոցեց: Եւ ասկից ի զատ մոռնալ վայելէ՞ այն երեսունի մօտ հայ երիտասարդներն, որ այսօր հոն կը գտնուին եւ իրենց կարողութեան ներածին չափ կը ծառայեն Հիւսիսային Նահանգաց արդարութեան, իրաւանց եւ ազատութեան դրօշակին պաշտպանող մասին մէջ»:

Ի՞ՆՉ ԿԸ ՍԻՐԵՆ ԿԻՆԵՐԸ ԵՒ ԱՅՐԵՐԸ.— Ֆրանսական կանացի պարբերական մը հետեւեալ հետաքրքրական փորձը կատարած է՝

պարզելու համար, թէ կիները այրերու մարմնի ո՞ր մասը աւելի կը սիրեն եւ փոխադարձաբար՝ այրերն ալ:

Պարբերաթերթի խմբագրութիւնը ընտրած էր գեղեցիկ աղջիկ մը եւ վայելչատեսիլ երիտասարդ մը եւ այս երկու անձը ցուցադրած էր հարիւր կիներու եւ հարիւր այրերու՝ խնդրելով, որ ըսեն, թէ անոնց մարմնի ո՞ր մասը աւելի գրաւած է իրենց ուշադրութիւնը: Պատասխանը եղած է հետեւեալը.—

Կիներ.— 29%-ի *ուշադրութիւնը գրաւած են այրերու բերանը եւ աչքերը*, 28% *վիզը եւ փողկապը*, 11% *բաճկոնի դրպանի թաշկինակը*, 8% *մազի սանտրուածքը*, 8% *կօշիկներն ու դուլպաները*, 8% *հագուստի ձեւը*, 4% *տաբատի ծալուածքը*, 2% *ձեռքերը: Եւայլն:*

Այրեր.— 21%-ի *ուշադրութիւնը գրաւած են կիներու ոտքերը*, 19% *աչքերը*, 17% *բերանը*, 9% *ոտքերն ու ոտամանները*, 9% *մազերն ու մազի սանտրուածքը*, 8% *ազդրերը*, 6% *պարանոցը*, 5% *ձեռքերը*, 4% *կուրծքը*, 2% *ձեռնոցները:*

Այսպիսով, ուրեմն, կիները ամենէն աւելի ուշադրութիւն կը դարձնեն այրերու բերնին եւ աչքերուն: Այրերը, ընդհակառակը, ամենէն շատ կը հրապուրուին կիներու ոտքերով եւ աչքերով:

ԵՐԿԱՐԱԿԵՑՈՒԹԻՒՆ.— Բժշկական վիճակագրութիւնը ցոյց կու տայ, որ 25–35 *տարեկան ամուրի այրերը սովորաբար* 4 *տարիով շուտ կը մեռնին, քան ամուսնացածները եւ* 4 *անգամ աւելի կը տառապին հոգեկան հիւանդութիւններէ, քան ընտանիքի տէրերը:*

Ինչո՞վ բացատրել, ուրեմն, որ կուսակրօն հոգեւորականները շատ երկար կ'ապրին եւ գրեթէ բնաւ չեն տառապիր հոգեկան հիւանդութիւններէ:

ՄԱՐԴՈՒ ԿԵԱՆՔԸ.— Ջուրը մարդկային կազմի գլխաւոր տարրն է: Եթէ 150 *փաունտնոց մարդու մարմինը չորցնենք, կը մնայ միայն* 50 *փաունտ.* 100 *փաունտը կը ցնդի:*

65 *տարի ապրած մարդ մը իր ամբողջ կեանքի ընթացքին երկու եւ կէս երկիլիոն սրտի բաբախում կ'ունենայ:*

Հնդկաստանի մէջ մարդու կեանքն է, միջին հաշուով, 25 *տարի. Միացեալ Նահանգներու մէջ՝* 62 *տարի:*

Մարդու մարմնի մէջ մօտ 500 *մեծ ու փոքր մկաններ կան:*

Յօդացաւը ամենէն յաճախ պատահած հիւանդութիւնն է Միացեալ Նահանգներու մէջ:

Կիները երազի մէջ աւելի շատ երաժշտութիւն կը լսեն, քան այրերը:

Խորը ծերութեան հասած մարդիկ, մեծ մասամբ, կարճահասակներ են եւ մարմնով քիչ զարգացածներ:

ՆԱԽԱԳԱՀ ՈՒԻԼՍԸՆ, *ինչպէս յայտնի է, փայլուն հռետոր մըն էր, որու ճառերը պերճախօսութեան օրինակներ էին: Օր մը անկէ հարցուցին, թէ իրեն ինչքա՞ն ժամանակ է պէտք պատրաստելու համար տասը վայրկեան տեւող ճառ մը: «Երկու–երեք ժամ», պատասխանեց Ուիլսըն: «Իսկ կէ՞ս ժամուայ ճառի համար» — «Մէկ ժամ»: «Հապա մէ՞կ ժամուայ ճառի համար»: — «Այդպիսի ճառեր, ըսաւ Ուիլսըն, ես կրնամ խօսիլ առանց պատրաստուելու ալ:*

ՆԱԽԱԳԱՀ ՔՈՒԼԻՃ *սակաւախօսի եւ ժլատի համբաւ ունէր: Անգամ մը, Մատրիտի մէջ, տեղի պիտի ունենար Քուլիճի սարքած համալսարանի ընթացաւարտներու համագումարը: Ժողովի ատենապետը հեռագրով խնդրեց Քուլիճէն, որ շնորհաւորական հեռագիր մը ղրկէ իրենց, եւ որպէսզի Քուլիճ խնայողութիւն չընէ եւ երկար հեռագիր տայ, ղրկեց նաեւ կոկիկ գումար մը: Քուլիճ անմիջապէս պատասխանեց.* «Շնորհաւորութիւններս. Քուլիճ»:

ԱՐԱԲ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱԾՆԵՐ

— *Ամէն բանէ զանողը իր աղտոտ փէշերը չի տեսներ:*
— *Ատէ դրամդ՝ կը պատուես անձդ:*
— *Եթէ առաջնորդդ ագռաւն է, վերջին օթեւանդ գերեզմանատունն է:*
— *Ազնուութիւնը հաւատքէն աւելի նախամեծար է:*
— *Կաթսայի մէջ ձայն հանողը մերկացած ոսկորն է:*
— *Թմբուկին ձայնը փախաթին տակ չի պահուիր:*
— *Սիրէ սիրականդ, եթէ սեւամորթ ըլլայ անգամ:*
— *Սիրածդ եթէ քեզ չառնէ, քեզ սիրողը առ:*
— *Հրեայ դրացիիդ անգամ տան դուռը որ բաց տեսնես, գոցէ:*
— *Ափեղ ցփեղ խօսողը՝ չարունակ պատուհանին քով նստողին կը նմանի:*
— *Անմիտին խօսքը պաղ քարին վրայ նստելուն կը նմանի:*
— *Նամակին միջուկը հասցէէն յայտնի է:*
— *Համբերութիւնը արքայութեան բանալին է:*
— *Խօսք չհասկցողը եթէ կենակէդ չէ, որքա՜ն խենթենայ՝ ուրախացիր:*
— *Ի՞նչն է մեղրէն քաղցր,— քացախը, եթէ ձրի է:*
— *Բեղմէ չամչցողէն դուն ամչցիր, դայն առանձին ձգէ եւ քաշուէ:*
— *Եթէ աչքերովդ տեսնես, փէշերովդ ծածկէ:*
— *Անզգայութիւնը դժբախտութիւն է, չափազանց զգայնութիւնը հազար դժբախտութիւն:*
— *Աժան միս փնտռողը անոր ջուրին մօտ կը զղջայ:*
— *Բարիք ըրէ՝ ծովը նետէ:*
— *Ամէն ափսէ շարողը անուշեղէն շինող չէ:*
— *Մարդիկ իրենց զգեստներով պահուըտած են:*
— *Դժբախտը դժբախտ է թէ որ հազար մոմ վառէ:*
— *Գոցէ տանդ դուռը՝ դրացիդ գողութեամբ մի՛ ամբաստաներ:*
— *Ոչ-վարպետին հազար մուրճը մէկ, վարպետին մէկ մուրճը հազար կ՚արժէ:*
— *Յանձնէ հացդ հացագործին, թէ որ կէսը գողնայ անգամ:*

— Երկու լարախաղացներ մէկ չուանի վրայ չեն խաղար։
— Անձին ապահովութիւնը լեզուն զսպելուն մէջն է։
— Թէ որ ինը չծախսես, տասը չես գանձեր։
— Գինովութիւնը անցնելէն վերջ կուգայ մտածողութիւնը։
— Դրացիիդ մի՛ նախանձիր, կը վնասես ինքդ քեզի։
— Երեք հոգիին մէջ գաղտնիք չի պահուիր։
— Անուշ սիրողը՝ լեղիին ալ պէտք է դիմանայ։
— Ամէն տարիք իր տարեկիցին հետ կը խաղայ։
— Ցած պատին հեծնող շատ կ'ըլլայ։
— Կուշտ փորը անօթի փորին վիճակէն չի հասկնար։
— Լեզուն սրտին թարգմանն է։
— Երեսի արտայայտութիւնը մտքի ցոլացումն է։
— Միշտ ուրիշէն առնել վարժուողը ուրիշին բան չի տար։
— Գործին երեսը որ թքնեն, անձրեւ կուգայ կ'ըսէ։
— Ըրէ այն ինչ որ կ'ուզես որ ուրիշները քեզի ընեն։
— Քեզի հետ չեկողին դուն հետը գնա՛։
— Աքաղաղը իր գիւղին աղբանոցին վրայէն կը կանչէ։

Հաւաքեց՝ Լ. ԹԻՒՖԷՆՔՃԵԱՆ

ՀԻՆ ԼԶԵՐ

ԿԱՐՍԻ ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎԸ

(1921, ՍԵՊՏ. 26—1921, ՀՈԿՏ. 13)

Պատմական այս ժողովի մասին շատ քիչ բան յայտնի է արտասահմանի հայութեան: Այս ժողովով է, որ հաստատուեցան Խորհրդ. Հայաստանի սահմանները, որոնք որոշուած էին Մոսկուայի Թուրք-Խորհրդային Դաշնագրով, 1921 Թ. Մարտ 16-ին:

Կարսի Խորհրդաժողովին մասնակցեցան մէկ կողմէն Խորհրդ. Հայաստան, Խորհրդ. Վրաստան եւ Խորհրդ. Ազրպէճան Մոսկուայի անմիջական հովանաւորութեան տակ, եւ միւս կողմէն Թուրքիա: Խորհրդ. Ռուսաստանի ներկայացուցիչն էր Կանէցկի, Խորհրդ. Հայաստանի կողմէ՝ Աս. Մռաւեան, Խորհրդ. Վրաստանի կողմէ՝ Շալվա Էլիաւա, Խորհրդ. Ազրպէճանի կողմէ՝ Բէհբուտ Շահթախտինսկի եւ Թուրքիոյ կողմէ՝ Կարապէքիր Քեազիմ փաշա:

Ստորեւ կուտանք Կարսի Խորհրդաժողովի արձանագրութիւններու ամփոփումը՝ առնելով «Խորհրդ. Հայաստան» պաշտօնաթերթի 1921 Թ. Հոկտեմբերի թիւերէն:

ԱՌԱՋԻՆ ՆԻՍՏ

Առաջին նիստը տեղի ունեցաւ Խորհրդաժողովի բացումից անմիջապէս յետոյ, Սեպտ. 26-ին: Նախագահում էր Կարաբէքիր Քեազիմ փաշան: Թիւրք պատուիրակութեան կողմից Կարաբէքիրը արաւ հետեւեալ երկու առաջարկները.

1. Նիստերի արձանագրութիւնները կատարել Ֆրանսերէն լեզուով, որից յետոյ թարգմանուի թիւրքերէն, ռուսերէն, հայերէն եւ վրացերէն լեզուներով:

2. Դաշնագրութիւնները կնքել երեք հանրապետութիւնների հետ առանձին-առանձին պայմանագրերով:

Անդրկովկասի հանրապետութեանց պատուիրակութիւններից Կա-

րաբէքիրի առաջին առաջարկը ընդունուեց, բայց որոշ եւ կտրուկ կերպով մերժուեց նրա երկրորդ առաջարկը:

Թիւրք պատուիրակութեան նախագահը յայտնեց, որ իրենք իրաւասութիւն չունենալով հաւաքական դաշնագիր կնքելու առանձին-առանձին դաշնագրերի տեղ՝ այս հարցի մասին չեն կարող վճիռ տալ, որով ստիպուած են հեռագրով հրահանգ սպասել Անգորայից:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՆԻՍՏ

Երկրորդ նիստը տեղի ունեցաւ Սեպտ. 27-ին: Նիստի սկզբին Կարաբէքիրը ներկայացրեց հետեւեալ երկու առաջարկները, որոնք ընդունուեցին.

1. Մոսկուայի դաշնագրի անփոփոխ ընդունումը, հակառակ պարագային դադարեցնել Խորհրդաժողովի աշխատանքները, մինչեւ որ նոր հրահանգներ ստացուին Անգորայից:

2. Մանր եւ զուտ տեղային նշանակութիւն ունեցող սահմանային հարցերի համար կազմել տեղւոյն վրայ ճշդող յանձնաժողովներ:

Անդրկովկասեան հանրապետութիւնների կողմից ընկեր Գանէցկի ներկայացրեց հետեւեալ երկու սահմանագծային պահանջները, որոնց առջինը վերաբերում էր Անիի աւերակներին, եւ ասաց. «Դա հայերի համար ունի պատմական եւ գիտական մեծ արժէք»: Երկրորդը՝ Կողբի պահանջն էր, որ իր աղահանքերով ներկայացնում է համակովկասեան նշանակութիւն:

Թիւրք պատուիրակութեան նախագահը յայտնեց, որ իրենք ոչ մի իրաւասութիւն չունին Մոսկուայի դաշնագրով գծուած սահմանի մէջ փոփոխութիւն կատարելու, եւ դրա համար Անգորայից հրահանգ պէտք է ուղել:

Վերոգրեալ հարցերի վիճաբանութիւնից յետոյ, ընկեր Գանէցկին ժողովին ներկայացրեց մի շարք գիւղերի անուններ՝ հարց դնելով, թէ ո՞ւմ պէտք է պատկանին:

Կարաբէքիրը չեշտեց, որ վերոյիշեալ հարցերը սահմանափակ, զուտ տեղական նշանակութիւն ունին, որով առաջարկեց նրանց ճշդումը թողնել տեղւոյն վրայ գործող յանձնաժողովներին, առաջարկեց սահմանագծումների համար մէկ քանի ընդունուած կանոններ, որ ընդունեցին նաեւ անդրկովկասեան պատուիրակութիւնները:

Ըստ այդ կանոնների, սահմանագիծ կարելի չէ ընտրել այն գիւղը, որից կարող են գիւղի բնակիչների համար տեղական նշանակու-

թիւն ունեցող դժուարութիւններ ծագել: Եթէ սահմանի վրայ ձոր կայ, այդ ժամանակ ձորը կը լինի սահմանը, եթէ բլուրներ կան, բլուրները բարձրագագաթից երկուսի կը կիսուին, իսկ եթէ տափարակ դաշտ է, կամ բլրակները անկանոն են, իբրեւ սահման կ'ընդունուի մի ուղիղ գիծ, որ երկուսի կը բաժանէ դաշտը:

ԵՐՐՈՐԴ ՆԻՍՏ

Երրորդ նիստը գումարուեց Սեպտ. 28-ին: Նիստի սկզբին ընկ. Գանէցկին հարց դրեց նիստերին նախագահելու խնդիրը եւ առաջարկեց, որ «ընդունուած կանոն է մէջ ընդ մէջ նախագահել»: Այս առաջարկութիւնը առանց վիճաբանութեան ընդունուեց Թիւրք պատուիրակութեան կողմից:

Կարաբէքիրը յայտնեց ժողովին, որ ստացել է պատասխան Անգորայից՝ դաշինքը ստորագրելու ձեւի մասին եւ թէ Թիւրք կառավարութիւնը մնում է իր նախկին տեսակէտի վրայ՝ առաջարկելով կնքել դաշնագրութիւնը երեք հանրապետութիւնների հետ առանձին-առանձին:

Ընկ. Գանէցկին կրկնեց իր առարկութիւնները եւ ասաց, թէ իրենք հաստատ են մնում իրենց տեսակէտի վրայ:

Այս խնդիրը անորոշ կերպով փակուելուց յետոյ, Թիւրք պատուիրակութիւնը կարդաց Բաթումի մասին իրենց ունեցած պահանջները:

Բաթումի մասին Թիւրք պատուիրակութեան արած առաջարկը մանրամասն քննադատութեան ենթարկուեցաւ Գանէցկիի կողմից, որ առաջարկեց մի մասնաւոր յանձնաժողով ընտրել այս խնդրով զբաղուելու համար: Նա շեշտեց, որ Թիւրքիան պէտք է ունենայ ազատօրէն օգտուելու իրաւունք Բաթումի նաւահանգստից, բայց Թիւրք պատուիրակութեան առաջարկների մէջ գտաւ որոշ հակասութիւն Մոսկուայի դաշնագրի հետ, որ հիմք է կազմում Կարսում կատարուած բանակցութեանց:

ՉՈՐՐՈՐԴ ՆԻՍՏ

Չորրորդ նիստը ամբողջապէս յատկացուեց դաշնագիրը ստորագրելու ձեւի մասին առաջ եկած անհամաձայնութիւնը հարթելու խնդրին, որ տեղի տուեց երկար վիճաբանութիւնների:

Թիւրք պատուիրակութիւնը յայտնեց, որ իրենք կը համաձայնին դաշնագիրը ստորագրել այն պայմանով, որ դաշնագրի մէջ առանձին-

առանձին բաժանուած լինեն Ադրբէյջանին, Վրաստանին եւ Հայաստանին վերաբերող խնդիրները:

Այս առաջարկն էլ վճռաբար մերժելով՝ Անդրկովկասի հանրապետութեանց պատուիրակները առաջարկ ներկայացրին ուղղակի Անգորայի հետ յարաբերութեան մէջ մտնել՝ մի բացատրողական հեռագիր ուղարկելով, ուր գրուած լինին այն բոլոր պատճառները, որոնք ստիպում են իրենց դաշնագիրը կնքել հաւաքաբար, առանց առանձին բաժանումների եւ պայմանագրութիւնների: Թիւրք պատուիրակութիւնը եւս խոստացաւ իր կողմից մի նոր հեռագիր ուղարկել Անգորա, եւ այս խնդիրը փակուած նկատեց:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՆԻՍՏ

Հինգերորդ նիստը բացուեց երկուշաբթի օր, Հոկտ. 10-ին, ժամը 3-ին: Այս նիստում կարդացուեցին դաշնագրի յօդուածները, որոնք փոքրիկ փոփոխութիւնների ենթարկուելուց յետոյ, վերջնականապէս ընդունուեցին երկու կողմերից էլ: Այս յօդուածները մշակուած էին պատուիրակութիւնների անպաշտօն նիստերում: Այս տեսակ ինը նիստեր տեղի ունեցան:

Այս նիստում Թիւրքերի եւ անդրկովկասեան հանրապետութիւնների պատուիրակութիւնների կողմից եղան պաշտօնական յայտարարութիւններ՝ համապատասխան յօդուածների ընթերցումից յետոյ: Յայտարարութիւնները արձանագրւում էին քարտուղարների կողմից, նկատի առնուելու համար երկուստեք իրենց յառաջիկայ փոխյարաբերութիւնների ընթացքին:

Այս յայտարարութիւնները վերաբերւում էին այն կէտերին, որոնց շուրջ երկու կողմի պատուիրակութիւնները չէին համաձայնած եւ կամ համաձայնուելով հանդերձ՝ ընդդիմացել էին դաշնագիրների մէջ իբրեւ յօդուած մտցնելու:

Սահմանագծումի խնդիրներին վերաբերող յօդուածի ընթերցումից յետոյ, Անդրկովկասի պատուիրակութիւնների կողմից ընկ. Գանէցկին արաւ հետեւեալ յայտարարութիւնները, որոնք, խորը լռութեան մէջ, ազդու տպաւորութիւն թողին:

Առաջինը Անիի եւ երկրորդը Կողբի մասին էր:

Մենք այն յոյսը ունէինք, որ Թիւրք պատուիրակութիւնը դրական պատասխան պիտի տայ Անիի մասին Հայաստանի արած պահանջին, որ գուրկ էր ամէն տեսակ զինուորական, տնտեսական եւ աշխար-

հագրական նկատումներից եւ մեզ համար ունի զուտ գիտական-կուլտուրական արժէք։ Վերջին պահուն, ինչպէս Կողբի, նոյնպէս եւ Անիի մասին Թիւրք պատուիրակութիւնը մերժողական պատասխան տուեց, առարկելով, թէ Անին Ախուրեանի արեւմտեան եզերքին է գտնւում, ուստի հայերին տրուելով՝ կը խախտուի Մոսկուայի դաշնագրի սկզբունքը։

Ահա այս առթիւ Գանէցկիի յայտարարութիւնները.— «Անդրկովկասեան հանրապետութիւնների պատուիրակութիւնները ամենախորունկ ցաւով արձանագրում են Անիի մասին իրենց արած առաջարկի մերժումը։ Անին ներկայացնում է հայերի համար ազգային-պատմական եւ գեղարուեստական արժէք։ Աւելացնում ենք նաեւ, թէ Անդրկովկասի ժողովուրդները այդ մերժումը պիտի ընդունեն ճշմարիտ ցաւով։

Կողբի աղահանքերը ունենալով համակովկասեան նշանակութիւն, որովհետեւ տարիներով նրանք հայթայթել էին Անդրկովկասի աղի պահանջը, մենք նախապէս ներկայացրել էինք Կողբի աղահանքերը Հայաստանին թողնելու մի առաջարկ։ Բայց նկատելով այս մասին Թիւրք պատուիրակութեան առարկութիւնները՝ մեր այս առաջարկը փոխել էինք՝ վերածելով այն Կողբի աղահանքերը Հայաստանի կառավարութեան մենաշնորհ տալու առաջարկին։

Թիւրք պատուիրակութիւնը ներկայումս մերժում է նաեւ այս առաջարկը. մենք արձանագրում ենք նաեւ այս մերժումը Թիւրքիայի կողմից համակովկասեան նշանակութիւն ունեցող այս խնդրի մասին եւ անցնում ենք ուրիշ յօդուածների քննութեան»։

Թիւրք պատուիրակութեան նախագահ Քեազիմ Կարաբէքիր փաշան ի պատասխան Գանէցկուն, յայտնապէս նեղուած եղանակով, հետեւեալ յայտարարութիւնները արաւ.—

«Անիի մասին մեր մերժումը Մոսկուայի դաշնագիրը չխախտելու սկզբունքի մէջ է կայանում։ Այսուհանդերձ ամէն ապահովութիւն կը տրուի այնտեղ ապրողների եւ գիտական աշխատանքներ կատարողների համար»։

Մերժելով Կողբի մասին եղած առաջարկները՝ Քեազիմ Կարաբէքիր փաշան յայտարարեց, թէ կողբը առաջուայ պէս պիտի գոհացնէ Անդրկովկասի պահանջը։

Նախիջեւանի անկախութեան վերաբերեալ յօդուածի ընթերցումից յետոյ, Քեազիմ Կարաբէքիր փաշան մի քանի հարցումներ արաւ

Նախիջեւանի ինքնավարութեան վերաբերուող մի շարք խնդիրների շուրջ:

Ազրբէյջանի ներկայացուցիչ Բէհբուտ Շահթախտինսկին պատասխանեց այդ հարցումներին: Մոսկուայի դաշնագրի տրամադրութեան համաձայն, Նախիջեւանը ինքնավարութիւն է ստանում Ազրբէյջանի հովանաւորութեան տակ:

Քեազիմ Կարաբէքիր փաշայի հարցումները հետեւեալ կէտերի շուրջ էին.— պաշտօնական լեզուի, կրթական, ամուսնական, գերիների, կրօնական ազատութեան եւ այլ խնդիրների:

Թրքական նաւերին եւ ապրանքներին տրուելիք մի քանի առաւելութիւնների վերաբերեալ յօդուածները անդրկովկասեան պատուիրակութիւնների կողմից երկրորդ անգամ փոփոխութեան ենթարկուեցան եւ յետոյ ընդունուեցան: Այդ յօդուածների համաձայն, Թիւրքիան իրաւունք պիտի ունենայ առանց թրանզիթի իր ապրանքները անցկացնել Վրաստանից Թիւրքիա: Թիւրք նաւերը պիտի վայելեն մասնաւոր առաւելութիւններ:

Թիւրք պատուիրակութիւնը հետաքրքրուեց նաեւ Աջարիայի ինքնավարութեամբ. Վրաստանի պատուիրակ Շալվա Էլիաւան ցոյց տուեց այդ մասին հրատարակուած դեկրետը:

Գերիների վերադարձին եւ 1918*–ից ի վեր Թիւրքիայի դէմ գործող Թրքահպատակների վերաբերեալ յօդուածի առթիւ Գանեցկին դիտողութիւն արաւ պայմանաժամի մասին:*

Քեազիմ Կարաբէքիր փաշան յայտարարեց, թէ առանց պայմանաժամին սպասելու արդէն իսկ գերիները ազատ պիտի արձակուին եւ Համապատասխան հրամանագիրն էլ իր ժամանակին պիտի յայտարարուի:

Գանեցկին Անդրկովկասի պատուիրակութեան կողմից շնորհակալութիւն յայտնեց:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՆԻՍՏ

Վեցերորդ եւ վերջին նիստը տեղի ունեցաւ Հոկտ. 13*–ին, ժամը* 12*–ին:*

Նիստը բացեց Գանեցկին, որ առաջարկեց ստորագրել պատրաստուած դաշնագիրը:

Ստորագրութեան արարողութիւնը կատարուեց հանդիսաւոր կերպով: Պատուիրակութիւններից զատ, ներկայ էին քաղաքային եւ զինուորական իշխանութեանց ներկայացուցիչները, որոնք ոտքի կե–

ցած էին: Ներկայ էին նոյնպէս Թիւրք սկաուտներից մի տասնեակ պատանիներ:

Խոր լռութեան մէջ կարդացուեց Փրանսերէն բնագիրը, որից յետոյ ստորագրուեցին նիստերի արձանագրութիւնները:

Ժամը մէկուկէսին կատարուեցաւ դաշնագրի ստորագրումը: Կարսի բերդից, ստորագրութեան պահուն, արձակուեցան թնդանօթի չորս հարուածներ, եւ թրքական նուագախումբը նուագեց Ինտէրնացիոնալը եւ Թիւրք ազգային քայլերգը:

Այբուբենի կարգով ստորագրեցին Հայաստանի, Ազրբէջանի, Վրաստանի, Թիւրքիայի եւ Ռուսաստանի ներկայացուցիչները:

Ստորագրուելուց յետոյ, ճառեր արտասանեցին Քեազիմ Գարաբէքիր փաշան եւ Գանէցկին, եւ յետոյ Խորհրդաժողովը փակուած յայտարարուեց:

* * *

Խորհրդաժողովէն յետոյ, Հոկտ. 18-ին, Կանէցկին հետեւեալ յայտարարութիւնը արաւ Հայաստանի Հեռագրական Գործակալութեան՝ Արմենտայի ներկայացուցչին.—

«Խորհրդաժողովի ամենամեծ արդիւնքը եղաւ այն, որ կնքուած դաշնագրից յետոյ, Թուրքիայի թշնամիները կ'ըմբռնեն ու կը զգան, որ Թուրքերը այլեւս Արեւելեան ճակատ չունին: Այդ տեսակէտից Կարսի Խորհրդաժողովը խոշոր միջազգային նշանակութիւն ունի»:

Եւ, յիրաւի, Թուրքիան այնուհետեւ «Արեւելեան ճակատ» չունեցաւ եւ Կարս, Արտահան, Սուրմալու ու ամբողջ Թուրքահայաստանը մնաց իրեն ձեռքը:

ՏԵՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽԱԳԱՀ ՈՒԻԼՍԸՆԻ ՀԵՏ

Ա. Ահարոնեանի օրագրութեան մէջ տեսակցութեան օրն իսկ գրի առնուած է հետեւեալ ամփոփումը Նախագահ Ուիլսընի հետ ունեցած զրոյցի: Այսօրուայ մեր պայմաններու մէջ վերին աստիճանի հետաքրքրական եւ նշանակալից են Ամերիկայի մեծ Նախագահի խօսքերը՝ ուղղուած հայութեան Ա. Ահարոնեանի եւ Պօղոս Նուպար փաշայի միջոցով:

17, Ապրիլ, 1919, Փարիզ

Ճաշից յետոյ, ժամը 5-ին, ներկայացանք՝ ես, Փաշան, պրոֆեսոր Տէր Յակոբեան, որ թարգման էր:

Նախագահ.— *Յոյս ունեմ՝ գոհ էք, որ ձեր խնդիրը լաւ է ընթանում:*

Փաշան.— *Լաւ կը լինի այն ժամանակ, երբ ձեր շնորհիւ Ամերիկան կ'ընդունի Հայաստանի մանդան:*

Նախագահ.— Մանդայի խնդիր. *ես էլ եմ ցանկանում, որ Հայաստանի մանդան Ամերիկան ընդունի. կարող եմ վստահացնել ձեզ, որ Ամերիկայի բոլոր լաւագոյն քաղաքացիների մտածումն ու զգացումն էլ այդ է: Եւ եթէ երբեք Ամերիկան որեւէ մանդա յանձն առնի, այդ կը լինի Հայաստանինը: Ես իմ ընկերակիցներին (Կոնկրէսի) առել եմ յաճախ, որ Ամերիկային որեւէ մանդա տալու դէպքում, լաւագոյնը Հայաստանի մանդան է, որովհետեւ այդ աւելի հեշտ կ'ընդունուի, շնորհիւ այն խորունկ համակրութեան, որ Ամերիկան տածում է դէպի հայ ժողովուրդը:*

Տերրիտորիա.— *Ձեր տերրիտորիայի համար եւս աշխատում եմ: Ցանկութիւնս է ձեր պահանջած սահմաններում Հայաստանին տերրիտորիա ապահովել: Մրցում կայ, ուրիշներն էլ պահանջներ ունին, բայց ես աշխատում եմ:*

Ազգերի Լիգա.— *Ազգերի Լիգան այսուհետեւ լաւ հովանաւոր կը լինի: Մինչեւ այժմ, երբ որեւէ պետութիւն ուրիշ պետութեան գործերին միջամտում էր, դա համարւում էր թշնամութիւն: Այսուհետեւ Ազգերի Լիգան միջամտելու իրաւունք կ'ունենայ, առանց որ այդ թշնամութիւն նկատուի:*

Տեսակցութիւնը տեւեց քսան րոպէ:

ՏԵՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԱՐՏ. ԳՈՐԾՈՑ ՆԱԽԱՐԱՐ ՉԸՐՉԻԼԻ ՀԵՏ

8 Յունուար, 1920, Լոնտոն

Տեսակցութեանս նպատակն էր նրանից խնդրել մեր բանակի համար զէնք եւ ռազմամթերք: Ես նրան ասացի.

«Պ. Նախարար, այս պատերազմի ընթացքում հայերը 2 անհերքելի ապացոյցներ տուեցին. ա) Անվերապահ կերպով անձնուէր են եղել Անտանտին, բ) Գիտեն շատ արիաբար կռուել, երբ նրանց տրւում է ինչ անհրաժեշտ է: Տարաբախտաբար, զինադադարի շրջանում, Դաշնակիցները պէտք չհամարեցին հայ ժողովրդի այդ երկու տուեալները գնել ի սպաս խաղաղութեան գործին Արեւելքում եւ Հայաստանի ազատութեան: Մեր բոլոր դիմումները մեր զօրքի օգնութեան առթիւ, մնացին անհետեւանք: Այժմ, երբ բոլշեւիկների առաջխաղացումով Արեւելքը ընդհանուր շփոթի նախօրեակին է, որից պէտք է տուժեն ոչ միայն հայկական, այլեւ Դաշնակիցների եւ մասնաւորապէս Անգլիայի շահերը, կարծում եմ, որ հայ բանակի վերակազմումը պէտք է անյետաձգելի նկատուի: Խնդրեմ, այս առթիւ, ի նկատի առնել, որ Մուսթաֆա Քէմալ իր բանդաներով հարաւից սպառնում է ե՛ւ Հայաստանի ե՛ւ Դաշնակիցների շահերին: Արեւելքում Ադրբէջանը, Թուրքերի բնական դաշնակիցը, օգտուելով Հայաստանի ծանր դրութիւնից եւ Դաշնակիցների անտարբերութիւնից, դրաւեց Ղարաբաղի բարձրաւանդակը, որտեղից նա սպառնում է Հայաստանին: Միւս կողմից բոլշեւիկներն են յառաջանում, որոնց առաջ բերած շփոթը կարող է պատճառ դառնալ ընդհանուր յարձակման Թուրքերի եւ Թաթարների՝ Հայաստանի վրայ պանթուրանեան եւ պանիսլամիզմի իդէան իրագործելու համար: Նկատելով այս բոլոր պայմանները՝ ես շատ եմ խնդրում, վերջապէս, հնար տալ մեզ վերակազմելու մեր բանակը հասցնելով այն մինչեւ քառասուն հազարի, որը միայն կարող է ազատել հայ ժողովրդը անխուսափելի կատաստրոֆից: Խնդրում եմ ձեր աջակցութիւնը:

Չըրչիլը պատասխանեց.—

— Ես հասկանում եմ դրութեան լրջութիւնը. Ցաւում եմ, որ ես մենակ իրաւասու չեմ ձեզ գոհացում տալու: Եթէ ես այդչափ իրաւազօր լինէի, Դենիկինը այդպէս չէր պարտուի: Տարաբախտաբար, պէ-

տութիւնները չուզեցին հասկանալ, որ Դէնիկինի գոյութիւնը ամէնքին հարկաւոր է: Նա մի հողմանոց էր, որ շատերին էր ծածկում: Նրան մենք պէտք եղած օգնութիւն չհասցրինք: Քսան մետր անդունդի վրայ տասը մետր տախտակ չեն ձգի: Արդիւնքը մեր աչքի առաջն է: Յուսամ՝ պետութիւնները շուտով զղջասանան: Բարեբախտաբար, Դէնիկինի զօրութիւնը իսպառ փչացած չէ: Նա նահանջել է բաւական կանոնաւոր կերպով:

Գալով ձեր խնդրին՝ հաւատացէք, որ ձեր զոհաբերութիւնները գիտեմ եւ սրտանց համակիր եմ ձեզ: Իսկոյն ներկայացրէք ինձ մի նոտա ձեր պէտքերի մասին: Ես երկու օրում կ'ուսումնասիրեմ եւ իսկոյն կը ներկայացնեմ մեր կառավարութեան: Խոստանում եմ լինել ձեզ համար լաւ կանալ:

Ես պատասխանեցի.— «Պ. Նախարար, ես կը խնդրէի լինել ո՛չ միայն կանալ, այլեւ լաւ փաստաբան մեր պէտքերի եւ մեր վիճակի:

— Իսկոյն ներկայացրէք ձեր նոտան: Ես խոստանում եմ անել ամէն ինչ, որ ինձանից է կախուած, եւ խնդրեմ հաւատացէք իմ խորը համակրանքին դէպի հայ ժողովուրդը:

Չըրչիլը երիտասարդ եւ եռանդուն մարդ է եւ խիստ համարձակ իր որոշումների մէջ:

Մեկնելուց առաջ ես նրան թողեցի մի note-verbale մեր զրոյցի մասին եւ յաջորդ առաւօտ իսկ նրան ուղարկեցի մեր զինուորական պէտքերի համար Գեներալ Ղորղանեանի մի փաստաթուղթը քառասուն հազարնոց մի բանակի պէտքերի համար: Նոյն օրը վերադարձայ Փարիզ, ուր եկան Անգլիայի կարեւոր նախարարները Լլոյտ Ջորջի հետ միասին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

1923–ին, Երեւանի «Նորք» ամսագրի մէջ, այն ժամանակուայ Հայաստանի ժողկոմխորհի նախագահ Ալ. Մեասնիկեանը (Ալ Մարտունին) վերեւի խորագրով յօդուած մը հրատարակեց, որու մէջ կը պարզէր Խորհրդ. Հայաստանի արտաքին քաղաքականութիւնը: Շահեկան է այժմ կարդալ այդ յօդուածը, տեսնելու համար, թէ որքա՜ն փոխուած է Խորհրդ. Հայաստանի վարիչներու մտայնութիւնը այսօր: Հոս կուտանք յօդուածի գլխաւոր մասերը: Ի՞նչ սար ու ձոր այն օրերու եւ ներկայ ըմբռնումներու միջեւ:

«Կայ երկու ուժ՝ կապիտալիզմ եւ կոմունիզմ: Առաջինի պաշտպանն է բուրժուական Եւրոպան՝ Անտանտան, որ օրէ օր աւելի եւ աւելի զառամում է. երկրորդի մարմինն է Ռուսաստանը եւ նրա հետ միասին մնացեալ փոքրիկ Խորհրդ. հանրապետութիւնները.... Ահա այդ Ռուսաստանի հետ է, որ գնում է Խորհ. Հայաստանը, երբ իրար դէմ մահու եւ կեանքի կռիւ են մղում պրոլետարիատն ու բուրժուազին: Այն ժամանակ, երբ բուրժուական հայութիւնը՝ Ժողովրդականներ, Ռամկավարականներ, Դաշնակցականներ, կղերականներ, կաթողիկոսն ու Նուպար փաշան, հայ «վարժապետներ» ու վաճառականը, տիրացու մտաւորականն ու խմբապետը, բոլոր կազմած, եւրոպական դիպլոմատների փէշերին են լիզում, քրտնաջան աշխատաւորութեան վաճառքի են հանում եւրոպական բուրժուաներին եւ հայ գիւղացու համար նորանոր կոտորածներ են պատրաստում, Խորհրդ. Հայաստանը գոչում է.— «Ներողութի՛ւն, պարոններ, ժամանակները փոխուել են, աշխատաւորութիւնը իր հարազատ իշխանութեան՝ Խորհրդ. կառավարութեան բերանով այլ բան է ասում. Նա թքնում է ձեր վրայ, նա բուռն ատելութիւն է տածում դէպի ձեր խողէնները (տէ-բերը), նա լծւում է համայն աշխատաւորութեան մեծ կռուին եւ իր աւագ եղբօր՝ Ռուսաստանի բանուորութեան օգնութեամբ ու հովանու տակ ամոքում է իր դարաւոր, մահացու վէրքերը...

«Նման մեծ Ռուսաստանի հսկայ բանուորութեան, հայ աշխատա–

ւորութիւնը յայտարարում է կռիւ կապիտալի եւ կեղեքման դէմ, ազդարարում է ազգերի սերտ համերաշխութիւնը եւ կեղեքուողների եղբայրական կապը: Եւ այդ հիման վրայ, այսօրուայ Հայաստանի տեսակէտից, կապիտալիստական Եւրոպան ներկայացնում է մի այնպիսի դժոխք, որի կործանումն ու ոչնչացումը ճնշուածների բարեկեցութեան առհաւատչեան կը լինեն:

«Եւ, իսկապէս: Ի՞նչ կարող է տալ մեզ այն Անգլիան, որ իր զօրքերով քարուքանդ է անում դէպի ազատութիւնն ու ինքնուրոյն կեանքը ձգտող Իռլանդիան, որ լաց ու չիւանի աշխարհ է դարձրել Հնդկաստանը: Ի՞նչ կարելի է սպասել այն Ֆրանսիայից, որ մի ձեռքով խեղդում է պարտուած Գերմանիային, իսկ միւս ձեռքով ճնշում է Սիրիայի դժբախտ արաբներին: Ի՞նչ է ներկայացնում իրենից բուրժուամարդասէր, քրիստոնեայ–բարեպաշտ, շահասէր, խարդախ, կեղծաւոր ու նուրբ կեղեքիչ Ամերիկան, որ անօրակելի հալածանքների է ենթարկում իր բանուորութիւնը, որ աշխատում է արդի ոստայնով փաթաթել խեղճ Չինաստանը, որ ուզում է տիրանալ, տիրապետել, իր թաթերը ձգել ողջ աշխարհը:

«Այդ երկրները… հալածում են մարդկութիւնը, հալում ու մաշում նրա լաւագոյն տարրերը, լաւագոյն զաւակները՝ բանտերում, զնդաններում, գործարաններում, դպրոցներում, որբանոցներում, մի խօսքով ամենուրեք… Նրանք աշխատում են ամէն ինչ, բոլորին, իւրաքանչիւր մի կենսունակ բան մեռցնել, ոչնչացնել իրանց արիւնոտ դարշապարի ծանրութեան տակ:

«Այդ երկրները ուզեցին ստրկացնել եւ արեւելեան ժողովուրդներին, որոնց շարքին եւ Հայաստանն ու Թուրքիան, բայց Հայաստանի խորհրդայնացումը ի դերեւ հանեց նրանց յոյսերը:

«Խորհրդ. Հայաստանը ամենասկզբից յայտարարեց, թէ Արեւելքում անհրաժեշտ է ոյժ տալ ազգային–ազատագրական շարժման: Քեմալի շարժումը ուղղուած է կապիտալիստական Եւրոպայի ոտնձգութիւնների դէմ: Թուրքիան ուզում է դուրս գալ Անտանտայի լծի տակից, դրա համար էլ նա անհաւասար կռիւ է սկսել եւրոպական հզօրների դէմ: Թուրքիայի վզին կապեցին Սեւրի Դաշնագիրը, այդ երկրորդ ասիական Վէրսայլը, որի տակ կայ Դաշնակցական Հայաստանի ներկայացուցչի ստորագրութիւնը: Այդ Հայաստանը Թուրքիայի նկատմամբ ուզում էր անել ինչ որ Վէրսայլում յաջողուեց կատարել

Բելգիային՝ Գերմանիայի նկատմամբ։ Արթնող Տաճկաստանը ըմբոստացաւ Սեւրի դէմ, այսինքն՝ նա ապստամբեց կապիտալիստական Եւրոպայի դէմ։ Փոխանակ այս հանգամանքը խստիւ հաշուի առնելու, Դաշնակցական իշխանութիւնը կռուեց Քեմալի հետ, նա ցնդաբանեց «մեծ, միացեալ, Միջերկրական» Հայաստանի սին գաղափարը, որով կորցրեց իր հողերի մի մասը, թշնամացաւ Քեմալին...

«Մենք այլ բան ենք ասում. մենք առաջարկում ենք հաշտուել ու խաղաղութիւն հաստատել հայ եւ թուրք ժողովուրդների միջեւ. մենք առաջարկում ենք օգնել նոր Թրուքիային՝ դէն գցել եւրոպական յափշտակիչների եաթաղանը. մենք առաջարկում ենք իրար օգնել, որպէսզի շուտով ոտքի ելնենք, ուժեղացնենք Արեւելքը, ընդունակ դարձնենք նրան տնտեսական զարգացման ու կուլտուրական առաջընթացութեան։ Եթէ այս ամէնը կատարուի, այն ժամանակ ինքն ըստ ինքեան «կը լուծուին» եւ սահմանային, տերիտորիալ խնդիրները»։

ԱԼ. ՄԵԱՍՆԻԿԵԱՆ

ՀԻՆ ԹՈՒՂԹԵՐ

ՌՈՍՏՈՄ ԶՕՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Ռոստոմը, 1914-ին, Կարնոյ դպրոցներուն ընդհանուր տեսուչ էր եւ Նոր-Սանասարեան վարժարանի կազմակերպիչն ու վարիչը: Բոստոն ապրող Կարնեցի հայրենակիցները խոստացեր էին անոր օգնել նիւթապէս: Կարնոյ Հայրենակցական Ընկերութիւնը հրատարակեց «Հայրենիք»ի Բացառիկ շքեղ թիւ մը ի նպաստ Նոր-Սանասարեանի: Այդ առթիւ Ռոստոմը թղթակցութեան մէջ էր ինձ հետ: Ստորեւ բերուածը այդ նամակներէն մէկն է: Ս. ՎՐ.

Սիրելի Սիմոն,

Զարմանաս, որ դեռ առաջին նամակիս պատասխանը չստացած՝ նորից եմ գրում: Արջը եօթը պատմութիւն ունի, եօթն էլ տանձի մասին է. իմ պատմութիւն էլ միշտ նոյնն է: Ման օլում՝ *ի՞նչ եղաւ այդտեղի ձեռնարկը Նոր-Սանասարեանի համար: Մինչեւ կոկորդս խրուել եմ. եթէ Ամերիկայից օգնութիւն չհասցնէք, վայն եկել է ինձ: Աղաները ուզում են մեզ խեղդել, դրամ չեն տալիս. մեր քեա–*

սէր–քէնսուլ ժողովրդի աջակցութեամբ ենք պահում այս հաստատութիւնը: Բայց չես կարող երեւակայել, ի՛նչ ոգեւորութիւն կայ, մանաւանդ, երիտասարդութեան մէջ: Եթէ այս նեղ օրերը անցնենք, վստահ եմ թէ փայլուն ապագայ կ'ունենանք: Ձեր օգնութեան պէտք ունինք: Շուտով մի շօշափելի գումար հասցրէք:

Հախփախմեանի աղջիկների համար ուղարկած դրամը ստացայ: Ապրի՛ս: Մի քանի սաներ արդէն որոշեցինք, հագուստ–կապուստ առինք. մինչեւ տարուայ վերջը բաւական կը լինի: Լաւ էիր արել, որ ուղարկել էիր: Չե՞ս կարող այդտեղի Կարնեցիների մէջ մարդիկ գտնել, որ մի քանի հոգի էլ նրանք որդեգրեն: Չես կարող երեւակայել, թէ ինչքան լաւ է ազդում այդ: Քո Հախփախմեանցիները շատ ոգեւորուած են. էլ չասես, թէ մանկավարժութիւնը քո գործը չէ:

Հապա մեր երիտասարդնե՛րը: Լաւ ես անում, որ նրանց հետ կապը շարունակում ես: Շաւարշն էլ լաւ գործ արեց, միայն թէ մի քիչ այծեր ունի: Երիտասարդաց Միութիւնը լաւ վիճակի մէջ է. Լեւոնը (Մազմանեան), Միսակը եւ միւսները եռանդով աշխատում են: Եթէ այդտեղի Կարնեցի հայրենակիցները մի քիչ նրանց նիւթապէս օգնեն, շատ քաջալերուած պիտի լինին:

Ոջիլի մասին ես հարցնում: Փառք Աստծոյ, դեռ առատ է, բայց առաջուայ պէս չէ: Կարծեմ քեզ ուրիշ անգամ էլ գրել եմ. ոջիլը մեր երկրի քաղաքակրթութեան չափանիշն է: Սահմանադրութիւնից յետոյ, ամէն տեղ ոջիլը զգալապէս պակասում է, նշանակում է — աղբերնիս կը յառաջադիմէ կոր: Եւ իսկապէս, եթէ մեզ մի տասը տարի էլ հանգիստ թողնեն, մեր երկիրը դրախտ կը դառնայ, բայց պիտի թողնե՞ն...

Հիմա էլ «Բարենորոգումներ» ենք խաղում: Մեր Պոլսեցիք գլուխները կորցրել են. շումիմ, բրատ, շումիմ*). վախենամ «բարենորոգումը» «չարանորոգում» դառնայ մեր գլխին. մի նոր աւիթ հալածանքների ու կոտորածների: Եւրոպա՞ն մեզ պիտի պաշտպանէ, թէ՞ Ռուսաստանը: Եթէ մերոնք, փոխանակ Պոլսում եւ Եւրոպաներում ազմկելու, գային Երկիր, ոջլի դէմ կռուէին, գիւղացուն այբուբէն սովորեցնէին, հաց ու սապոն տային, աւելի մեծ բարենորոգումներ կատարած կը լինէին: Մեր ժողովուրդը խաղաղութեան, հացի եւ լոյսի պէտք ունի — ա՛յս է օրուայ պահանջը եւ գլխաւոր բարենորոգումը:

*) Ռուսերէն՝ «կ'աղմկենք, եղբայր, կ'աղմկենք»:

Լաւ ես մտածում վերադառնալ Կարին: Ընդհանուր ժողովին պէտք է գաս եւ կը մնաս այստեղ: Վախենամ դու էլ ամերիկացի դառնաս եւ սկսես դիւանագիտութիւն խաղալ: Քո տեղը այստեղ է. զղջացել եմ, որ զիջեցի Ակնունուն եւ թոյլ տուի որ գնաս: Ընկերներն էլ ուզում են որ գաս: Ես էլ գոնէ մէկ տարիով ուզում եմ հեռանալ, որ մի քիչ շունչ առնեմ ու հանգստանամ. փէրուշան եղայ:

Անցեալ օր Փիլոսենց հետ Աւրունիենց մօտ էինք. քեզ էլ յիշեցինք: Աւրունին շարունակում է կապ պահել կառավարութեան եւ Իթթիհատի հետ: Քո գիտցածիդ պէս՝ շատ լուրջ է, բայց ծիծաղում էլ է: Նա եւ Վահէն (Թոքաճեան) մեր «սիւներն» են:

Կովկասից լուրեր առնում ենք: Առանձին նորութիւններ չկան: Այնտեղ էլ ոգեւորուած են բարենորոգումներով: Կուսակցական կեանքը սովորականի պէս է. երիտասարդութեան է մնացել:

Դրօն Բայազէտ է. մեծ վաճառական է դարձել: Լաւ գործ է կատարում: Վանեցիք էլ լաւ են: Տարօնում էլ կացութիւնը լաւ է:

Կարդա ու զարմացիր. այսքան երկար նամակ կարո՞ղ էիր սպասել: Ես էլ եմ զարմանում: Բայց թէ իմանաս ի՛նչ յոյսեր եմ կապում այս նամակի հետ, երբեք չես զարմանայ: Սպասում եմ փողի դպրոցի համար: Յօդուած էլ կ'ուղարկեմ, նկար էլ կ'ուղարկեմ, ինչ ուզում ես կ'անեմ, միայն թէ շուտ մեզ օգնութեան հասէք:

Ջերմ բարեւներ կարնեցի հայրենակիցներին:

Համբոյրներով՝ ՌՈՍՏՈՄ

12 փետր., 1914, Կարին

ԱՐՄԷՆ ԳԱՐՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ Մ. ՎԵՐԱԾԻՆԻՆ

Արմէն Գարօ — Գարեգին Փաստրմաճեան Ուաշինկթընի հայկական դեսպանն էր 1921-ին: Ան խորապէս կ'ապրէր Հայաստանի այն օրերու դէպքերը: Այդ դէպքերու ազդեցութեան տակ է գրուած վարի նամակը: Այսօր, նոր իրողութիւններու լոյսին տակ, Արմէն Գարոյի արտայայտած միտքերը առանձին նշանակութիւն կը ստանան: Ինքն ալ, բնականաբար, զերծ չէր ներթակայութենէ, բայց իր հիմնական միտքերը յատկանշական են: Իրեն պէս մտածողներ կային Հայաստանի մէջ ալ, փոքր թիւով, բայց հայ ժողովրդի եւ ղեկավարութեան ընդհանուր մեծամասնութիւնը հակառակ դիրքերու վրայ էր: Ինչպէս շատ բաներու, ազգային քաղաքականութեան վերաբերող հարցերու մէջ ալ Արմէն Գարօ ինքնատիպ էր եւ անկախ:

Վաշինկթոն, 9 Դեկտ., 1921

Սիրելի Վերածին,

Նախ՝ իմ compliment-*ներս քու Մեղու Շնորհալիի կնոջներուն*

համար. քանի կ'երթայ այնքան համով կը դառնայ թերթին այդ մասը: «Կուտ Կուտան»ը եւ Օտեանի մասին ըրածդ առաջարկները all right էին:

Այս վերջին շաբաթներս կանոնաւոր կը հետեւիմ «Հայրենիք»ին. Վ. Ահարոնեանի թղթակցութիւնները հետաքրքիր են իբրեւ information, բայց ես քեզ խորհուրդ պիտի տայի իրեն գրել, որ շատ ճաչքչուքներով չզբաղուի. օրինակ՝ Յ. Թումանեանի մասին մի քիչ չափէն աւելի էր քաշքշած:

Եւ, առհասարակ, ես այն կարծիքի եմ, որ մեր մամուլը շատ ըզբաղուելու չէ անցեալ տարուայ տխուր դէպքերով. ներքին կիրքերը գրգռուելէն օգուտ չկայ. գալիքի մասին մտածենք եւ ելք մը գտնենք իրար հասկնալու, որ հնարաւոր դառնայ դարձեալ իրար մօտ հաւաքել մեր ժողովրդի բոլոր activ ուժերը: Մի քանի խօսքով բացատրեմ միտքս:

Բոլշեւիզմ, սոցիալիզմ եւ մի քանի ուրիշ իզմերը մեր մտաւորականներուն գլխուն մէջ գոյութիւն ունին միայն, եւ մեր իրականութիւնը բոլորովին խորթ է այս բոլորին. հետեւաբար, թողնենք այդ իզմերը իրենց տեղը մնան եւ գանք մեր էական խնդրին, որը ամէն հայու սրտին մօտիկ է՝ հայ ժողովուրդի ֆիզիքական գոյութիւնը եւ անոր ազատ ապրելու տարրական պահանջին բաւարարութիւն տալու խնդիրը: Ինծ կը թուի թէ հնարաւոր է այս հարցին շուրջ իրար հասկնալ, եթէ մեր պարոն մտաւորականները իրենց capriceները մէկ կողմ թողուն:

Ինչպէս կը լսենք, Մոսկուայէն եկող Հայաստանի նոր-փրկիչները եւս, ինչպէս նախորդ Դաշնակցական կառավարութիւնը, եկել են այն եզրակացութեան, թէ Հայաստան ըսուած երկիրը այնքան յետամնաց է տնտեսական եւ քաղաքական տեսակէտից, որ ներկայ պայմաններու մէջ անհնարին է զբաղիլ այդ իզմերով, հակառակ մեր պարոն մտաւորականներու բուռն ցանկութեանը, եւ, յակամայից, լծուել են ամենատարրական աշխատանքին՝ ժողովրդին հաց ապահովել եւ չթողուլ, որ թուրքն ու թաթարը մեզ կոտորեն: Այս երեք տարիներու դառն փորձերն էին հարկաւոր մեր ազգներուն մեծամիտ ուղեղներուն մէջ մի քիչ bon foi մտցնելու. սա է ցաւալին մեր իրականութեան մէջ: Տասնեակ հազարաւոր համալսարականներու սերունդ մ'ունինք եւ հազիւ մի քանի տասնեակ հաւասարակշիռ մարդիկ: Ինչ որ է, ողբալով չենք կրնար փոխել այս տխուր կացութիւնը. մինչեւ այս անհաւասարակշիռ սերունդը չհեռանայ ասպարէզէն, մենք մեզ չենք գտնելու, եւ

դրա համար ժամանակ է հարկաւոր։ Իսկ մինչ այդ մեր ընելիքներն ունինք, եւ իմ կարծիքով ժամանակն եկած է լուրջ քայլեր առնելու այդ ուղղութեամբ. առաջին՝ ամէն կերպ աշխատիլ չխորացնել այն բաժանումները եւ ստորաբաժանումները, որոնք ստեղծուեցան մեր ժողովուրդի զանազան խաւերուն մէջ մեր անհարազատ մտաւորականներու քէֆին համար եւ ի վնաս մեր գործին — Արեւմտահայ, Արեւելահայ, Աշխատաւոր եւ ոչ-աշխատաւոր, Էս–Էսներ եւ Սոցիալ-Դեմոկրատներ եւ էլ ո՞ր մէկը յիշեմ. ասոնք բոլորը որ մաղես՝ մէջէն երեք գոյնի նիւթ դուրս կուգայ. առաջին՝ հողի գոյն ունեցող մեծ մասսա մը՝ բուն հայ ժողովուրդը, պատմութեան ընթացքին մեղ հասած իր բացասական եւ դրական կողմերով. երկրորդ՝ կարմիր արիւն ունեցող փոքրաթիւ մտաւորականներու խումբ մը, որոնք կ'ապրին մեր իրականութեան գիտակցութեամբը, եւ այս փոքրաթիւ սերունդն էր որ հայ ազատագրութեան զարթնողն եղաւ. յետոյ՝ մեծաթիւ, բայց բազմագոյն մտաւորականութիւն մը, որը ձեռքերը ճէպը դրած՝ անտարբեր հանդիսատեսն էր վերջին 20–30 տարուայ մեր պատմութեան եւ այսօր մէջ է ընկած իշխանութեան հոտը առած (Նուպարէն մինչեւ Մեասնիկեան մէջը առած)։ Ինձ համար անսպասելի չէր այն ինչ որ կատարուեց 1921–ին։ Ճիշդ մէկ տարի առաջ այս տխուր դէպքերէն կը զգայի, որ այս հերիսայի հոտին վազող Նորագոյն չերեփաւորները թափելու էին մեր այսքան դժուարութեամբ եփած հերիսան, խեղճ Խրիմեան Հայրիկի ակնարկած հերիսան։ Թողունք ապագայ սերունդին որոշելու, թէ ով որ չափով մեղաւոր էր այս կատարուած դժբախտութեանը համար եւ սկսինք նորէն մեր հերիսայի մասին մտածելու։ Նամակս երկարիլ սկսաւ. կարճ կապեմ։

Առանց ռուսական actif աջակցութեանը մենք հնարաւորութիւն չենք ունենար գոնէ կիսով չափ իրականացնել մեր ազգային իտէալը՝ ունենալ սեփական հայրենիք մը՝ անկախ կամ թէկուզ կիսանկախ, ուր մեր ժողովուրդը հնարաւորութիւն ունենայ իր հալալ աշխատանքով ապրելու՝ հեռու Թրքական սուրէն եւ հուրէն։ Այս տեսակէտէն մեր Երեւանի կարմրաւոր ախպարները շատ աւելի real հողի վրայ են կանգնած... Եղածը եղաւ. Մոսկուան մեր հէրն անիծեց «ընկեր» Կարապէքիրի միջոցաւ։ Ներկայիս Մոսկուան «բարեկամ» է Անգորայի հետ, բայց այս բարեկամութիւնը կարող է 24 ժամուայ մէջ ապրեսիւ թշնամութեան փոխուիլ եւ օրին մէկը աչքերնիս պիտի բանանք եւ տեսնենք, որ «ընկեր» Լենինը հայկ. պահանջները ձեռք առած Անգորայէն բաւարարութիւն է պահանջելու։ Պատմութեան

այրուբենը այդ կ'ըսէ, եւ այդ օրը շատ մօտիկ է իմ կարծիքովս:

Արդեօք մենք պատրա՞ստ ենք այդ դրութենէն օգտուելու համար: Ինչպէս կը տեսնեմ՝ ո՛չ: Պարսկաստան, Պոլիս եղողները դեռ կ'ապրին Փետրուարեան օրերու անմիջական տպաւորութեան տակ. դոնէ մենք՝ աւելի հեռուն եղողներս աշխատինք հնար եղած չափով առարկայօրէն ճանչնալու ստեղծուած կացութեանը: Նախ՝ խոստովանելու ենք մեր այն սխալը, որ բարձի թողի էինք ըրած ռուսական facteur-ի նշանակութիւնը մեր վերջին 3 տարուայ գործունէութեանց ընթացքին եւ լուրջ գնահատութեան ենթարկել բոլոր այն facteur-ները, որոնց անմիջական գործակցութեամբը միայն լուծուելու է մեր Հարցը: Երկրորդ՝ անխտիր ծաղրելու է թէ' մերոնց եւ թէ' բոլշեւիկներու այն հոսհոսութիւնները ինչ կը վերաբերի ընկերաբանական այն պոռոտախօսութիւններուն, որը մօտայի կարգ է անցած: Երրորդ՝ ամենախիստ քննադատութեան նիւթ չինելու է մեր այն լէվանթիններու ընթացքը (Նուպար, Պատրիարք եւ բոլոր պահպանողական տարրերը), որով անոնք 3 տարի շարունակ փորձեցին երկու հատուածի բաժանել մեր կոտորակուած փոքրաթիւ ժողովուրդը:

Խօսքին կարճը ըսի, բայց էլի երկար դուրս եկաւ. աւելի սեղմեմ միտքս՝ Միացեալ անկախ Հայաստան ռուս պետութեան անմիջական պաշտպանութեամբ եւ բարեկամ Դաշնակից պետութեանց բարոյական եւ նիւթական աջակցութեամբ (Դաշնակից պետութիւն ըսելով՝ Անգլիա եւ Ամերիկա ըսել կ'ուզեմ): Այս է միակ ճամբան, եւ ինձ թւում է, որ Երեւանի մեր ախպարներէն շատերուն էլ միտքը այս է, բայց շատ իշավարի տարան իրենց գործը: Ես յոյս ունիմ այս Փորմիւլին վրայ անոնց հետ համաձայնութեան եզր մը կրնանք գտնել, բայց բնաւ յոյս չունիմ, որ կարողանանք պոլսական լէվանթիններուն համոզել ձեռք քաշել իրենց բիւզանդական դէվդէկութիւններէն:

Մէկ խօսքով՝ քաշքշուկներուն վերջ տալ, պնդել երկու հողամասերու միացման եւ մէկ հայ կառավարութիւն ունենալու անհրաժեշտութեան վրայ, եւ, եթէ կ'ուզեն mandataire մ'ունենալ մեր հայ ախպարները, միայն Ռուսաստանն է, որ կարող է Հայաստանի mandataire-ը լինել. ուրիշ ոչ ոք չի գնալու Հայաստանի սարերուն վըրայ իւր զինուորները սատեցնելու: Այս վերջին կէտը խնդրեմ ամուր մը խոթես մեր բիւզանդական եւ եգիպտական հոսհոսներուն գլխին մէջ քու խայթոցով, հասկցա՞ր մի, սիրելի Մեզու Շնորհալի: Եւ փառք յաւիտեանս ամէն:

Ջերմ բարեւներով՝ ԳԱՐՕ

ՎՐԹԱՆԷՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՒԵՏԻՍ ԱՒ. ՔԱՀ. ՇԱՂՈՅԵԱՆԻՆ

Նամակը գրուած է Պուքրէշի Հայոց Դպրոցի վարչութեան պաշտօնական թուղթի վրայ: Նամակի բնագիրը եւ լուսանկարը մեզ սիրալիր կերպով տրամադրեց հանգուցեալ Աւետիս Աւ. Քահանայի դուստրը՝ ծանօթ երգչուհի Տիկ. Նուարդ Ճիվէլէկեան:

Պուքրէշ, Յունուար 12, 1913

Սիրելի Տէր Հայր,

Պատահմամբ կարդացի «Լուսաբեր–Արեւի» մէջ մի յայտարարութիւն, որի տակ Ձեր անունը կար, իբրեւ Առաջնորդական փոխանորդ: Եւ յիշեցի, որ յիրաւի, դուք վաղուց ի վեր կը գտնուիք այդ կողմերը: Եթէ չեմ սխալւիր, նոյնիսկ ձեր որդու հետ ծանօթացայ 1909–ին Կ. Պոլսում:

Այդ վերյիշումները դրդեցին ինձ դիմելու ձեզ մի խնդրի մասին. խնդիր, որ յոյս ունեմ, կը դարձնէք խորհրդածութեան նիւթ եւ դուցէ բարեյաջող ելքի ալ յաջողիք հասնել:

Գուցէ արդէն գիտէք, որ այս ուսումնական տարուայ սկզբին ես հրաւիրուած եմ Պուքրէշ, ազգային վարժարանի տնօրէնի պաշտօնով:

Պիտի ըսեմ, որ ինծմէ շատ գոհ են եւ ուրախութեամբ պիտի ցանկային ունենալ ինձ նաեւ ապագայի համար, եթէ միայն ես կամենամ:

Սակայն ես գոհ չեմ: Նախ որ դպրոցը կատարելապէս անապահով վիճակի մէջ է թէ՛ բարոյապէս եւ թէ՛ նիւթապէս: Բարոյապէս, որովհետեւ ամէն իրաւունք եւ տնօրինութիւն յանձներ են ռումէն կառավարութեանը եւ այդ անպարծ ու ազգամոլ տէրութիւնը լիովին կորզեր է հայ դպրոցներուն յատուկ ամէն արտօնութիւն:

Այսպէս, առարկաները (թուաբանութիւն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն եւայլն) կը դասաւանդուին ո՛չ թէ հայ, այլ ռումէն լեզուով: Միմիայն հայ լեզուն է, որ կ'աւանդուի հայերէն, այն ալ ենթարկուած է ուղղակի հալածանքի: Դպրոցի ներքին գործերի մէջ կառավարութիւնը միշտ կը միջամտէ, պահանջներ կը դնէ... Նոյնիսկ դասացուցակն ու գործածուող դասագրքերու ցանկը պիտի ներկայացուին ի վաւերացումն եւայլն եւայլն. անտանելի ճնշումներ, որոնց նմանը նոյնիսկ ռուսահայ դպրոցները չեն տեսներ ռուս կառավարութեան կողմանէ:

Բացի այդ, վարժարանը եկամուտի ո՛չ մի աղբիւր չունի եւ ուղղակի մուրալով՝ հացի-հաց կը վճարէ ամսականները: Շէնքը — մառանի նման, յարմարութիւններ — եւ ո՛չ մի հատ:

Կայ եւ մի ուրիշ բան: Ամիրայական մնացորդ թաղականներ կան հին հայերէն, որ ամէն րոպէ քիթերնին կը խոթեն դպրոցի գործերի մէջ, եւ, եկած օրէս, այդ ամիրաներն եւ Ուսումն. Խորհուրդը կը կռուին իրար՝հետ, իսկ տուժողը վարժարանն է...

Մի խօսքով՝ զզուելի բան. իմ աշխատանքը ի զուր կ'անցնի եւ ես որոշել եմ, ինչպէս որ լինի, եկող տարի չմնալ այլեւս այստեղ:

Արդ, սիրելի Տէր Հայր, մտածեցի որ գուցէ Գահիրէի դպրոցի — ազգային վարժարանի համար պէտք լինեմ ես: Արդեօք եկող տարի չէ՞ք կարող, կամ չէի՞ք կամենալ հրաւիրել ինձ պաշտօնով այդտեղ: Ուրախութեամբ Եգիպտոս կը գամ, եթէ առաջարկուող պաշտօնը եւ պայմանները յարմար լինին:

Իբր առաջնորդական փոխանորդ, կը կարծեմ որ դուք բնականօրէն պիտի համարուիք նախագահ կամ անդամ դպրոցական խորհրդի: Նոյնիսկ իբր ոչ անդամ, արդեօք յարմար չէ՞ք գտներ իմ առաջարկը հաղորդել դպրոցի Ուսումն. Խորհրդին:

Ես սովորել եմ նախ էջմիածնի Ճեմարանում, ապա եւ աւարտել եմ Ժընեւի համալսարանի գրականութեան ֆաքիւլթէն՝ Licenciees

Sciences Sociales *տիտղոսով։ Ունիմ* diplome, *որ կրնամ ներկայացնել ուզուած պահուն։ Գրականութեան մէջ արդէն գիտէք դուք անունս եւ երբեւէ այդտեղ ալ պիտի գիտնան։ Գիտեմ նաեւ երաժշտութիւն (եւրոպական եւ հայկական), բայց իմ դասաւանդութեան մասնագիտութիւններն են հայ լեզուն, հայ պատմութիւնն ու գրականութիւնը։*

Ահա ըսի, ինչ որ պէտք էր իմ կողմէն ըսել. աւելցնե՞մ նաեւ, որ պաշտօնավարել եմ Կովկաս, թեմական դպրոցներու մէջ եւ յայտնի է մանկավարժ. ասպարէզի մէջ իմ փորձառութիւնը։

Ձեզ կը թողում մնացածը, քանի որ գիտէք իմ մասին իբր ձեր գրեթէ հայրենակցի եւ հին բարեկամի։

Յոյս ունեմ որ անտես չէք առնիլ իմ այս առաջարկը եւ, եթէ դեռ ժամանակ կայ, պիտի կարողանաք յաջող ելքի հասնել այդ ուղղութեամբ։

Յամենայն դէպս, պիտի խնդրեմ գրել ինձ ձեր կարծիքները այդ մասին, նաեւ ձեր ձեռնարկները։

Առհասարակ Եգիպտոս պիտի ուզէի պաշտօնավարել — Աղեքսանդրիա թէ Գահիրէ, սակայն պիտի դերադասէի ձե՛ր գտնուած տեղը։

Չգիտեմ յետոյ, թէ ինչպիսի դպրոց է ձեր դպրոցը. քանի՞ դասարանով, ի՞նչ ծրագրով։ Եւ արդեօք, եթէ պաշտօն տրուի ինձ, գոհացուցի՞չ են ամսականները։

Խնդրեմ գրէք ինձ թէ՛ յաջողութեան եւ թէ՛ անյաջողութեան դէպքին։ Չեմ կարծեր, որ եգիպտահայերը չմտածէին հայ գրող մը ունենալ իրենց մէջ։

Կարեւոր մի կէտ եւս, որ կ'ուզէի իմանայիք կանխօրէն թէ՛ դուք եւ թէ՛ ամէնքը — հայ քաղաքական կուսակցութիւններու եւ ոչ մէկուն կը պատկանիմ ես *եւ մանաւանդ ոխերիմ կերպով թշնամի եմ որեւէ քաղաքական եւ կուսակցական խնդիր դնել եւ կամ այդ ուղղութեամբ գործել կրթական հարցերու մէջ։ Կ'ուզէի որ գիտցուէր այդ եւ վերջէն թիւրիմացութիւններ տեղի չունենային։*

Սպասելով ձեր նամակին, խնդրեմ ընդունել ձեր հին բարեկամի սրտալիր բարեւները։

ՎՐԹԱՆԷՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Իմ հասցէն.— Mr. V. Papazian
Directeur de l'Ecole Armenienne
41, Bulevardul Carol Bucarest (Roumanie)

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ Ռ. ՈՐԲԵՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Այս նամակը ուղղուած է գրագէտ Տէվրիշին ի ՍԷՆ Փոլ: Տէվրիշ սիրով տրամադրեց մեզ հրատարակութեան համար:

17 Յունուար, 1928

Սիրելի Տէվրիշ,

Իրաւունք ունիք զիս եղբայր անուանելու: Քառորդ դարը կը լրանա՛յ այս տարի մենակեցութեանս: 17 տարի Ճիպուղլի հրատապ անապատին եւ ութն ալ Փարիզի տարագրի միգապատ անկիւնիս մէջ — 1928-ին կ'ամբողջանայ քառորդ դարը, մտամփոփ ներքնահայեցութեանց, ջախջախուած ընդվզումներու, պատրանաթափ երազներու, տառապալից եւ ահաւոր տարիներ: Ու վարագոյրը առկախ է օդին մէջ, սպասողական, ամէն վայրկեան իջնալու մօտ, ու հիմակ այնչափ թափանցիկ, որ կը տեսնեմ միւս կողմը, կը լսեմ յաճախ անդրաշխարհի սիրելի ձայները, ու յաճախ կը փորձուիմ կարծել, թէ արդէն անցած եմ «անդին», «միւս եզերքը», ուր լայն, տիեզերական խաղաղութիւնը եւ աստղերու ներդաշնակութիւնը ցաւատանջ հոգիիս կը սպասեն:

Եւ սակայն անապատը Ճիպուղլիէն չէ որ կը սկսի: Անկէ առաջ գեղանուշ Իզմիրը կար իր Տիւնի լճակով — այսօր անապատ, աւելի հեռուն—Բերմուտին, ուր «Ֆանին ու ես»ը ապրեցայ,— այսօր՝ աւերակ, ու աւելի վեր Խարբերդի բարձունքը — փլատակ, իմ Մալաթիան — վարդենիները խամրած առ յաւէտ, ու Ծովքը, Ս. Նշանը, Սիրահայեացը, Քաղցրահայեացը, Բարձրահայեացը,— անապատ,

Ու յիշատակը կը թեւածէ ու կը թափառի չարունակ անհուն ամայութեան մը վերեւ, ուր երբեմն աստուածային դրախտը ծաղկեցաւ:

«Հաւատա՛», կը մրմնջէք բանաստեղծին ու եղերաբախտ Եղիան կ'ողեկոչէք: Կը հաւատամ, կը յուսամ ու կ'երազեմ.

«Մի՛ վհատիք, կուգան գարնան
«Գեղափթիթ օրեր նորէն,
«Եւ իրենց հետ պիտի բերեն

«Հին անցեալի ճառուղն ու ձայն:
«Սիրուն հրեշտակ խաղաղութեան
«Կուգայ շողովն արշալոյսին,
«Պիտի փայլի նորէն արփին
«Մեր միգապատ երկնից վրան...

Դեռ քանի մը օր առաջ կ՚ուղղէի զաւկիս վերի տողերը, թէեւ

«Երկնածրար Տաւրոսին վրայ
«Ձուր խնդրեցինք բոյնի մը տեղ,
«Հոն արդ տրտում ու վշտաղեղ
«Մենութիւնը նստեր, կուլայ,
«Ու կարօտով սարին, ձորին
«Մեր Կիլիկիոյ գեղադիտակ
«Ձերդ Մայրենի սուրբ յիշատակ
«Եկաւ տարին, գնա՛ց տարին...:

Կը հաւատամ ու կը յուսամ տակաւին: Հայրապետիս Եղիան ալ հաւատաց ու քէն բրաւ Աստուծոյ ու մարդոց դէմ: Անոր գօտին պիտի չանցնե՛մ վզիս, անհոգ եղէք: Ես դատալի՞ք պիտի չըլլամ երբեք: Պիտի սպասեմ մինչեւ

«Ծաղափայլի՛ հայուն արփին
«Այս միգապատ երկնից վրան:

«Առաւօտ լուսոյ,
«Արեգակն արդար,
«Առ իս լոյս ծագեա...

Լճակիդ ալեակներէն կարօտի մրմունջը եւ անծանօթ եղբօր մը համբոյրը Տարագրի այրած ճակտիդ, Տէվրիշ Պապա:

Ռ. ՈՐԲԵՐԵԱՆ

Գոնէ անուննիդ գրեցէք, խնդրեմ: Պէքթաշի՞ *էք թէ* Պապի: Հո՞ղ *թէ ջուր:*

ՆՈՅՆ

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ՄՇԱԿՈՅԹ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

I

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԻՏ. ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ

1943 *Թ. Նոյեմբերին, Երեւանի մէջ, բացուեցաւ Հայկական Գիտութիւններու Ակադեմիան, որի նպատակն է Հայաստանի «գիտական-հետազօտական հաստատութիւններու ղեկավարութիւնը գիտական միասնական ղեկավար կեդրոնի մէջ համախմբելը»: Հայաստանի Ժողովրդական Գործավարներու Խորհուրդը հաստատած է Ակադեմիայի իսկական անդամներու հետեւեալ կազմը.—*

1. Աբեղեան *Մանուկ Խաչատուրի.— Հասարակական գիտութիւններու գծով (մեռած):*

2. Ալիխանով *Աբրահամ Իսահակի.— ՍՍՀՄ Գիտութիւններու Ակադեմիայի իսկական անդամ—Ֆիզիկօ-մաթեմատիկական գիտութիւններու գծով:*

3. Ալիխանեան *Արտեմ Իսահակի.— Ֆիզիկօ-մաթեմատիկական եւ բնագիտական գիտութիւններու գծով:*

4. Աճառեան *Հրաչեայ Յակոբի.— Հասարակական գիտութիւններու գծով:*

5. Բունիաթեան *Հրաչեայ Քրիստափորի.— Կենսաբանական գիտութիւններու գծով:*

6. Գուլքանեան *Վարդան Յովհաննէսի.— Կենսաբանական գիտութիւններու գծով:*

7. Եղիազարով *Իվան Վասիլի.— Ֆիզիկօ-մաթեմատիկական եւ բնագիտական գիտութիւններու գծով:*

8. Թամամշեւ *Ալեքսանդր Զաքարի.— Գիւղատնտեսական գիտութիւններու գծով:*

9. Թումանեան *Միքայէլ Գալուստի.— Գիւղատնտեսական գիտութիւններու գծով:*

10. Իսագուլեան *Վաչէ Իվանի.— Ֆիզիկօ-մաթեմատիկական եւ բնագիտական գիտութիւններու գծով:*

1· Կարապետեան *Սահակ Կարապետի* .— *Գիւղատնտեսական գիտութիւններու գծով։*

12· Կոշտոյեան *Խաչատուր Սեդրակի* .— *ՍՍՀՄ Գիտութիւններու Ակադեմիայի անդամ–թղթակից — կենդաբանական գիտութիւններու գծով։*

13·— Յակոբեան *Աղեքսանդր Արկադիի* .— *Ֆիզիկօ–մաթեմատիկական եւ բնագիտական գիտութիւններու գծով։*

14·— Համբարձումեան *Վիկտոր Համազասպի* .— *ՍՍՀՄ Գիտութիւններու Ակադեմիայի անդամ–թղթակից — Ֆիզիկօ–մաթեմատիկական եւ բնագիտական գիտութիւններու գծով։*

15· Ղափանցեան *Գրիգոր Այվազի* .— *Հասարակական գիտութիւններու գծով։*

16· Մալխասեան *Ստեփան Սերգէի* .— *Հասարակական գիտութիւններու գծով։*

17· Մանանդեան *Յակոբ Համազասպի* .— *ՍՍՀՄ Գիտութիւններու Ակադեմիայի իսկական անդամ — հասարակական գիտութիւններու գծով։*

18· Պաֆֆենգոլց *Կոնստանտին Նիկոլայեւիչ* .— *Ֆիզիկօ–մաթեմատիկական եւ բնագիտական գիտութիւններու գծով։*

19· Տէրտէրեան *Արսէն Յարութիւնի* .— *Հասարակական գիտութիւններու գծով։*

20· Օգանեսով *Լեւոն Անդրէի* .— *Կենսաբանական գիտութիւններու գծով։*

21· Օրբէլի *Յովսէփ Աբգարի* .— *ՍՍՀՄ Գիտութիւններու Ակադեմիայի իսկական անդամ — հասարակական գիտութիւններու գծով։*

22· Օրբէլի *Լեւոն Աբգարի* .— *ՍՍՀՄ Գիտութիւններու Ակադեմիայի իսկական անդամ — հասարակական գիտութիւններու գծով։*

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ

Հայաստանի արտաքին գործավար Սահակ Կարապետեանի Գերագոյն Խորհուրդի մէջ արտասանած ճառէն կը պարզուի, որ Հայաստան, 1944–45 ուսումն– տարուայ ընթացքին ունէր 1269 դպրոցներ, որոնցմէ 289–ը միջնակարգ։ Այդ դպրոցներու մէջ կ՚ուսանին 260,000 մանչեր եւ աղջիկներ, այսինքն բնակչութեան մէկ–հինգերորդ մասը։ Պատերազմի չորս տարիներու ընթացքին ոչ միայն ոչ մէկ դպրոց չէ փակուած, այլ նորեր ալ բացուած են։ Կրթական սահմանը, սակայն,

լջած է փորձառու ուսուցիչներու զինուոր առնուելու հետեւանքով։ Պատերազմի ընթացքին նորանոր բարձրագոյն ուսման վարժարաններ եւ գիտական հաստատութիւններ աւելցած են։ Այսպէս, 1943-ին հիմնուած է Հայաստանի Գիտութեանց Ակադեմիան, պետական համալսարանին մէջ բացուած են նոր բաժանմունքներ, Երեւանի մէջ հիմնուած են Գեղարուեստի եւ Մշակոյթի հաստատութիւնները։ Գիւղերու մէջ դպրոցական ցանցի ծաւալման եւ ուսման որակի բարձրացման համար, 1945-ին, յատկացուած է 1,093,000 ռուբլի։ Բացի այդ, 100 միլիոն ռուբլի յատկացուած է մշակութային 140 շէնքեր շինելու համար։ Հայաստանի գիւղերը ունին մտաւորականներ, դպրոցներ, ակումբներ, շարժապատկեր, թատրոն, գործարաններ եւայլն։ Դիլիջան, Քիրովական, Շամշատին, Նոր Բայազիտ, Ստեփանաւան, որոնք քաղաքներու վերածուած են, ունին գեղեցիկ ճամբաներ, շէնքեր, դպրոցներ, թատրոններ, շարժապատկերներ, հիւանդանոցներ եւ բազմամարդ մտաւորականներ։

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

1945-ի գարնանը, Երեւանի մէջ, տեղի ունեցաւ հայ երաժշտագէտներու խորհրդակցութիւն մը, որուն մասնակցեցան 60-ի չափ հին ու նոր երաժշտագէտներ։ Խորհրդակցութիւնը քննութեան առաւ Հայաստանի երաժշտութեան գործը։

Անհատաբար, երաժշտութիւնը կարելի է համարել Հայաստանի մշակոյթի ամենէն զարգացած ճիւղը։ Հին սերունդէն, որ արդ կերպով կը նուագի, կը շարունակեն ստեղծագործել «Անուշ» օփերայի հեղինակ Արմէն Տիգրանեանը, որ վերջացնելու վրայ է «Դաւիթ Բէկ» պատմական օփերան. Անուշաւան Տէր Ղեւոնդեանը, որ յօրինած է համանուագներ եւ հեղինակն է «Սեւդա» եւ «Անահիտ» օփերաներու։ Ս. Բարխուդարեանը, որ համբաւաւոր է իր գործիական երաժշտութեամբ. Մուշեղ Աղայեան եւ փրոֆ. Արշակ Ադամեան։ Քրիստափոր Քուշնարեան տարիներէ ի վեր կապուած է Լենինկրատի Երաժշտանոցին հետ։

Ամենէն փայլուն անունները, որոնք 15 տարիներէ ի վեր կը փայլին Հայաստանի երաժշտութեան կամարին վրայ, Արամ Խաչատրեան եւ Յարօ Ստեփանեան, հայ նորագոյն երաժշտութեան պարծանքը կը կազմեն։ Ստեփանեանի ստեղծագործութիւնները կ՚ընդգրկեն ընդարձակ գաղափարներ ու զգացումներ։ Ան հեղինակն է «Քաջ Նազար» զա-

ւեշտական օփերայի եւ «Արշալոյս» օփերայի, որու նիւթը առնուած է քաղաքացիական կռիւներէն: Ան մէկ քանի տարի է որ կ'աշխատի «Սասունցի Դաւիթ» օփերայի վրայ: Ան ունի քառասունէ աւելի երգեր, հնչակներ ջութակի ու դաշնակի եւ թաւ-ջութակի համար, լարային քառեակներ եւայլն: Անոր վերջին հեղինակութիւնը՝ սիմֆոնի մը՝ հիմնուած է հին հայկական կրօնական երաժշտութեան վրայ եւ խոր ու վեհափառ գործ մըն է:

Արամ Խաչատրեան ծանօթ է ոչ միայն Հայաստանի ու Խորհրդ. Միութեան սահմաններու մէջ, այլեւ արտասահման, իբրեւ անսովոր տաղանդով օժտուած մեծ երաժշտագէտ մը*):

Վերջին 15 տարիներու ընթացքին նշանաւոր դարձած են նաեւ Կարօ Զաքարեան, Մարտին Մազմանեան եւ Գրիգոր Եղիազարեան: Վերջինիս «Արմենիա» սիմֆոնիկ բանաստեղծութիւնը եւ ջութակի քոնչերթօն մեծ յաջողութիւն գտած են:

Շատ մը հայ երաժշտագէտներ, որ ինքզինքնին խզած էին հայկական երաժշտութենէն, վերջերս սկսած են դառնալ Հայաստանի երաժըշտական ձեւերուն: Այսպէս, Լենինկրատի երգահան Լեւոն Խոջա-Էյնաթեանը հրատարակեց դաշնակի քոնչերթօ մը եւ լարային քառեակ մը, հայկական ոճով, ինչպէս նաեւ «Պատիւ» օփերան՝ Շիրվանզատէի «Նամուս» վէպի նմանողութեամբ: Երկու նշանաւոր երգահաններ Մոսկուայէն՝ Նիկոլայ Չէմպէրճի եւ Սերկէյ Բալասանեան իրենց ուշադրութիւնը դարձուցին հայկական երաժշտութեան վրայ՝ առաջինը իր լարային քառեակով եւ սիմֆոնիով, երկրորդը՝ սիմֆոնիկ նուագախումբի համար յօրինուած «Հայկական Ռափսոտի»ով:

Մեծ ապագայ կը խոստանան «երրորդ սերունդի» հայ երաժիշտները՝ ելած Հայաստանի Երաժշտանոցէն, որոնց մէջ մասնաւոր ուշադրութեան արժանի է Գայիանէ Չէբոտարեանը, այլեւ Արնօ Բաբաջանեանը, Ալեքս. Յարութիւնեանը, Էդիկ Միրզոյեանը:

Հայկական երաժշտութեան զարգացման մեծապէս կը նպաստեն Հայաստանի Պետական Երաժշտանոցը, Թատերական Հիմնարկութեան երաժշտական վարժարանները եւ երաժշտական ուրիշ դպրոցներ, որոնց մէջ երաժշտական կրթութիւն կը ստանան մօտ 3000 ուսանողներ:

Երաժշտական հետազօտական հիմնարկութիւններու մէջ կ'ու-

---

*) Տե՛ս մեր 1945-ի Տարեգիրքը:

ուսումնասիրուին Կոմիտասի, Եկմալեանի, Սպենդիարեանի, Սպ. Մելիքեանի, Ռոմանոս Մելիքեանի, Կորգանեանի եւ այլ ականաւոր հայ երգահաններու գործերը:

Սպենդիարեանի անուան Օփերայի եւ Բալէտի հոյակապ թատրոնին մէջ կը բեմադրուին եւրոպական, ռուսական եւ հայկական օփերաներ — Իվան Սուսանին, Եւգենիյ Օնեգին, Սեվիլլի Սափրիչը, Ռիկոլէտտօ, Ֆաուստ, Քարմէն, Այիտա, Օթելլօ, Ալմաստ, Անուշ, Չուհաճեանի «Արշակ Երկրորդ»ը, Արամ Խաչատրեանի «Գայիանէ» պալէն, «Խանդութ» պալէն՝ հիմնուած Սպենդիարեանի երաժշտութեան վրայ:

Պետական Երաժշտանոցի Քամեռի թատրոնը անցեալ թատերական եղանակին բեմադրեց Չուհաճեանի «Լէպլէպիճի»ն, որ արժանացաւ մեծ ժողովրդականութեան:

Երաժշտական զարգացման տեսակէտով մեծ ծառայութիւն կը մատուցանէ Հայ Ֆիլարմոնիան, որ ունի սիմֆոնիկ նուագախումբ եւ երկու լարային քառեակներ՝ Կոմիտասի եւ Սպենդիարեանի անունով, ժողովրդական երգի եւ պարի խումբ, ճազ եւ այլ նուագախմբեր:

Ստեփան Մալխասեանցի Հայերէն Բացատրական Բառարանը

Խ. Հայաստանի Պետհրատը լոյս ընծայած է Գիտութեանց Ակադեմիայի իսկական անդամ՝ Ստ. Մալխասեանցի Հայերէն Բացատրական Բառարանի *Ա., Բ. եւ Գ. հատորները:*

Աճառեանի արմատական բառարանէն յետոյ, Մալխասեանցի այս գործը, որ չորս հատորներէ պիտի բաղկանայ, թանկարժէք ու մնայուն աղբիւր մը կը կազմէ հայ լեզուի ուսումնասիրութեան համար:

Վաղուց մտադրութիւն ունենալով հայերէն լեզուի բառարան կազմելու, հեղինակը 1921-ին միայն, 64 տարեկան հասակին մէջ, կը յաջողի հեռանալ մանկավարժական ասպարէզէն եւ ձեռնարկել իր երազած գործին: Խ. Հայաստանի Լուսաւորութեան Նախարարութիւնը 1922-ին յատուկ պայման կը կնքէ հեղինակին հետ՝ անոր աշխատանքի պարագաները ճշդելով եւ ապրուստը ապահովելով: 14 տարի անընդհատ աշխատելով՝ Մալխասեանց, 1935-ի Մայիսին, կ'աւարտէ իր գործը եւ 310 մեծադիր տետրակներու մէջ կը յանձնէ զայն:

Պետհրատը նկատի առնելով աշխատութեան մեծ արժէքը, կը յօժարի ձեռնարկել տպագրութեան այն ատեն միայն, երբ անոր չորս

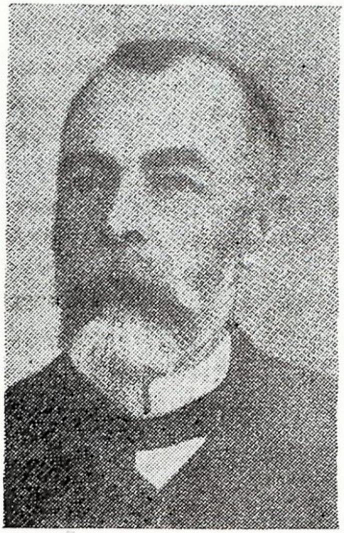

ՍՏԵՓԱՆ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ

հատորներուն համար բարձրորակ թուղթ տրամադրուի: Այս թուղթը կարելի կ'ըլլայ ստանալ Մոսկուայէն 1941*-ին:*

Թուղթը Երեւան կը հասնի 1942 *Յունուարին եւ Ա. հատորը որ կը պարունակէ Ա.-էն մինչեւ Ե. հանող բառերը, հրապարակ կ'ելլէ* 1944*-ին:*

Բառարանը տպագրուած է հին ուղղագրութեամբ: Հեղինակը որոշ չեղումներ կատարած է միայն «Վ» գրի նկատմամբ:

Բառարանի էջերը ունին երեքական սիւնակ: Տպագրուած է ընդամէնը 2500 *օրինակ:*

Խմբագրական մասնաւոր մարմին մը հսկած է բովանդակութեան վրայ եւ որոշ բառերու բացատրութիւնը ինք տուած: Այդ բառերը կը կրեն մասնաւոր նշան, որոնց բացատրութեան պատասխանատուն այդ խմբագրական մարմինն է:

Մալխասեանցի բառարանը կը պարունակէ գրաբարի, աշխարհաբարի եւ ռամկական այն բառամթերքները, որոնք նախապէս լոյս տեսած բառարաններու եւ լեզուական ուսումնասիրութիւններու մէջ.

հաւաքուած էին: Հեղինակը կուտայ իւրաքանչիւր բառի նշանակութեան մանրամասն բացատրութիւնը, կը նշէ ոճեր, օրինակներ, եւն.: Չորս հատորները պիտի պարունակեն մօտ 120 հազար բառեր, որոնք բոլորն ալ կենդանի, ճշդուած եւ գործածական բառեր են:

Բառարանի տպագրութիւնը եւ թուղթը շքեղ ու վայելուչ են, կաշեկազմ արտաքինով: Այս մեծարժէք գործը հայ լեզուի մնայուն կոթողներէն մէկն է եւ կ՚անմահացնէ իր 88–ամեայ հեղինակը:

Թէեւ համայնավար խմբագիրներէն Գ. Աբով եւ Սիմակ Սահակեան որոշ բառերու բացատրութիւններուն միջամուխ ըլլալով՝ համայնավար դաւանանքի կնիքը դրած են այդ մեծ երկին վրայ, բայց այս կարգի թերութիւնները ի զօրու չեն նսեմացնելու երկին գլխական արժէքը:

Ալ. Սպենդիարեանի ամբողջական գործը

Խորհ. Հայաստանի Գերագոյն Խորհրդի հրամանագրով ձեռնարկուած է ականաւոր երաժշտագէտ Ալեքսանդր Սպենդիարեանի ամբողջական երկերու հրատարակութեան, 11 հատորներու մէջ:

Առաջին հատորը — Ռոմանսներ եւ Երգեր — արդէն լոյս տեսած է եւ հասած է Ամերիկա: Հայաստանի կառավարութեան երաժշտական բաժանմունքի վարիչ Պ. Պօղոսեանը հետեւեալ տեղեկութիւնները հրատարակած է այս հոյակապ գործի մասին.—

«Առաջին հատորը — Ռոմանսներ եւ Երգեր — արդէն իսկ երեւան կը բերէ Ալ. Սպենդիարեանի երաժշտութեան զարգացման ուղին: Իր երիտասարդութեան երկչոտ ռոմանսներէն սկսելով՝ ան հասաւ մեծ, հերոսական գեղօններու (պալլադ):

Այս հատորին մէջ ընթերցողն ու արուեստագէտը կրնան տեսնել, թէ ինչպէս երգահանը աստիճանաբար կ՚ազատուի այն բոլոր բաներէն, որոնց ազդեցութիւնը կրած էր սկզբնական շրջանին, եւ հանդէս կուգայ որպէս ինքնուրոյն ստեղծագործող, եւ թէ ինչպէս իր օրգանական կապը Արեւելքի հետ իր արտայայտութիւնը կը գտնէ արեւելեան երաժշտութեան մէջ: Յաճախ փոխ առնելով իր ժողովրդի մեղեդիներն ու մանրերգերը՝ ան զարգացուցած է զանոնք սպառիչ վարպետութեամբ: Այս տեսակէտէն իր գործերը կը յիշեցնեն Կոմիտասի փայլուն ստեղծագործութիւնները:

Հայ երգահանի թողուցած ժառանգութիւնը այժմ արդէն հաւաքուած է Ռոմանոս Մելիքեանի անուան Պետական Երաժշտական եւ

Գիտական Հետազօտական Երաժշտանոցի մէջ: Սպենդիարեանէն մնացած ժառանգութիւնը ուսումնասիրութեան ենթարկուած է անխոնջ կերպով անոր գործերը հասարակութեան ծանօթացնող Արուեստի Վաստակաւոր Գործիչ Գ. Ե. Բուդաղեանի կողմէ:

Սպենդիարեանի Գործերու Ժողովածուի առաջին հատորը, հրատարակուած Գ. Ե. Բուդաղեանի խմբագրութեամբ, կը վկայէ անոր կատարած մանրակրկիտ հետազօտութեան մասին:

Երկրորդ հատորը, որ արդէն յանձնուած է տպագրութեան խմբագրին կողմէ, արժանի է յատուկ հետաքրքրութեան: Այս հատորի մէջ կը մտնեն ձայնական խմբերգներ, ապա ռուսական եւ ուքրայնական երգերու դաշնաւորումներ երգահանին կողմէ: Երրորդ հատորի մէջ պիտի մտնեն օրքեսթրաներու համար պատրաստուած փոքր կտորները. չորրորդ, հինգերորդ, վեցերորդ, եօթներորդ եւ ութերորդ հատորները պիտի պարունակեն երգահանի սիմֆոնիկ կտորները.

Իններորդ հատորը պիտի պարունակէ երգահանի դաշնամուրի համար դասաւորուած կտորները: Տասներորդ հատորը պիտի պարունակէ «Ալմաստ» օփերայի լրիւ դասաւորութիւնը դաշնամուրի համար, իսկ տասնեւմէկերորդը՝ ամբողջական «Ալմաստ» օփերան:

Բացի նախապէս հրատարակուած գործերէն, հատորները պիտի պարունակեն Ալեքսանդր Սպենդիարեանի անտիպ գործերը:

Ժողովրդական Արուեստագէտ Յակոբ Գ. Կոջոյեանի գեղարուեստական ձեւաւորմամբ, երկերու այս ժողովածուն խոշորագոյն երաժշտական հրատարակութիւնն է մեր Հանրապետութեան:

Մեծածաւալ շքեղ հրատարակութիւն մըն է Ա. Սպենդիարեանի Երկերու Առաջին հատորը, բաղկացած 224 մեծադիր էջերէ, յառաջաբանով եւ բացատրութիւններով: Բոլոր երգերը հրատարակուած են հայերէն եւ ռուսերէն:

Գլխաւոր խմբագիրն է Գ. Ե. Բուդաղեան, իսկ խմբագրական կազմի մէջ կը մտնեն Ա. Ի. Շաւերդեան, Յ. Հ. Պօղոսեան Կ. Ս. Սարաջեւ, Զ. Գ. Վարդանեան, Գ. Գ. Տիգրանեան, Ա. Կ. Քոչարեան, Ք. Ս. Քուշնարեան:

Առաջին հատորի մէջ մտած 40 երգերէն եւ ռոմանսներէն մէկն է «Առ Հայաստան» արիան, որ առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ. մէկ ուրիշն է «Հայրենի Երկիր Իմ»:

Ի՞ՆՉ Կ'ԸՍԵՆ ԹԻՒԵՐԸ

Ըստ վերջին, 1939-ի մարդահամարի, Խորհրդ. Միութեան բնակ-

չութիւնը, ազգային տեսակէտով, հետեւեալ թուական պատկերը կը ներկայացնէր ·—

1·	Վելիկոռուսներ	99,000,000
2·	Ուկրայինցիներ	28,000,000
3·	Պելոռուսներ	5,300,000
4·	Ուզպեքներ	4,800·000
5·	Թաթարներ	4,300,000
6·	Ղազաքներ	3,100,000
7·	Հրեաներ	3,000,000
8·	Ազէրիներ	2,300,000
9·	Վրացիներ	2,200,000
10·	ՀԱՅԵՐ	2,150,000
11·	Գերմանացիներ	1,400,000
12·	Տաճիկներ	1,200,000
13·	Խըրխըզներ	900,000
14·	Տաղստանցիներ	850,000
15·	Պաշքիրներ	800,000
16·	Թուրքմէններ	800,000

Հետաքրքրական է, թէ այս ժողովուրդները ի՞նչ դեր կատարած են վերջին պատերազմին մէջ։ Այս մասին որոշ գաղափար կուտան հետեւեալ թիւերը, որոնք առնուած են «Փրաւտա»յի 1944, Դեկտ. 21 համարէն։

Ըստ «Փրաւտա»յի պաշտօնական հաղորդագրութեան, առ 1 Դեկտ. 1944 թ., Կարմիր Բանակի զինուորները հետեւեալ թիւով պարգեւատրուած են ռազմաճակատներու վրայ ցոյց տուած քաջութեան համար ·—

Վելիկոռուսներ	2,183,326
Ուկրայինցիներ	441,806
Պելոռուսներ	111,253
Թաթարներ	59,500
Հրեաներ	59,008
Ղազաքներ	34,342
ՀԱՅԵՐ	24,856
Ուզպէքներ	24,185
Վրացիներ	19,337
Չուվաշներ	18,323

Ազերիներ	12,460
Պաշքիրներ	10,570

Եւ այլն։

Որ ըսել է, թէ հայերը, իրենց թիւի համեմատութեամբ, շատ աւելի զինուորներ տուած են, կամ շատ աւելի քաջագործութիւններ ցոյց տուած են։

ԱՆԱՍՏԱՍ ՄԻԿՈՅԵԱՆ
Փոխ–վարչապետ եւ Արտաքին առեւտրի գործավար

Յ. ԹԷՈՍԵԱՆ
Պողպատի ճարտարարուեստի գործավար

Խորհրդ. Միութեան պետական պիւտճէն

Միութենական հանրապետութիւններու 1945–ի պետական պիւտճէներու ընդհանուր ծաւալը որոշուած է 52·2 միլիար ռուբլի։ 1944–ի համեմատութեամբ՝ կ'աւելնայ 14·5 միլիար ռուբլիով, 38·6 տոկոսով։ Ստորեւ կուտանք ամէն մէկ հանրապետութեան պիւտճէն եւ անոր վրայ եղած յաւելումը, առնելով «Սովետական Հայաստան»ի Ապրիլ 27–ի թիւէն.—

	1944–ին	1945–ին	Համեմատ. յաւելում
ՌՍՖՍՌ	23,556	28,588	21·4
Ուկրայնա	5,355	9,124	70·4
Բելոռուսիա	720	2,377	230·1
Ազրպէճան	971	1,183	21·8
Վրաստան	1,223	1,456	19·0
ՀԱՅԱՍՏԱՆ	572	650	13·6
Թիւրքմէնիստան	417	516	33·7
Ուզբեկիստան	1,719	2,169	25·7
Տաճիկիստան	498	651	30·7
Ղազախիստան	1,437	1,885	31·2
Կիրգիզիստան	407	562	38·1
Կարելօ–Ֆիննական	153	288	88·3
Մոլտավիա	170	540	217·7
Լիթվանիա	169	728	330·8
Լաթվիա	156	792	407·7
Էսթոնիա	130	698	436·9
Ընդամէնը	37,653	52,198	38·6

Ինչպէս կը տեսնէ ընթերցողը, ամենէն քիչ յաւելում եղած է Հայաստանի պիւտճէի վրայ — ընդամէնը 13·6%, մինչ Հայաստանի կողքին եւ միեւնոյն պայմաններու մէջ գտնուող Ազրպէճանը ստացեր է 21·8% յաւելում եւ Վրաստանը՝ 19%։ Դժուար է ենթադրել, թէ Հայաստանը աւելի նպաստաւոր դիրք եւ աւելի բարեկեցիկ վիճակ ունեցող Ազրպէճանէն ու Վրաստանէն պակաս կարիք ունի։ Պատերազմի ընթացքին ալ Հայաստան պակաս նիւթական ու մարդկային զոհեր չտուաւ։ Ի՞նչ է, ուրեմն, պատճառը, որ ան իր հարեւաններէն պիւտճէի նուազ յաւելում ունեցած է։

Երեւանի կենդանաբանական պարտէզը

Երեւանի Կենդանաբանական Պարտէզը հիմնուած է 1940–ին, Երեւանի Քաղաքային Խորհրդի նախաձեռնութեամբ։

Պարտէզի վայր ընտրուած է Աւանի գեղադուարճ կիրճը, Բերդաձոր գետի եզերքին, Երեւանէն քանի մը քիլոմէթր դէպի հիւսիս։

Սկզբնապէս յատկացուած էր երեք հեկտար տարածութիւն: Յաջորդ տարի վրան աւելցուեցաւ տասը հեկտար եւս: Ի վերջոյ, Կենդան. Պարտէզին յատկացուեցաւ մօտ 35 հեկտար հող, Բերդաձորի ամբողջ կիրճը շրջակայ այգիներով:

Ճարտարապետ Հ. ՀԱԼԱԲԵԱՆ

Պարտէզի շինարարութեան ձեռնարկուեցաւ 1941-ին, եւ աշխատանքները դեռ լրացած չեն: Նպաստաւոր դիրքը, ճոխ բուսականութիւնը, շինուածանիւթերու առատութիւնն ու բազմազանութիւնը հնարաւորութիւն կ'ընծայեն ո'չ միայն գեղեցիկ Կենդան. Պարտէզ ըստեղծելու, այլեւ ժողովրդական ամէն յարմարութիւններով օժտուած զբօսավայր մը ունենալու:

Պարտէզի համար քանի մը տասնեակ կենդանիներ բերուած են դուրսէն, Խորհրդ. Միութեան Կեդրոնական Կենդ. Պարտէզի վարչութեան միջոցով, մնացածը հայթայթած են Հայաստանի որսորդները եւ կենդանիներ ու թռչուններ սիրող անհատներ.

1943-ին հրատարակուած Ա. Սարգիսովի ռուսերէն «Երեւանի Զօօ Փարքը» գրքոյկէն կ'իմանանք, որ այդ տարի Երեւանի կենդ. Պարտէզի մէջ կային արդէն 105 անուն կենդանիներ, թռչուններ եւայլն: Անոնց կարգին՝ 15 տարեկան փիղ մը, չորս առիւծ, վագր, լինձ, եղջերուներ, մարալ, ջէյրան, գայլ, աղուէս, բորենի, սամոյր, արջ, կապիկներ, սիրամարգ, փասիան, հաւալուսն, արծիւ, թութակներ, կոկորդիլոսներ, կրիաներ եւայլն:

Այս կարեւոր հաստատութիւնը տակաւին կազմակերպութեան շրջանին մէջ է, բայց ամէն տուեալ ունի զարգանալու եւ Երեւանի մշակութային-դաստիարակչական ձեռնարկներու շարքին պատուաւոր տեղ գրաւելու:

Արտասահմանի հետ կուլտուրական կապի ընկերութիւնը

1944-ի վերջին Երեւանի մէջ կազմուած է Արտասահմանի Հետ Կուլտուրական Կապի Հայկական Ընկերութիւն, որուն նպատակն է «Կուլտուրական կանոնաւոր կապի հաստատումը արտասահմանի հայ յառաջադիմական ընկերութիւնների եւ կազմակերպութիւնների հետ, որոնք անկեղծօրէն իրենց բարեկամական զգացմունքներն են տածում Սովետական Հայաստանի նկատմամբ»: Ընկերութեան վարչութեան նախագահն է փիլիսոփայական գիտութիւններու թեկնածու Մարիամ Պետրոսեան, վարչութեան անդամներն են՝ Հայկական Գիտութիւններու Ակադեմիայի փոխ-նախագահ Վիկտոր Համբարձումեան, ժողովրդական դերասանուհի Հայկանուշ Դանիէլեան, Պետական համալսարանի փրոֆէսոր Ջաֆար Բաշինջաղեան, Բժշկական գիտութիւնների դոկտոր փրոֆ. Արտաշէս Մելիք-Ադամեան, Պետական համալսարանի դոցենտ Խորէն Գիւլբէկեան, Երեւանի Մանկավարժական Ինստիտուտի փրոֆ. Արշաւիր Շաւարշեան, Փիլոլոգիական գիտութիւններու թեկնածու Էդուարդ Թոփչեան, գրականագէտ Հրաչեա Գրիգորեան:

Վարչութիւնը, 1945 թ. սկզբին անցնելով գործունէութեան՝ ողջոյնի կոչ մը ուղղած է արտասահմանի հայութեան՝ «վստահ լինելով, որ մեր կուլտուրական կապերն առաջիկայում կ'ընդարձակուեն, կ'աճեն եւ կ'ամրանան»:

Ընկերութեան հասցէն է.

Արտասահմանի Հետ Կուլտուրական Կապի հայկական Ընկերութիւն, Երեւան, Հ. Ս. Ս. Ռեսպուբլիկա:

II

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հակառակ որ եւրոպական պատերազմը տարին մը աւելի է որ վերջացած է, յարաբերութիւնը Հայ գաղութներու միջեւ դեռ կանոնաւորուած չէ եւ, հետեւաբար, տակաւին դժուար է արտասահմանի մշակութային կեանքի լրիւ պատկերը ունենալ: Մէկ բան պարզ է միայն, որ ամէն տեղ, պատերազմի ընթացքին, Հայ զանգուածները շարունակեցին ապրիլ ազգային կեանքով եւ նոյն իսկ որոշ յառաջդիմութիւն ունեցած են: Երկրէ երկիր պայմանները եւ, ուրեմն, նաեւ հնարաւորութիւնները եղած են տարբեր, բայց եւ այնպէս մշակութային կեանքը կանգ առած չէ: Ասոր ապացոյց՝ զանազան երկիրներու մէջ եղած հրատարակութիւնները:

Այսպէս, նոյնիսկ Առանցքի տիրապետութեան տակ, Հայ մտաւորականութիւնը չէ վհատած եւ շարունակած է արտադրել, կամ հին գործերը հրատարակել: Իսկ Առանցքի պարտութենէն յետոյ, կեանքը նոր թափ առած է հոն, ուր քաղաքացիական ազատութիւնները վերցուած չեն: Փարիզի մէջ, օրինակ, ազատագրութենէն հազիւ քանի մը ամիս անցած վերսկսած է հրատարակուիլ «Յառաջ» օրաթերթը Շաւարշ Միսաքեանի խմբագրութեամբ, նախկին բովանդակութեամբ ու աշխատակիցներով: Հայ «Ազգային Ճակատը» սկսած է հրատարակել «Ժողովուրդ» թերթը, իսկ Ռամկավարները՝ «Ապագա»-ն: Լոյս կը տեսնէ նաեւ «Միութիւն» անկուսակցական շաբաթաթերթը: Հրանտ Բալուեան հրատարակած է «Զուարթնոց» Տարեգրքի երկրորդ հատորը, իսկ Մկ. Պարսամեան կը պատրաստուի վերհրատարակելու «Կեանք եւ Արուեստ»-ը: Աթէնքի մէջ սկսած է հրատարակուիլ «Ազատ Խօսք» լրագիրը նախկին «Նոր Օր»-ի փոխարէն:

Պատերազմի ընթացքին Եւրոպայի զանազան երկիրներու մէջ, բայց, մանաւանդ, Ֆրանսա լոյս տեսան բազմաթիւ հայերէն գիրքեր: Տարեգիրքիս 1944-ի թիւին մէջ տրուած է Փարիզի մէջ միայն 1942 թ.

լոյս տեսած 21 անուն գիրքերու ցանկը: Անկէ ետք հրատարակուած են.—

Ջուարթնոց, *Տարեգիրք Գրականութեան եւ Արուեստներու. Հրանտ Բալուեանի, Բ. հատոր. 350 մեծադիր էջ: Ճոխ բովանդակութեամբ:*

Հայկաշէն, *Վարուժան Գրականութեան եւ Արուեստի, Շաւարշ Միսաքեանի, Գիրք Բ.:*

Արածանի, *Անդաստան ազգային եւ միջազգային մշակոյթի, Շաւարշ Միսաքեանի. երկու գիրք:*

Սասունական, *Հայ Ժողովրդ. Դիւցազնավէպին եօթը ճիւղերուն պատմութիւնը. Ջիթունիի, Ա. հատոր, 1168 էջ:*

Կովկաս. *Երկիրը, ժողովուրդը, Պատմութիւնը. Ա. Գիւլխանդանեանի, Ա. մաս:*

Նորավէպեր եւ Պատմուածքներ, *Լեւոն Բաշալեանի. Մելքոնեան Մատենաշար:*

Պահակ (*Պատմուածքներ*), *Էլլէն Բիւզանդի*, 534 *էջ:*

Արծաթագիրք Եր. Տէր-Անդրէասեանի, *Խմբ. Շ. Միսաքեանի:*

Ծաղկամատեան, *Հէքեաթներ եւ Պատմուածքներ Շ. Նարդունիի:*

Կանաչ Բաժակով, *Ուսումնասիրութիւններ Շ. Նարդունիի:*

Տագրը, *Տիկ. Զար. Պահրիի, վէպ:*

Քաղաքական Տնտեսութիւն, *Հր. Ն. Թորոսեանի:*

Արարատ Երգարան, *Մկ. Պարամեանի:*

Պատկերներ, *Արշ. Զօպանեանի երկերու ժողովածու, Ա. հատոր:*

Մասիս կը խօսի, *Բանաստեղծութիւններ Զ. Գազազեանի:*

Արդի Հայ Գրականութիւն, *Բ. եւ Գ. հատոր. Մատենաշար թիւ 12 եւ 13 Հայ Գրագէտներու Բարեկամներու:*

Ամենայն Զգուշութեամբ... *Բանաստեղծութիւններ Վ. Թաթուլի:*

Աւելի Լոյս, *Բանաստեղծութիւններ Խ. Զուլֆայեանի:*

Հայրենիքիս հետ, *Հաւաքածոյ Մ. Խաչատրեանի:*

Ջարի, *Վէպ, Լեւոնի Մեսրոպի:*

Պատմուածքներ, *Երուխանի. Հայ Գրագէտ. Բարեկամներ Մատենաշարի թիւ 14:*

Անդրանիկ, *Յուշագրութիւն Ա. Թէրզիպաշեանի*, 415 *էջ:*

Կեանք եւ Երազ, *Երկերու ժողովածու, Արշակ Զօպանեանի:*

ԱՒՍՏՐԻԱ.— Վիեննայի մէջ ալ լոյս տեսած են.—

Վրաստան եւ Հայերը, *Ա. հատոր. Ա. Սարուխան*, 1939 *թ.* 390 *էջ:*

ԻՏԱԼԻԱ.— Վենետիկի վանքը մնացած է անվթար: «Բազմավէպ» լոյս տեսած է իբրեւ վեցամսեայ հանդէս: Հրատարակուած են գրական հատորներ եւ դասագրքեր:

Վասպուրական—Վանի վանքերը, *Ա. հատոր, Դկտր. Հ. Համազասպ Ոսկեան*, 1940 *թ.* 380 *էջ: Բ. հատոր*, 1942 *թ.* 360 *էջ:*
Դորպատի Հայ Ուսանողութիւնը, *Դկտ. Ա. Աբեղեան*, 1942:
Թիֆլիսի Հայկական Պանթէոններում, *Ա. Երեմեան.* 1940 *թ.*:

ՎԵՆԵՏԻԿԻ Ս. ՂԱԶԱՐ ՎԱՆՔԻ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
Լուսանկարուած Ամերիկահայ գինուոր Գ. ԹՈՒՄԱՃԵԱՆԻ հետ

ՊՈԼՍՈՅ մէջ ալ հայ գիրն ու խօսքը մեռած չեն, հակառակ ճնշող պայմաններուն: Հոն լոյս կը տեսնեն երեք հայերէն օրաթերթեր: Առանց ընդհատումի շարունակուեցան Ս. Փրկիչ Հիւանդանոցի Տարեցոյցները. *Զարմայր Ծ. վարդ. հրատարակած է* Հայ խօսնակ *տարեգիրքը. «Մշակոյթ» հրատարակչականը լոյս ընծայած է* Ակն եւ Ակնցիք *ազգագրական եւ կենսագրական յիշատակարանը: Թարգմանուած է* Ցրէտոի *մէջը: Սիպիլի սանուհիները հրատարակած են* Սիպիլի Քերթուածներու Ամբողջական Հաւաքածոն:

1944-ին սկսած է հրատարակուիլ «Պատկեր» անունով կիսամսեայ հանդէս մը՝ նպատակ դնելով— «ընել յան ինչ որ կարելի է ներկայ պայմաններով վառ պահելու համար Գիր ու Գրականութիւնը» Պոլսոյ հայութեան մէջ: Առաջին թիւէն սկսելով իրենց մասնակցութիւնը բերած են Ե. Սիմքէչեան, Վ. Ս. Ծովակ, Վ. Կոմիկեան, Վ. Իհմալեան, Կ. Ճանճիկեան, Ս. Կիւլպէնկեան, Բ. Թեւեան, Հ. Գալուստեան, Ն. Ալթունեան, Թ. Ազատեան, Ա. Տէր-Մարգարեան, Ա. Տիրազան, Ա. Ներսէսեան, Ե. Այվազեան, Ս. Շաւարշ, Ս. Մատաթեան, Ե. Երեցեան, Պ. Բ. Բէչեան, Տոքթ. Զաքար, Պ. Զիչէքեան, Հաճի Աղա (մեռած), Ա. Աբրահամեան, Ա. Ենըրդեան, Յ. Ասօր, Ա. Գասպար, Խ. Ամիրեան, Ա. Տարեան, Ն. Վարուժան, Զահրար եւ այլն: Խմբագիր-հրատարակիչն է Աւետիս Ալիքսանեան:

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ.— Շարունակեց լոյս տեսնել Պատրիարքարանի Սիոն ամսագիրը: Յ. Օշական հրատարակեց Հայ Գրականութիւն մեծ հատորը (1942), Երբ Մեռնիլ Գիտենք երեք արար թատերգութիւնը (1944): Մամուլի տակ է Համապատկեր Արեւմտեան Գրականութեան, հինգ հատոր: Շահան Պէրպէրեան՝ Երկու Ժամանակներ գրքոյկը: Եղիվարդ՝ Մագթաղինէ Մեղրամոմը (1941) եւ Խորտակուած Գիշերներ (1943) քերթուածներու հատորներ: Թորգոմ Արք.-ի Հնդկահայք հատորը (1941), Դուրեան Մատենադարան: Պարգեւ վարդ.՝ Լուսաւորիչ Եկեղեցին: Ռ. Սեւակի՝ Կարմիր Գիրք եւ Քերթուածներ եւ Բժշկի Գրքէն Փրցուած Էջեր երկու հատորը:

ՍԻՒՐԻԱ-ԼԻԲԱՆԱՆ.— Պէյրութի մէջ կը հրատարակուին «Ազդակ», «Զարթօնք», «Ազդարար», «Առաւօտ» եւ «Ժողովուրդի Ձայն» թերթերը, «Ակօս» Հայ Ճեմարանի երկամսեայ հանդէսը՝ Լ. Շանթի, Ն. Աղբալեանի, Գ. Իփէքեանի եւ ուրիշներու աշխատակցութեամբ. «Ծիածան», հինգերորդ տարի, «Հայ Գիրք», եօթներորդ տարի, «Ազդակ» գրական շաբաթօրեակը, Հայ Աւետարանական Ջանից Միութեան «Ջանք» պարբերաթերթը, «Հասկ», Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան պաշտօնաթերթ ամսագիրը:

Առանձին հատորներով լոյս տեսած են, մեծ մասամբ, բանաստեղծութիւններ.— Միջինք (Ա. Շաքլեան, Հալէպ, 943), Ես եւ Մարդիկ, (Զ. Մելքոնեան, Հալէպ, 1944), Մշուշոտ Կամարներ (Պետրոս Պարգեւ, Հալէպ, (1944), Ես Ինծի հետ (Ե. Պարսումեան, 1944), Խաչբուռ (Ա. Արման (1944), Ն. Ակոնցը որպէս պատմաբան, Գ. Գիւղալեանի, Հայ Գրականութեան Պատմութիւնը, Ն. Աղբալեանի,

Հայերէն Երգէ՝ ձայնագրուած պրակներու շարքը Գ. Աճէմեանի, Մանկական Երգեր, Բ. Կանաչեանի, Երկու Դրօշներ եւ Ազգն ու Լեզուն, Մուշեղ Սերոբեանի, Հայ Նոր Գրականութեան Պատմութիւն Հ. Աճառեանի, Տաղեր եւ Նամակներ, Պետրոս Դուրեանի, Մթնշաղի Անուրջները, Վ. Տէրեանի, Հայոց Հին Գրականութեան Պատմութիւնը, Ա. Զամինեանի, Համազգայինի հրատարակութեամբ: Լ. Շանթ հրատարակած է իր դասագիրքերու շարքը՝ Մանկական Աշխարհ, Հայրենի Աշխարհ, Գրաւոր Դասեր, Քերականութիւն:

Հալէպի Ուսուցչական Միութիւնը հրատարակած է մանկական հէքեաթներու եւ պատմուածքներու վեց գրքոյկ (Թումանեան, Ահարոնեան, Զարդարեան եւայլն): Վ. Գալուստեանի հրատարակած է Գործակալ Թիւ 33 վէպը:

ԵԳԻՊՏՈՍ.— Կանոնաւոր կերպով կը շարունակեն լոյս տեսնել «Յուսաբեր» եւ «Արեւ» օրաթերթերը: «Յուսաբեր» հանգանակութիւն բացած է եւ արդէն հաւաքած է մօտ 15,000 եգիպտական ոսկի սեփական շէնք շինելու համար:

Առանձին հատորներով լոյս տեսած են Վ. Թէքէեանի Հայերգութիւն (ծաղկաքաղ լաւագոյն քերթուածներու), Ա. Արփիարեանի Հայ Գրականութիւնը, հրատ. Համազգայինի, Խ. Ս. Գուրեանի Աստուածաշունչի Պատմական Քննադատութիւնը, Ա. Հ. Գարտաշեանի Նիւթեր Եգիպտոսի Պատմութեան համար, Ժագ Յակոբեանի Մեղրայուսինը, Արեւմտահայ Գրողներու Ընտրելագոյն էջերը, 12 պրակ, Ս. Պալըգճեանի՝ Ու. Սարոյեանի երկերէն հատոր մը թարգմանութիւն եւ երկու ինքնուրոյն գրքոյկներ, Հմ. Ճէմսի՝ Սայեաթ Նովայի մասին գրքոյկ մը, Գ. Լազեանի՝ Հայ Դատը ըստ Դաշնագրերու եւ Հայ Հերոսներ հատորները, եւայլն:

Եգիպտահայ Ուսուցչական Միութիւնը ձեռնարկած է հրատարակելու Հայ Դպրոցի Պատմութիւնը, հազար էջերէ, որ պատրաստած է ծանօթ բանասէր Արշակ Ալպոյաճեան:

«Յուսաբեր»ը սկսած է հրատարակել ամսական յաւելուած մը գրական–մշակութային բովանդակութեամբ: Աշխատակիցներու ցանկին մէջ կան հին ու նոր գրական ուժեր:

Գահիրէի մէջ կը հրատարակուի Կեանք եւ Գիր անունով պարբերական մը աշխատասիրութեամբ երիտասարդ եւ տարէց գրողներու— Արսէն Երկաթ, Հմ. Ճէմս, Հ. Ժամկոչեան, Ս. Պալըգճեան, Արշամ Տատրեան, Ա. Բրխեան եւայլն: Կուտայ շատ մը թարգմանութիւններ

ծառ, մանաւորապէս, ֆրանսական գրականութենէն. արտատըպումներ կ'ընէ Հայաստանի գրողներէն: Ունի գրախօսական, մարզական բաժիններ, նշմարներ օրուայ կեանքի մասին եւայլն:

ԻՐԱՆ.— Թեհրանի մէջ կը հրատարակուին Ալիք *եւ* Վերածնունդ *թերթերը եւ* Ցախսաւել *գաւեշտաթերթը: Թաւրիզի մէջ լոյս կը տեսնէ* «Հակաֆաշիստ» *անունով թերթ մը:*

Երկրորդ տարին է, որ Թեհրանի մէջ կը հրատարակուի Լոյս *ամսագիր, ժողովածու գրականութեան եւ գիտութեան, Յով. Թադէոսեանի, Հ. Գրիգորեանի եւ Տճ. Պօղոսեանի խմբագրութեամբ: Գործի նիւթական մասը կը հոգայ խմբագիրներու խումբ մը՝ «Լոյս հանդէսի վարչութիւն» անունով:* Լոյսը *կուտայ գրական կտորներ, բանաստեղծութիւններ, ուսումնասիրութիւններ, մշակութային ընթացիկ կեանքէն տեղեկութիւններ: Ան իր շուրջ համախմբած է իրանահայ մտաւորականութեան ընտիր մէկ մասը եւ հետզհետէ զգալի յառաջդիմութիւն ցոյց կուտայ:*

Երկու տարիէ ի վեր կը հրատարակուի նաեւ Նոր Աղբիւր, *մանկական գրքոյկներու շարքը: Մինչեւ այժմ լոյս տեսած են մօտ 10 գրքոյկներ, մեծ մասը փոխադրութիւններ զանազան հեղինակներէ: Հրատարակչականը կը գործէ գրասէր անհատներու աջակցութեամբ:*

Առանձին գրքով լոյս տեսած են փրոֆ. Ռ. Աբրահամեանի մէկ ուսումնասիրութիւնը Սայեաթ Նովայի *մասին, Ս. Սենիկի* «Երազի Արքան» *թատերգութիւնը երեք արարով, եւայլն:*

ՀԱՐ. ԱՄԵՐԻԿԱ.— Արժանթին— կանոնաւոր կերպով լոյս կը տեսնէ Արմենիա *երկօրեայ թերթը եւ* Արարատ *պարբերականը Գարեգին Արք. Խաչատուրեանի խմբագրութեամբ: Վերջինս լոյս ընծայեց նաեւ* Նոր Կտակարանի *աշխարհաբար թարգմանութիւնը:*

Պուէնոս Այրէսի մէջ լոյս տեսած է, Տիկ. Էմի Ռամոս Մեխիայի նախաձեռնութեամբ, Ս. Վրացեանի Հայաստան եւ Հայկական Հարցը *գրքի սպաներէն թարգմանութիւնը:*

ԱՄԵՐԻԿԱ.— Ամերիկայի հայ մշակութային կեանքի մէջ, վերջին տարեշրջանին, արձանագրելիք նուաճումներ շատ չունինք: Տեղածագործ միտքը հոս, կարծես, դադրած է գործելէ: Օրուայ հոգերը կլանած են ամէնքը: Մտաւորականութիւնը անճրկած՝ քաշուած է իր պատեանին մէջ: Ներքին դրդիչներ չկան. արտաքին ներշնչող երեւոյթներ ալ կը պակսին: Հայաստանը հեռու է. արտասահմանի գա-

ղութներու հետ հաղորդակցութիւնը դեռ վերսկսուած չէ: Մէկ խօսքով՝ կը տապլտկուինք մեր խուղին մէջ:

Այս տարի եւս Հայ կեանքը արտայայտուեցաւ գլխաւորապէս թերթերով՝ «Հայրենիք», «Պայքար», «Լրաբեր», «Ասպարէզ», «Երիտասարդ Հայաստան», «Կռունկ», «Նոր Օր», «Հայաստանի Կոչնակ», եւ «Հայրենիք Ուիքլի» ու «Միրըր-Սփէքթէյթըր» անգլիախօսներու համար:

Հայրենիք ամսագիրը շարունակեց լոյս տեսնել կանոնաւոր կերպով, իբրեւ երկամսեայ, 112 էջերով: Նոր ուժեր չերեւցան անոր մէջ, ոչ ալ գրական աչքի զարնող երեւոյթներ: Համաստեղը տուաւ նոր գործ մը՝ «Հայաստանի Լեռներու Սրնգահարը»: Իբրեւ մնայուն արժէք՝ շարունակուեցաւ Լոնգֆելլոյի «Հայաւաթի Երգ»-ի հրատարակութիւնը Տիկ. Արմենուհի Տիգրանեան-Ահարոնեանի թարգմանութեամբ: Լրացաւ Ա. Ահարոնեանի օրագիրը՝ «Սարդարապատէն մինչեւ Սեւր ու Լօզան»:

Պատերազմը մեծ չափով անդրադարձած է «Հայրենիք» ամսագրի բովանդակութեան վրայ: Մէկ տարիէն կը լրանայ անոր հրատարակութեան 25-ամեակը: Արժէ, որ այդ դէպքը տօնուի վայելուչ հանդիսաւորութեամբ: Եւ այդ առիթ ծառայէ նաեւ թէ նիւթապէս ապահովելու եւ թէ հիմնովին վերակազմելու՝ աւելի մօտեցնելով կենդանի կեանքին:

Հայ Գիր եռամսեան շարունակեց լոյս տեսնել միեւնոյն ծաւալով եւ աշխատակիցներու գրեթէ միեւնոյն կազմով: Անոր մէջ եւս նոր երեւոյթներ չկան: Ան ալ կը ջանայ վառ պահել հայ գիրն ու դպրութիւնը ամերիկահայ մշակոյթի հետզհետէ ցամքող աւազանին մէջ:

«Հայրենիք»-ի տպարանը շարունակեց լոյս ընծայել առանձին հատորներ թէ սեփական եւ թէ անհատական հրատարակութիւններ, ինչպէս Ծերենցի Երկունքը, Տիկ. Հ. Դութեանի Ճակատագիրը, Մ. Գ. Ցէրահեանի Քրիստոնէութիւնը եւ Հին Հեթանոս Կրօնքներու Բաղդատականը, «Հայրենիք» Շաբաթաթերթի Բացառիկը (Անգլ.), Հըրազդան Դ.-րդ, Հայրենիք Տարեգիրք-Տօնացոյցը 1945, Ու. Սարոյեանի «Անունս Արամ է» (Թարգմ.), Այնթապի Գոյամարտը, Ա. Ահարոնեանի Սարդարապատից Սեւր եւ Լոզան, Եղ. Եր. Մէլէքեանի «Մոխիրներ եւ Կայծեր» եւ շարք մը գրքոյկներ անգլ. եւ հայերէն:

Հայ Դատի Յանձնախումբը լոյս ընծայեց անգլիերէն լեզուով Հայ

Դասին նուիրուած գրքոյկներու շարք մը եւ սկսաւ Արմենիըն Պուլեթինի հրատարակութեան:

Իբրեւ առանձին երեւոյթ, արժէ արձանագրել Հայ-Ամերիկեան Մշակութային Միութեան կազմութիւնը Նիւ Եորքի մէջ՝ անդամակցութեամբ Ամերիկայի եւ Եւրոպայի ականաւոր հայագէտներու: Միութիւնը ձեռնարկած է անգլիերէն լեզուով եռամսեայ հանդէսի մը հրատարակութեան— Արմենիըն Քուարթըրլի— նուիրուած հայ հին ու նոր մշակոյթին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Եւ, վերջապէս, արձանագրենք նաեւ քանի մը հրատարակութիւններ Հայաստանէն: Դժբախտաբար, Հայաստանի դուռները դեռ կը մնան փակ արտասահմանի առջեւ եւ կարելի չէ իմանալ, թէ ինչ կը կատարուի այնտեղ: Մեր տեղեկութիւնները լրիւ չեն:

1945-ի ընթացքին Պետհրատի հրատարակութեամբ լոյս են տեսած՝ Յովհ. Թումանեանի Երկերու ակադեմական հրատարակութեան 3-րդ եւ 5-րդ հատորները, Պետրոս Դուրեանի ամբողջական երկերը, Սայեաթ Նովայի հայերէն, վրացերէն եւ ազէրի խաղերու ժողովածուն, Վահան Տէրեանի երկերու ժողովածուն, Վրթ. Փափազեանի գրոյցներու եւ հէքեաթներու ժողովածուն եւ «Ժայռ» թատերգութիւնը, Աւ. Իսահակեանի արձակ գործերու հատորը եւ յուշերու հատորը հայ գրողներու մասին, Շէքսպիրի երեք թատերգութիւնները՝ «Տասներկուերորդ գիշեր», «Սխալների Կոմեդին» եւ «Զուր տեղը մեծ աղմուկ», Քռիլովի առակները, Դ. Դեմիրճեանի «Վարդանանք»ը, Ստ. Զօրեանի «Պապ թագաւորը» պատմական վէպը, 710 էջ, Ն. Զարեանի երկերու առաջին հատոր, Գ. Սարեանի, Սարմենի, Յովհ. Շիրազի, Գուրգէն Բորեանի, Մարօ Մարգարեանի, Սիլվա Կապուտիկեանի, Հր. Քոչարի եւ այլոց երկերը, Օլգա Գուլազեանի յուշերը, Յովհ. Մանանդեանի «Քննական Տեսութիւն Հայ Ժողովրդի Պատմութեան» առաջին հատորը, Հր. Աճառեանի «Հայոց Լեզուի Պատմութիւն» երկրորդ հատորը, Ս. Մելիքսէթեանի «Թատերական Ակնարկներ» ժողովածուն, Մ. Աբեղեանի «Հայ Գրականութեան Պատմութիւնը», Ա. հատոր, Ստ. Մալխասեանի Հայ Լեզուի Բառարանը, 4 հատոր, Հր. Աճառեանի «Յատուկ Անուններու բառարանը», երիտասարդ գիտնականներ Ան. Մկրեանի, «Գրիգոր Նարեկացին» եւ Վազգ. Չալոյեանի «Դաւիթ Անյաղթը», Գիտ. Ակադեմիայի հրատարակութեամբ՝ «Հայաստանի Երկրաբանութիւնը» եւ «Հայաստանի Հանքային Աղբիւր–

ները», Կ. Պետրոսեանի «*Թուարանութիւնը Ուրարտական Պետութեան մէջ*» (*Քրիստոսից 9–12 դար առաջ*), Ա. Սպենդիարեանի *երաժշտական երկերու 1–7 հատորները եւայլն*:

ՍԻՒՐԻՈՅ ԵՒ ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՀԱՅ ԲՆԱԿՉՈՒԹԻՒՆԸ

«Ազդակ» կուտայ հետեւեալ վիճակագրական տեղեկութիւնները Սիւրիոյ եւ Լիբանանի հայ բնակչութեան թուի մասին, 1943 թ. յունուար 1–էն մինչեւ դեկտեմբեր 31: Մարդահամարի պատկերները ցոյց չեն տրուած. ըստ երեւոյթին, թեմական իշխանութեանց տուեալներն են: Մինչեւ այժմ, Սիւրիոյ եւ Լիբանանի հայերու ընդհանուր թիւը ընդունուած է հաշուել 175,000:

ԴԱՄԱՍԿՈՍԻ ՇՐՋԱՆ — Դամասկոս՝ *ընդհ. բնակչութիւն* 10,155, Սուէյտա 985, *ծնունդ*՝ 87 *մանչ*, 102 *աղջիկ*: *Պսակ* 58, *մահ*՝ 4 *այր*, 4 *կին*: Համա 985, *ծնունդ*՝ 7 *մանչ*, 1 *աղջիկ*, *պսակ*՝ 1, *մահ*՝ 3 *այր*, 2 *կին*: Հոմս՝ 1,115:

Դամասկոսի շրջանի հայ բնակչութեան ընդհ. թիւն է 13,240:

ՀԱԼԷՊԻ ՇՐՋԱՆ — Հալէպ՝ *ընդհ. բնակչութիւն* 49,000, *ծնունդ*՝ 821, *ամուսնութիւն*՝ 238, *մահ*՝ 340: Ազազ, 1131, *ծնունդ*՝ 32, *պսակ*՝ 2, *մահ*՝ 14: Աֆրին՝ 620, *ծնունդ*՝ 14, *պսակ*՝ 6, *մահ*՝ 7: Արապ-Բունար՝ 1316, *ծնունդ*՝ 44, *պսակ*՝ 9, *մահ*՝ 23: Այն-էլ-Արուս՝ 256, *ծնունդ*՝ 6, *պսակ*՝ 2, *մահ*՝ 6: Այն-Տիվար՝ 97, *ծնունդ*՝ 5, *պսակ*՝ 1, *մահ*՝ 1: Ամուտա՝ 167, *ծնունդ*՝ 10, *պսակ*՝ 3, *մահ*՝ 20: Գամիշլի՝ 7651, *ծնունդ*՝ 208, *պսակ*՝ 54, *մահ*՝ 259: Գուպր-պիթ՝ 120, *ծնունդ*՝ 6, *պսակ*՝ —, *մահ*՝ 69: *Գարատուրան*՝ 1051, *ծնունդ*՝ 22, *պսակ*՝ 6, *մահ*՝ 9: Եաղուպիյէ՝ 440, *ծնունդ*՝ 8, *պսակ*՝ 4, *մահ*՝ 5: Ճիսր-էլ-Շղուր՝ 120, *ծնունդ*՝ 2, *պսակ*՝ —, *մահ*՝ —: Ընկըրզէկ՝ 93: Թարթուս 100: Թէլ-Ապիատ 412, *ծնունդ* 22, *պսակ* 2, *մահ* 21: Տէրիք 228, *ծնունդ* 5, *պսակ* 3, *մահ* 12: Թել-Քօչէք 82: Թէլ-Պրաք 280: Լաթաքիա 1,487, *ծնունդ* 24, *պսակ* 5, *մահ* 14: Հասիչէ 620, *ծնունդ* 21, *պսակ* 3, *մահ* 10: Ղընիմիյէ Արամօ 200: Ճարապլուս 1,070, *ծնունդ* 38, *պսակ* 2, *մահ* 27: Պապ 78: Մեմպիճ 210: Ռաս-էլ-Այն 370: Տէր Րագգա 300: Տէյր-էլ-Զօր 625, *ծնունդ* 20, *պսակ* 2, *մահ* 11: Տէր Պէսիյէ 310: Քէսապ 1,175, *ծնունդ* 13, *պսակ* —, *մահ* 5: Մէյտանէքպէզ 116:

Հալէպի շրջանի հայ բնակչութեան ընդհ. թիւն է 71,824: 1943

տարուան մէջ ծնած են 1,376 երեխաներ, մեռած են 830 հոգի եւ կատարուած 350 պսակներ:

Սուրիոյ եւ Լիբանանի հայ բնակչութեան թիւն է ուրեմն.—

Դամասկոսի շրջան՝	13,249
Հալէպի շրջան՝	71,824
Լիբանան՝	60,000
Ընդհ. գումար՝	145,064

ՀԱԼԷՊԻ ՀԱՅ ԱԶԳ. ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐԸ

(1944–45 Ուսումն. Տարուայ ընթացքին)

Հալէպի Ազգային վարժարաններու կրթական քննիչի տեղեկագրէն կ'առնենք հետեւեալ թուական ծանօթութիւնները:

Հալէպահայութիւնը.— *Հալէպահայութիւնը իր մէջ կը հաշուէ շուրջ 72 հազար անձ, որմէ 60 հազարը Հայ Առաքելական Եկեղեցիին, 9 հազարը Կաթողիկէ եւ 3 հազարը Բողոքական: Ժողովուրդը բացարձակ մեծամասնութեամբ եկուրներ են՝ ընդհանրապէս Կիլիկիայէն աքսորուածները եւ անապատներէն ու ընդհանուր աքսորէն մազապուրծ ազատուածները:*

Կրթական գործը.— *Հալէպի 72 հազար հայութիւնը իր դպրոցներուն մէջ կը դաստիարակէ 9 հազարի չափ ուսանողութիւն մը: Այս թիւէն 5 հազարը կը սորվին Ազգ. վարժարաններուն մէջ, 2 հազարը կաթողիկէ, 1,500ը Բողոքական եւ 500ը օտար վարժարաններու մէջ: Հալէպահայ մատաղ սերունդի 4–10 տարեկաններուն՝ 90 տոկոսը, 11–13 տարեկաններուն՝ 60 տոկոսը եւ 14էն վեր եղողներուն՝ 15–20 տոկոսն է միայն որ կը սորվի:*

Հալէպահայը կը պահէ մի՛ միայն մանկապարտէզներ եւ նախակրթարաններ, որոնք ունին վեցամեայ դասընթացք, նախակրթարաններու յատուկ սովորական ծրագրով: Թերեւս տնտեսական եւ այլ պատճառներով, աշակերտութիւնը մի միայն 5էն մէկն է որ նախակրթարանը կը լրացնէ եւ լրացնողներէն 20էն մէկն է որ՝ տնտեսական պատճառներով, հնարաւորութիւն ունի յաճախելու բարձրագոյն նախակրթարաններն եւ երկրորդական վարժարանները, որոնք օտար հաստատութիւններուն կը պատկանին եւ մատչելի են մի միայն լայն նիւթական միջոց ունեցողներուն:

Ազգային վարժարանները.— *Հալէպ քաղաքի եւ արուարձաններու Ազգ. վարժարանները անունով 13 են, իսկ թիւով՝ 16 վարժարան՝ իրենց մանկապարտէզներով։ Աշակերտութեան ընդհանուր թիւն է 4791, որմէ մանչ՝ 2425 եւ աղջիկ՝ 2366։ Իրականութեան մէջ աղջիկներուն թիւը՝ գերակշիռ է, բայց անոնք դուրս կը պահուին դպրոցներէն՝ ծնողներուն կողմէ տնային գործերու համար գլխաւորաբար։*

Այս 16 վարժարաններուն կից կը գործեն 13 մանկապարտէզները, ուր կը սորվին 2179 մանուկներ՝ 1128 մանչ եւ 1051 աղջիկ։ Եւ 13 նախակրթարաններու մէջ կը սորվի 2612 աշակերտութիւն, մանչ՝ 1327 եւ աղջիկ՝ 1285։ Այս 13 նախակրթարաններէն՝ 10ը ունին լրիւ նախակրթարանի ծրագիրը, 3ը՝ պակաս՝ մինչեւ Գ. եւ Դ. կարգերը։ Նախակրթարաններէն վեցը՝ Պօղոս Կիւլպէնկեան, Զաւարեան, Սահակեան, Մեսրոպեան, Մէյտանի Կիլիկեան եւ Վարդանեան՝ երկսեռ են, իսկ քաղաքի Հայկազեանը, Կրթասիրացն եւ Կիլիկեանը ունին մանչերու եւ աղջիկներու համար առանձին նախակրթարաններ՝ լման ուսման ծրագրով։

Այս 16 վարժարաններէն՝ Հայկազեան մանկապարտէզն եւ աղջիկներու վարժարանը, Սահակեանը, Զաւարեանը, Մեսրոպեանը, Գերմանիկեանը ունին իրենց սեփական դպրոցական շէնքերը, իսկ միւսները վարձու տուներու մէջ կը գործեն՝ ենթակայ բազում անպատեհութիւններու եւ անյարմարութիւններու։ Ներքին կահաւորման տեսակէտէ՝ կէսէն աւելին ունին բաւարար գրասեղան, նստարան եւ գրատախտակ։ Մանկապարտէզները ընդհանրապէս՝ բացի Հայկազեանէ մասամբ՝ գէշ կահաւորուած են։ Ցուցադրական առարկաները, քարտէս, պատկեր, կրաֆիկներ, ալպոմներ, հաշուեմեքենաներ, խաղալիքներ, հաւաքածոներ եւլն. խիստ շատ անբաւարար են, եղածներն ալ հինցած ու ճեղքուած եւ քիչերը ունին բաւարար չափով։

Տնտեսական.— *Մեր 4791 աշակերտներէն՝ 3445ն է որ շատ կամ քիչ չափով կրթաթոշակ կը վճարեն, 1107ը կը վճարուին հասարակական մարմիններու եւ ընկերութիւններու կողմէ ու միայն 239ն է որ ձրիավարժ կը համարուին՝ կազմելով դպրոցներուն, հասկցէք ուսուցչութեան զոհողութեան չափը։*

Աշակերտութեան կրթաթոշակներու ընդհանուր գումարն է 102,-758 Ս. ոսկի, այսինքն, 4791 աշակերտի հաշուով՝ միջին կրթաթոշակը կուգայ 21–46 Ս. ոսկի, իսկ ընդհանուր մուտքի հաշուով, որ է 124,·

888 Ա. ոսկի եկամուտը մէկ աշակերտի հաշուով կուգայ 26.00 Ա. ոսկի: Այս մուտքին դիմաց ելքն է 128,837 Ա. ոսկի, մէկ աշակերտի ծախքն է՝ 27 Ա. ոսկի:

Դպրոցներուն սակերը կը տարբերին մէկը միւսէն: Կան դպրոցներ որոնց նուազագոյն սակն է 24, 20, 18, 15, 10, 8 եւ նոյնիսկ 5 Ա. ոսկի, համաձայն դպրոցին հետ կապուած ժողովուրդին վճարելու կարողութեան:

Ուսուցչութիւնը.— *Հալէպի նախակրթարաններու ուսուցչութիւնը իր թէ՛ որակով եւ թէ՛ ալ սորվելու իր հետաքրքրութեամբ լաւ կազմ մը ունի:*

Չորս դպրոցներ ունին, որոնց ուսուցչուհիներու ամսական միջինն է 20ական Ա. ոսկի, երեք դպրոցներուն 30ական, հինգ դպրոցներուն՝ որոնց միջինն է 38, 40, 42, 45 Ա. ոսկի եւ միայն մէկին 56 Ա. ոսկի: Այր ուսուցիչներուն՝ բացի Մեսրոպեան վարժարանէ՝ միւսներունը կը տատանի 77ի եւ 105 Ա. ոսկիի միջեւ:

Երբ խօսք կ'ըլլայ ուսուցիչներու բարոյական զոհողութեան մասին, իրականութեան մէջ՝ նիւթական զոհողութիւն է ասիկա, այս թիւերու լեզուովը պէտք է անոնց ծառայութիւնը ներկայացնել:

Ունինք 10 ուսուցչուհի, որոնց ամսական եկամուտն է 8–10ական Ս. ոսկի, 10 ուսուցչուհի՝ 12ական Ա. ոսկիով, 10ը՝ 15ական, 22ը՝ 20ական, 16ը՝ 25ական, 10ը՝ 30ական, 10ը՝ 40ական, 15ը՝ 45ական, 10ը՝ 50ական, 10ը՝ 60ական, 7ը՝ 75ական, 5ը՝ 80ական, 8ը՝ 100ական, 5ը՝ 120ական, 2ը՝ 125ական, 2ը՝ 140ական, 2ը՝ 150ական, 2ը՝ 174-ական եւ 2ը՝ 200ական Ա. ոսկի:

Նախորդ ուսումն. տարւոյ 162 ուսուցիչներէն պաշտօնէն կը հեռանան 63ը, 22ը ըլլալով այր ուսուցիչներ: Այս ներկայ ուսումն. տարւոյ ուսուցչութեան թիւն ըլլալով՝ 166, պակսածներուն տեղը կուգան լեցնելու 67 ուսուցիչ, որոնցմէ այր ուսուցիչ՝ 18 միայն՝ աւելի պակաս կրթութեամբ եւ փորձառութեամբ, քան հեռացածները, իսկ 49 նոր ընդունուող ուսուցչուհիներուն մեծ մասը նորաւարտ եւ կամ թերաւարտներ են: Մէկ երկու տնօրէնի, այր եւ կին ուսուցիչներու բաւարար վարձատրութիւնը չի կրնար լաւ վարկ տալ մեր կրթական գործին: Ուսուցիչներու վարձատրութիւնը կը մնայ նոյն ողբալի վիճակին մէջ:

ՄԵՔՍԻՔՈՅԻ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

Ամբողջ Մեքսիքոյի մէջ հազիւ 350 հայ կայ, որոնց մեծ մասը կ՚ապրի մայրաքաղաք Մեքսիքօ Սիթիի մէջ: Կարելի է ըսել, ամենէն նոր հայ գաղութն է այս: Գրեթէ ամէնքը 1920–էն ասդին եկած են, որ, առհասարակ, հաւաքուած են Միացեալ Նահանգներն անցնելու նպատակով, բայց չեն յաջողած ու մնացած են: Մեծ մասը խարբերդցիներ են, 6 ընտանիք այնթապցի, 4 ընտանիք կարնեցի, 3 ընտանիք վանեցի, ախալքալաքցի, մշեցի, սվազցի, օրտուցի, պոլսեցի, կիւրինցի, մալաթիացի եւայլն:

Մեքսիքօ հաստատուած առաջին հայը կարելի է համարել Պապայեանը, որ եկած է մօտ 50 տարի առաջ եւ վերջերս մեռաւ: Ան ալքոլի գործով կը զբաղէր եւ կը յարաբերէր սիւրիացիներուն հետ: Ամուսնացած էր սպանացի կնոջ մը հետ: Նորեկ հայերուն ամէն աջակցութիւն ցոյց կուտար: Իր տղան մինչեւ 1920 թ. կը կարծէր, թէ ինք սիւրիացի է: Երբ հայերը շատցան, հասկցաւ իր հայ ըլլալը եւ այժմ ինքզինքը հայ կը զգայ: Հօր գործը կը շարունակէ:

Նոյնպէս հին հայերէն է Յովհաննէս (Ճան) Նշանեան: Քոյր եւ եղբայր են. քոյրը 90 տարեկան: Յ. Նշանեան, իբրեւ ինժիներ, մեծ գործեր ըրած է, Փուէպլա քաղաքի կոյուղիները ինք շինած է, եղած է միլիոնատէր, յետոյ կորսնցուցած է: Այժմ դասատուութեամբ կ՚ապրի:

Մեքսիքօ քաղաքի հայերու մեծ մասը կօշիկի գործով կը զբաղի—սանտալ, մուճակ եւ այլն կը շինեն կամ կը ծախեն: 8–10–20 գործաւորով արհեստանոցներ ունին: Կօշիկի բաւական յաջող գործ ունին Առաքելեան եղայրները՝ Գասպար եւ Յարութիւն (այնթապցի): Երրորդ եղբայրը՝ Քերովբէ խաղալիքի յաջող գործ կ՚ընէ:

Խորէն Օտապաշեան (կարնեցի) գորգի գործ կ՚ընէ. ներածող է եւ տեղական գորգերու գործարան ունի, նոյնպէս շատ յաջող:

Կայ կերպասի մեծաքանակ հայ վաճառատուն մը:

Վարդուկեան— նախկին հնչակեան մը— կը զբաղի գորգի նորոգութեամբ: Անգլիոյ թագաւորին, Չըրչիլին, Ռուզվելթին, Մեքսիքոյի կառավարութեան հայերէն նամակներ գրած է եւ անոնց խորհուրդներ տուած է, թէ ինչպէս պէտք է բարելաւել աշխարհը: Գաղութի «զարդերէն» է:

ՀԱՅՈՒ ՄԸ ՎԻԼԼԱՆ

Կայ երիտասարդ փաստաբան մը՝ Իզմիրլեան, որ եկած է Քալիֆորնիայէն եւ բաւական յաջող գործ ունի։

Պարուհի Տիկ. Արմէն Օհաննեան եւս Մեքսիկօ կ'ապրի։ Արդէն տարիքը առած է, եւ իր պարի հանդէսները յաջողութիւն չգտան։

Ընդհանուր առմամբ, Մեքսիքոյի հայերը բարեկեցիկ են, ոմանք նոյն իսկ ունեւոր։ Սեփական տունի եւ գործի տէր։ Աւելի հանգիստ եւ հեշտ կեանք ունին, քան Միացեալ Նահանգներու հայերը։

Ազգային–հասարակական կեանքը թոյլ է Մեկսիքոյի մէջ։ Ամէն ինչ հիմնուած է ընտանեկան յարաբերութիւններու վրայ։ Իբրեւ կազմակերպութիւն, գոյութիւն ունին Հ. Յ. Դաշնակցութեան կոմիտէն, Բարեգործականի մասնաճիւղը, Եկեղեցասէր Կանանց Միութիւնը, որու անդամները ամէն շաբաթ կը հաւաքուին մէկու մը տունը եւ կ'աղօթեն, չարականներ կ'երգեն ու դրամ կը հաւաքեն։

Եկեղեցի, դպրոց չկայ։ Պսակ, թաղում օտար հոգեւորականներ կ'ընեն։ Երեխաներուն հայերէն լեզու կ'ուսուցանեն ընտանիքներու մէջ։

Նոր սերունդը ունի «Արա» անունով Ֆութպոլի խումբ մը, որ շատ

յաջող է։ Նոյն իսկ մեքսիքացի տղաներ կ'աշխատին անոր մէջ մտնել։ Քանի մը հոգի ընդունուած են՝ պայմանով, որ հայի անուն առնեն. օրինակ՝ Կոնսալէսը դարձած է Կոնսալէսեան։ Տղաքը կ'ապրին ազգային ոգիով, Հ. Յ. Դ. կոմիտէի հովանաւորութեան տակ։

Մեքսիքօ քաղաքէն դուրս ալ կան հոս ու հոն ցրուած սակաւաթիւ հայեր։ 4–5 ընտանիք Փուէպլա, քանի մը հոգի՝ Փաչուքա, մայրաքաղաքէն 60 մղոն հեռու, աշխարհահռչակ արծաթի հանքերը. մէկ-երկու ալ՝ Խուարէսի, Թիլվանայի մէջ եւայլն։ Խուարէս կը գտնուի մեծահարուստ եւ ազդեցիկ հայը՝ Ս. Մ. Պալուեան, որ արտածման գործ կ'ընէ եւ ամերիկեան կառավարութեան միս եւ այլ ապրանքներ կը հայթայթէ։

Կ'ըսեն, թէ Զիվանա նահանգին մէջ կայ հայ գիւղ մը, որուն բնակիչները խոշորակազմ են, ռազմիկ ոգի ունին եւ հարուստ են անասուններով։ Կ'ապրին եաքի ռազմիկ ցեղին մէջ եւ պատկառանք ազդած են եաքիներուն վրայ։ Անոնց մասին, սակայն, ստոյգ տեղեկութիւններ չկան։

Ինչպէս ամէն տեղի, Մեքսիկոյի հայերն ալ հայրենասէր են, կ'ապրին երկրի յուշերով եւ աւանդութիւններով։ Երբ իրենց դիմում կ'ըլլայ, առատօրէն կը զոհեն ազգային նպատակներուն։ Բուռն է հայրենաբաղձութիւնը երէցներուն մէջ։ Նոր սերունդը, բնականաբար, կ'ազդուի միջավայրէն եւ դատապարտուած է ուծացման, ինչպէս ամէն տեղ, եթէ Հայաստանէն փրկութիւն չհասնի։ Հայաստանի ոգին դեռ կենդանի է ամենուն մէջ։

Հ. Յ. Դ. ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎԻ ԲԱՆԱՁԵՒԸ

1923 *թ. Մայիսին, Վիէննայի մէջ, գումարուեցաւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան արտասահմանեան մարմիններու Խորհրդաժողովը։ Այդ Խորհրդաժողովին մէջ քննուեցաւ նաեւ կուսակցութեան վերաբերումը դէպի Հայաստանի խորհրդային իշխանութիւնը եւ Դաշնակցութեան հետեւելիք քաղաքականութիւնը այդ իշխանութեան եւ, առհասարակ, Խորհրդ. Հայաստանի հանդէպ։*

Պէտք է յիշել այդ օրերուն տիրող տրամադրութիւնները։ Ո՛չ միայն Դաշնակցականներու, հայ ժողովրդի մեծ մասի մէջ կար անսահման դառնութիւն եւ բացասական վերաբերում դէպի բոլշեւիկները, որոնք նպաստեցին Հայաստանի Հանրապետութեան անկման։

Բնականաբար, դաւանութիւնը Դաշնակցականներու մէջ աւելի սաստիկ էր, քանի որ անոնք էին գլխաւոր տուժողը բոլշեւիկեան դաւերէն Հայաստանի անկախութեան դէմ։

Հակառակ ատոր, Խորհրդաժողովը մնաց իր բարձրութեան վրայ եւ առանց տարուելու կուսակցական կիրքերէ, ընդունեց իրատեսութեան եւ հայրենասիրութեան ոգիով տոգորուած Բանաձեւ մը, որ հետագային վաւերացուեցաւ նաեւ Ընդհանուր Ժողովի կողմէն եւ դարձաւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան քաղաքական ուղեգիծը բնորոշող սկզբունքը։ Ահա այդ բանաձեւը.—

«Խորհրդաժողովը համոզուած է, որ Հայաստանի եւ հայ աշխատաւորութեան համար այսօր աւելի քան երբեք անհրաժեշտ է ներքին անդորրութիւնն ու շինարար աշխատանքի ապահովութիւնը։ Այդ իսկ պատճառով Հ. Յ. Դաշնակցութեան գլխաւոր մտահոգութիւններէն մէկը պէտք ըլլայ՝ ազատ պահել ժողովուրդը քաղաքացիական կռիւներէ եւ, առհասարակ, այնպիսի արարքներէ, որոնք կրնան առիթ դառնալ երկրի կենսական ուժերու վատնումին։ Մնալով լոյեալ ընդդիմադիր դերին մէջ հանդէպ բոլշեւիկներու՝ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը պարտք կը դնէ իր անդամներու եւ համակիրներու վրայ՝ օժանդակել Հայաստանի տնտեսական եւ մշակութային վերաշինութեան»։

Այս բանաձեւը ժամանակին հրատարակուեցաւ մամուլի մէջ (Տե՛ս «Հայրենիք», 1928 Թ., Յունիս 22)։ Այնուհետեւ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը անշեղ կերպով հետեւեցաւ այս բանաձեւով որոշուած ուղեգծին։ Ան երբեք չմասնակցեցաւ ո՛եւէ դաւադրական ձեռնարկի Հայաստանի խորհրդային իշխանութեան դէմ եւ ջանաց օգնել Հայաստանի տնտեսական ու մշակութային վերելքին։

ՅՈԲԵԼԵՆԱԿԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐ

ՏԱՍՆԱՄԵԱԿ

Մահ գերասան Յ. Աբելեանի	1 Յուլիս, 1936
Սպանութիւն Աղասի Խանջեանի	1936

ՔՍԱՆԱՄԵԱԿ

Մահ Երուանդ Օտեանի	3 *Հոկտ.* 1926
Մահ նկարիչ Գէորգ Բաշինջաղեանի	3 *Հոկտ.* 1926

ՔՍԱՆՀԻՆԳԱՄԵԱԿ

Փետրուարեան հակաժողովրդական ապստամբութիւն	18 Փետր. 1921
Մահապարտ Թալէաթ փաշայի Սող. Թեհլերեանի ձեռքով	15 Մարտ 1921
Թուրք–Խորհրդ. Դաշնագրի կնքումը Մոսկուայի մէջ	16 *Մարտ*, 1921
Երեւանի գրաւումը բոլշեւիկներէ	2 *Ապրիլ*, 1921
Մահապարտ Պէհաէտտին Շաքիրի եւ Ճէմալ Ազմիի հայ յեղափոխականի ձեռքով	8 *Ապրիլ*, 1921
Մահապարտ Պէհպուտ խան Ճիվանշիրի Միսաք Թորլաքեանի ձեռքով	18 *Յուլիս*, 1921
Մահ Մկրտիչ Փորթուգալեանի	26 *Սեպտ.*, 1921
Ստորագրութիւն Կարսի դաշնագրի	13 *Հոկտ.*, 1921

ԾՐԵՍՆԱՄԵԱԿ

Մահ յայտնի խմբապետ Քեռիի	15 *Մայիս*, 1916

ՔԱՌԱՍՆԱՄԵԱԿ

Գումարում Էջմիածնի Ազգային Ժողովի	1906

ՅԻՍՆԱՄԵԱԿ

Պանք Օթոմանի գրաւումը եւ Սամաթիոյ կռիւները	14 *Օգոստ.*,1896
Իզմիրլեան Պատրիարքի աքսորը Երուսաղէմ	22 *Սեպտ.*, 1896

ԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆՀԻՆԳԱՄԵԱԿ

Ծնունդ երաժշտագէտ Ալ. Սպենդիարեանի	20 *Հոկտ.*, 1871

ՈՒԹՍՈՒՆԱՄԵԱԿ

Ծնունդ Աւ. Ահարոնեանի	26 *Յունուար*, 1866
Ծնունդ Ներսէս Արք. Մելիք–Թանգեանի	16 *Մարտ*, 1866
Բացումն Պոլսոյ Ազգ. Կեդր. Վարժարանի	1 *Օգոստ.*, 1866
Մահ բանաստեղծ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի	29 *Նոյեմբեր*, 1866

ՄԵՐ ՆՈՐԵՐԸ

ԹԱԳՈՒՀԻ ԶՈՐՊԱՃԵԱՆ

Մեր նոր սերունդի փայլուն ներկայացուցիչներէն մէկը—Թագուհի Զորպաճեան, մարաշցի ծնողներու զաւակ: Տասը տարեկան հասակին, Ամերիկա եկաւ Պէյրութէն, ուրտեղ ստացած էր երաժշտական նախնական կրթութիւն: 1942ին աւարտեց Մէտֆըրտի Հայ Սքուլը *մրցանակով եւ ստացաւ երաժշտական* սքալըրշիփ: *Հետեւեցաւ դաշնակի Նիւ Ինկլընտի երաժշտանոցին մէջ եւ 1945–ին ստացաւ ուսուցիչ–դաշնակահարի վկայական: Անդամ է* Mu Phi Epsilon *երաժշտական ընկերութեան, ուր միայն տաղանդաւոր երաժիշտները կ'ընդունուին: Դպրոցի մէջ եւ դուրսը սիրուած է իր քաղցր բնաւորութեամբ եւ արուեստագէտի կարողութեամբ: Դպրոցի Տարեգիրքի իր նկարին տակը գրուած է—*

"As charming as her music, with a soul as White as Heaven."

ՍԻԼՎԻԱ ԱՐՍԼԱՆ

11 տարեկան այս շնորհալի աղջիկը— դուստրը Տէր եւ Տիկին Կ. Արսլանեանի— Հոլիվուտէն— արդէն իսկ անուն հանած է շարժանկարի աշխարհին մէջ։ Ան դեր ունի Մամուլեանի «Արին եւ Աստղ» նշանաւոր խաղին մէջ, խաղցած է մեծ յաջողութեամբ Պէթթի Տէյվիսի հետ «Մրն. Սքէֆինքթըն» խաղին, այլ եւ «Մեր ժամանակները» խաղին մէջ։ Իր հիանալի արտասանութիւններով ճանաչցած է Փասատինայի Պատերազմական Պոնտերու վաճառքին, Հայկական բաժնին մէջ։ Այս սիրուն եւ օժտուած աղջնակը մեր նոր սերունդի փայլուն ապագայ խոստացող ներկայացուցիչներէն մէկն է։

ՕՐ. ԱՅՏԱ ԵԿՄԱԼԵԱՆ, 17 տա*րեկան, իր ընիկ պարուհիի տարազով։ Կը բնակի Խարթում, Աֆրիկէ։ Խարթումի հայերուն թիւը կը հաշուուի 400, մեծաւ մասամբ աշխատաւորներ եւ խանութպաններ։*

Հ. Յ. Դ. «ՐԱՖՖԻ»-Ն

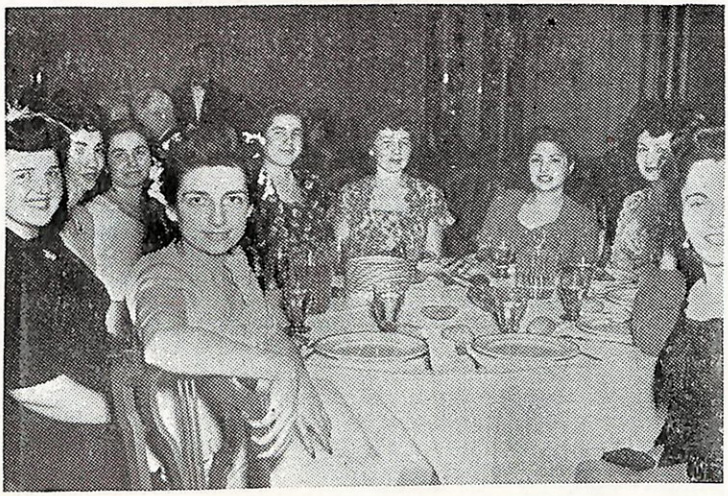

Նկարուած «Հ.» Շաբաթաթերթի Տասնամեակի հացկերոյթին

Աս ալ՝ Պոսթընի Հ. Յ. Դ. «Րաֆֆի» կոմիտէի անդամները— Մարի Կոստիկեան, Պէթթի Գալընտէրեան, Արսինէ Բարաղամեան, Ալիս Արոզեան, Մէրի Թէրզեան, Կրէյս Թէրզեան, Հելէն Բարաղամեան, Հելէն Քէլճիկեան եւ Մարի Մինասեան: **«Րաֆֆի»-ի** *տղաքը բանակի մէջ են— ամբողջ աշխատանքը մնացած է աղջիկներու վրայ, որոնք եռանդով ու նուիրումով կը կատարեն իրենց պարտականութիւնը:*

ԼԵՒՈՆ Զ. ՍԻՒՐՄԷԼԵԱՆԻ ԳԻՐՔԸ

"I ASK YOU LADIES AND GENTLEMEN"

Շարժապատկերի դերասան ՔԼԱՐՔ ԿԷՅՊԸԼ — Լ. Զ. ՍԻՒՐՄԷԼԵԱՆ

Անցեալ տարեշրջանին Ամերիկահայութիւնը նոր տուրք մըն ալ մտցուց Ամերիկեան մշակոյթի գանձանակին մէջ — երիտասարդ եւ տաղանդաւոր գրագէտ Լեւոն Զ. Սիւրմէլեանի գեղեցիկ հատորը՝ «Ես կը հարցնեմ ձեզ, տիկիններ եւ պարոններ» — I Ask You, Ladies and Gentlemen: *Ամերիկեան մամուլը եւ քննադատութիւնը անվերապահ համակրանքով ողջունեց այս գործը, եւ Սուրմէլեան, կարծես մոգական գաւազանով, քանի մը օրուան մէջ առաջնակարգ դիրք գրաւեց ամերիկեան գրական ասպարէզին վրայ:*

Սիւրմէլեան Մեծ Եղեռնի որբերէն է: Տրապիզոնցի: Որբութեան տառապանքները քամած ցմրուր: Տեսած եւ ապրած կոտորածները, որբանոցի զրկանքները, Հայաստանի Հանրապետութեան օրերը, բոլ—

չեխիկեան յեղափոխութեան դառնութիւնները, Պոլսոյ կեանքը զինադադարէն յետոյ, ապա՝ Ամերիկա։ Իր գիրքը այդ կեանքի եւ դէպքերու պատմութիւնն է՝ այնպէս, ինչպէս դիտած եւ զգացած է ինք։ Ինչպէս բախտահալած որբ մը հետզհետէ հոգեփոխուելով՝ դարձած է ազատ քաղաքացի Ամերիկեան ազատ Հանրապետութեան։ Քաղաքացի եւ փայլուն մտաւորական ու գրագէտ։ Սիւրմէլեանի հետ ալ պատահած է նոյնը ինչ որ Սիւրիացի որբ Salom Rizk–ի, որի «Syrian Yankee» հատորը միեւնոյն պատմութիւնը կը ներկայացնէ· ինչ որ պատահած է ուրիշ շատերու հետ, որոնք Հին Աշխարհի քաւարանէն մազապուրծ՝ բախտը ունեցած են ընդունուելու այս ազատ երկիրը։

Հոգեփոխութիւն բառը, սակայն, դժուար է կիրառել Սիւրմէլեանի վերաբերմամբ։ Սիւրմէլեան ամերիկացին ալ մնացած է գերազանցապէս հայ։ Ու. Սարոյեան ինքզինքը կը կոչէ «հայ գրագէտ», Սիւրմէլեանի մասին աւելի մեծ իրաւունքով կարելի է ըսել «հայ գրագէտ»։ Իր հատորի բոլոր թերթերէն հայութիւն կը բուրէ։ Իր զգալու եւ արտայայտուելու ձեւը, իր ապրումներն ու գաղափարները, իր միտքն ու հոգին — ամբողջ իր էութիւնը հայկական է։ Եւ հասկնալի է իր թախիծն ու կարօտը, իր նուիրումը հայութեան, որ, մանաւանդ, սուր կերպով կ՚արտայայտուի «I Ask You, Ladies and Gentlmen» գլուխին մէջ։

Սիւրմէլեանի գործը հարուստ է գեղարուեստական չքեղ էջերով։ «Ամբողջ գիրքը, կ՚ըսէ Ու. Սարոյեան յառաջաբանին մէջ, գրեթէ քնարական քերթուած մըն է»։ Իր ոճը պարզ է ու կատարեալ, ջերմ ու նուրբ երգիծանքով թաթաւուն, երբեմն, մելամաղձոտ եւ, յաճախ, խոհուն ու մարդկային։

Սուրմէլեանի գործի յաջողութեան մէկ ապացոյցն ալ այն է, որ վեց ամսուայ մէջ ան լոյս տեսաւ չորս տպագրութեամբ։ Հինգերորդը՝ բացառիկ տպագրութիւն մը կը կատարուի Հայ Դատի Յանձնախումբի հոգատարութեամբ։ Ի՞նչ աւելի իրական միջոց հայկական փրոփականտի, քան Սիւրմէլեանի այս փայլուն հատորը։

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

ԳԷՈՐԳ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

Անցեալ տարի, Յունիս 16-ին, Էջմիածնի մէջ բացուեցաւ Համազգային Եկեղեցական Ժողովը, որուն մասնակցեցան Հայաստանի, Խորհրդ. Միութեան եւ արտասահմանի գրեթէ բոլոր թեմերու կղերական եւ աշխարհիկ պատգամաւորները, ինչպէս նաեւ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը եւ Երուսաղէմի ու Պոլսի Պատրիարքութիւնները: Այս Ժողովի նպատակն էր եկեղեցական նոր Սահմանադրութեան մշակումը, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութիւնը եւ եկեղեցական-վարչական գործերու կարգադրութիւնը:

Նշանակալից է, որ խորհրդային իշխանութիւնը, այս անգամ, գործօն աջակցութիւն ցոյց տուաւ Եկեղեցական Ժողովի գումարման: Այդ կը բացատրուի խորհրդային քաղաքականութեան ընդհանուր բարեփոխութեամբ դէպի կրօնն ու եկեղեցին: Խորհրդային իշխանութիւնը ո՛չ միայն նիւթական դիւրութիւններ տուաւ զանազան երկիրներէ եկող պատգամաւորներուն, այլ եւ ջանաց, որ Ժողովը անցնի հանդիսաւորութեամբ ու յաջող: Ժողովին ներկայ գտնուեցան Խորհրդային Միութեան Եկեղեցական Գործերու Վարիչ Պոլեանսկին եւ Հայաստանի եկեղեցական գործերու վարիչ Յովհաննէսեանը. երկուքն ալ բարեացակամ ճառեր խօսեցան յանուն իրենց կառավարութիւններու:

Բացի զուտ կրօնական հանգամանքէ, Եկեղեցական Ժողովը ունեցաւ եւ քաղաքական արտայայտութիւն: Ժողովի կողմէ Խորհրդ. Միութեան վարչապետ Ստալինին ուղղուած երախտագիտական հեռագրի մէջ կար ակնարկ եւ հայ ժողովուրդի ազգային բաղձանքներու մասին: Իսկ Ժողովի աշխարհական պատգամաւորներուն մարաջախտ Ստալինին տուած հեռագրի մէջ յոյս կը յայտնուէր, որ Թրքահայ հողերը պիտի միացուին Խորհրդ. Հայաստանին: Առհասարակ, Ժողովը երեւան բերաւ հայութեան միահամուռ կամքը ազգային-քաղաքական բաղձանքներու վերաբերմամբ:

Նոր Սահմանադրութեան մշակման խնդիրը, երկար քննութենէ մը յետոյ, յետաձգուեցաւ յաջորդ Ժողովին, որ պիտի հրաւիրուի Կաթո-

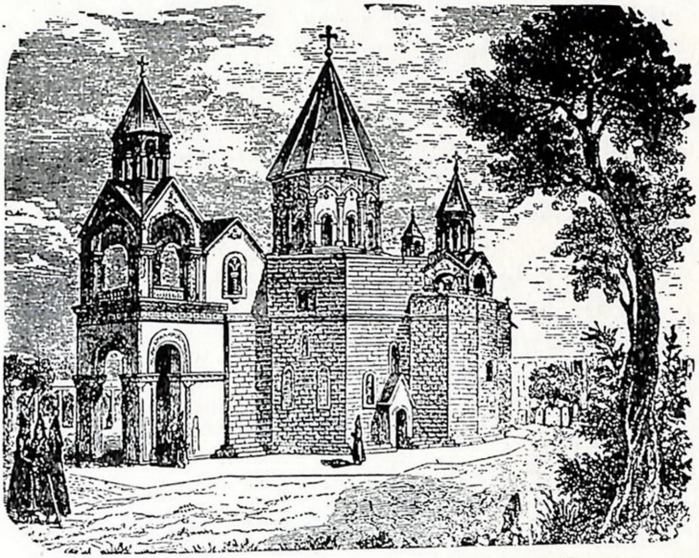

ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԸ

ղիկոսի կողմէ։ Յունիս 22–ին, միաձայնութեամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրուեցաւ կաթողիկոսական տեղապահ Գէորգ Արք. Չորեքչեան եւ յաջորդ օրը տեղի ունեցաւ անոր հանդիսաւոր օծումը եւ գահակալութիւնը, Գէորգ Վեցերորդ անունով։

* * *

Գէորգ Զ. Կաթողիկոսը ծնած է Նոր–Նախիջեւանի Փոքր Սալա գիւղին մէջ, 1868–ին։ Ուրեմն, այժմ 78 տարեկան է։ Կը սերի գիւղական համեստ ընտանիքէ մը։ Իր ուսումը ստացած է Էջմիածնի Գէորգեան Ճեմարանի մէջ, ուր աւարտած է 1889–ին եւ նոյն տարի ձեռնադրուած է Սարկաւագ։

Գէորգեան Ճեմարանի յաջող շրջաններէն մէկն էին Չէորէքչեանի ուսանողութեան տարիները։ Այդ շրջանին էր, որ Ճեմարանէն դուրս ելան Կարապետ եպ. Տէր–Մկրտչեանի, Գարեգին Կաթողիկոս Յովսէփեանի, Կոմիտաս վարդապետի պէս ականաւոր հայ եկեղեցականներ։

Ճեմարանի դասընթացքը լրացնելէ յետոյ, Գէորգ սարկաւագ

Չէորէքչեանը իր ուսումը շարունակեց Գերմանիոյ մէջ՝ ուսանելով աստուածաբանութիւն եւ երաժշտութիւն եւ 1894*-ին աւարտեց Լայպցիկի համալսարանի աստուածաբանական-փիլիսոփայական բաժանմունքը, ինչպէս նաեւ նոյն քաղաքի երաժշտանոցը:*

Արտասահմանի ուսումը լրացնելէ յետոյ, Չէորէքչեանը, անձնական պատճառներով, հեռու մնաց Էջմիածնէն եւ բաւականացաւ սարկաւագութեամբ Նոր Նախիջեւանի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ, որու դպրապետն էր, եւ դասաւանդելով Թեմական դպրոցին մէջ: Չէորէքչեան սարկաւագի եկեղեցական երգչախումբը ժամանակի լաւագոյն հայ երգչախումբերէն մէկն էր: Իր ձեռքի տակ երաժշտական դաստիարակութիւն ստացան Ռոմանոս Մելիքեան, Դաւիթ-Սողոմոնեան եւ ուրիշներ: Մեծ հմտութեամբ եւ բարեխղճութեամբ տարաւ նաեւ ուսուցչութեան պաշտօնը՝ վայելելով աշակերտներու սէրն ու համակրանքը:

1913*-ին, Չէորէքչեան սարկաւագ Էջմիածնի մէջ ձեռնադրուեցաւ վարդապետ եւ նշանակուեցաւ Նոր Նախիջեւանի առաջնորդական տեղապահ, իսկ* 1916*-ին կոչուեցաւ Էջմիածնի Սինոդի անդամութեան:* 1917*-ին, Սուրէնեան կաթողիկոսի ձեռքով ձեռնադրուեցաւ եպիսկոպոս եւ* 1921*-ին նշանակուեցաւ Վրաստանի թեմի առաջնորդ,* 1925*-ին ստացաւ արքեպիսկոպոսութեան աստիճան եւ* 1927*-ին նշանակուեցաւ Էջմիածնի Հոգեւոր Խորհրդի անդամ:* 1938*-ին, Խորէն Ա. Կաթողիկոսի մահէն ետքը, դարձաւ կաթողիկոսական տեղապահ եւ նոյն պաշտօնին վերընտրուեցաւ Եկեղեցական Ժողովի կողմէ,* 1941*-ին, որ գումարուած էր Կաթողիկոսի ընտրութեան նպատակով, բայց ընտրութիւն տեղի չունեցաւ, որովհետեւ Էջմիածնի մէջ, այդ ժամանակ, բաւարար թուով եպիսկոպոսներ չկային Կաթողիկոս օծելու համար: Ընտրութիւնն ու օծումը հնարաւոր եղաւ միայն* 1945*-ին, երբ Խորհրդային իշխանութիւնը այլեւս հրաժարած էր կրօնահալած քաղաքականութենէն:*

Իբրեւ մարդ-անհատ Գէորգ Զ. Կաթողիկոս՝ աչքառու յատկութիւններով օժտուած անձնաւորութիւն մըն է: Իմացական կարողութեան տէր, բազմահմուտ, բնաւորութեամբ ճկուն ու դիւրահաղորդ: Գիտէ մարդոց հետ վարուելու եւ օրուայ պայմաններուն յարմարուելու ձեւը:

Իբրեւ եկեղեցական, մինչեւ առաջին համաշխարհային պատերազմը ան ոեւէ բանով աչքի չընկաւ: Եւ միայն պատերազմի, մանա-

ւանդ, Հանրապետութեան շրջանին, արդ վերելք ունեցաւ եւ աչքի զարնող տեղ գրաւեց Էջմիածնի միաբանութեան մէջ: Խորէն Արք. Մուրադբէգեանի հետ գլխաւոր գործակիցն էր ու խորհրդատուն Սուրէնեան Կաթողիկոսի: Հանրապետական իշխանութեան հետ իր յարաբերութիւնները սիրալիր էին: Պետական հանդէսներուն եւ ընդունելութիւններուն ան Սուրէնեան Կաթողիկոսի շքախումբի մէջ էր սովորաբար: Եկեղեցիին նուիրուած եւ եկեղեցական օրէնքներուն եւ կանոններուն հմուտ հոգեւորական մըն է նորընտիր Կաթողիկոսը:

Որպէս հանրային դէմք, գոնէ մինչեւ խորհրդային կարգերու հաստատումը, պահպանողական էր: Համակրանք չունէր դէպի քաղաքական արմատական գաղափարներն ու կուսակցութիւնները եւ կը խորշէր յեղափոխական կազմակերպութիւններէ: Իր տեղը վերջին շըրջանի մշակականութեան մէջ էր: Իբրեւ գործնական մարդ եւ ճկուն դիւանագէտ՝ ան գիտէ եոլա գնալ *աշխարհի հզօրներու հետ: Պատեհապաշտութի՞ւն— անշուշտ, բայց այդ պատեհապաշտութեան պէտք է վերագրել այն փաստը, որ իր պատմութեան ամենադաժան շրջանին Էջմիածինը կարողացաւ մնալ կանգուն եւ փրկուեցաւ վերջնական քայքայումէ:*

Էջմիածինէն վերադարձած պատգամաւորները, խօսք ընդ մէջ, հասկցուցին, թէ ի՛նչ դառն տարիներ ապրած է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը: Էջմիածնի վանքը մերկացած բոլոր իրաւունքներէ, հարստութիւններէ եւ բարեկարգութենէն, մայր տաճարը՝ կիսաքայքայուած, Թանգարանը՝ ամայի, Ճեմարանը եւ միւս հաստատութիւնները բռնագրաւուած, միաբաններէն ողջ մնացած միայն երկու հոգի— ինքը Չէորէքչեանը եւ զառամեալ վարդապետ մը— աղքատ ու մերկ, ամենքի արգահատանքի առարկայ, արտաքին յարաբերութիւններէ կտրուած, ներքնապէս անոյժ եւ թշուառ — այս է եղած Էջմիածնի վիճակը քանի մը տարի առաջ: Եւ Չէորէքչեան կրցած է անսահման զոհողութեամբ, յաճախ ի գին ծայրայեղ նուաստացման եւ, ի հարկէ, նաեւ խղճի հետ սակարկութեան մտնելով, թէկուզ անուանական կերպով, պահել դարաւոր հաստատութիւնը:

Այժմ այդ մռայլ օրերը կը յուսացուի թէ այլեւս անցեալի կը պատկանին: Եթէ նոր ալիք մը չգայ խորտակելու ընդհանրական յոյսերը, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը նորէն պիտի ստանձնէ իր պատմական դերը Հայաստանէն դուրս տարտղնուած հայութիւնը հաւաքելու ազգային միութեան մէջ՝ կապելով անոր սիրտն ու հոգին

Մայր Հայրենիքի հետ: Եւ Չէորէքչեանի միաձայն ընտրութիւնը Կաթողիկոսութեան՝ արդար եւ իրաւ հատուցում էր ազգին կողմէ այն գերմարդկային տառապանքներու համար, որ ան, անկասկած, ապրեցաւ փորձութեան աճաւոր տարիներուն: Տուեալ պայմաններու մէջ ուրիշ ոեւէ մէկը չէր կրնար գլխաւորել էջմիածինը. Չէորէքչեան յարմարագոյն ընտրելին էր:

Եթէ այն ինչ որ Հայաստանէն վերադարձողները կը պատմեն՝ ճիշտ է, Գէորգ Զ Կաթողիկոսը կը լինի աւելի բախտաւոր, քան եղաւ Չէորէքչեան տեղապահը: Եւ, բնականաբար, Հայաստանեայց եկեղեցին ալ աւելի լաւ օրեր կը տեսնէ:

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս	Գէորգ Զ. Չէորէքչեան
Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ	Գարեգին Ա. Յովսէփեան
Պատրիարք Երուսաղէմի	Կիւրեղ Բ.
Պատրիարքութիւն Պոլսոյ	(թափուր, տեղապահ Արսլանեան Արք.)
Արարատեան Թեմի Առաջնորդ	Ներսէսեան վարդ.
Շիրակի Թեմի Առաջնորդ	Ռուբէն Եպիսկոպոս
Վրաստանի Թեմի Առաջնորդ	Ներսէս վարդ. Աբրահամեան
Բագուի եւ Թուրքեստանի Թեմի Առաջնորդ	Եզնիկ վարդապետ
Հիւսիսային Կովկասի Թեմի Առաջնորդ	Սուրէն Եպիսկոպոս
Նախիջեւանի եւ Բեսարաբիոյ Թեմի Առաջնորդ	Կարապետ Եպիսկոպոս
Ատրպատականի Թեմի Առաջնորդ	Ներսէս Արք. Մելիք–Թանգեան
Իրանա–Հնդկաստանի Թեմի Առաջնորդ	Վահան Եպ. Կոստանեան
Եգիպտոսի Թեմի Առաջնորդ	Մամբրէ Արք. Սիրունեան
Յունաստանի Թեմի Առաջնորդ	Կարապետ Արք. Մազլըմեան
Պուլկարիոյ Թեմի Առաջնորդ	Գէորգ Եպ. Կարապետեան
Ռումանիոյ Թեմի Առաջնորդ	Վազգէն Եպ. Պալճեան
Եւրոպայի Թեմի Առաջնորդ	Թափուր
Հարաւ. Ամերիկայի Թեմի Առաջնորդ	
	Կաթող. Պատուիրակ Գարեգին Արք. Խաչատուրեան

Հիւս. Ամերիկայի Թեմի մէկ մասի առաջնորդն է Տիրան Եպ. Ներսոյեան:

Ազգային միասնականութիւնը ցարդ վերահաստատուած չըլլալով՝ Ամերիկայի Թեմի միւս հատուածը կը գտնուի Ազգ. Կեդր. Վարչութեան տեսչութեան ներքոյ:

Քալիֆորնիայի Թեմի Առաջնորդ	Մամբրէ Արք. Գալֆայեան

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՏՈՒԱԾ ԶՈՀԵՐԷՆ

ԳԵՂԱՄ ԹԵՐՃԱՆԵԱՆ
Հուայթինսվիլ, Մէս.
Թնդանօթաձիգ փինուոր, սպանուած նաւինական նակատին վրայ, Լէյթէ կղզիի գրաւման ժամանակ: Դեկտ. 21, 1944

ԱՐԱՄ ԳԱՏԵՀՃԵԱՆ
Օդանաւային մեքենագէտ սպայ
Ուորթրթաուն, Մէս.
Սպանուած Գերմանական նակատին վրայ, արկածալի թռիչքներէ յետոյ, Մարտ 3, 1945–ին:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳԱՂՓԱՔՃԵԱՆ
Պրուքլին, Ն. Ե.
Սպաննուած Օպըրհօֆֆըրնի (Ֆըրանսա) կռիւներուն մէջ, Փետըրուար 10, 1945

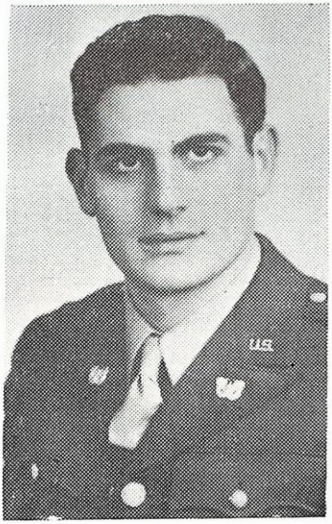

ՏԻԳՐԱՆ ԽՏՐԵԱՆ
Տիթրոյիթ, Միչ.
Սպաննուած Ֆրանսական ճակատին վրայ, Յուլիս 20, 1944:

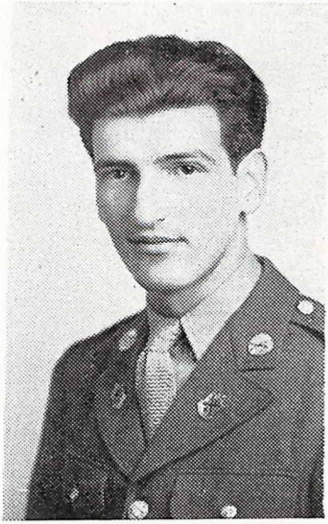

ՃԱՆ ՆԱԶԱՐԷԹԵԱՆ
Թէքնիքըլ Սարճընթ,
Լորէնս, Մէս.
Սպանուած Լուքսէնպուրկի մէջ,
Յունուար 26, 1945:

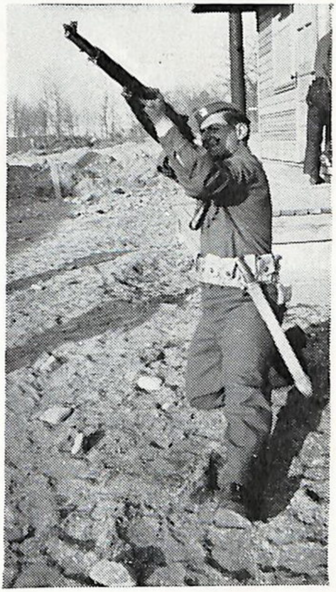

ՃԷՅՄՍ ՊԺԵԱՆ
Սթաֆ Սարճընթ
Փէթըրսըն, Ն. Ճ.
Սպանուած Եւրոպական ճակատին
վրայ, Օգոստոս 14, 1945

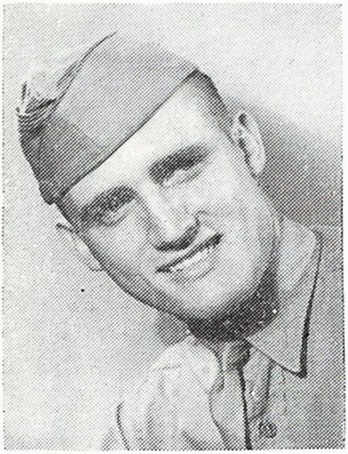

ՉԱՐԼԶ ՀԷՆՐԻ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ
Սպանուած Օգոստոս 8–ին, 1944,
Ֆրանսայի վրայ կատարուած օ–
դային կռիւներու ընթացքին։

ՃԱՆԻ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
Առաջին Տեղակալ
Միլֆըրտ, Մէս.
Սպանուած Ֆրանսայի մէջ, 1945
թիւին, գերմաններու անձնատը–
ւութենէն քիչ առաջ։

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

(1939 ՍԵՊՏ. 1 — 1945 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2)

1939

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1.— Գերմանիա, առանց ազդարարութեան, կ'արշաւէ Լեհաստան եւ իրեն կը կցէ Տանցիկը:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 3.— Բրիտանիա եւ Ֆրանսա պատերազմ կը յայտարարեն ընդդէմ Գերմանիոյ՝ յարգելով Լեհաստանի սահմանները պաշտպանելու իրենց խոստումը:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 4.— Կռիւը կը սկսի Մաժինօ Գծին դիմաց:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 10.— Քանատա պատերազմ կը յայտարարէ ընդդէմ Գերմանիոյ:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 17.— Ռուս բանակներ կ'արշաւեն Լեհաստան:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 27.— Վարշաւա կը յանձնուի գերման ուժերուն:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 28.— Գերմանիա եւ Ռուսիա իրենց միջեւ կը բաժնեն Լեհաստանը:

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 4.— Նախագահ Ռուզվելթ կը ստորագրէ Չէզոքութեան օրէնքը՝ ջնջելով զէնքերու արտածման արգելքը:

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 8.— Ռումբեր կը քանդեն Միւնիխի գարեջրատունը՝ Հիթլերի անկէ հեռանալէն անմիջապէս յետոյ:

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 30.— Խորհրդ. Միութեան բանակները կը յարձակին Ֆինլանտայի վրայ:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 17.— Գերման ռազմանաւ Կրաֆ Շփէ կ'ընկղմուի իր նաւազներու կողմէ Մոնթէվիտէոյի բացերը:

1940

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 2.— Ֆինլանտա կը դիմէ Ռուսիոյ՝ *«պատուաւոր խաղաղութիւն»* մը կնքելու համար:

ԱՊՐԻԼ 4.— Չըրչիլի կը տրուի ընդհանուր վերհսկողութիւն Բրիտանիոյ ցամաքային եւ ծովային բոլոր ուժերուն վրայ:

ԱՊՐԻԼ 9.— Գերմաններ կ'արշաւեն Նորվեկիա եւ Տանիմարքա:

ՄԱՅԻՍ 10.— Չըրչիլ, որ ծովային նախարար էր, կը յաջորդէ Չէմ-

ՄԱՅԻՍ 11.— Չըրչիլ, որ ծովային նախարար էր, կը յաջորդէ Չէմպըրլէյնի՝ իբրեւ վարչապետ Մեծն Բրիտանիոյ:

ՄԱՅԻՍ 14.— Հոլանտա անձնատուր կ'ըլլայ:

ՄԱՅԻՍ 28.— Պելճիքա անձնատուր կ'ըլլայ:

ՄԱՅԻՍ 29.— 400,000 բրիտանացիք կը սկսին փախչիլ դէպի Անգլիա՝ Տընքըրքէն: Մայիս 31-ին անոնց մեծ մասը կը հասնի Անգլիա:

ՅՈՒՆԻՍ 3.— Գերմաններ կը ռմբակոծեն Փարիզը:

ՅՈՒՆԻՍ 4.— Դաշնակիցներ կը ռմբակոծեն Միւնիխ, Ֆրանքֆուրտ եւ Ռուհր:

ՅՈՒՆԻՍ 10.— Բրիտանացիք կը քաշուին Նորվեկիայէն:

ՅՈՒՆԻՍ 10.— Իտալիա պատերազմ կը յայտարարէ ընդդէմ Ֆրանսայի եւ Բրիտանիոյ:

ՅՈՒՆԻՍ 14.— Գերմաններ կը գրաւեն Փարիզը, մեծ թափօրով կը քալեն Յաղթական Կամարին ներքեւէն:

ՅՈՒՆԻՍ 17.— Մարաջախտ Փէթէն կը յայտարարէ Ֆրանսայի անձնատուութիւնը:

ՅՈՒՆԻՍ 20.— Ֆրանսա եւ Գերմանիա զինադադար կը կնքեն Գոմփիէնի մէջ:

ՅՈՒՆԻՍ 22.— Ֆրանսա կը ստորագրէ զինադադար Գերմանիոյ հետ:

ՅՈՒՆԻՍ 24.— Ֆրանսա եւ Իտալիա կը կնքեն զինադադար:

ՕԳՈՍՏՈՍ 8.— Գերման օդային ուժերը կը սկսին ծանրամարտի Լոնտոնի դէմ:

ՕԳՈՍՏՈՍ 20.— Բրիտանիա կը յայտնէ, թէ Մ. Նահանգներու վարձու տուած է ծովային եւ օդային կայաններ Արեւմտեան Կիսագունդին վրայ գտնուող իր կալուածներուն մէջ:

ՕԳՈՍՏՈՍ 21.— Բրիտանական Օդային Ուժերը կը ռմբակոծեն Պերլինի սիրտը առաջին անգամ ըլլալով:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 7.— Գիշերային բուռն ռմբակոծումներ կը սկսին գերման օդային ուժին կողմէն Լոնտոնի վրայ:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 8.— Նախագահ Ռուզվելթ կը յայտնէ, թէ 50 հին խորտակիչներ տուած է Բրիտանիոյ Ատլանտեանի մէջ Բրիտա-

նիայէն ստացուած ծովային եւ օդային կայաններուն փոխարէն:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 16.— Ռուզվելթ կը ստորագրէ ընդհանուր զինուորական օրէնքը:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 27.— Ճափոն կը միանայ գերմանեւիտալական *Առանցքին*՝ ստորագրելով երրեակ զինակցութեան դաշինք մը՝ 10 տարուան համար:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 4.— Ճափոնի վարչապետը կը յայտարարէ թէ Մ. Նահանգներ պէտք է համակերպի Առանցքին կամ դիմագրաւէ պատերազմ մը:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 4.— Մուսոլինի եւ Հիթլեր կը տեսակցին Պրեներ կիրճին մէջ:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 8.— Մ. Նահանգներ կը հրամայէ իր քաղաքացիներուն որ հեռանան Հեռաւոր Արեւելքէն:

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1.— Միացեալ Նահանգները կը սկսի արձանագրել զինուորական հասակ ունեցող քաղաքացիները:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 18.— Բրիտանացիք կը հրապարակեն, թէ յետ մղած են գերմաններու Անգլիա արշաւելու փորձը՝ Սեպտեմբեր 16-ին:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 28.— Իտալական բանակը կ'արշաւէ Յունաստան:

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 9.— Բրիտանիոյ նախորդ վարչապետ Չէմպըրլէյն, որ հրաժարեցաւ դահլիճէն Հոկտեմբեր 3-ին, կը մեռնի:

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 14.— Բրիտանացիք 1000 մեռեալներ եւ վիրաւորներ կը հանեն Գըվընթրիի աւերակներուն տակէն՝ գերմաններու յարձակումէն յետոյ:

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 17.— Յոյներ յետ կը քշեն իտալացիները 100 մղոն նակատի մը վրայ:

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 20.— Հունգարիա կը միանայ Առանցքին:

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 24.— Սլովակիա կը միանայ Առանցքին:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 12.— Իտալացիք խուճապահար կը նահանջեն Եգիպտոսի վրայ արշաւելէ յետոյ. կը ձգեն 20,000 գերիներ:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 15.— Բրիտանացիք կ'արշաւեն Եգիպտոսէն Լիբիա:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 17.— Նախագահ Ռուզվելթ կ'առաջադրէ զէնք տալ Բրիտանիոյ փոխ եւ վարձի սկզբունքով:

1941

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 10․— Նախագահ Ռուզվելթ Քանկրէսին կը յայտնէ, թէ ամերիկեան ժողովուրդը պիտի չընդունի Առանցքի պատրաստած խաղաղութիւն մը եւ կ'ուրուագծէ Չորս Ազատութեանց սկզբունքները։

ՄԱՐՏ .— Պուլկարիա կը միանայ Առանցքին, եւ գերման ուժեր կը մտնեն Պուլկարիա։

ՄԱՐՏ 11․— Ռուզվելթ կը ստորագրէ Փոխ եւ Վարձի–ի օրինագիծը։

ՄԱՐՏ 30․— Մ․ Նահանգները կը գրաւէ իր նաւահանգիստներուն մէջ գտնուող գերման եւ իտալական նաւերը։

ԱՊՐԻԼ 6․— Գերմանիա կը յարձակի Իւկոսլաւիոյ եւ Յունաստանի վրայ։

ԱՊՐԻԼ 10․— Միացեալ Նահանգները կը ստանձնէ Կրինլանտի պաշտպանութիւնը։

ԱՊՐԻԼ 17․— Գերմանիա կը յայտարարէ, թէ իւկոսլաւ բանակը յանձնըւած է։

ԱՊՐԻԼ 27․— Գերմաններ կը գրաւեն ԱԹԷՆՔԸ։

ՄԱՅԻՍ 1․— Յունաստանին օգնութեան գնացող բրիտանական 60,000 զինուորներէն 48,000 կը քաշուին Յունաստանէն։

ՄԱՅԻՍ 10․— Ռուտոլֆ Հես սաւառնակով կը հասնի Սկովտիա եւ կը ձերբակալուի։

ՄԱՅԻՍ 20․— Գերմաններ կը յարձակին Կրետէի վրայ փոխադրուող օդային ուժերու միջոցով։

ՄԱՅԻՍ 21․— Բրիտանացիք կը քաշուին Կրետէէն։

ՄԱՅԻՍ 27․— Նախագահ Ռուզվելթ կը յայտարարէ *Սահմանական* վիճակ ամբողջ Միացեալ Նահանգներու մէջ։

ՅՈՒՆԻՍ 16․— Մ․ Նահանգները կը փակէ գերման հիւպատոսարաններ։

ՅՈՒՆԻՍ 22․— Գերմանիա, Իտալիա եւ Ռումանիա պատերազմ կը յայտարարեն ընդդէմ Խորհրդ․ Միութեան։ Գերմանիա կը յարձակի Ռուսիոյ վրայ առանց լուր տալու։

ՅՈՒՆԻՍ 25․— Ֆինլանտա կը մտնէ պատերազմի մէջ ընդդէմ Ռուսիոյ։

ՅՈՒԼԻՍ 3․— Մարաջախտ Ստալին կը հրամայէ ժողովուրդին փճացընել ամէն ինչ գերման արշաւող բանակի առջեւ։

ՅՈՒԼԻՍ 7․— Ամերիկեան ուժեր կը հասնին Իսլանտա։

ՅՈՒԼԻՍ 13 .— Բրիտանիա եւ Խորհրդ. Միութիւն կը խոստանան միասին կռուիլ ընդդէմ Գերմանիոյ մինչեւ վերջը:

ՅՈՒԼԻՍ 24 .— Ճափոնացիք կը մտնեն ֆրանսական Հնդկաչինը.

ՅՈՒԼԻՍ 25 .— Մ. Նահանգներ եւ Բրիտանիա կը կապեն ճափոնական վարկերը:

ՅՈՒԼԻՍ 26 .— Ռուզվելթ կոչ կ'ուղղէ Փիլիպեան ուժերուն՝ մտնելու ամերիկեան զինուորական ծառայութեան մէջ:

ՕԳՈՍՏՈՍ 14 .— Ռուզվելթ եւ Չըրչիլ ծովուն վրայ կը գծեն Ատլանտեան Չարթըրը:

ՕԳՈՍՏՈՍ 25 .— Բրիտանացիք եւ ռուսեր կ'արշաւեն Իրան:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 12 .— Նախագահ Ռուզվելթ կ'ազդարարէ, թէ ամերիկեան ռազմանաւերը պիտի հարուածեն ամերիկեան պաշտպանութեան ջուրերը մտնող Առանցքի ռազմանաւերը:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 17 .— Օտեսա կը գրաւուի գերմաններէ:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 17 .— Խորհրդ. Միութեան կառավարութիւնը եւ դիւանագիտական մարմինները կը փոխադրուին Քույպիշեւ:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 19 .— Պաշարման վիճակ կը յայտարարուի Մոսկուայի մէջ: Գերման բանակը 30 մղոնի վրայ է Մոսկուայէն:

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1 .— Միացեալ Նահանգները մէկ միլիառ տոլար կը տրամադրէ Խորհրդ. Միութեան փոխ եւ վարձի օրէնքով:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 7 .— Ճափոնացիք կը յարձակին Փըրլ Հարպըրի վրայ:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 8 .— Մ. Նահանգներ պատերազմ կը յայտարարէ Ճափոնի դէմ:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 10 .— Ճափոնացիք կ'արշաւեն Փիլիպեան կղզիները:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 11 .— Գերմանիա եւ Իտալիա պատերազմ կը յայտարարեն ընդդէմ Մ. Նահանգներու:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 12 .— Ճափոնացիք կը գրաւեն Հոնկ Քոնկը՝ բրիտանացիներէն:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 8 .— Ճափոնացիք կը գրաւեն Կուամ կղզին:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 24 .— Ճափոնացիք կը գրաւեն Ուէյք կղզին:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 27 .— Ճափոնացիք կը ռմբակոծեն Մանիլան, հակառակ *բաց քաղաք* յայտարարուած ըլլալուն:

1942

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1 .— Միացեալ Ազգերը կը կնքեն դաշինք մը՝ առանձին խաղաղութիւն չկնքելու Առանցքին հետ:

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 2.— Ճափոնցիք կը գրաւեն Մանիլան:

ՅՈՒՆՈՒԱՅ 21.— Գերման զօրավար Ռոմէլ կը կասեցնէ բրիտանական ուժերը, որոնք 500 մղոն յառաջացած էին իտալական Լիբիոյ մէջ, Հիւսիսային Ափրիկէ:

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 23.— Ռիօ տը Ժանէյրոյի մէջ գումարուած Համամերիկեան Համագումարը կը յանձնարարէ ամերիկեան 21 հանրապետութեանց, որ խզեն իրենց կապերը Առանցքին հետ:

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 26.— Առաջին ամերիկեան ուժերը կը հասնին Անգլիա:

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1.— Ամերիկեան նաւատորմը կը յարձակի Կիլպըրթ եւ Մարշալ կղզիներուն վրայ՝ խաղաղականի մէջ:

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 15.— Ճափոնցիք կը գրաւեն Սինկափուրը:

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 17.— Ծովային մեծ ճակատամարտ Ճավայի մօտերը: Ամերիկա կը կորսնցնէ *Հուսթըն* յածանաւը եւ *Փոփ* խորտակիչը:

ՄԱՐՏ 8.— Անգլիացիք կը յանձնեն Ռանկունը ճափոնցիներուն:

ՄԱՐՏ 9.— Ճափոնցիք կ'արշաւեն Ճավա: Կը գրաւեն Ռանկուն, Պուրմայի մայրաքաղաքը:

ՄԱՐՏ 17.— Զօր. Մէք Արթըր կը նշանակուի Հարաւ-Արեւմտեան խաղաղականի ընդհանուր հրամանատար:

ՄԱՐՏ 16.— Ամերիկեան ուժեր կը հասնին Աւստրալիա:

ՄԱՐՏ 17.— Զօր. Մէք Արթըր Փիլիպեան կղզիներէն կը հասնի Աւստրալիա:

ԱՊՐԻԼ 9.— Պաթան անձնատուր կ'ըլլայ ճափոնցիներուն:

ԱՊՐԻԼ 18.— Ամերիկեան ռմբաձիգներ, Տուլիթըլի գլխաւորութեամբ, կը հարուածեն Ճափոնի մայրաքաղաք Թոքիօն:

ՄԱՅԻՍ 4–8.— Ճափոնցիք կը կորսնցնեն *Քորալ* Ծովուն (Քորըլ Սիյ) ճակատամարտը:

ՄԱՅԻՍ 6.— Քորեկիտոր, փիլիպեան կղզիներու վերջին ամերիկեան կայանը, կ'իյնայ:

ՄԱՅԻՍ 12.— Ռուսեր յարձակողականի կը սկսին Խարկովի դէմ:

ՄԱՅԻՍ 26.— Մեծն Բրիտանիա եւ Խորհրդ. Միութիւն կը կնքեն փոխադարձ օգնութեան դաշինք 20 տարուայ համար:

ՄԱՅԻՍ 26.— Առանցքի ուժերը կը սկսին վեցերորդ լիբիական յարձակողականը դէպի Թոպրուք:

ՄԱՅԻՍ 30.— Աւելի քան 1000 բրիտանական սաւառնակներ կը ռմբակոծեն Քոլոնեը:

ՅՈՒՆԻՍ 3.— Ճափոնական յարձակումը Ալասքայի Տըչ նաւահանգիստին վրայ յետ կը մղուի։

ՅՈՒՆԻՍ 5.— Ծովակալ Նիմից կը յայտարարէ ճափոնական նաւատորմի ջախջախումը եւ փախուստը Միտուէյի մօտ։

ՅՈՒՆԻՍ 12.— Ճափոնացիք ցամաք կ՚ելլեն Ալէութեան կղզիներուն վրայ։

ՅՈՒՆԻՍ 17.— Ճափոնացիք ցամաք կ՚ելլեն Ալէութեան կղզիները։

ՅՈՒՆԻՍ 18.— Չըրչիլի երկրորդ ռազմական այցը Ամերիկա։

ՅՈՒՆԻՍ 21.— Գերմանները կը գրաւեն Թոպրուքը։

ՅՈՒԼԻՍ 1.— Գերմանները կը գրաւեն Սեվասթափոլը։

ՅՈՒԼԻՍ 4.— Ամերիկեան ռմբաձիգներ առաջին անգամ կը ռմբակոծեն Արեւմտեան Եւրոպայի գերման դիրքերը։

ՅՈՒԼԻՍ 5.— Բրիտանացիք կը կասեցնեն Ռոմէլը Աղէքսանդրիայի մօտ, Եգիպտոս։

ՅՈՒԼԻՍ 17.— Ճափոնացիք կը գրաւեն երեք Ալէութեան կղզիներ։

ՅՈՒԼԻՍ 27.— Ռուսեր կը պարպեն Ռոստովը։

ՕԳՈՍՏՈՍ 7.— Ամերիկացիք ցամաք կ՚ելլեն Կուատալքանալ կղզին վրայ։

ՕԳՈՍՏՈՍ 19.— Բրիտանական Քոմանտոներ եւ ամերիկեան Րէնճըրներ կ՚արշաւեն Տիէփ, ֆրանսական ափին վրայ։ Յետ կը մղուին մեծ կորուստով։

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 17.— Գերմաններ կը մտնեն Ստալինկրատ։

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 23.— Ռուսեր կը սկսին Ստալինկրատի հակայարձակողականը։

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 2.— Զօր. Մոնթկոմըրի կը ջախջախէ Ռոմէլի բանակը Էլ Ալամէյնի մէջ։

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 8.— Ամերիկացիք եւ բրիտանացիք կ՚արշաւեն Հիւսիսային Ափրիկէ։

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 11.— Գերմաններ կը գրաւեն ամբողջ Ֆրանսան։

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 11.— Գերմաններ կը գրաւեն ամբողջ Ֆրանսան։ Հիւսիսային Ափրիկէի մէջ՝ վերջ դնելով ֆրանսական դիմադրութեան։

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 12.— Ամերիկեան նաւատորմը կը շահի Սողոմոն կղզիներու մօտ տեղի ունեցած խօրեայ ծովամարտը։

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 13.— Բրիտանացիք կը վերագրաւեն Թոպրուքը, Լիբիոյ մէջ։

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 19·— Ռուսեր կը սկսին յարձակողականի Ռժեւի եւ Ստալինկրատի մէջ։

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 27·— Ֆրանսական նաւատորմի մեծ մասը կ՚ ընկղմի ֆրանսացիներու կողմէ Թուլոնի մէջ։

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 24·— Ծովակալ Տարլան կը սպաննուի Հիւսիսային Ափրիկէի մէջ։

1943

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 3·— Ամերիկացիք կը գրաւեն Պունան (Նիւ Կուինէա)։

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 13·— Խորհրդային բանակը կը կոտրէ Ստալինկրատի պաշարման շղթան։

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 24·— Թրիփոլի, Ափրիկէի իտալական վերջին գաղութի մայրաքաղաքը, կ՚իյնայ բրիտանացիներու ձեռքը։

ՅՈՒՆՈՒԱՅ 27·— Նախագահ Ռոզվելթ եւ Չըրչիլ կը վերջացնեն Քասապլանքայի խորհրդաժողովը, ուր անոնք կազմեցին 1943–ի անգլօ-ամերիկեան ռազմական ծրագիրը եւ հռչակեցին «*Անպայման Անձնատուութեան*» սկզբունքը։

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 27·— Ամերիկեան մեծ ռմբաձիգներ իրենց առաջին զուտ ամերիկեան յարձակումը կը գործեն Գերմանիոյ վրայ։

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 3·— Ստալինկրատի վեցամսեայ ճակատամարտը կը վերջանայ գերման ուժերու ջախջախիչ պարտութեամբ։ Ասկէ կը սկսի գերման ուժերու պարտութեան շարանը Ռուսիոյ մէջ։

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 3·— Կուատալքանալի ամերիկեան պատմական յաղթանակը։

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 9·— Կուատալքանալ կը գրաւուի ամերիկացիներու կողմէ։

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 11·— Ռուսեր կը վերագրաւեն Խարկովը։

ՄԱՐՏ 1–14·— Ճափոնական ռազմանաւեր կը պարտուին Պիզմարք ծովին մէջ։

ՄԱՐՏ 4·— Ամերիկեան սաւառնորդներ կ՚ընկղմեն ճափոնական 12 նաւեր Պիզմարք ծովին մէջ։

ՄԱՐՏ 30·— Զօր· Մոնթկոմըրիի Ութերորդ Բանակը կը խորտակէ գերմաններու Մարէթ Գիծը Թունիզիայի մէջ։

ԱՊՐԻԼ 8·— Բրիտանական եւ ամերիկեան ուժեր կը միանան Թունիզիայի մէջ։

ՄԱՅԻՍ 13·— Անգլօ-ամերիկեան ուժեր կը մաքրեն գերմանները Հիւսիսային Ափրիկէի մէջ, գերի բռնելով 150,000 զինուորներ

եւ գրաւելով մեծ քանակութեամբ ռազմամթերք Թունիզիայի *Քափ Պոն* թերակղզիին վրայ:

ՄԱՅԻՍ 14.— Ամերիկեան ուժեր ցամաք կ'ելլեն Աթու կղզիին վրայ (Ալասքայի հարաւ–արեւմտեան կողմը), որ գրաւուած էր ճափոնացիներու կողմէ:

ՄԱՅԻՍ 30.— Ճափոնացիք մաքրուած Աթուէն:

ՅՈՒՆԻՍ.— Իտալական Փանթելերիա կղզին, Սիկիլիոյ մօտ, երկու շաբաթ տեւող օդային բուռն ռմբակոծութենէ մը ետք, կը յանձնուի Դաշնակից ուժերուն:

ՅՈՒԼԻՍ 10.— Անգլօ–ամերիկեան ուժեր կ'արշաւեն Սիկիլիա կղզին:

ՅՈՒԼԻՍ 19.— Դաշնակից օդային ուժեր կը ռմբակոծեն Հռոմը:

ՅՈՒԼԻՍ 22.— Փալերմօ, Սիկիլիոյ մայրաքաղաքը, կը յանձնուի:

ՅՈՒԼԻՍ 26.— Մուսոլինի, Իտալիոյ դիկտատորը 1922–էն ի վեր, կը տապալուի: Մարաջախտ Պատոլեօ կը նշանակուի վարչապետ:

ՕԳՈՍՏՈՍ 1.— Ամերիկեան 175 սաւառնակներ կը ռմբակոծեն Փլոէշթի (Ռումանիա) քարիւղի հորերը:

ՕԳՈՍՏՈՍ 15.— Ամերիկեան ուժեր կը մաքրեն Ալէութեան կղզիները ճափոններէն՝ գրաւելով Քիսքան:

ՕԳՈՍՏՈՍ 15.— Ամերիկացիք կը վերագրաւեն Ալէութեան կղզիները:

ՕԳՈՍՏՈՍ 17.— Սիկիլիա կը գրաւուի վերջնականապէս:

ՕԳՈՍՏՈՍ 23.— Ռուսեր կը վերագրաւեն Խարկովը:

ՕԳՈՍՏՈՍ 24.— Ռուզվելթ եւ Չըրչիլ կը խորհրդակցին Քուպէքի մէջ:

ՕԳՈՍՏՈՍ 29.— Տանիմարքացիք կ'ընկղմեն իրենց նաւերը, որ գերմաններու ձեռք չիյնան:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 3.— Անգլօ–ամերիկեան ուժեր կ'արշաւեն Իտալիա անցնելով Մեսինայի նեղուցէն:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 3.— Իտալիա զինադադար կը կնքէ Բրիտանիոյ եւ Մ. Նահանգներու հետ, մինչ գերմաններ կը շարունակեն կռիւը Իտալիոյ մէջ:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 9.— Իտալիա կը յանձնուի Դաշնակիցներուն անպայման կերպով: Գերմաններ կը շարունակեն կռիւը Իտալիոյ մէջ:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 10.— Գերմաններ իրենց ձեռք կ'առնեն Հռոմը:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 11.— Իտալական ռազմանաւերը, մեծ մասով, կը յանձնըւին բրիտանական նաւատորմին:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 12.— Գերման սաւառնորդ ուժեր կը փախցնեն Մուսոլինին, որ բանտարկուած էր Պատոլեոյի կողմէ:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 26.— Ռուսեր կը վերագրաւեն Սմոլենսքը:
ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1.— Դաշնակիցներ կը գրաւեն Նափոլին:
ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 13.— Իտալիա պատերազմ կը յայտարարէ ընդդէմ Գերմանիոյ:
ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1.— Ամերիկացիք կը մտնեն Պուկէնվիլ:
ՆՈՅԵՄԲԵՐ 6.— Ռուսեր կը վերագրաւեն Քիէվը:
ՆՈՅԵՄԲԵՐ 21.— Ամերիկեան ուժեր ցամաք կ'ելլեն Թարաուա կղզին վրայ, Խաղաղականի մէջ:
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 4.— Ռոզվելթ, Չըրչիլ, Սթալին կը խորհրդակցին Թեհրանի մէջ:
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 24.— Զօր. Այզընհաուըր կը յանձնուի Դաշնակից ուժերու արշաւը Եւրոպայի վրայ:

1944

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 4.— Ռուս բանակը կը մտնէ Լեհաստան:
ՅՈՒՆՈՒԱՐ 20.— Լենինկրատի 20 ամսուան պաշարումը վերցած:
ՅՈՒՆՈՒԱՐ 22.— Դաշնակից ուժեր կ'անցնին գերման ուժերուն կռնակը Անցիոյի մէջ, Հռոմէն 20 մղոն հարաւ:
ՅՈՒՆՈՒԱՐ 31.— Ամերիկացիք կ'արշաւեն Մարշալ կղզիները Խաղաղականի մէջ:
ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1.— Խորհրդ. Միութեան անդամ հանրապետութիւնները կը ստանան ազգային բանակ եւ արտաքին յարաբերութիւններ ունենալու իրաւունք:
ՄԱՐՏ 10.— Իրլանտա կը մերժէ Մ. Նահանգներու հրաւէրը՝ դուրս վտարելու գերման դեսպանը եւ գործակալները:
ՄԱՐՏ 20.— Գերմանիա իր ձեռք կ'առնէ Հունգարիոյ ղեկը:
ԱՊՐԻԼ 3.— Ռուսեր կ'արշաւեն Ռումանիա, որ արդէն գերմաններու ձեռք անցած է:
ԱՊՐԻԼ 10.— Ռուսեր կը վերագրաւեն Օտեսան:
ԱՊՐԻԼ 12.— Ռուսեր կը մաքրեն Քերչ թերակղզին:
ԱՊՐԻԼ 22.— Ճափոնացիք կը յարձակին Հնդկաստանի վրայ:
ՄԱՅԻՍ 10.— Ռուսեր կը վերագրաւեն Սեվաստոփոլը:
ՄԱՅԻՍ 11.— Դաշնակիցներ կը սկսին նոր յարձակողական մը Իտալիոյ մէջ:
ՄԱՅԻՍ 12.— Ղրիմի թերակղզին մաքրուած գերմաններէն:
ՄԱՅԻՍ 14.— Դաշնակիցներուն 29 օր անընդհատ տեւող օդային յար-

ճակումները Գերմանիոյ եւ անոր գրաւած շրջաններուն վրայ՝ կ'ընդհատուին վատ օդին պատճառով:

ՅՈՒՆԻՍ 15.— Ամերիկեան ծովային ուժերը կ'արշաւեն Սայփան:

ՅՈՒՆԻՍ 16.— Ամերիկեան Պ–29 ռմբաձիգներ կը հարուածեն Ճափոնը:

ՄԱՅԻՍ 18.— Քասինօ կը գրաւուի Դաշնակիցներուն կողմէ:

ՅՈՒՆԻՍ 4.— Դաշնակիցներ կը գրաւեն Հռոմը:

ՅՈՒՆԻՍ 6.— Անգլօ-ամերիկեան ուժեր, գլխաւորութեամբ զօրավար Այզընհաուըրի, կ'արշաւեն Եւրոպա, Նորմանտիի վրայով (Ֆրանսա):

ՅՈՒՆԻՍ 12.— Ռուսեր յարձակողականի կը սկսին Ֆինլանտայի դէմ:

ՅՈՒՆԻՍ 15.— Առաջին Ռոպոթ ռումբերը կը հարուածեն Բրիտանիան:

ՅՈՒՆԻՍ 19.— Ամերիկացիք 25,000 գերմաններ գերի կը բռնեն Շերպուրկի թերակղզիին վրայ (Ֆրանսա):

ՅՈՒՆԻՍ 20.— Ռուսեր կը գրաւեն Վիփուրին (Ֆինլանտա):

ՅՈՒՆԻՍ 27.— Ամերիկացիք կը գրաւեն Շերպուրկը:

ՅՈՒՆԻՍ 28.— Ամերիկեան ռմբաձիգներ մազգային յարձակումով Անգլիայէն ու Իտալիայէն կը ռմբակոծեն Ֆրանսայի, Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ գերման դիրքերը:

ՅՈՒՆԻՍ 30.— Մ. Նահանգները կը խզէ դիւանագիտական յարաբերութիւնները Ֆինլանտայի հետ:

ՅՈՒԼԻՍ 3.— Ռուսեր կը գրաւեն Մինսքը — 300,000 գերմաններ կը-տըրուած մայր բանակէն:

ՅՈՒԼԻՍ 4.— 5,000 Դաշնակից սաւառնակներ արշալոյսէն մինչեւ վերջալոյս կը հարուածեն գերմանները Ֆրանսայի մէջ:

ՅՈՒԼԻՍ 7.— Պի–29 ռմբաձիգներ կը հարուածեն Ճափոնը:

ՅՈՒԼԻՍ 9.— Ամերիկացիք կը մաքրեն Սայփան կղզին ճափոններէն:

ՅՈՒԼԻՍ 9.— Անգլօ-քանատական ուժեր կը գրաւեն Քանը Ֆրանսայի մէջ:

ՅՈՒԼԻՍ 18.— Ամերիկացիք կը գրաւեն Սեն Լօն (Ֆրանսա):

ՅՈՒԼԻՍ 20.— Գերման զօրավարներ կը դաւեն Հիթլերի դէմ: Ռումբը կը պայթի, բայց Հիթլեր թեթեւ չափով կը վնասուի: Դաւադիրները եւ գործակիցները կը կոտորուին:

ՅՈՒԼԻՍ 21.— Ամերիկեան ուժեր կ'արշաւեն Կուամ կղզին:

ՅՈՒԼԻՍ 21.— Ռուսեր կ'անցնին Պուկ գետը (Լեհաստանի մէջ):

ՅՈՒԼԻՍ 27.— Ռուսեր կը հասնին Վիսթուլա գետը, կը գրաւեն Լվովը:

ՅՈՒԼԻՍ 27.— Նորմանտիի ամերիկեան ուժեր կը ջախջախեն գերման ճակատը Ավրանշի առջեւ եւ կը սկսին հալածել գերմանները ամբողջ Ֆրանսայի մէջ:

ՕԳՈՍՏՈՍ 1.— Ամերիկեան թէնքերը կը մտնեն Պրեթան (Ֆրանսա) չորս կէտերէ:

ՕԳՈՍՏՈՍ 2.— Ռուսեր կը հասնին Պալթիկ ծովը:

ՕԳՈՍՏՈՍ 3.— Ամերիկեան թէնքեր կը գրաւեն Ռենը, մայրաքաղաք Պրեթանեըի:

ՕԳՈՍՏՈՍ 9.— Գերման կատաղի յարձակումներ կը կասեցնեն ռուսերը:

ՕԳՈՍՏՈՍ 10.— Ամերիկացիք կը գրաւեն Կուամ կղզին խաղաղականի մէջ:

ՕԳՈՍՏՈՍ 12.— Ամերիկեան ուժեր ծուղակի մէջ կը ձգեն 100,000 գերմաններ Փարիզի արեւմտեան կողմը:

ՕԳՈՍՏՈՍ 15.— Դաշնակիցներ կ'արշաւեն հարաւային Ֆրանսա, Մարսէյլի եւ Նիսի միջեւ, յարձակելով Իտալիայէն եւ Հիւս. Ափրիկէէն:

ՕԳՈՍՏՈՍ 20.— Դաշնակիցներ կը հասնին Սէն գետը, Ֆրանսայի մէջ:

ՕԳՈՍՏՈՍ 21.— Ֆրանսացիք կը կռուին Փարիզի մէջ գերմաններուն դէմ:

ՕԳՈՍՏՈՍ 22.— Ամերիկեան Երրորդ Բանակը կ'անցնի Սէն գետը՝ Փարիզի հարաւէն:

ՕԳՈՍՏՈՍ 23.— Ռումանիա կը քաշուի պատերազմէն: Գերմաններ կը շարունակեն կռուիլ Ռումանիոյ մէջ:

ՕԳՈՍՏՈՍ 25.— Փարիզ ազատագրուած:

ՕԳՈՍՏՈՍ 28.— Ամերիկեան ուժեր մեծ յարձակողականի կը սկսին Մառնի Հովիտին մէջ (Ֆրանսա):

ՕԳՈՍՏՈՍ 28.— Դաշնակիցներ կը գրաւեն Թուլոնը:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 4.— Բրիտանացիք կը գրաւեն Պրուքսելը, Պելճիքայի մայրաքաղաքը:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 4.— Ֆինլանտա զինադադար կը կնքէ Ռուսիոյ հետ, կը քաշուի պատերազմէն:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 9.— Պուլկարիա զինադադար կը կնքէ Դաշնակիցներուն հետ եւ կը քաշուի պատերազմէն:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 12.— Ամերիկեան Առաջին Բանակը կ'արշաւէ Գերմանիա Այխէնի մօտ:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 12.— Ֆրանսայի Հավր նաւահանգիստը կը գրաւուի Դաշնակիցներու կողմէ:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 16.— Ռոզվելթ եւ Չըրչիլ դարձեալ կը խորհրդակցին Քուպէքի մէջ:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 17.— Դաշնակից օդէն իջեցուած ուժերը կը պարտուին Արնհէմի մէջ (Հոլանտա):

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 24.— Ռուսեր կը մտնեն Հունգարիա եւ Չեխօսլովաքիա:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 27.— Դաշնակիցներ կ'արշաւեն Ալպանիա:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1.— Ֆրանսական Քալէ նաւահանգիստը կ'իյնայ Դաշնակիցներուն ձեռք:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 3.— Լեհ հայրենասէրներ, գլխաւորութեամբ զօրավար Պորի, 60 օր կռուելէ յետոյ, օգնութիւն չստանալով ռուսերէն, կը յանձնուին գերմաններուն:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 5.— Բրիտանացիք կ'արշաւեն Յունաստան:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 11.— Ախէն կը վերածուի դժոխքի, երբ գերման ուժեր կը մերժեն յանձնուիլ:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 13.— Ռուսեր կը գրաւեն Ռիկան (Պալթիկի վրայ).—

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 14.— Անգլեւյոյն ուժեր կը գրաւեն Աթէնքը:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 19.— Զօր. Մէք Արթիըրի ուժերը կ'արշաւեն Փիլիպեան կղզիներ:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 20.— Մէք Արթիըր կը վերադառնայ Փիլիպեան կղզիները:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 20.— Ախէն կ'իյնայ Դաշնակիցներու ձեռք:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 20.— Ռուսեր կը մտնեն Արեւելեան Փրուսիա:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 20.— Ռուսեր կը գրաւեն Պելկրատը, Իւկոսլաւիոյ մայրաքաղաքը:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 21.— Չըրչիլ եւ Ստալին կը խորհրդակցին խաղաղութեան եւ Լեհաստանի մասին, Մոսկուայի մէջ:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 23–25.— Լէյթէ ծովածոցի երեք նակատամարտներուն մէջ ճափոնացիք կը կորսնցնեն ռազմանաւեր:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 25.— Ռուսեր կ'արշաւեն Նորվեկիա:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 28.— Դաշնակիցներ կ'ընդունին Պուլկարիոյ զինադադարի պայմանները:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 29.— Փիլիպեան կղզիներու երկրորդ մեծ ծովային նակատամարտը — ճափոն նաւատորմը ջախջախուած:

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 4.— Յունաստան մաքրուած գերմաններէն:

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 7.— Ռոզվելթ նախագահ կ'ընտրուի Չորրորդ անգամ:

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 10 .— Չըրչիլ կը խոստովանի, թէ գերման վի–2 ռումբերը մեծ վնաս կը հասցնեն Անգլիոյ :

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 12 .— Բրիտանական սաւառնակներ կ'ընկղմեն Գերմանիոյ մեծ ռազմանաւ «Թիրփից»ը, Նորվեկիոյ մօտ :

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 16 .— Այզընհաուըր ընդհանուր յարձակողականի կը սկսի Գերմանիոյ դէմ :

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 22 .— Մէցը (Ալզաս) կ'իյնայ Դաշնակիցներուն ձեռք :

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 24 .— Թռչող Ամրոց կոչուած սաւառնակներ կը ռմբակոծեն Թոքիօն :

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 24 .— Ստրազպուրկ (Ալզաս–Լորէն) գրաւուած Դաշնակիցներու կողմէ :

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 25 .— Ամերիկեան Առաջին Բանակը կը կտրէ–կ'անցնի Հուրթկէն Անտառը :

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 4 .— Աթէնքի ներսը կռիւ — էլաս–էամի եւ կառավարական ուժերու միջեւ :

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 5 .— Բրիտանացիք կրակ կը բանան էլասի վրայ՝ Աթէնքի մէջ :

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 16 .— Գերմաններ հակայարձակողականի կը սկսին Հիւսիսի մէջ :

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 20 .— Գերման հրամանատար փոն Ռունտշթետ կը ներքէ Դաշնակից գիծը 13 զօրաբաժիններով, կը յառաջանայ դէպի Լիէժ : Պասթոնիերի մէջ պաշարուած ամերիկեան փոքրաթիւ ուժերը կը մերժեն յանձնուիլ :

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 22 .— Զօր. Փէթընի թէնքային ուժը հակա–յարձակողականի կը սկսի գերմաններու դէմ :

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 25 .— Չըրչիլ եւ Իտըն սաւառնակով կ'երթան Աթէնք՝ խաղաղութիւն հաստատելու համար :

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 31 .— Ռուսիա կը ստեղծէ լեհական կառավարութիւն մը իրեն համակրողներէն՝ Լիւպլինի մէջ :

1945

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1 .— Խզելով հինգ ամսուան լռութիւնը՝ Հիթլեր կը յայտարարէ թէ՝ Գերմանիա պիտի չյանձնուի եւ թէ՝ պատերազմը պիտի տեւէ տարի մը եւս :

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 7 .— Վարշաւա կ'իյնայ ռուսերու ձեռք, որոնք կը յառաջանան դէպի Գերմանիոյ խորերը :

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 9.— Ամերիկացիք ցամաք կ'ելլեն Լուզոն կղզին եւ կը մօտենան Մանիլային:

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 11.— Գերման վերջին յարձակողականը՝ ֆրանսեւպելճ սահմանին վրայ՝ կը փոխուի նահանջի

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 12.— Ռուսեր կը սկսին ձմեռնային ընդհանուր յարձակողական մը:

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 20.— Հունգարիա զինադադար կը կնքէ, կը քաշուի պատերազմէն, թէեւ գերմաններ կը շարունակեն կռուիլ Հունգարիոյ մէջ:

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 21.— Հունգարիա պատերազմ կը յայտարարէ ընդդէմ Գերմանիոյ:

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 22.— Ռուսեր կ'անցնին նախկին լեհական սահմանը եւ ծուղակի մէջ կը ձգեն գերմանները Արեւելեան Փրուսիոյ մէջ:

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 23.— Ռուսեր կը հասնին Օտեր գետը, Պրեսլաւի մօտ:

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 24.— Անգլեւամերիկեան ուժերը կ'անցնին Հռենոսը:

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 28.— Ամերիկացիք կը յարձակին Գերմանիոյ Զիկֆրիտ Գծին վրայ:

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 8.— Բրիտանական եւ քանատական ուժեր, գլխաւորութեամբ զօր. Մոնթկոմըրիի, կ'անցնին յարձակողականի:

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 8.— Ռոզվելթ, Չըրչիլ եւ Ստալին երկրորդ անգամ ըլլալով կը խորհրդակցին Եալթայի մէջ (առաջին անգամ հանդիպեցան Թեհրանի մէջ, 1943, Դեկտ. 4–ին):

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 13.— Ռուսեր կը գրաւեն Պուտափեշտը, Հունգարիոյ մայրաքաղաքը:

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 16.— Ամերիկեան 1,200 ռմբաձիգներ կը հարուածեն Թոքիօն:

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 18.— Օդէն փոխադրուող ամերիկեան ուժեր կ'իջնեն Քորեկիտոր (Փիլիփեան կղզիներ):

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 19.— Ամերիկացիք կ'արշաւեն Իվօ Ճիմա կղզին:

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 22.— Համամերիկեան Համագումարը Մեքսիկօ Քաղաքին մէջ: Կը կնքուի Չափուլ Թէփէքի դաշինքը:

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 23.— Թուրքիա պատերազմ կը յայտարարէ ընդդէմ Առանցքին:

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 24.— Մանիլա, Փիլիփեան կղզիներու մայրաքաղաքը ազատուած:

ՄԱՐՏ 1.— Ռուս բանակը կը կտրէ Տանցիկի կապը Գերմանիոյ հետ:

ՄԱՐՏ 2․— Ամերիկացիք կը հասնին Հռենոս գետը։
ՄԱՐՏ 6․— Ամերիկեան բանակներէն Առաջինը կը գրաւէ Քոլոնը, Երրորդը յարձակման կը սկսի դէպի Քոպլենց։
ՄԱՐՏ 7․— Ռուսական եօթը բանակներ յարձակման կը սկսին դէպի Պերլին
ՄԱՐՏ 8․— Ամերիկացիք կ՚անցնին Հռենոսը, կը գրաւեն Ռեմակէնի կամուրջը։
ՄԱՐՏ 10․— 300 Պի–29–եր հրդեհի կը մատնեն Թոքիօն։ (Պատերազմի ամենամեծ նման գործողութիւնը)։
ՄԱՐՏ 17․— Ամերիկացիք կը գրաւեն Իվօ Ճիմա կղզին՝ Խաղաղականի մէջ։
ՄԱՐՏ 18․— Ամերիկեան Երրորդ Բանակը կը գրաւէ Քոպլենցը։ Բրիտանական Մըսքիթօ (մժեղ) կոչուած սաւառնակները 34–րդ օրն ըլլալով անընդհատ ցերեկեայ յարձակումը կը գործեն Պերլինի վրայ։
ՄԱՐՏ 20․— Խորհրդ․ Միութեան կառավարութիւնը չեղեալ կը յայտարարէ ռուս–թրքական բարեկամական դաշնագիրը։
ՄԱՐՏ 20․— Զօր․ Փէթըն կը մտնէ Մայնց։
ՄԱՐՏ 24․— Ամերիկեան, բրիտանական եւ քանատական չորս բանակներ լայն ճակատ կը կազմեն Հռենոսի արեւելեան կողմը։ Ռուսեր կը յառաջանան 44 մղոն Հունգարիոյ մէջ։
ՄԱՐՏ 26․— Հռենոսի յարձակողականը յառաջ կ՚երթայ աննախանձ։ Զօր․ Փէթըն կ՚անցնի Ֆրանքֆորտը (Մայնի վրայ) եւ կը մտնէ կեդրոնական Գերմանիոյ դաշտերը։ Ամերիկեան Ա․ Բանակը կը մօտենայ Լիմպուրկի։ Իններորդը կը յառաջանայ 17 մղոն դէպի արեւելք։
ՄԱՐՏ 30․— Ռուսեր կը հասնին Վիէննա, կը գրաւեն Տանցիկը։
ԱՊՐԻԼ 1․— Ամերիկացիք կը մտնեն Օքինաւա կղզին։
ԱՊՐԻԼ 2․— Ամերիկացիք ծուղակի մէջ կը ձգեն 21 գերման զօրաբաժիններ Ռուհրի շրջանին մէջ։ Բրիտանացիք եւ քանատացիք կը յառաջանան Հիւս․ Հոլանտայի մէջ։
ԱՊՐԻԼ 3․— Ամերիկացիք երկուքի կը բաժնեն Օքինավա կղզին։
ԱՊՐԻԼ 4․— Ամերիկեան թէնքերը կը հասնին Թիւրինկեան Դաշտը, Պերլինէն 130 մղոն հարաւ–արեւմուտք։ Բրիտանացիք կ՚անցնին Վէզէր եւ Էմս գետերը՝ յառաջանալով դէպի Պրեմէն։ Ֆրանսացիք կը գրաւեն Քարլսռուհը՝ Հռենոսի վրայ։

ԱՊՐԻԼ 5.— Ռուսեր չեղեալ կը յայտարարեն ռուսեւճափոն չէզոքութեան դաշինքը։ Զօր. Մէք Արթիըր եւ ծովակալ Նիմից կը նշանակուին գերագոյն հրամանատարներ Խաղաղականի մէջ։ Ճափոնի կառավարութիւնը, Քունիաքի Քոյսոյի գլխաւորութեամբ, կը հրաժարի։

ԱՊՐԻԼ 6.— Բրիտանացիք եւ քանատացիք կը գրաւեն Համմը, Վայցպուրկը եւ կը փակեն գերմաններու փախուստի ճանապարհը Հոլանտայէն։

ԱՊՐԻԼ 7.— Ամերիկեան սաւառնորդներ Օքինավայի մօտերը կ'ընկղմեն ճափոնական վեց ռազմանաւեր, որոնց ամենամեծը, Եամոթօ, ունէր 45,000 թոնօ տարողութիւն։

ԱՊՐԻԼ 9.— Ռուսեր կը գրաւեն Արեւելեան Փրուսիոյ մայրաքաղաքը՝ Քէոնիկսպուրկ։

ԱՊՐԻԼ 10.— Ամերիկեան 9–րդ բանակը կը գրաւէ Հաննովէրը։

ԱՊՐԻԼ 11.— Ամերիկացիք կը գրաւեն Էսէնն ու Քոպուրկը։ Բրիտանացիք կը յայտնեն, թէ ընկղմած են գերման Ատմիրալ Շէյր ռազմանաւը։

ԱՊՐԻԼ 12.— Նախագահ Ռոզվելթ կը մեռնի 63 տարեկան հասակին Հաթ Սփրինկսի մէջ (Ճորճիա)։
Հէրի Ս. Թրումըն կը դառնայ Մ. Նահանգներու 33–րդ նախագահը։

ԱՊՐԻԼ 12.— Ամերիկեան թէնքերը կ'անցնին Էլպա գետը, Պերլինէն 50 մղոն։

ԱՊՐԻԼ 13.— Ռուսեր կը գրաւեն Վիէննան, ուր գերի կը բռնեն 130,000 գերմաններ։

ԱՊՐԻԼ 18.— Ամերիկեան Գ. Բանակը կը մտնէ Չեխոսլովաքիա։

ԱՊՐԻԼ 19.— Ռուհրը կը մաքրուի գերմաններէն։ Դաշնակիցներ կը գերեն 316,930 գերման զինուորներ։ Ամերիկեան Ա. Բանակը կը գրաւէ Լայփցիկը։

ԱՊՐԻԼ 20.— Հիթլերի ծննդեան տարեդարձի օրը ամերիկեան Եօթներորդ Բանակը կը գրաւէ Նիւրեմպերկը, նացիներու նուիրական վայրը։

ԱՊՐԻԼ 21.— Ռուսեր կը մտնեն Պերլին։

ԱՊՐԻԼ 21.— Իտալիոյ մէջ գործող բրիտանական եւ ամերիկեան բանակները կը գրաւեն Պոլոնեան եւ կը յառաջանան Փօ գետին հովիտին մէջ։

ԱՊՐԻԼ 22.— Ֆրանսացիք կը գրաւեն Շթութկարտը: Ամերիկացիք կ'անցնին Դանուբը:

ԱՊՐԻԼ 24.— Դաշնակիցներ կը գրաւեն իտալիոյ ծովային ռազմակայան Լա Սփեցիան, ապա Մոտենա եւ Ֆերրա քաղաքները:

ԱՊՐԻԼ 25.— Սան Ֆրանսիսքոյի մէջ կը բացուի Միացեալ Ազգերու Համաշխարհային Ապահովութեան Համաժողովը:

ԱՊՐԻԼ 25.— Վեց թոնօ կշռող բրիտանական ռումբեր կը ջնջեն Հիթլերի դղեակը եւ «Արծուեբոյն» ամրոցը Պերխթեսկատէնի մէջ:

ԱՊՐԻԼ 26.— Ռուսեր կը գրաւեն Շթեթինը, բրիտանացիք՝ Պրեմէնը: Կէօրինկ վտարուած գերման Օդային Ուժի ընդհանուր հրամանատարի պաշտօնէն:

ԱՊՐԻԼ 26.— Ամերիկեան Ա. Բանակը եւ Խորհրդ. Միութեան Ուքրայնական Ա. Բանակը կը միանան Թորկաուի մէջ՝ երկու բաժնելով Գերմանիան:

ԱՊՐԻԼ 28.— Մուսոլինի եւ շատ մը ֆաշիստ պարագլուխներ կը գնդակահարուին իտալացի հակաֆաշիստ կուսողներու կողմէ: Մուսոլինիի դիակը, կախուած ոտքերէն, կը ցուցադրուի ժողովուրդին:

ԱՊՐԻԼ 30.— Գերման ըէտիօն կը հաղորդէ Հիթլերի մահը:

ՄԱՅԻՍ 2.— Ռուսեր կը գրաւեն Պերլինը: Հիւսիսային իտալիոյ եւ Արեւմտեան Աւստրիոյ մէջ գործող գերման բանակները կը յանձնուին Դաշնակիցներուն՝ անպայման կերպով:

ՄԱՅԻՍ 3.— Գերմանացիք կը յանձնեն Համպուրկը, առանց կռուելու:

ՄԱՅԻՍ 4.— Գերմաններ Դաշնակիցներուն կը յանձնեն Տանիմարքան, Հոլանտան եւ ամբողջ Հիւսիսային Գերմանիան:

ՄԱՅԻՍ 5.— Գերմաններ կը դադրեցնեն դիմադրութիւնը:

ՄԱՅԻՍ 7.— Գերմանիա անպայման կերպով կը յանձնուի Դաշնակիցներուն:

ՅՈՒԼԻՍ 26.— Նախագահ Թրումըն եւ վարչապետ Չըրչիլ Փոցտամէն անպայման անձնատուութեան վերջնագիր կուտան Ճափոնին:

ՕԳՈՍՏՈՍ 6.— Ամերիկեան սաւառնորդ մը կը ձգէ առաջին հիւլէական ռումբը Հիրոշիմայի վրայ:

ՕԳՈՍՏՈՍ 8.— Խորհրդ. Միութիւնը պատերազմ կը յայտարարէ Ճափոնի:

ՕԳՈՍՏՈՍ 9.— Երկրորդ հիւլէական ռումբը կը ձգուի Նակասաքիի վրայ:

ՕԳՈՍՏՈՍ 14.— Ճափոնացիք կ'ընդունին Դաշնակիցներու անձնատըւութեան պահանջը:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2.— Ամերիկեան Մըզուրի մարտանաւի վրայ կը ստորագրուի Ճափոնի անձնատուութեան պայմանագիրը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Էջ

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՏՕՆԵՐ		8
ՏՕՆԱՑՈՅՑ		9
ԻՄԱՍՏԱԼԻՑ ՄԻՏՔԵՐ		21
ՆԱԽԱԳԱՀ ԹՐՈՒՄԸՆԻ 12 ՊԱՏՈՒԻՐԱՆՆԵՐԸ		23
ԳԷՈՐԳ Զ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ — ՀԱՅՐԵՆԻՔ		25

ԱՐՁԱԿ ԷՋԵՐ

Կարմրալանջը	ՀԱՄԱՍՏԵՂ....	28
Պուէտին Սիրտը	ՀՐԱՉ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ....	30
Հրաժեշտ՛ք Հուրը Բազինններուն	Ա. ՍԱՐԻՔԷԿ....	32
Խաչյուայ Լճակը կամ Պոօշի Հրեղէն Թուրը	ՄՈՒՍԱՍԻՐՑԻ....	34
Քիւրտիստանի Լեռներուն մէջ	ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ....	42
Երեւանը	ՄԱՐԻԷՏՏԱ ՇԱՀԻՆԵԱՆ....	51
Ֆրէզնօ Քաղաքը եւ Հայերը	ՄԵՂՈՒ ՇՆՈՐՀԱԼԻ....	59
Գիւղին Երգը	ՄԻՆԱՍ ՆՈՒՐԻ....	64

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Մեր ժողովուրդը Հինաւուրց	ԱՒԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ....	71
Մասիս	ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՇԻՐԱԶ....	72
Հայաստան	ՍԱՐՄԷՆ....	73
Արձան Աբովեանին	ՅՈՎՀ. ՇԻՐԱԶ....	76
Կարօտ	ՅՈՎՀ. ՇԻՐԱԶ....	77
Մեր Լեռներում երկնայեց	ՎԱՂԱՐՇԱԿ ՆՈՐԵՆՑ....	78
Ջրպս Քերթուած	ՍՈՂՈՄՈՆ ՏԱՐՕՆԱՑԻ....	80
Արեւ	ՄԱՐՕ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ....	83
Սոսիները Արշալոյսին	Գ. ԲՈՐԵԱՆ....	84
Երբ	ՍՈՂՈՄՈՆ ՏԱՐՕՆՑԻ....	85

ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ ՀԱՅ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԷՆ

Զարխի-Փալակ եւ Միհրի Դուռը — ՐԱՖՖԻ.... 87
Գթութիւնը — ՍԻԱՄԱՆԹՕ.... 89
Հայ Գրագէտը — ԱՒ. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ.... 89

ՄՇԱԿՈՅԹ

Մեծ Աւանդութիւններ — ԱԿԱԴ. Յ. ՕՐԲԵԼԻ.... 93
Համաստեղ — Մ. Ա..... 97

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀԻՒՍՈՒԹԻՒՆ

Հայկական Առածներ եւ Ասութիւններ 101
Հայկական Հանելուկներ 102
Խնդրանք — Ա. ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ.... 104

ԱՆՑԵԱԼՔ

Ֆրանքլին Տիլանօ Ռուզվէլթ — Ա. ԿԵՍԱՐ.... 107
Ալեքսանդր Խատիսեան — ՎԱՀ. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆ.... 121
Ակադ. Մանուկ Աբեղեան — ԳԱՌՆԻԿ ԳԻՒԶԱԼԵԱՆ.... 129

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Երեք Տարի Պատրիարքարանի մէջ — ԱՐԱՄ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ.... 141
Կարմիր Բանակի Հայ Զինուորականներ 158

ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ

Հետաքրքրական Բաներ 165
Արաբ Ժողովրդական Առածներ 171

ՀԻՆ ԷՋԵՐ

Կարսի Խորհրդաժողովը 175
Տեսակցութիւն Նախագահ Ուիլսընի հետ 182
Տեսակցութիւն Չըրչիլի հետ 183
Հայաստանի Միջազգային Քաղաքականութիւնը 185

ՀԻՆ ԹՈՒՂԹԵՐ

Ռոստոմի Նամակը 191
Արմէն Գարոյի Նամակը 194
Վրթանէս Փափազեանի Նամակը 198
Բանաստեղծ Ռ. Որբերեանի Նամակը 201

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ՄՇԱԿՈՅԹ

Հայաստան 205
Արտասահման 218
Յոբելեանական Տարիներ 234
Մեր Նորերը 235

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

Գէորգ վեցերորդ 240
Հայ եկեղեցւոյ վարչական կազմը 244

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Ամերիկահայութեան Տուած Զոհերու Նկարներէն Մաս մը 245
Պատերազմի ժամանակագրութիւնը 1939–1945 249

ՀԱՅՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԿԱԴԵՄԻԱ

3ռ

A $\frac{\text{II}}{80402}$

ԳԻՆ

ԹՂԹԱԿԱԶՄ $1·50 ԼԱԹԱԿԱԶՄ $2·00

«ՀԱՅՐԵՆԻՔ»Ի ՏՊԱՐԱՆ
ՊՈՍԹԸՆ